

JOSEF KLÍMA

LUDŽO MEZOPOTAMISKEJE

**Po puču starodawneje ciwilizacije a kultury
při Eufraće a Tigrisu**

Ze słowakštiny do hornjoserbštiny: Michael Wolf

*Přełožk do hornjoserbštiny bazuje na słowackim přełožku českého originala:
Josef Klíma
Ľudia Mezopotámie
Prěnje wudače
Nakladnistwo Obzor, Bratislava 1988*

*Českí original:
Josef Klíma
Lidé Mezopotámie
Nakladnistwo Orbis, Praha 1976*

*Wopominanju Encheduanny,
džowki Sargona z Akkada,
prěnej žonje, kotraž do hliny
swoje wjerše zatłóči,*

a

*akademikarja Jana Bakoša,
załožerja słowakskeje orientalistiki*

*Mezopotamisku wobjimajtej dwě wulkoreče,
nas zaso rěka, kotraž raje wobrubja,
a brjohi rěku, rěka brjohi sudži.*

Richard Weiner Mezopotamiska

PŘEDSŁOWO PŘEŁOŻOWARJA

Tutón dokument je přełožk słowakskeje knihi „*Ludia Mezopotámie*“ českého autora Josef Klíma. Słowakske wudače z jeho strony bazuje na českoréčny original „*Lidé Mezopotámie*“. Dokelž česki original mi k dispoziciji njestoji, ale jenož jeho słowacki přełožk, dyrbjach druhi přełožk jako předłohu za mój předłožk wać, byrnjež so hewak přeco poručilo, z originala přełożować, dokelž přełožk, kotryž jako předłoha služi, móže hižo přełożowanske zmylki, njejasnosće abo njedorozumjenja wobsahować.

Hornjoserbski přełožk so w někotrych dypkach wot słowakskeje předłohi rozeznawa. Najwažniši rozdžél je, zo hornjoserbski přełožk žane zwobraznjenja njewobsahuje, předewšem žane fota. Z jedneje strony njestoji mi tute zwobraznjenja k dispoziciji, z druheje strony njebych wužiwanske prawo za te zwobraznjenja měl. Další rozdžél nastupa indeksy (Wosoby, Bohojo a Demonovo, Narody a Zemjepisne mjena) a zapis wobsah, kotrež wězo dyrbjachu so na hornjoserbski přełožk džiwajo na rěč a ličby strony přiměrić.

Přełožk sym hižo před něšto lětami započał, hižo před lětom 2005, tak zo snano nic přeco nowy prawopis je wobkedžbowany.

Wo čim jedna tuta kniha? Tuta kniha wobjednawa stawizny a kulturu starowěkowskeje Mezopotamiskeje, kónčiny, hdžež jedna ze najstarších wysokich kulturow kćěješe. Starowěkowska Mezopotamiska geografisce džensniše Irak, Syrisku, juhozapadny Iran a wuchodnu Turkowsku wobjima. W srjedžíšću knihi steja stawizny a kultura historiskich krajow Babylonska, Assyrska, Sumer, Akkad a Elamska.

Hłowny časny wobłuk saha wot něhdže 3000 před n.l. hač do 539 před n.l., to rěka, hač k dobywanju Babylona wot staropersiskeho achajmenidoweho knježičela Cyrus II. Na podawki w času po tutym datumje so hdys a hdys skedźbnja, dokelž tajka wysoka kultura kaž mezopotamiska po dobywanju krajow jich nošerjow wězo njepřestawa.

Stawizny krajow tutoho regiona je wězo ze stawiznami susodnych krajow zwiazane, tak zo so wěste zhromadnoće tež w stawiznopisu susodnych krajow wotbłyščuja. Na př., grawěrowacy podawk za Židow bě zničenje Jerusalema a z tym zwiazana deportacija Židow do Babylona wot babylonskeho krala Nebukadnecar II. w lěće 587 před n.l., wo kotrymajž biblia rozprawja (2. Kralojo, 25 a 2. Chronika, 36).

Materielne, wědomostne a kulturelne wudobytki mesopotamiskich kulturow su – tež po zahinje mezopotamiskich mócnarstwów – dalše swětowe stawizny wobwliowali. Hoberske mnóstwo hlinjanych taflíčkow z tekstami w klinowym pismje je nam zachowane, dokelž material, spalena běla hlina, je nimoměry wobstajny – na rozdžél wot papyrusa Egyptowčanow. Klinowe pismo je so w cyłym Prědnim Orienće za rozdžélne rěče wužiwało: poprawom za sumeriščinu wutworjene, su na př. Assyričenjo a Babylonjenjo jo za akkadščinu kaž tež Hetiča za hetitiščinu přewzali a swojim rěcam přiměrili. Sumeriščina bě dotal izolowana rěč, akkadščina bě semitska rěč a hetitiščina indoeuropska rěč. Rěč Assyričanow a Babylonjanow, akkadščina, bě za někotre lěstotki *lingua franca* a přenja rěč diplomatije.

Hdyž tutu knihu čitaće, budže so wam drje zahinjeny, ale najebać toho nowy swět wotewrjeć, kotryž wam hľuboki dohlad do wusahowaceho kapitla stawiznow čłowjestwa zmóžnja.

Přełožowar, 15. septembra 2010

PŘEDSŁOWO K SŁOWAKSKEMU WUDAĆU

Wjetšinu z nas, byrnjež bychmy daloko wot morja a eksotiskich krajow žiwi byli, wabja daliny, ale wabi nas tež bjezdno lěstotkow. Sym zbožo měl, zo za mojeho ľačončinarja na gymnaziu so swět z Tacitusom a grjekskej mytologiju njekónčeše. Sčehowaše dopředkawuwiće wědy, a tak derje wědžeše, zo mjezty su z najhlubšej studnju, z kotrejž hodži so bow do hłubinow dawnych časow spušćić, pomniki Mezopotamiskeje. Tehdy to hišće njebež z modu a skónčne ani džensa to njeje modowy předmjet. Příndže čas, hdyž mějach sej předmjet za žiwjenje wuzwolić — a tu je so symješko zasyte doňho před tym přimnylo. A dokelž sym sej stawizny prawa wubrał, što bě přirodniše, hač so do krajow najstarších prawniskich pomnikow wobrocić — do Mezopotamiskeje? Wosebje hdyž tam, hdžež sym za znajomosćemi zapućował, běchu instalowane wobkuzlaczce zběrki, dokumentowace swjatočne a wśedne žiwjenje dawnych wobydlerjow stareho Orienta: Pariski Louvre, Berlinske Statne Muzeje, Britiski muzej w Londonje, Leningradska Ermitaža kaž tež skromna Hilprechtowa zběrka w Jenje — kelko to je nastorkow na přemyslenje bylo! Z ironiju wosuda mi wšak wosta zawrjeny kraj, hdžež so wšo zrodzi, zwotkelž wšo te kulturne bohatstwo pochadža: sama Mezopotamiska. Jednu chwilu so pokazowaše, zo tež my změjemy zbožo kaž naša egyptologija, kotař ma swój wustaw w Kairje. Jenož, projekty českosłowakskeho archeologiskeho srjedžišća so ani w Iraku ani w Syriskej njerealizowachu. Wosud je tuž rozsudžił, zo sym swoju žiwjensku lubosc zeznal jenož z sposřdkowanjom — kaž tón princ z bajki, kiž zalubowa so do wobraza rjaneje holčki. Literatura wopisowaca mezopotamiske kulturne pomniki a jeje dokumenty — zrčenja, historiske „pisma“, literarne pomniki, „wědomostne“ a šulske pomocne srědky, administratiwne doklady a podobne — je džensa hoberska. Kóžde lěto wuchadžea stowki specializowanych studijow ze wšich tutych polow. Dotal wšak faluje synteza. A njemjenje bohate su žně archeologow.

Lěta sym chodžił — dalokož mi to jenož wobstejnoscé a skromne srědky dowolachu — na assyriologiske kongresy. Přeco sym so mi na tu charakterisku atmosferu spodobało, hdyž schadžowachu so wobdželnicy jednotliwych ekspedicijow ze svojimi „sensacijemi“. Jónu je to parlička, kotař datuje zwisk dweju mócnarstwov hnydom na spočatk jich eksistency, kaž wo tym rěci X. kapitla. Druhi raz je to horšc črjopikow z rozbitej plaketku z mušle, nad kotrejž sej lamaja hłowy nawodni fachowcy z třoch swětadželow. A runje česka etnografka, kotař je hišće widžala wołmu na Morawje z ruku přasć, wobkedžbowa, zo njeńdže wo mytolisku scenu ze žohnowacymi rukami, ale wo nawiwanje wołmy do klubáškow w templowej manufakturje a wo wupřestrěwanje wowčeho runa za sušenje. Druhi raz zaso prawidłowni wobdželnicy kongresa hakle za lěto, hdyž dóstachu so archeolojojo mjezty wo meter niže, zhonicu, hdže běchu durje a hdže wokna, dokelž na přišlušnych městnach su so tež durjowe čopy namakali. Kelko tajkich wjetšich kaž tež cyle małych dyrdomdejstwov hodži so na kongresu we chwili přežiwić, hdyž so w žurli začémni a předstajeja diapozitiwy z najnowších slědženjow, hačrunjež hłos, kiž je přewodža z wukładem, jenož strózbje wupraja hołe fakt'y.

Runje wužity wuraz „kongres“ móhl začišć wuwołać, zo assyriologojo rodža wo sylne słowa. Nawopačne je wšak prawe, přetož derje wědža, zo jich wěda je poměrnje młoda. Z druheje strony wšak prawje hódnoća, kelko wužitka přinjese wosobinski kontakt mjez wědomostnymi sobudželačerjemi, wzajomne wurady a diskusije wo docpětych wusłedkach. Myslička na mjezynarodne zetkanja assyriologow zrodzi so w lěće 1949 w Dobříšu na dželovym posedženju orientalistow z rozdželných krajow. Realizować ju rozsudžichu so Francozojo, zjednoćeni w towarzstwie, kotař dósta mjeđu po jednym z najwuznamnišich zastupjerjow assyriologije — *Groupe Thureau-Dangin*. A tak wotměwaja so wot spočatka pječdžesatych lět kóžde lěto mjezynarodne zetkanja assyriologow přeco w druhim kraju pod skromnym mjenom *Rencontres assyriologiques internationales* — prěnje bě w Parisu, 31. zetkanje w lěće 1984 w Leningradže. Poskiča tu přednoški wo konkretnych temach, referuje so wo najnowších archeologiskich

wotkryćach a dochadža na nich k někajkej „spowědží“ jednotliwych wobdželnikow wo tym, na čimž runje džělaja abo štož přihotuje so publikowač.

Nimo tuthy „rencontres“ z iniciatywy madžarskich assyriologow nasta džělowa skupina assyriologow socialistiskich krajow z mjenom *Šulmu*, tuž „měr“, zo by wuzběhnyła, zo jenož w měrowej atmosferje so móže kóžda wědomostna činitosć rozwijač. Prěnje zetkanje je so w lěće 1974 w Budapesće wotmělo, druhe w lěće 1979 w Lipsku, za lěto 1986 wuzwolichu Prahu. Na tuthy zetkanjach wobdželeja so tež nawodni assyriologojo ze zapadnych krajow. Přeběraja so tu wosebje temy z pola towaršnostnych počahow a hospodarskich poměrow w krajach t. mj. klinopismoweje kultury.

Džensa je assyriologija wědomosć, kotaž drje zepěra so na realne fakty, podkladžene z archeologiju a lingwistiku, ale nadobo je to wědomosć wjele hypotezow, nahladoweho kisanja, fachowych bitwičkow. To wšitko, štož džensa wěmy kaž tež štož sej hišće jenož myslimy, sym so prócowač — kaž sym najlepje wědžał — we wuběrje tym sposřdkowač, štož su so kaž ja z tlöčacymi črijemi narodžili a runje rady pućua znajmeňša na mapje, hdyž runje nimaja přiležnosć woprawdze zapućować.

Při tutej knize sym předewšěm na swojich poslucharjach w Praze, Brnje a Olomoucu myslíł, na wcipnych a zamyslenych wopytarjow mojich přednoškow w Naprstkovym muzeju, na młodžinu w Havlíčkowych zahrodach a w Nerudovce, na wobliča z Hortikluba w Lednicach a w Mělníku, kaž tež na kopatych połnych žurlach w Písce, Jevíčce abo Javorníce nad Veličce (hdžež zajimowachu so tak žiwe za Babylonsku wěžu). Sym tež na tych kuražerowanych studentow myslíł, kotřiž mi sčasami pisachu abo telefonowachu, štož je šekel, hač běchu znate džiwje psyki, hač Sumeričenjo přińdžechu z Indiskeje, abo hač je prawje, zo za porubany štom płačeše w Babylonje smjertne chłostanje. Njech wšak nichtó tutu knihu nima za syntezu, ani pospyt za tu. Kóždy jeje kapitl mohł knihu samu za so wutworič, husto tež wjace džělow. Čitarjam předpožožuju jenož por kamuškow z rozsažnego mozaika zestajeneho w přeběhu někotrych lětysacow z rukami a mozami mezopotamiskich ludži. Runje tak je trjeba zwěscic, zo njemało čežkosćow přepis starožitnych a runočasnych swójskich a zemjepisnych mjenow. Njeje tu jednotnosć ani w našej, ani we wukrajnej literaturje. A tak namakamy na příklad Hammurapi a Chammurapi, pódla El Obejda tež El Oběd abo Al Ubaid, podla Aqarqufe zjewi so tež Akarkuf a tak dale. Při kóždym z podobnych mjenow sym so po jednym z přepisowanskich wašnjow měl a sym spytal jo doslednje dodžeržec.

Naposledk bych so rady wšem podžakowač, kotřiž su mi z radu abo při wobstaranju literatury abo wobrazoweho materiala pomhali. Je to dohti rjad mjenow kolegow a přečelow pola nas a we wukraju, kotrymž słuša mój sprawny džak, runje tak kaž mojej žonje, kotaž z swojej stajnej podpěru a swójskim přinoškom k realizacji tuteje knihi.

Awtor

*W Praze a na Małej Skale
nalěčo 1975*

Assyriologija je ze wšej wěstosću potajnosćiwa wědomosć.

A. L. Oppenheim

I

Z POTAJNEJE KUCHNJE WĚDOMOSĆE

NAROD ASSYRIOLOGIJE A JEJE NADAWKI

PRJEDY HAČ ASSYRIOLOGIJA NASTA

Wědomostne hałuzy maja swoje krute mjena. K tradicionelnym orientaliskim předmjetam słušea na příklad egyptologija, semitistika, hebraistika, arabistika. Sluša k nim tež poměrnje młoda wědomosć konwencionalne mjenowana assyriologija. Tutón kapitl ma na prašenja wotmołwić, hdy a kak je assyriologija nastala, k čomuž služeše a služi. Tuta wědomosć hišće zdaloka njeje zakónčena. Hišće dołho budu archeolojojo znutřka tellow dale a wjace pomnikow materielneje a duchowneje kultury wotkrywać a filologojo budu so prócować z nimi krok dźerzeć.

Assyriologija so jako wědomosć ćežko předobywachu, přewodźeše ju skepsa a złomyslne směškarjenja jeje konkurentow. Situaciju jej počežowaše tež to, zo so jej njedósta podobna podpěra, kotař bě za egyptologiju plečica z Rosetty. W času, hdyž Champollion triumfy swječeše, bě wučitanje klinopisow hišće w pjeluškach. Zawěsće njebychmy džensa assyriologiju měli, jelizo w časach, hdyž so assyrištinu rěčeše (II. kap.), njebychu wučerjo byli, kotřiž wučowachu młodžinu a zestajachu za nju słowniki, syllabary, frazeologiske zběrki a pod. (XI. kap.) „Z wótcom assyriologije“ móhl zdžélany knježičel Aššurbanipal¹ być, załožer wuznamneje knihownje w Niniwje, hoberskeho žórła rozpokazowanja nic jenož za rowjenkow, ale tež za džensnišich assyriologow. Titl „nan assyriologije“ so Henry Creswickowej Rawlinsonowej přiznawa, młodšemu wo połtęća lětysaca. Rozdžél mjez nimaj je nic jeno časowy: Aššurbanipal měješe hromadu wučerjow, z kotrymiž wo problemach diskutowała, kaž so sam chwali (XI. kap.), napřečo tomu Rawlinson bě autodidakt. Ćežko sej další běh stawiznow předstajić, jelizo by Aleksander Wulki swój són zwoprawdžił a Babylon k srjedžišću swojego mócnarstwa scinił. Wobydlerstwo Mezopotamiskeje drje hižo bě aramejzowane (II. kap.), ale z rěču kulta a zdžélanych nadal wóstawaše Babylonska akkadščina, haj samo tež sumeriščina. Grjekscy wojacy, zastojnicy abo wobchodnicy, jeli so namakachu w Mezopotamiskej, rozwažachu wo lěpšinach, kotrež wuńdzechu ze znajomosće toho, štož mjenowachu ἀστύρια γράμματα, tuž po słowie „assyriske pismiki“. Z tradicije znajachu Assyrisku jako wulkomóć, kotař podčisni tež Egyptowsku, ale wědzachu lědma što bliše wo linguistiskej problematice assyrištiny a babylonščiny jako dialekty akkadščiny. Wosebje při powěścowej służbje, w zajimje statneje wěstoty, na wojakow a podobnych so waleše nuznosć klinopismowe teksty. W transkripçiji z klinopisma do alfabetu docpěchu předzélenu techniku, akkadske słowa, přenjesene do grjekščiny, su džensa jako „graeco-assyriaca“ witana pomocka assyriologow.

W 5. lětstotku př. n. l. wostawa Mezopotamiska hišće magnet, kotař nana stawiznopisa Herodot přícahny. Wěnowaše jej wulku kedžbnosć we swojich *Stawiznach* (I, 177–200), tež hdyž sčasami podleža njeprawym informacijam předchadnikow. Naspomnja tež stołp z grjeksko-assyriskim napisom, kotař daš Darius při Bosporusu na dopomnjeće wuprawy přečiwo Skitam (IV, 87) postajić. Tež grjekski politikar Thukydides wěnowaše w tutej dobje Mezopotamiskej kedžbnosć.

Babylonski měšnik Beloweho templa Berossos, kotař je so hišće za čas Aleksandra Wulkeho narodžił, pisa třidželnu chroniku *Babylonika* (mjenowanu tež Chaldaika)², wěnowanu Seleukidej Antiochej I. Zapisuje w njej stawizny před lijeńcu hač po Aleksandru Wulkim. Zachowachu so z njeje jenož zlámki z druheje ruki, na příklad z Josefa Flaviusa, Eusebiusa a druhdže. Naspomnjenki na klinopismowe žórła so stawaja dźeń a rědše a skomolenše. Diodoros Sicilčan (1. lětstotk př. n. l.) rěci wo Semiramisnym napisu na behistunskej skale, hdžež wšak bě sławny napis a relief Dariusa. Tež Cicero w *Tuskulskich rozmołwach* naspomnja Sardanapala (pogrjekšény za Aššurbanipal) a hišće Horatius je so ze znajomosću Babylonskeje astrologije („numeri Babylonii“) błyšćił. Tute džěla wšak za woprawdžitu assyriologiju, za jejeastače, njemějachu wulki wuznam.

Potom nastala wulke mjelčenje. Po starozakonskim profeće Jezaji „džówka Chaldejanow do čmy zastupi...“ (I, 47,5). Wostachu jenož rozprawy wo padże Babylonskeje wěže, wo lijeńcu, wo surowosćach Assyričanow a čerpjenju Židow w Babylonskej jatbje. Tak so dźerzeše słabuške płomješko wědy a předstawow wo starodawnej Mezopotamiskej, hdys a hdys podpěrowane přez

rozprawy wosobow, kotrež so do wuchodnych krajow jako wobdželnicy křížnych wójnow abo jako putnicy dóstachu.

Zajim za Mezopotamisku so zbudži, hačrunjež z wuskoscemi, wot chwile, hdýž so w Europje — spočatnje jenož přez případ — jewjachu cyhele, kamjenje, pječatne cylinderki abo hlinjane taflički, popisane ze znamješkami, kotrež so w *Tysac a jednej nocy* z mrowjacymi wuhrymzanjemi přirunuja. Jendželčan Thomas Hyde a němski lěkar Engelbert Kämpfer dachu tutym znamješkam, sobu přinjesenym z Persepolisa³, na proze 18. lěstotka mjeno „dactuli pyramidales seu cuneiformes“, respektiwnje „litterae cuneatae“⁴. Wo klinopismowych znamješkach wozjewjachu so fantastiske přiranja: někotři pytachu w nich podobu z chinskimi znamješkami, druzi wotwodžachu je z egyptowskich hieroglyfow a měnjachu to smjeréchutnje⁵. Jenož jedna hypoteza přibliži so woprawdžitosći. Je ju Pietro della Valle wuprajíł, kotryž w lisće wot 21. oktobra 1621 z Persiskeje naspomni, zo je trjeba klinopismowe znamješka kaž naš alfabet čitać — wotlěwa doprawa.

WUČITANJE KLINOPISMA

Přez ironiju wosuda njebuchu napisy z Babylonskeje zaklad za wučitanje, ale te z Persiskeje, kraja jeje přewinjerja. Pochadžachu ze starodawneho sydła persiskich kralow, z Persepolisa, džensnišeho Tacht-e Džamšid; dopokaz identifikacie je so španiskemu pósłancej w Persiskej Don García Silva Figueroa poradžíł. K rozprawje přida tež charakteristiku klinopisma: widžeše w nim małe pyramidy a obeliski.

Holsteinski wučenc Carsten Niebuhr⁶ je w knize *Pućowanski wopis do Arabskeje a wokolnych krajow* (Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umliegenden Ländern) z lěta 1778 hižo dokladne wotpisy persiskich napisow podal, tak zo móžachu wuchadžišco wučitanja być. Spózna, zo napisy su napisane z „trojakim alfabetom“, woznamjenjenym jako I., II., III. Pod I. je 42 znamješkow naličil (9 znamješkow z nich njepředstaji pismiki) W lěće 1798 sčini dalšu kročalku Dán Frederik Münter; Je Niebuhrone wotkryče dale wjedl: I. zarjadowa jako abejcejne pismo. II. jako sylabiske pismo sylabiske a III. jako ideografiske pismo — znamješka⁷. Sčehowaše, zo dže přeco wo samsny tekſt, napisany w třoch rozdželnych rěčach. W lěće 1800 je studiu wudał, w kotrejž z přirunowanjom skupinow znamješkow so wosjetowacych w podobnych situacijach zwěšti znamješka „kral“ a „kral kralow“. Hižo w lěće 1793 přinjese wotpowědny wukład A. I. Silvestre de Sacy pódla pahlewiskich napisow z Nakše Rustama; je při tym wot grjekskeho wotpowědnika βασιλευς βασιλεων = malkan malka, t. j. kral kralow wuchadžał.

PŘINOŠK G. F. GROTEFENDA

Kluč k hódančkam klinopisma namaka němski profesor grjekšciny a ľaçonštiny na Göttingenskim gymnaziju Georg Friedrich Grotfend⁸. Jeho wuznam za klinopismowe slědzenje pohódnočichu w lěće 1975 w Göttingenje na mjezynarodnej swjatočnosći dwustoteje róčnicy jeho narodnin. Grotfend je so k wučitanju z nic jara wědomostneho nastorka dóstal: z přečelom wjetowa, zo we wujednanym času dešifrēuje klinopismo. Wjetu je dobył a w septembrje 1802 jeho přečel Fiorillo předpołoži Göttingenskej wučenej towaršnosći Grotfendowu ľaconsce napisanu rozprawu wo čitanju a wukładze klinowych znamješkow pod mjenom *Praevia de cuneatis quas vocant inscriptionibus legendis et explicandis relatio*⁹. Při wučitanju so Grotfend zepěraše na znajomosć grjekšciny a ľaçonštiny, starozakonskich tekſtow, kaž tež zendawesty; wězo, jeho wobdžiwajomny kombinaciski dar bě zbožowna zepěra.

Wěnowaše so napisej w Niebuhrowej skupinje, kotryž bu jako I woznamjenjena. (tuž, po Münterje, abejcejnym znamješkam). Dokelž je jako přeni podaty, slědowaše, zo je w hamtskej rěci knježaceje dynastije napisany, tuž persisce, a zo dyrbí so dynastiji Achajmenidow připisać. W kóždym z wobeju napisow so wosjetowaše slěd sydom samsnych znamješkow, kotryž jako „kral“

NAPISAJ Z PERSEPOLISA W PERSISKIM KLINOWYM PISMIE

a Napis Dariusa I.
b Napis Kserksesa

a

b

PŘEPIS

a 1) DA-A-RA-JA-VA-HU-Š 2) CH-ŠA-JA-TH-I-JA 3) VA-ZA-R-KA 4) CH-ŠA-A-JA-TH-I-JA
5) CH-ŠA-A-JA-TH-I-J-A-N-A-M 6) CH-ŠA-A-JA-THI-I-JA 7) DA-HI-J-U-N-A-M 8) VI-Š-TA-
S-P-A-HI-J-A 9) P-U-SA 10) HA-CHA-MA-N-I-Š-I-JA 11) HI-JA 12) I-MA-M 13) TA-ČA-
RA-M 14) A-KU-U-NA-U-ŠA

b 1) CH-ŠA-J-A-R-Š-A 2) CH-ŠA-A-JA-TH-I-JA 3) VA-ZA-R-KA 4) CH-ŠA-A-JA-TH-I-JA 5)
CH-ŠA-A-JA-TH-I-J-A-N-A-M 6) D-A-RA-JA-VA-H-U-Š 7) CH-ŠA-A-JA-TH-I-JA-HI-JA 8)
PU-U-SA 9) HA-CH-A-MA-N-I-Š-I-JA

ČITANJE

a Darajavauš chšajathija vazraka chšajathija chšajathijanam chšajathija dahjunam Vištaspahja pusa Hachamanišija hija imam tačaram akunauš.

b Chšajarša chšajathija vazraka chšajathija chšajathijanam Darajavahuš chšajathijahja pusa Hachamanišja.

PŘEŁOŽK

a Darius, wulki kral, kral kralow, kral krajow,
Hystaspesowy syn, Achajmenid, kotryž je
tutón palast natwarił.

b Kserkses, wulki kral, kral kralow, syn krala Dariusa, Achajmenid.

čitaše. W jednym padže bě tutón slěd bjezposřednje dwaj króć za sobu a přeco nawjazowachu na njón štyri rozdželne znamješka. Prěnje rjadowanie wujasni so jako zapřijeće „kral kralow“ (wobr. a, č. 4–5, wobr. b, č. 4–5), w druhim jako „wulki kral“ (wobr. a, č. 2–3, wobr. b, č. 2–3). Znamjenja na spočatku kóždeho napisu, přeco w rjedže sydom, ale w njejenakej podobje, měješe Grotfend za swójiske mjeno Achajmenida. Tak je zwěšćił, zo spočatne znamješka z prěnjeho napisu so w druhim wospjetuju, hačrunjež hakle w šestym porjedže. Slědowaše, zo w druhim napisu dže wo mjeno krala Y, nana krala X, kotrehož mjeno steji na spočatku prěnjeho napisu.

Tehdy bu Grotfendowy kombinaciski dar nałożeny, podpérany přez znajomosć persiskeje historije. Wótrje wobkedžbowaše, zo w prěnim napisu njebě so k mjenu titul „kral“ přidał. Tutón dypk rozsudži. Nětko hižo dosahaše, slěd Achajmenidow wobkedžbować: móhlo wo Kambysesa (persisce Kambudžija) hić, jeho nana Cyrusa (Kuruš) a wnuka Kambysesa, abo wo Hystaspesa (Wištaspa), jeho syna Dariusa (Darajawahuš) a wnuka Kserksesa (Chšajarša). Prěnju alternatiwu wurisa dla jenakosće mjenow džeda a wnuka; druga alternatiwa wotpowědowaše znamješkam napisu. Z pomocu zendawesty móžeše znamješkow zwukowe hódnoty přirjadować. Zawěsće, zendawesta bě jenož podobna na staropersiščinu, tohodla njemóžeše wuspěch stoprocentowy być. Jeničce Grotfend wěrješe, zo by džewjećadwaceći zwukow wučitał, nimale cyły abejcej. We woprawdžitosći wučita chětře prawje jenož džesać z nich, z Münterowych napisow dalšíe dwě, tak zo bě hižo třećina persiskich klinopismowych znamješkow wučitana.

Grotfend njewusłyša wjele wuprajenjow připóznaća. Kaž to hižo bywaše při fenomenalnych wotkrywarjow — jich džélo přewodźeja njedowěra a směškarjenja. Wučitanje publikowaše so w džéle, w kotrymž by jo hladajo na titul *Ideen über die Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt* mało štó pytał. Je jo Göttingenski historikar A. H. L. Heeren wudał. W druhim wudaću hižo předstaja samostatnu přílohu: G. F. Grotfend, *Über die Erklärung der Keilschriften und besonders der Inschriften von Persepolis*.¹⁰

Grotfend měješe wjele pokročowarjow, na příklad Francoz Eugena Burnoufa a Norwegčana Christiana Lassena; běchu to přećeljo, džélachu pak samostatnje. Burnouf wučita znamješka za zwuki „k“ a „z“, Lassen dowjedże wučitanje persiskeho abejceja do kónca a na zakladže znajomosće sanskrita dopokaza, zo w persiskim abejceju je wosebite znamjo za „a“ jenož na spočatku słowa abo před sobuzwukom, hewak so njezwuraznja.

Persiske klinopismo z Persepolsa tuž wučitachu, dalšíe dwě wersiji wšak dale čakaštej na přewinjerja. Grotfend pomjenowa II., sylabisku wersiju „medsku“, III. „babylonsku“. Ale wyša staroba njedowoli jemu kluč k nim namakać. Ale skónčnje je so hišće před smjerću (1853) dočakał, zo džélo, kotrež wón bě wuspěšnje započał, namaka nadarjeneho pokročowarja — Londonski slědžer Edwin Norris (1795–1825) móžeše hižo elamski džél behistunskeho napisu zwužitkować, kotryž bě H. C. Rawlinson wobstarał. Znowa na zakladže swójiskich mjenow je sylabiske skupiny znamješkow wučitał.

BEHISTUNSKI NAPIS A H. C. RAWLINSON

Přećiwičeše so jeno hišće III. klinopismowa wersija persepoliskich napisow. K wučitanju dopomha hakle nowe rozsažne žórło: trojorěčny napis na Behistunskej skale. Při pućowanju z Hamadana do Kermanšaha na wysokej stepje wusahuje skała do wysokosće 540 metrow, mjenowana Behistun (Diodoros Sicilčan a někotři po nim wurjekuja Bisutun). Darius I. da tu do nimale padoruneje scény we wysokosći 120 metrow nad zemju relief wučesać, kotryž jeho dobyće nad rebelemi — na čole z njepravym Smerdisom — wosławja, pod tym napis w persiščinje, elamščinje a babylonščinje. Šěrokosć džěla z wysokosću 7 metrow je česčehódná — 20 metrow.

Babylonski džél napisa sahaše horje na skale kaž woprawdžite wužadanje w boju wo potajnstwa, kotrež zakrywaše. Z protagonistom so sta młody jendželski oficér wuchodnoindiskeje armeje Henry Creswicke Rawlinson.¹¹ Měješe 25 lět, hdyž widžeše skału. Do Persiskeje příndže jako třiadwacećilětny, ale hižo jako sydomnačelětny je tolmačerske pruwowanja za hindeščinu a

persiščinu zložil W lěće 1835 pomjenowachu jeho za wojerskeho poradžowarja bratra persiskeho šaha w Kermanšahu, a z tym je so do bjezposřeđneje bliskosće Behistunskeje skały dóstal, swojego wosuda.

Lědma zo je ju pření raz wuhladał, njedaše jemu spać. Postupowaše kaž woprawdžity wojak — najprjedy je swojego přećiwnika z rozhladniwośću přeypytał, wobstara sej rěbl a powjazy a z pomocu jeničkeho kurdiskeho hólca je so hač k tekstam reliefa dóstal. Za stajne balansowanje na skalnej scénje je do mjechkich worštow namočeneje papjery wotčišće klinopismowego napisu wzał. Wot najwjetšeho dželoweheho zapala su jeho wšak z wojerskim rozkazom wotwołali. Na tři lěta měješe so ze swojej skału rozžohnować. W meji 1842 je so na bitwje pola Kandahara w delnim Afganistanje wobdzélil a mějachu jeho za njezwěśomneho. Žiwý a strowy je so wšak zaso na swojej skale wunurił, ale znova su jeho wotwołali. W lěće 1844 je so jako styriatřicecilétny połkownik ke skale třeći króć wrócił, zo by skónčenje swój nadawk spjeliňl. W lěće 1851 je jemu w Kralowskej aziskej towarzšnosći w Londonje kniha *Memoir on the Babylonian and Assyrian Inscriptions* wušla, kotař přinjese wučitanje třečeho džela behistunskeho napisu; z cyłkowneje licby 600 klinopismowych znamješkow w napisu wučita 246.

Rawlinson swój nadawk wjace njewopušča. Hromadže z dalšimi wědomostnikami wudawa monumentalne štyrizwjakwe dželo *Cuneiform Inscriptions of Western Asia* (1861–1870); po jeho smjerći je hišće pjaty džél (1884) wušoł. Mjenuja jeho nana assyriologije¹² a jeho konkurent J. Oppert je wo nim z prawom rjekl: „Rawlinson je sej wuznamne zaslužby wo stawiznach člowjeskeho pokroka dobył.“¹³

NAROD ASSYRIOLOGIJE

Hdyž Rawlinson wudawa *Memoir*, njeje hižo nuza na klinopismowych teksthach. Archeologiske wusłedźenje na maćerskej pódze Assyriskeje a Babilonskeje (III. kapitl) přinjese na swětlo stowki a potom tysacy a statysacy nowych klinopismowych tekstow, napisy na scénach palastow, na postawach a předewšem na hlinjanych taflíčkach. Z materialom přibywaja tež assyriologojo. Njemóžemy wšich mjenować. Šwed Isidor Löwenstern je so z napisami z Chorsabada zaběrał, zwěšći w nich znamjo za „krala“ a „wulki“ a za plural. Francoza L. F. J. Caignarta de Saulcy samo mějachu we Francoskej za wučitarja třečeje wersije behistunskeho napisu a Rawlinsona znižichu jenož na plagiatora. Woboje wuńdže z njestroweho patriotisma Joachima Ménanta (1820–1899), awtora přenjeje francoskeje přiručki assyriologije.¹⁴ Posledni z trójki puérubarjow bě F. de Lenormant (1837–1883), awtor přenjeje sumeriskeje gramatiki (1873).

W klinopismowym slědzenju wosebje Julesej Oppertej¹⁵ wuznamne městno přisteji, kotrehož mјeno njese wulka žurla w Pariskej Collège de France, hdžež so assyriologiske kongresy wotměwaja. Dwajadwacecilétny Hamburgčan wopušći w lěće 1848 z rasowych přičinow wótčinu a zadomi so w Francoskej. Nowej domiznje činješe česc nic jenož z assyriologiskimi dželami, ale je tež zakłady sumerologije połožił, facha, na kotryž hišće wjele zadžěwkow a dramatiskich momentow čakaše.

Woprawdžity pionér assyriologije bě tež jendželski assyriolog Claudius James Rich. Dwójce — w lětomaj 1811 a 1817 — wopyta Babylon, tuž dawno prjedy hač so jeho rjadne wusłedźenje započa. Je hoberske mnóstwo klinopismowych napisow wudał, kotrymž připołoži plany Babylonskich rozpadankow a skicu jeho pomnikow. Runje Rich inspirowaše Byrona k wothłosej w *Donje Juanje* (1821).

Dalši zahority jendželski assyriolog bě William Henry Fox Talbot (1800–1877). K assyriologiji dóstal so přez matematiku (w tym njewosta jenički); bě samo tež fachowc na fotografiju, patentowaše wunamakanku, po nim mjenowanu talbotypiju. Wuda jendželski přełožk Sanheriboweho a Asarhaddonoweho napisow na prismach a je wosebje sławu dobył z iniciatiwu za „maturitne pruwowanje“, kotremuž so assyriologojo mějachu podčisnyć. Přepruwowanje objektivnosće dotehdysheho wučitanja so z rozdžělnych přičinow jako njewuchilne wupokaza.

Zaklinčachu hłosy, kotrež z přehnatej skepsu sebjedowěru slědžerjow podrywachu, Samo Rawlinson je so přiznal, zo w jednym wokomiku tež jeho zadwělowanosc zmócni, zo so chcył dźeļa wzdać. Napismowy material dźeļ narosće, ale přinjese sčasami městna, kotrež so wšem pospytam wučitanja spřečiwichu. Najwjetše ćeže činjachu swójske mjenia. Kak na příklad měļ wučitar na to přińć, zo je trjeba złóžkowe znamješka, kotrež bě bjez problemow jako „an-ak-ša-du-šiš“ přečitał, ideografisce čitać, tuž „an-ak“ jako „ilum-Na-bi-um“, to je bóh Nabu, „ša-du“ jako „ku-du-ur-ru“, t. j. džedžícel, „šiš“ jako „na-sa-ru“ — škitać, hromadže tuž Nabu“ -kudurri-usur (Božo Nabu, škitaj džedžícela), dže tuž wo znatu biblisku postawu Nabuchodonosora, z kotrehož akkadskeje formy je Nebukadnecar. Z ćeżow podobneho charakteru pomhaše assyriologam tež wokabular namakany w Niniwskej knihowni won, hdzež je so nawod za ideografiske čitanje jednotliwych znamješkow pódla syllabiskeho čitanja (hlejče tab. na s. 13 - 13) naspomnił. Assyriologija móžeše hižo nětkole woměrje na maturu hić.

ASSYRIOLOGIJA MATRUJE

Městno: Kralowska aziska towarzność w Londonje. Iniciator: H. F. Talbot. Do lista wot 17. měrca 1857 połoži zapječatowany přełožk nowowotkryteho napisa Tiglatpilezara I. a poprosy, zo bychu irskeho klinopismowika Edwarda Hincksa a H. C. Rawlinsona namołwjali, njech wudžałataj swójske přełožki. Woprawdże jeju namołwjachu, nimo toho hišće J. Opperta. Mějachu swoje přełožki w zapječatowanych wobalkach do 25. meje 1857 předpołožić (woprawdże — hišće džensa doba maturitow). Hdyž wočinichu wobalki, wopokaza so, zo assyriologija bě maturitu zložila byrnjež nic wuběrnje, tak wurazne chwalobnje: Rawlinsonowy přełožk kryješe so zwjetša z Hincksowym, ale jenož Rawlinson přełoži cyły napis. Talbotowy přełožk bě najsłabši, Oppertowy so wuzběhowaše přez wosebite formulacije. Wusud komisije, kotrejž předsydowa prezent towarzność Horace Hayman Wilson, bě jednozmyslny: podobnosće, husto dospołne přezjednosće wšich přełožkow pokazachu, zo hodži so wučitanje klinopisma za „an accomplished fact“ měć — za hotowu wěc¹⁶. Dokelž napismowy material mjeztym bjez wuwzaća z Assyriskeje pochadžeše, dosta nowy fach mjeno „assyriologija“. Bórze so wšak wopokaza, zo so klinopismowe slědženje z tutym woznamjenjenjom kaž we wuskim kornarju daji.

SUMEROLOGIJA SO K SŁOWU PŘIZJEWJA

Z přiběracym materialom so nowe problemy nahromadźeja. Zwěści so na příklad, zo assyriścina a babylonścina stej jenož dwaj bliskej dialekta zhromadneho rěčneho kmjena mjenowanego akkadścina. Mjeno poskići dotal njewotkryta metropola Akkad, kotruž założi Sargon I. (IV. kap.). Tutón dualizm hižo njeda pioněram assyriologije Oppertnej a Rawlinsonej spać. Rawlinson woznamjeni Sumeričanow jako „babylonskich Skitow, kotrychž etniske mjeno je Akkad; Oppert měješe hižo w lěće 1869 sumeriščinu za rěč Sumeričanow. Powšitkowna přezjednosć z Oppertom příndže hakle za někotre lětdžesatki.

Hišće w lěće 1889 so jedyn z nanow assyriologije Friedrich Delitzsch w zawodze swojeje assyriiskeje gramatiki zacpěwajo wo Oppertowych nahladach wupraj: „Semitisci Babylonjenjo prawje změja, jelizo wunamakanje pisma swojemu bohej Nabuej připisuja, a zo so — nimo Kassitow — nihdže njenaspomnjeja někajki třeći, sumerisko-akkadski narod, hodži so naposledk z tym wujasnić, zo tajki narod docyla njeeksistowa.“ Mjeztym wšak započa de Sarzecowy sobudžałácer Léon Heuzey w lětach 1884–1912 wobšérne dźeło *Découvertes en Chaldée par Ernest de Sarzec* (Wotkryća Ernesta de Sarzec w Chaldejskej) wudawać, hdzež wozjewi bjez wuwzaća sumeriske teksty a wobrazy postawow a reliefow, kotrež so na přeni pohlad tež za lajka rozeznawachu wot semitiskich typow znatych z pomnikow na příklad Niniwskich abo Chorsabadskich. W tutej dobje tež Rudolf Ernst Brünnow do džensniščho standardne assyriologiske dźeło *A Classified List of all ... Cuneiform Ideographs ...* wuda, w kotrymž

sumeriščina je ze wšemi tehdy znatymi wurazami zastupjena. W lěće 1907 wuchadža zběrka kralowskich sumeriskich a akkadskich napisow w francoškim a němskim přeložku F. Thureaua-Dangina. To wšo skónčenje přeměni Sawła do Pawła: Delitzsch wudawa w lěće 1913 *Sumerisches Glossar* a w lěće 1914 *Grundzüge der sumerischen Grammatik*, potajkim gramatiku rěče, kotrejž eksistencu nochcyše před džesaćimi lětami ani jenož na wědomje wzać. Z tym so tuž sumeriščina připózna, ale na prašenje, štò Sumeričenjo běchu, njeje do džensnišeho wotmołwjene.

KLINOPISMO ZWONKA MEZOPOTAMISKEJE

Skónc zašleho lěstotka so we wutrobje Małej Azije, w Boghazköy, příndu na swět klinopismowe taflíčki napisane w rěči, kotruž wučita w lěće 1915 naš slědžer Bedřich Hrozný — w hetitiščinje. W našich publikacijach stajnje čitamy, zo wučita klinowe pismo; to njebě trjeba, přetož Hitića pisachu z běžnym typom klinopisma, hižo dawno wučitanym. Kóždy, štòž wobknježeše klinopismo, přečita hetitiske teksty, jenož zo njedawachu zmysl. Hrozný namaka k tutej rěči kluč a zasluži sej mjezynarodne připózny titul „českého Champolliona“.

Namakachu so tež klinopismowe pomniki małaziskich Luwjanow, Palajčanow, Hurritow; na sewjer wot Assyriiskeje wotkrychu urartske napisy tohorunja w klinopismje; tež w Elamskej so nimo linearneho pisma wuživaše klinowe pismo. Tuchwilu poslednje wotkryće z nakromneje klinopismoweje kónčiny běchu taflíčki z Ras Šamry, tehdysheho Ugarita na syriskim srjedźnomórskim pobrjoze, kotrež so namakachu w mjezywójskej dobje. Nowostka je klinopismowy zwukowy abejcej z džewjećadwacećimi znamješkami, kotryž přez feniski a hebrejski abejcej hižo twori zwjazowacy člonk ke grjekskemu alfabetej, a z tym tež k našemu zwukowemu systemej.

ČĚSKA ASSYRIOLOGIJA

Nowe wotkryća přinošuja tež nowy dokumentaciski a napismowy material a z nim nowe problemy. Slědžerjo, kotřiž so za njón zajimuja, hižo wšitcy njepochadžeja z tradicionelnych krajow assyriologije. Tež my słušemy k tym nowym krajam, kotrež so proučja skomđene dohonić. Čěscy slědžerjo so móžachu naposledk na dawnu sylnu tradiciju zajima za stary Orient zepěrać, inspirowanu přez bibliju (na příklad Kosma abo Dalimil), pozdžišo hižo přez direktne wobkedažbowanie pućowarjow. Mjez najstarše sluša łaćonske pućowanske wopisanje českého mnicha ze 14. lěstotka, Oderico z Friaula (Pordenone), hdžež naspomnja wopyt „wulkeho kralowstwa Chaldey“, při čim „je nimo Babylonskeje wěže šoł, kotaž je štyri dny pućowanja wot města (t. j. Bagdada)¹⁷. Hižo česce napisa pućowanske wopisanje Martin Kabátnik ze spočatka 14. lěstotka wo dołhim pućowanjom do Małej Azije přez Carihród, wottam přez Syrisku a Palestinu do Egyptowskeje¹⁸. W lěće 1608 wuda rycer Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic swoje dopomnjeća z pućowanjow přez Bliski wuchod pod mjenom *Putování z Království českého do Benátek i po moři dále do Svaté země, země Židů a dále do Egypta*¹⁹.

Nowočasny pućowar přez Orient bě Josef Wünsch, profesor na Pilzeňské uniwersiće, kotryž so w lěće 1883 dosta hač do Wanskeho jězora, zwotkelž cyhel z urartskim napisom w klinopismu sobu přinjese, kiž so podobny na Babylonske klinopismo a darowaše jón do zběrki Náprstkového muzeja.²⁰ Pućowanje wopisa w knize *Z blízka i z dálí*.

Tradiciju moderneje orientalistiki pola nas załoži Jaromír Břetislav Košut²¹, kotryž sej přiswoji wubérne zdžělanje w Lipsku a pjećadwacećilětny so w lěće 1879 habilitowaše z orientaliskej filologiju na Praskej uniwersiće. Lěto na to je tragisce zemrěl, měješe wšaj hižo swojeho šulerja Rudolfa Dvořáka²², kiž so habilitowaše za štyri lěta po Košutowej smjerći. W lěće 1890 pomjenowachu jeho w starobje třiceći lět za profesora orientaliskej filologije jako přenjeho orientalista na rozdželenej českéj uniwersiće. Dvořák bě z orientalistom wulkeho formata: nimo

semitistiki so wěnowaše arabistice, turkologiji, indologiji a samo sinilogiji. W Berlinje studowaše tež pola jednoho z „wótcow assyriologie“, Delitzscha, a tak so zajimowaše za Stary wuchod a wosebje za Mezopotamisku. Přez jeho zaslužbu maja hesla z tutoho pola w *Ottowym słowníkom naučnym* wurjadny niwow, we hłownym dokonješe w tutej dobje nastawk wo klinowym pismje.

Wo wjele rozsudniši orientalist bě Justin Václav Prásek²³, kotryž zdobywa wjetše připóznaće we wukraju hač doma, hdžež bu z profesoram — na wikowanskej akademiji. Nihdy njedósta uniwersitnu katedru, hačrunjež bě starší hač wobaj předchadni slědžerjo. Ale runje wón je impuls dał, zo by so tež česka wědomosć do swětoweho pruda zarjadowała! Hdyž hišće wučeše na Kolínskim gymnaziju, wjedźeše tam k maturiče šulerja, kotryž so k njemu cyłe žiwjenje z džakom wuznawaše: pozdžišeho akademikarja Bedřicha Hrozného. Tón pisa we swojich dopomnječach z lěta 1931: „Hakle w Kolinje sym so přez přečelnosć prof. dr. Práška, kotryž mi wupožčowaše knihu ze swojeje knihownje, přeni raz knihu z klinopismoweho facha dóstal, kotryž so pozdžišo měješe z mojim žiwjenskim fachom stać.“²⁴ Uniwersitnu karieru Prášek we wěstej měrje wurunowaše z člonstwom w najwurjadnišich wědomostnych institucijach, našich a wukrajnych, a chwalbnymi kritikami jeho džělow, z kotrychž fachowcy respektuja mnoho hišće džensa.²⁵

Slědžerski a wučerski profil Bedřicha Hrozného znajemy derje z knihow²⁶, přednoškow, rozhłosa, telewizije kaž tež z filma, kotryž je z nim skónc žiwjenja nawjerćił. W galeriji našich orientalistow zabra najwyše městno. K titlej knihownika Wienskeje uniwersitneje knihownje so přida w lěce 1905 titl docenta filozofiskeje fakulty we Wienje, za džesać lět so stava z jeje titularnym profesoram a we swojich štyrcetych lětach (w lěce 1919) docpě we wuswobodženym mócnarstwje rjadnu profesuru klinopismoweho slědženja a stawiznow stareho Orienta na Karlowej uniwersiće w Praze. W tej dobje wučita hititiščinu a załozi samostatnu wotnožku orientalistiki — hititologiju. Hdyž 12. decembra 1952 Hrozný wopusći swoje džělo, wobsahowaše jeho bibliografija wyše 350 jednotkow, njedžiwajo na mnóstwo přednoškow, referatow a narěčow na mjezynarodnych kongresach. W jeho ródnym městnje Lysa nad Łobjom steji na naměsće, kiž džensa njese jeho mjeno, Muzej starych orientaliskich kulturow Bedřicha Hrozného jako němy, ale zrěčniwy swědk wšich jeho prócowanow a docpětych cilow.

We wobrazu našeje assyriologie njemóžemy ani Václava Hazuku (1875–1947) zanjechać, wot lěta 1911 profesora assyriologie a semitiskich rěčow na Praskej teologiskej fakulcé. We swojich džělach džiwaše na towarzystwo-hospodarske počahi a prawniske poměry w starej Mezopotamiskej, z kotrymiž so w tej dobje zaběraše tež druhi tehdyši Praski uniwersitny profesor Paul Koschaker. Hazuka jako filolog je jeho kmanje wudospołnił; Koschaker, kotryž pozdžišo za wotpłaćenie wukublaše w Lipsku wjacorych słowakskich šulerjow, kwitowaše tute sobudžělo ze sprawnymi słowami w zawodach swojich spisow.

Hižo před přenjej swětowej wójnu bě Praha mjezynarodne džělowe městno na polu slědženja wo starym Orienće a wosta to nadal. Wurjadni swětowi orientalisē příndžechu za Bedřichom Hroznym. Dobre mjeno Prahi potwjerdzi tež zjězd orientalistow w lěce 1949 k česci Hrozných sydomdžesačin a w tutej tradiciji so pokročuje do džensišeho.

TUČASNE SWĚTOWE SRJEDŽIŠĆA ASSYRIOLOGIJE

Po tradicionelnych krajach — Jendželska, Francoska a Němska — stupichu na mjezynarodny forum dalše kraje. Hižo před přenjej swětowej wójnu to beše Rusko. Assyriologojo V. S. Goleniščev, A. P. Riftin a druzy połožichu zakłady džensišeho dobreho mjena sowjetskeje šule, solidnje podłożeneje z klinopismowym materialom w zběrkach Leningradskeje Ermitaže a druhdže. Leningradska šula na čole z I. M. Djakonovym²⁷ džensa słuša ke swětowej špicce. Runje tak rosćeše zajim za kulturu Mezopotamiskeje tež na druhej stronje oceana. Wjele uniwersitow sej předewza somostatne slědženja a załozi sej swójske klinopismowe zběrki. Najwuznamniši srjedžišćo je w přítomnosći Oriental Institute w Chikagu, pod kotrehož redakciju wuchadža

zakladne džélo moderneje assyriologije — *Chicago Assyrian Dictionary*. (Jenož na systematiski słownik sumeriščiny so hišče stajnje čaka.)

Po druhej svetovej wojnje započa so assyriologija tež w Japanskej pěstowať; klinopismo přiwabi wědomostnikow w Polskej, Juhosłowjanskej, Finskej, Hollandskej, Danskej, Belgiskej, we Šwicarskej, w Awstriskej, Šwedskej, Turkowskej a druhdže.

Naposledk někotre слова wo assyriologiji na domjacej pódze, tuž předewšem w Iraku a Syriskej. Hakle hdyž docpěchu njewotwisnosć, wuznawaja so namřewcy mezopotamiskich kónčinow k assyriologiji kaž ke swojej narodnej wědomosći a w Sumeričanach, Babylonjanach, Assyričanach widža svojich předchadnikow.

Hdyž so w lécie 1959 woswjeći róčnicu narodneje rewolucije w Iraku, zwurazni so zwjazanosc ze starodawnosću přez alegoriske wozy. W konwoju defilérowa wóz z Urukaginom, z přenim socialnym reformatorom, z Pytagorasowej sadu, kotrejež princip tu wotkrychu dawno před Grjekami, druhí wóz předstaješe Babylonsku wěžu, sumeriske harfenistki džechu pod „Urskej měrowej standartu“ a podobne.²⁸ Na Bagdadskej uniwersiće džensa assyriologiju domjacy fachowcy přednošuju, zdžela wukublani přez našich slědžerjow, kotriž tu gastěrowachu. Nasta iraksi muzej w Bagdadže, kotriž so z bohatstwom zběrkow zarjaduje mjez wurjadne swětowe muzeje. Zrěčniwje to wobswědči mały wučah jeho pokładow, z kotrymž je so tutón muzej w lécie 1973 tež w Praze předstajił.²⁹ Statne hladanje pomnikow so prouje tež pomniki we wólnej přirodze před zubom časa wuchować. Například hač do wysokosće druheho poschoda zrekonstruowachu templowu wěžu w Urje a znova postajichu kopiju znatych Ištarinych wrotow w Babylonje. Tež w Syriskej su so wažne namakanki z Mari a Ugarita koncentruja w muzejach w Aleppje a Damaskusu.

Kelko džéla a rozuma bě trjeba, zo by přikryw potajnstwa z klinoweho pisma a rěčow padnył, kotrež z nim pisachu! To wšak zdaloka njeje cil, ale spočatk. Hakle hdyž so zeznaje rěč, spřistupnja so duchowna kultura naroda, hakle potom zahinjeny narod wuda wuswědčenje, kaž to formulowaše hollandski assyriolog F. R. Kraus w knize *Vom mesopotamischen Menschen der altbabylonischen Zeit und seiner Welt* (1973).

PRJEDY HAČ PISMO NASTA

W času, kotriž džensniši fachowcy kladu na próh 8. lěttysaca př. n. l.³⁰, so wobydlerjo Bliskeho wuchoda z hoňtwjerjow a zběrarjow płodow do plahowarjow ratarskich wužitnych rostlinow a plahowarjow domjacych zwěrjatow změnicu. Tehdy je potřebnosć wunuriła, hospodarske wunoški registrować a dispozicije z tutymi wěcami woznamjenjeć. Doňo so njewědžeše, kak so tute registrwanje činješe. K rozjasnjenju archeologiske namakanki z wjele městnow přinošowachu: Nuzi“ a Uruk w Iraku, Suza w Elamskej a dalše namakanšća w Iranje, Syriskej kaž tež w Palestine. Namakachu so tu drobne hlinjane čěleska w podobje kulkow, kehelkow, čočkow, cylinderkow a druhich miniaturnych znamkow. Tute čěleska wottlöćicu so na hlinjany posušk (hišče njemóžemy wo taflíčkach rěčeć), abo zasadžicu so do posuška předstajaceho někajku wotewrijenu wobalku, kotaž je so připadnje tež spaliła, a tak nastá zapřjeće abo inwentarizacija wěstych hospodarskich naležnosćow (skotu, zorna, wolija, wołmy). Tutón postup wotpowědowaše potriebam rozwiwaceje so ratarskeje towaršnosće, nic jenož jako jednora podpěra pomjatka³¹, ale wosebje jako spuščomna metoda za registrwanje wšelakorych hospodarskich transakcijow, kaž na př. předań, najeće, požčonka, chowanje, zastawa abo zapřjeće dawkow a poplatkow.

Mjeztym jenož tukamy, kajke produkty a w kotrym mnóstwje někotre čěleska buchu předstajene. Wupraji so měnjenje, zo jednotliwe twary předstajachu krute mnóstwo wěsteho produkta, na příklad „měch žita“, „sudk wolija“, „karanč piwa“ abo „runo jedneje wowcy“. Kulojte a keheljte čěleska wuklăduja so jako měrjenske jednotki za žito, mjeztym zo cylinderki a čočki maja kusy domjacych zwěrjatow woznamjenić.³²

Bjez wuwzaća markerowanje so čèleska wjace hač połpjata lěttsaca wužiwachu. Z nich wuwiwachu so wobrazowe znamješka a z tych skónc 4. lěttsaca př. n. l. abstraktne klinopismowe znamješka. Jichastače njebě džél wokomika, někajki skok w kulturnym wuviče člowjestwa, hačrunjež namakamy tajki nahlad w literaturje, ale wuslědk dołheho prócowanja, za kotrehož dozawrjenje stejastače měščanskich mócnarstow a z nim zwjazany narod běrokratiskeho aparata rozsudny nastork dałojo.³³ Tutón aparát služeše k rjadowanju fiskaliskich a zarjadniskich potrjebow a za jich zwěśczenie w rozsažnišim měritku, kaž to bě w bywšich wjesnych gmejnach³⁴. Džěše předewšem wo dawki a popłatki, kotrež dyrbjachu so postajić a zehnać, z kotrymž tež rozsažne knihowanje zwisowaše, dale wo postajenje wosobnych službow a winowatosćow, kotrež zwisowachu z přidželenymi funkcijemi a dowěrjenymi palastowymi abo templowymi imobilijemi. To wšitko tworješe zawitu zličbowansku, kontrolnu, sudnisku a zarjadnisku agendu w najwobšernišim zmysle słowa, zdžela při palasće a w kenclijach jemu podrjadowanych organow, zdžela při templach a klóstrach, hdjež dawachu mnóstwu wosobow džélo. Rozwiwacy so běrokratiski aparát hižo njewuńdže z dotehyšimi markerovacymi hlinjanymi čèleskami.

Mjez fachowcami dwě namakance wulke rozbudżenie wuwołaſtej. Prěnja pochadža z elamskeje metropole Suza — namaka so tu nimale 50 jejkoytých hlinjanych kaščikow połnych hlinjanych čèleskow. Francoski assyriolog P. Amiet³⁵, kotryž je so z tutej namakanku zaběrał, kladže ju do lěta 3300 př. n. l., tuž do doby, hdjež so hišće klinopismowe abstraktne znamješka njewužiwachu. Kóždy z kaščikow předstaješe zamérne rozrjadowanie wěsteho mnóstwa twory abo wužitnych rostlinow po jednotkach maćiznowosće abo ličbje kusow, zo bychu jich zaličbowanske, hospodarske kaž tež dawkowe zapřijeće a kontrola zmóžnili.

Druha podobna namakanka pochadža z Nuзи, wuznamneho srjedžišća mócnarstwa Mitanni. Zarjaduje so wšak do połojcy 2. lěttsaca př. n. l., tuž do doby, hdjež so klinowe pismo hižo běźnje wužiwaše.³⁶ Tež tu bě w jamje hlinjaneho kaščika jejkoyteje twory 48 nutř położenych čèleskow. Wosomrjadkowy klinopismowy tekst na wonkownym boku kaščika pokazuje, štož je so z čèleskami za kontrolu palastoweho knihwjednistwa inwentarizowało: 21 čèleskow zregistrowa wowcy, 6 jehnjatkow, 8 dorosčenych boranow, 4 čèleska jehnjatka, 6 subožnych kozow, 1 čèlesko kozła a 2 woznamjenještej kózlatka.³⁷

Wobě namakance swědčitej wo přezjednych praktikach při knihowanjom a zapřijeću kaž z časow před wužiwanjom klinopismowych znamješkow, tak tež z doby, hdjež so hižo wyše połdra lěttsaca běźnje wužiwachu. Wuswětlenje druheje namakanki, kotaž bjezdzwěla njewostanje jednotliwa, móžemy najskeře w kedžbliwym postupowanjom zličbowanskeje kenclije knježičelskeho palasta pytać. Jeje pisarjo ličachu z tym, zo wosoby, zajimowane na knihwjedniskej akće, su analfabeća, njewobknježa klinowe pismo. Tute wuswědčene „zličbowanske“ čèleska wostawachu za nich po někotrych lěttsacach jako z wóčkom a masom zrozumliwy dopokazowy sředk. Naposledk podobny zjaw wustupowaše tež w našim pastwinstwie w zašlym lětstotku, hdjež wužiwachu so dojednane znamješka (zarubki na kiješkach woznamjenjachu ličbu jednotliwych družinow skotu).

Traješe wšak dołho, doniž fachowcy wobkedžbowachu tute čèleska, započachu je přeslědžeć a znajmjeňa wuslědžachu w zakladnych rysach jich zaměr. Hačrunjež do toho wostawachu bjez wobkedžbowanja a často so w rozwalinach namakanjišća zhubicu, džensa koncentruje so na nje kedžbnosć. Wěnuja so jim fachowe studije (pokazuja na nje přispomnenki w tutym džěle) kaž tež dokumentarna kedžbnosć: na příklad w nowoinstalowanych vitrinach Přednjoaziskeho muzeja w Berlinje zarjaduju so jako pokazki přenich krokow, kotrež směrjachu so na wuviče pisma.

Doniž so potajkim k hlinjanej tafličce z klinopismowymi znamješkami njepříndže, wotmě so wjacetyaslětne wuviče. Jelizo widžimy w njej starodawnu předchadnicu džensnišeje knihi, kaž je sej ju Muzej knihi w Ždžeri nad Sazawu jako symbol wubrał, zdobom wužedomjamy sej, zo mjez zahinom hlinjaneje taflički a narod čišćaneje knihi zaso zańdže nimale połdra lěttsaca. Móžemy so na wuprajenje Romjanow *Habent sua fata libelli* dopomnić a wo wosudze přemyslić, kajki člowjek z wunamakawym přemyslowanjom a tworjacej mocu swojich rukow připrawi pismo, najwyši wuraz swójskeje kultury.

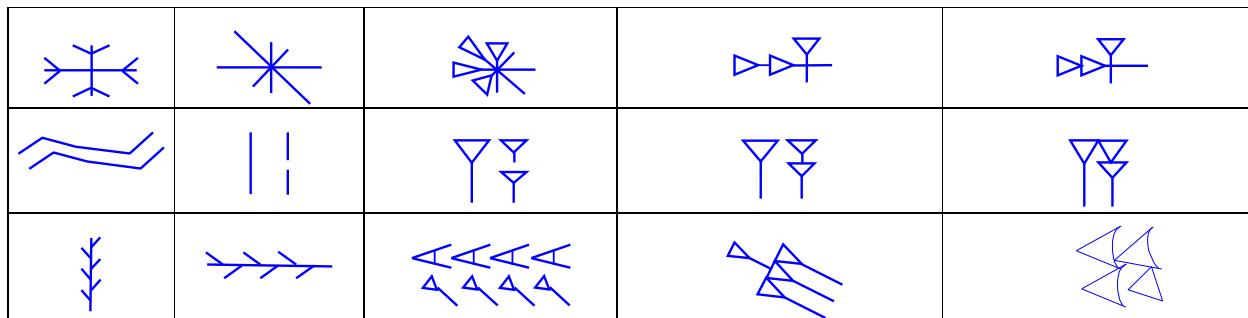
NASTAĆE KLINOWEHO PISMA

Assyriologija a klinowe pismo stej dwě njerozdwojnej zapřijeći. Assyriolojo so stajne znowa prašeja, hdy, z čeho a kakasta klinowe pismo, runje tak, što a na čim je so pisało, kak doňho je so z nim pisało a štò docyla móžeše pisać. Na prašenja by nam najlěpje mezopotamiski pisar wotmołwił. Dokelž wón njeje, dyrbimy wotmołu w dokladach pytać. Někotre (na příklad najstarší hymnus z Tell Abu Salabicha abo protoiranske pismo) nam archeologojo hakle nětk wotkrywaja, druhe (na příklad w prašenju hudźbneje notacije) wunurjeja přez nowu starosćiu analyzu dawno wotkryteho teksta. Dopóznaća assyriologije hišće njejsu so zdaloka zakónčili.

Z prašenjomasta pisma zaběrachu so hižo w Sumerje. Ludžo sej nad nim hlowu jara njełamachu — přewostajichu jo Bohej tomu Knjezej, kaž jemu wunamakanje rjemjesłów, wumělstwa, wědomosće a mocy nad ludami připisachu. Městno, hdžež pismoasta, kladzechu do tempa boha mudrosće Enki w Eridu, kotrehož mějachu za wunamakarja pisanskeho wumělstwa. Podobne myslachu Babylonjenjo a Assyrijenjo: jako prapatronow pisanskeho wumělstwa česćowachu bohowku Nisabu a boha Nabu, kotrychž emblem bě pisak.

Mytologiske představy nam wo časowych wotrězkach ničo njenaspomnichu, podobne kaž při druhich starodawnych kulturach smy jenož na jara přiblízne trochowanje pokazani. Například pochad chinskeho grafiskeho sistema sinologojo pyta w času před 4000–5000 lětami, ale přenje chinske znamješka na hlinjaných sudobjach zdžeržachu so hakle z 2.-3. lětstotka př. n. l.³⁸ Tež nastaće hieroglyfow zwěscěja egyptologojo jenož přiblízne: jedni du hač do prawěka, druzy pyta jo zaso w jeho najpostupjenišim kóncu wokoło lěta 3150.³⁹

ARCHAISKE ZNAMJEŠKO		KLINOPISMO	KLINOPISMO NOWOASSYRISKE	KLINOPISMO NOWOBABYLONSKÉ
Kónc 4. lětt.	Spočatk 3. lětt. zwjerćane wo 90°		8.-7. lěts. př. n. l.	6.-5. lěts. př. n. l.

ZWOBRZNIJENY PŘEDMJET	SŁOWNY WOZNAM	ČITANJE ZNAMJEŠKA		SYLABISKE ČITANJE
		W SUMERŠĆINJE	W AKKADŠĆINJE	
ČŁOWJEK	čłowjek, muž	lú	awīlu	—
před mjenom powołanow a přislušnika kmjena abo naroda*				
ŽONA	žona, sančka	sal	sinništu	sal, rak
před swójbnymi mjenami žonow (druhy tež sančkow)				
RUKA	ruka	šu	qātu	šu, qat
NOHA	noha hić kruty	du	alāku, kēnu	du, gub gin, kin
SKÓT	skót byk	gud	alpu	—
RYBA	ryba	ḥa	nūnu	ḥa
	za mjenami rybow*			ku ₆ **
HORA	hora krajina	kur	šadū mātu	kur, mat šād, lat
	před mjenami krajow, hór a horinow*			
HWĚZDA	njebo bóh	an	šamū ilu	an
	před mjenami bohow*			
WODA	woda wodźizna herbski syn	a	mu, me aplu	a
KŁOSA	žito zorno	še	še'u	še

WOT WOBRAZKOW KE KLINAM

W Mezopotamiskej so prěnje slědy pisma mjez posledními lětstotkami 4. lěttsaca a na spočatku 3. lěttsaca př. n. l pytaja. Njeńdže tu hišće wo klinowe pismo, ale wo proste a skulojćene čary, zjednorjene znazornjace wěsty twar — wo tak mjenowane piktogramy, z kotrychž so poněčim

* tmj. determinativ – podawa woznam znamješka, před (abo za) kotrymž steji

** tmj. homofony – rozdželne znamješka za samsnu zlóžku (na př. za „ku“ je 12 rozdželných znamješkov, kotrež so transkribuje: ku, kú, kù, ku₄...ku₁₁).

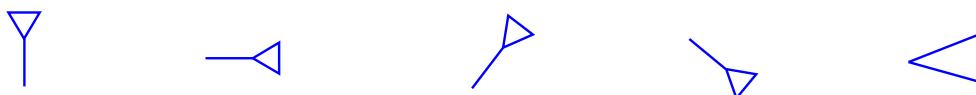
klinowe pismo wuwiwaše. Hač do njedawna so njedwělowaše, zo Sumeričenjo pismo wunamakachu. Kaž blysk z jasneho njebja skutkowa namakanka z Irana, z kromy wulkeje pěškowej pusćiny Dašt-i-Lur na zwisach Zagrosa. Na sčenach a dnach sudobjow namakachu so wuškrabane znamješka, kotrež běchu podobne na znate protoelamske znamješka ze Suzy, rozeznawachu so pak wot přenjotnych znamješkow znatych z Mezopotamiskeje. Tak je so móžnosć wunuriła, zo grafiski system so na pódze Irana njewotwisnje wunamaka. Tohodla ameriski tydženik *Time* prezentowa namakanku jako sensacialne wotkryće, zo to rěka, pismo je z Irana do Mezopotamiskeje přišlo. Zo by twjerdženie wěryhodnišo wupadało, je so awtor nastawka na seniora francoskich iranologow Romana Ghirshmana⁴⁰ powołał. Po zasadže njehodź za pomocnikom, hdyž móžeš za mištom hić, smy so runje na profesora Ghirshmana wobročili — a pucher je so rozpukal. Profesor Ghirshman, ze zwölniwoścu charakteristiskej za člonow Francoskeje akademije, wotmołwi z přichodnym póstom a staji wěc do druhého swětla. Zajim nowinarstwa wuwoła fakt, zo ekspertizu profesora Ghirshmana tehdyši persiski šah požada; jenož zo wuswětlenje strózbeho wědomostnika je jeho njewuhibnje zludało. Dopokaz wo prioriće Irana we wunamakanju pisma dotal namakanki njeposkičeja; w najwyšim padže připuščuja jenož předpoklad wzajomne njewotwisnego wunamakanja pisma we woběmaj kónčinomaj. Za seriozny wusud dotal dosć materiała njeje.

KAK JE SO PISAŁO⁴¹

Wobrazowe znamješka rysowachu přeni pisarjo do hliny abo ryjachu do kamjenja w padorunych stołpikach, rjadowachu je sprawa nalěwo a přeco wothorjeka dele. To so hodžeše za napisy na postawach abo stelach, nic wšak za napisy na hlinjanych taflíčkach. Wodorunje na nje pisaše hižo pisar w 28. lěstotku z taflíčku w lewej ruce zlěva naprawo, dokelž hinak by hižo napisany tekst zamazał. Wuraz „pisać“ wužiwamy jenož konwencionelne: pisar njepiseše, ale z kónčkom scinoweho stwjelca zrězaneho do tříróžka zatłoci znamješka do womačeneje hlinjaneje taflíčki, nasta tak forma klinow. Eksistowachu zwjetša tři: 1. padoruny, 2. wodoruny, 3. nakósny. Ze zwjazanjom dweju nakósneju klinow nasta štvortý typ klinu — wótrokutny (w žargonje assyriologow mjenowany „kutowa hóčka“).

Přez kombinowanje tuth formow a wužiwanje klinow rozdželnego formata kaž na příklad (B) abo (C) abo (D) so grafiski system rozsahły z něšto stow znamješkow wutwori. Skónc 2. lěttysaca je so jich ličba na 600 zwěsćiła.

(A)

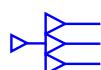
Ale mjeztym zo so hiše piktogramy wužiwachu, docpě jich ličba w přenich lěstotkach 3. lěttysaca něhdže 2000.

Pisanske šule mějachu zajim, zo by hižo wobrazowe pismo k potrjebam praktiskeho žiwjenja služilo. Skoro tuž jednotliwe wobrazki z najprjedy konkretnym wobsahom nabywachu tež abstraktne kajkosće a pismo so šematizowaše — rune čary so preferowachu před skulojčenymi.

(B)

(C)

(D)

Znamješko za hwězdu (E) woznamjeni nic jenož hwězdu, ale tež „njebjo“, „boha“; znamješko za nohu (F) jenož nohu, ale tež jeje činitosć, tuž „chodzić“ kaž tež „stać“. Pubertalne, z ruku do džensnišeho na murjach narysowane znamješko žónskich genitalijow pisachu hižo Sumeričenjo podobnje (G) a rozumjachu pod nim „žonu“. Jelizo chcychu zapřijeće „njewólnica“ zwuraznić, wužiwachu wobrazk za žonu a přida wobrazk „hory“, tuž cuzeje kónčiny, zwotkelž do mezopotamiskeje runiny příndzechu njewólnicy (H). Tuta metoda pisanja so mjenuje logografiska — jednotliwe znamješko zwurazna wěste zapřijeće. Tute znamješka móžeše kóždy w swojej rěci čitać — Sumeričan sumerisce, Akkadžan akkadsce, Hetit hetitisce...

(E)

(F)

(G)

(H)

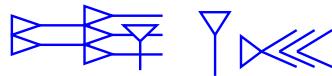

WOT WOPŘIJEĆA K ZŁÓŽCE

Logografiski system wotpowědowaše jenož najprimitivnišim potrjebam za zapřijeće, njedosaħaše za zwuraznenje swójskich mjenow abo skónčne za nominalne a werbalne twary. Tajkim potrjebam móžeše hakle zlózkowe pismo wotpowědować, kiž nastá před połoju 3. lětysaca. bě to hoberski skok na puću ludoweje zdžělanosće. Znamješko sej drje wobchowaše zapřijećowy woznam, ale nabý tež hódnou zlóžki. Naspmnjene znamješko hwězdy z woznamom „njebjo“, kotrež so mjenuje sumerisce AN, je so w zlózkowym (fonetiskim) pismje jako zlóžka a n njedžiwajo na zapřijećowy (logografiski) woznam čitało. Znamješko zwurznjace „dom, chěža“, sumerisce É, so w fonetiskim systemje čitaše jako wokal é.... (hlej tabulku: Wuviče klinoweho pisma.) Zlózkowy system předstaješe wšak za wučitarjow rozdžélné čeže a komplikacije. Jedyn z najwjetších problemow je polysemija, pad, hdýž ma jedne znamješko někotre zlózkowe čitanja. Například znamješko za „słónco, słónčko“, sumerisce UD, hodžeše so w zlózkowym systemje takle čitać: *ud, ut, tam, par, pir, laħ, liħ, hiš, ħud, um*.

We wuznamnym dželu klinopismowych znamješkow so tuta dwukolijowosć sistema džeržeše přez cyły čas wuviče klinoweho pisma. Něhdys so logografiski system bě jara woblubowaný (na příklad w nowoassyryskich napisach z 9. lětstotka př. n. l.), druhdy zaso fonetiski (na příklad w Hammurapijowych zakonjach). Přez to nastachu čeže, kotrež so z nimorjadnej inteligencu prócawachu sami pisarjo zmjeňiši: zo by k dwělomnosćam při čitanjom njedόšlo, zwoprědka připowědžichu we wěstych padach wosebite znamješko, tak mjenowany determinatiw, zo by na družinu zapřijeća skedžbnili, kiž slěduje. Hižo znate znamješko za žonu pokaza, zo dže wo žónske mjeno, znamješko za muža — jednory padoruny klin — připowědži muske mjeno. Znamješko hwězdy woznamjenješe, zo příndže mjeno boha, znamješko třoch kopcow, zo slěduje mjeno kónčiny. Tute determinatiwy so nječitachu, běchu jenož techniska pomoc.

Podobnje sej pisarjo pomhachu ze znamješkom zaměstnjenym po hlownym zapřijećom znamješka (logogramje). Jelizo tuž) akkadski pisar napisala slovo *bītum*, dom, logografisce, štož by so zam za so „é“ čitało (znamješko bě podobne na podrys domu) □ přida po nim kóncowku ze znamješkom, tak mjenowanej fonetiskej komponentu, „*tum*“, zo by čitar njedwělował, wo štož dže. Ale runje tak derje, jenož z wjetšim přečinjenjem městna, móhl slovo *bītum* ze zlózkowymi znamješkami bi-tu-um. Njerozpísowaše so ani mnohota do zlóžkow, ale za zapřijećowe znamješko so přida další, woznamjenjacy plural. Tajke znamješko so w sumeriščinje wurjekowaše, w akkadščinje nic. Příklad to wujasni: sumerisce „syn“ — D U M U, znamješko za plural — M E Š, hinak praje „synojo“ — D U M U . M E Š; w akkadščinje „syn“ — maru, „synojo“ — marū, pisane z přidatym, ale njewurjekowanym M E Š. Jenož zo w sumeriščinje kaž tež w akkadščinje so wuraz „synojo“ ze samsnymaj znamješkomaj pisaše:

Ani Sumeričenjo ani Akkadženjo wšak so nihdy k zwukowemu pismu njedóstachu; cyłe lěttsacy wuńdzechu ze swójskim systemom.⁴² Za čitarja scyla njebě lochko, hdyž słowa dachu so syllabisce kaž tež z logogramami pisać a hdyž so wuznamny rjad znamješkow móhl wselako čitać. Pisar a čitar mějachu stowki znamješkow wobknježić, při tym powyśichu so ćeže čitarjow tež přez wosobinske speciality pisarjow. Bjez džiwa, zo su so assyriskemu despotej Aššurbanipalej — kiž je so chwalił, zo móže w assyriščinje kaž tež sumeriščinje čitać — woprawdze wotpowědnje wobdželane taflíčki z lochko čitajomnymi znamješkami předpožowali.

Klinowe pismo stworichu Sumeričenjo, hinak prajene, słušeše rěči, kotrejež gramatika a wurjekowanje stej jara rozdželnej wot akkadšiny. Tale rozeznawaše spěwne a njespěwne zwuki, někotre jeje sobuzwuki so wurjekowachu na zadních njebjeskach abo ze sčehnjenjom nadkyrka. Akkadšina zwjetša sklonjowaše substantiwy a adjektiwy, sumeriščina porno tomu wužiwaše přiwěški. Akkadske werby so časowachu, rozdželne družiny akkadskich słowow příndzechu w powšitkownych přeměnach. Sumeriske logogramy so wšak najebać toho dachu tež za akkadske słowa wužiwać, přetož fonetiski system pozdžišo zmóžnješe tež pisanje akkadskich słowow. Klinowe pismo je pruwu tak derje wobstało, zo předoby so daloko za hranicy swoje domizny a časowy wotrězk jeho wužiwanja dotal njepřetrjechi ani naša latinica.

PISANSKI MATERIAL

Za to, zo mamy džensa k dispoziciji tajki bohaty klinopismowy material, mamy předewšěm trajnosći pisanskeho materiała džakować, kotryž je hlina, ale tež jeje lochkej přistupnosći. Dosahaše z njeje kamuški wotstronić, přez namočenie ju na formujomnu přměnić, w dłoni ju na taflíčku mjasć, kusk sciny wzać a pisanski grat bě hotowy. Druhi material so njemóžeše z hlinu wubědžować — tohodla mamy nimomery mjenje tekstow dokladženych w kamjenju, kowje, slonowinje abo w parlowinje (wobr. příl.). Pisaše so tež do drjewa, do woska nalateho do futerala ze slonowiny abo tež z drjewa, ale hakle w dobjomaj nowobabylonskej a persiskej (wot 6. lětstotka př. n. l.). W tym wěstym času su so tež klinopismowe napisy wotkryli, molowane ze seršowcom na barbiče glazěrowane wobklady sčěnow wuznamnych twarow. Jako pisanski material služeše wot 1. lěttsaca tež pergament a papyrus, kotryž bě přihódny předewšěm za naslědne aramejske zwukowe pismo. Wšako wěmy wo nim jenož z indirektnych žorłów: z ilustracijow aramejskich pisarow na reliefach abo ze zapisow na hlinjanych taflíčkach.

Nic kóždy móžeše pisać. Pismo wobknježi wosebita profesija — pisarjo, wo kotrychž powěmy někotre podrobnosće w XI. kapitlu. Tu wustupi pisar jako fachowc wobknježacytechniku swojego powołania: wubra přihódnu hlinu, da jej prawu pružnosć a po rozsahu teksta wuzwoli tež format. W staršej dobje bě běžny format kwadratiski, ale skoro so zhubi z wužiwanja a zaso so zjewi hakle w dobje nowobabylonskej. Na spočatku bě woblubowany skulojčena twórba taflíčki, dokelž so džeržeše derje w dłoni. Rozměry dachu so wot wobsaha wjesć: wot „minitaflíčkow“ 1×1 cm hač běžniše 3×4 cm abo 4×5 cm. Při wjetšich tekstach, na příklad při protokolach, zakonjach, inwentarach, při dołhich lisčinach a literarnych džěłach, běchu rozměry wjetše. Dotal najwjetša znata taflíčka ma rozměry $45,8 \times 30$ cm (wotkry ju ekspedicija British School of Archaeology w rozwalinach Assarhaddonoweho palasta w Kalchu, džensnišim Nimrudže). Wobsahuje zrěčenje z wazalskim načołnikom Medow Ramatajom.⁴³ Druha wosebitosć je taflíčka z Lagaša z přeňeje połojcy 2. lěttsaca, w drobnych złamkow z rozměrami $2,5 \times 2,5$ cm ma wyše triceći rjadkow teksta, kotryž so da jenož z pomocu lupy čitać; podobnje starobabylonska taflíčka ze zběrkow Irakskeho muzeja w Bagdadže při swojej wyšinje jenož $2,6$ cm wobsahuje jědnaće rjadkow, tak zo znamješka w jednotliwych rjadkach njedosahaja ani wyšinu $2,4$ mm.⁴⁴ Mjeztym sej njemóžu předstajić, kaž pisar to móžeše pisać. Wězo, ani tołtosć taflíčkow njebě přeco runa. Někotre mějachu po wobjimje jenož jednu hranu, druhe běchu zaso tołše, zo by so mjez dwě hrany móžeše pječatny cylinderk zatłóciła.

PJEČATNE DŽEŁKA

Charakteristiske wuhotowanje klinopismoweje taflieki z wotcišćom pječatneho cylinderka so pokazuje hižo w předsargonowej dobjie porno po wuwiću staršemu jednostronskemu kamjentemu stołpikej. Pječatny cylinderk bywa z kamjenja, často z połdrohokamjenja abo z kowa. Jeje zhotowjenje mješe na starosći samostatna družina rjemjesnikow (sumersce *burgul*, akkadsce *purkullu*). Cylinderk je so k włoźnej hlinje přiložil a z jeje negatiwnego wobrazka nasta přez wjerēnje po hlinje pozitiw wotcišća. Dzeržeše so předewšem za doklad ryzosće, při zrěčenjach wšak naruna podpisy zrěčenskich stronow a swědkow.

Wuznam wotcišća pječatneho cylinderka nazornje wujasnuje jedyn ze starobabylonskich listow⁴⁵, w kotrymž so adresatej dawa prawniska rada:

„Etel-pi-Mardukej, kotrejuž sej před někotrymi lětami njewobdželana ležownosć předa, sej přez wrócozehnače tuteje ležownosće zadžewaše na njej dom natwarić. Etel-pi- Marduk je mi wšak zrěčenje předpožožil, w kotrymž je podate, zo kupi ležownosć wot tebje. Tute zrěčenje sym přepruwowať. Namaka so we wobalce, ma wotcišć twojeho pječata a pječoch swědkow. Jelizo by Etel-pi-Marduk tute zrěčenje sudnikam předpožožil, zwadu njemohl dobyć, tohodla wróć ležownosć Etel-pi-Mardukej!“

Tuž taflieka, wuhotowana z wotcišćom pječatneho cylinderka, wěryhódnje dopokazuje, zo zrěčenje na njej napisana bě woprawdze zawrjene.

Wužiwanje pječatneho cylinderka so jara rozšeri hižo wot starobabylonskeje dobjie. Pječatny cylinderk słušeše do wosobinskeho inwentara přislušnikow mezopotamiskich zamóžnych worstow. Štóž ju runje njemješe při sebi, wuži pječatidlo hnydom zhotowjene z materiala mějaceho k ruce, na příklad z hliny. W tym padže so mjenko zhotowjerja pječatneho džełka mjenowaše pódla mjenia pisarja taflieki w funkciji swědka. Wotcišć pječatneho cylinderka so druhdy naruna přez wotcišć drastoweho wobruba (akkadsce *sissiktu*) z wuswětlacej přispomjenku „Pječat X Y“. Druhe narunanje předstaješe zaręz z nochćom (akkadsce *supru*), husto tež trójce, ale přeco z runej přispomjenku. Podobnje so stawaše, zo so pječatny cylinderk požčowaše wot wosoby, kotař so na pječatnym akće docyla njewobdželeše. Stawaše so to wosebje tehdy, hdźiž klóšterske abo templowe měšnicy (*nadītu*) mějachu z pječatom wěsty dokument wuhotować — Babylonske žony potajkim w praksy njepječatowachu ani w funkciji zrěčenskich stronow, ani w funkciji swědčerkow. Za pječatowanje so w nowobabylonskej dobjie tež pjeršćenje wužiwachu.

TAFLIČKA WE WOBALCE

Wustupowaše hišće jedyn škit ryzosće dokladow. Taflieka z napisanym tekstem — zwjetša zrěčenje, kwitowanka abo druhı „łoskoćiwy“ dokument — so hižo wot starosumeriskeje doby zapožoži do hlinjanego kašcika jako do wobalki, na kotrejž so skrótka znutřka wospjetowa; přidawachu k njemu tež wotcišće pječatnych cylinderkow (wobr. přił.). Jelizo taflieka njebě wobškodžena, zachowa so ryznosć dokumenta. Móžna „njenapadna“ změna nutřkowneho teksta přez kedžbne namočenie wobalki a jeje łahodny roztworjenje so wuzamkowaše. Skućiél by so tež potom přeradžił, jelizo so jemu poradzi wotcišće pječatnych cylinderkow njepoškodžić. Sumeriscy pisarjo hižo derje wědzachu, zo hlina so při wuschnycu scáhowała, a dokelž by so nutřkowny wobsah scáhowanju spřećiwił, wobalka by so pukała a wobswědči wo tym, zo so ze znutřkownosću manipulowa. Nadawk censora smědžeše jenož ból Šamaš wukonjeć, wo kotrymž so w jednym z

Babylonskich tekstow praji, zo „tafličku wě samo tež we wobalce přečitać, kotaž njeje wotewrjena“.

PISARSKE PRAKTIKI

Z pisarskeje praksy znajemy rozdželne přihódne přispomjenki. Kladžeše so na příklad doraz na to, hač dže wo original abo wotpis. Druhdy namakamy pisarowu přispomjenku „wotpisane a přirunane z originalom“ abo „wotpisane a přirunane z tekstem na drjewjanej tafličce — original je w Uruku“. Je so stało, zo pisar bě sprawny: „skoku wotpisane a skróšene za swójske čitanje“ — móžno, zo džše wo slědžerja zanurjeneho do wědomosće. Wustupowachu tež jara kedžbni pisarjo, wo čimž swědči přispomjenka „pisane po diktače, original widział njejsym“. Nimale kaž w chwatnych listach Američanow z přidatym „Dictated but not read“.

PRAPŘIKŁAD ĆIŠĆERSKEHO KLIŠEJA

Hižo z druheje połojcy 3. lěttsaca znajemy praworóžkate „načišce“ w negatiwje, kotrež „ćišćerskeje“ wužitnosće dla mějachu na zwjeršnej stronje džeržadło.⁴⁶ Tak da so pozitiw swojeho klišeja přihódnje do hišće wložnych cyhelow abo hlinjanych zlóžičkow zatłocić, kaž so wužiwachu při palastowych abo templowych twarach. Tekst klišeja wobsahowaše mjenou knježicela twarca.

PÓSLANJE KLINOWEHO PISMA

Dotal smy wo pismje jako pomocce we wšednym žiwjenju. K dopokazej, zo pismo služeše předewšem za praktiske zaměry zapřječa, za hospodarske a knihiwjedniske zapiski, dotal přinošowaše sam material, kotryž na swětlo wunošowachu archeologojo z jednotliwych namakanišćow. Namakanka z Tell Abu Salabich tutón nazornje wuwróća. Džensa je najstarši pisomny doklad liturgiski tekst (XII. kap.). Přeslědženje tellow wšak pokročuje, a tak wočakujemy z napjećom, kajke nowe wotkryća někotre z přichodnych archeologiskich kampanjow nam přinjesu.

Stwor člowjesku bytosć, njech kwaklu njese,
kwaklu toho drěča, kotrež Enlil napołoži,
njech člowjek přewozmje, štož bohow wobčežuje!

Z babylonskeje baje wo Atrachasisu

II

LUDŽO MJEZ EUFRATOM A TIGRISOM

WOT PRAWĚKOWEJE BARDY BALKI K DŽENSNIŠEMU IRAKEJ

PRJEDY HAČ SUMERIČENJO PŘÍNDŽECHU

Prěni člowjek, kotryž zjewi so w Mezopotamiskej, rozsudnje njeležeše na móšku, ani njewěmy, hdy tu pokaza so a zwotkel je přišoł. Z wotkryćow w Bardže Balce (III. kap.) archeologojo sčehuja, zo je so tak nimale před sto tysacow lětami stało — w podobnym padže na někotrych lětysacach woprawdze njezaleži. Čežko žadać, zo by so prašenje jich pochada wujasniła, přetož njewěmy, zwotkelž su přišli, a dokelž njewěmy ničo ani wo přenich historiskich wobydlerjow Mezopotamiskeje, wo Sumeričanach. Sumeričenjo so sami prašachu za swojim pochadom, ale tróšku hinak. Njeprašachu so „zwotkel“, ale „kak“. Kak su so na svět dóstali, na to pytachu wotmołwu w bajach, podobnje kaž pozdžišo Akkadženjo: člowjeka stwori z hliny bóh Enki a je do njeho žiwjenje nadychał. Bohojo jeho pozdžišo wobdarichu ze zdželowanjom, předewšem z kmanoscu pisać.

Sto tysacow minjenych lět, z kotrychž je lědma dwacečina historiskich a dokladženych přez pisomne dopokazy, njehodži so kaž čin někajkeho romana slědować. Doňhož tutón hoberski časowy wotřek wostawa hač do wustupowanja přenich taflickow bjez namakankow materielneje kultury, kotrež přepruwowachu archeologojo a kulturni historikarjo, kóždežkuli wopisowanje ludži mjez Eufratom a Tigrisom by jenož wuplód wólneje fantazije bylo. Prawobydlerjo Mezopotamiskeje wostawaja tohodla hódančko, byrnjež Sumeričenjo we swojich rjekospěwach rozprawjeja wo čežkých bojach z njepřečelemi, na kotrychž najsckerje storčachu při přichadže do kraja. Podarmo je tež přemóžnaca myslička finskeho assyriologa Armasa Salonena¹, kotryž so samo spytuje předchadnikow Sumeričanow pomjenować. Mjenuje jich Nengenojo, po sumeriskim mjenje kraja KI.E.N.GI.KI — kraj, zemja; z EN.GI potom so twori po sumeriskich zwukowych zakonjach wuraz (N)EN.GI.(E)N — kraj Nengenow Jenož dže wo rozrisanje hypotetiske, runje tak kaž při mjenje, kotrež ameriski sumerolog S. N. Kramer wubra za předsumeriske wobydlerstwo²; mjenuje jich Ubaidians po El Obejdže. Najpřihódnišo je mjeno Protosumeričenjo abo Praesumeričenjo, tuž předsumeriske wobydlerstwo.

PŘEDSUMERISKE RĚČNE ELEMENTY

Tuči ludžo njeznateje rěče a nabožiny běchu hižo w ratarskich sydliščach žiwi, najstarších gmejnach (IV. kap.). Jenož wobsydlenje južneje Mezopotamiskeje docyla njebě tajke intensiwne, z kotrymž so poněčim sta po přichadže Sumeričanow. Jich ratarska kultura bě wšak hižo na wyšim stopnju, jelizo sčehujemy na příklad po namakankach z Džarma. K jich zaběram słušeše tež hornčerstwo, wukonjane hižo drje na hornčerskej tačeli, ale tež tkalstwo. Sumeričenjo potajkim přewzachu wot tutoho wobydlerstwa do swójskeho słownika — po wěstym připodobnjenju — nic jeno mjenje wobeju sotrowskeju rěkow Buranunnu (z toho tež akkadske *Purattu*) za Eufrat a Idigna (akkadsce *Idiqlat*) za Tigris. A nic jeno woznamjenjenja městow, na příklad Ur, Uruk, Šuruppak, Lars, Nippur, Kiš, Sippar, ale tež mnóstwo słownych wurazow — na příklad pomjenowanje pastyrja, rólnika, rybaka, kowarja, česle, hornčerja, tkalca. K předsumeriskim słowam słuša tež wuraz, z kotrymž so pomjenuje wobchodnik: *d am kar*, kotryž sej semitiscy Akkadženjo zaso do *tamkaru*^{*} přetworichu. Předsumeriski pochad maya tež rozdželne mjená materialow a wudžélkow, kotrež w doňhim rjedže naliča hižo citowany A. Salonen. Ale zo bychmy sprawni byli, móžemy na druhej stronje wurazam z fachow lódžnistwa, powodžowanja, juwelérstwa, socharstwa, rytwarstwa znamku „made in Sumer“ přiznać a wurazam ze sfery duchowneho džěla.

* Po B. Hroznym z toho tež naše (české, přelož.-) slovo *trh* (přirunaj tež hornjoserbske slovo *torhoščo*, přelož.) a romske mjenou džensnišeho Tersta – Tergestum pochadža.

SUMERISKI PROBLEM

Štó běchu Sumeričenjo, do kotreje etniskeje skupiny mamy jich zarjadować, hdý a zwotkel so do Mezopotamiskeje dóstachu, to wšitko su prašenja, kotrychž cyłkownosć předstaja tak mjenowany sumeriski problem. Na prěnje prašenje móžemy mjeztym negatiwnje wotmołwić: wěmy, zo njeslušachu k Semitam. Njehodži so wo nich wjace z hladanišča antropologiskeho (mjez Sumeričanami wustupowachu krótkonopowi kaž tež dołhonopowi), ale ani z hladanišča linguistiskeho powědać.

K prěním slědžerjam na tutym polu móžemy zabyteho českého rěčewědnika Karla Kramářa lićić³. Na jeho dźělo wo sumeriščinje, wudate w češčinje a němčinje, w kotrymž přirunowaše sumeriščinu z rěčemi kawkaskich ludow, dopomina další puérubar našeje orientalistiki J. V. Prášek⁴. Na přinošk Sumeričanow w materialnej kulturje (dospołnje wotchilnej wot dźelow semitiskich Akkadžanow) pokazowaše tež w fachu stawiznow wuměłstwa češki wědomostnik profesor K. B. Mádl, a to w dźěle *Dějiny umění výtvarných — Starý věk* z lěta 1891, tuž z časow, hdýž nastupajo eksistencu Sumeričanow hišće knježeše wulka skepsa.

W nowšich časach je sej tež wo wěstych zwiskach mjez sumeriščinu a drawidskimi rěčemi Indiskeje přemysliło, přetož tute měnjenje po zdaču podpěrowaše poměrnje wurazna podobnosć namakankow z Mohendža Dara a Harappy w delnej rěčinje Indusa a namakankow z južneje Mezopotamiskeje. Sumeriska pradomizna so pyta tež w zapadnych kónčinach Zadnjeje Indiskeje a rěčeše so tež wo burmasko-tibetskej kónčinje. Podawamy to wšitko jenož jako doklad sumeriskeho problema, na kotryž so mjeztym počahuje wuprajenje „kelko hlowow, telko rozumow“.

Sami Sumeričenjo rěča we swojich literarnych składbach wo kraju, kotryž mjenuja Meluchha a na kotryž dopominaja jako na swoju najprawdžepodobnišu prěnjotnu domiznu. Hižo wjele wučenych rozwaženjow je so wo tym napisalo, hdże ležeše tutón kraj⁵; wjele hłosow so wupraji za Indisku, někotři slědžerjo kładu jón do Zakawkaskeje, do kaspiskeje kónčiny, druzy runja stajeja jón samo z Etiopiskej. Problem wšak wostawa njerozrisany. Tež tohodla njehodži so na prašenje wotmołwić, na kotrymaj pućomaj su Sumeričenjo do swojich mezopotamiskich sydlišćow přišli — po morju, abo po kraju? Přeco wjac slědžerjow so přichileja k druhej móžnosti. Tak scěhuja na zakladźe wěsteje přiwuznosće sumeriskeje kultury z kulturu Elamskeje. Sumeričenjo po tym wužichu puće přez kromy Irana. Snadž tež, přetož přez horiny Zagros, kotrež wotdželeja Elamsku wot Mezopotamiskeje, so do nižinow Eufrata a Tigrisa hižo mnoho razow tołkachu rjady nadpadnikow wot wuchoda (IV. kap.). Na to nawjazuje dalše, hdýž tež podrjadowane prašenje: hodži so wo přichadźe Sumeričanow kaž wo jednotnej a jónkróčnej inwaziji rěčeć, abo su so tutoho teritorija poněčim zmocowali, w jednotliwych žołmach?

Dokładnje njeznajemy ani datum jich přichada. Z historikarjow su witana podpěra archeologiske namakanki, kotrež přeradžeja, zo so w połojcy 4. lěttsaca sta přewrót, charakterizowany jako wulki kulturny postup. Hodži so jón wot najzdalenějšeho juha w Eridu (džensniše Abu Šahrajn) přeciwo prudej wobeju sotrowskeju běhow hač k sewjerozapadej slědować. Je to puć, dokal Sumeričenjo bjezdvwěla zadobywachu do Mezopotamiskeje. Sumeričenjo nabywaja přewahu, snadž lěpšeho wobrónjenja dla, a domoródne wobydlerstwo so asimiluje. Rozsudnu rólu tu hraješe kultura, kotaž tlóčeše kołk na cyły kraj wot Eridu do Ura, Larsy, Lagaša, Nippura a kotaž so njezapřeješe ani wo wjele dale na sewjer, w Aššurje a samo hač w Mari. Hišće so njewujasni, čehodla sumeriski wliw sahaše hač tak daloko na sewjer. Sumeričenjo sej načolne městno na kulturnym polu zachowuja hišće tež po lěttsacach, hdýž njewosta ničo nic jeno z jich wulkeje wójnskeje sławy, ale ani ze swójskeje narodneje eksistency. To nući na hłubokosć a bohatosć sumeriskeje kultury myslić, kotaž njezahiny a njepodleža ani nawalej druhich ludow. Kaž hišće spóznajemy, jeje wotkazanje w mnohim tež hišće džensa přijimamy.

NAMAKA SO KLUČ K SUMERISKEMU PROBLEMEJ?

Při hladanju kolebki Sumeričanow snadź pomhaja nowe wotkryća francoskich archeologow w Tureng-Tepe při juhowuchodnej kromje Kaspskeho morja, w kónčinje mjenowanej kurganska (něhdy tež turkmenska) stepa. Čehnje so na sewjer do srjednoaziskich stepow, na juh ju wobmjezuje horiny Elbrus. Spore dešćowe spadki tu zmóžneje bohate žně. Tohodla tuta kónčina bě hižo wot starodawnych časow jara husće wobsydlena, kaž naspomnjeja wjele pahórkow („tepe“), pod kotrymiž so chowaja woršty bywšich sydlišćow. W 4. lětysacu a hišće na spočatku 3. lětysaca słušeše kurganska stepa ke kónčinam, kotrež zwiazowaše kulturna a wězo tež etniska přiwuznosć mjez sobu kaž tež z wokolinu. K tutej wzajomnosći tójšto přinošowachu wobchodne počahi po pućach mjez Srjedźnej Aziju, Iranom a Mezopotamiskej. Po nich so zadobywachu tež kulturne wliwy a wosebje tež wojerske wupravy. Sewjerny zwisk wjedžeše přez Elbrus, južny přez Hindukuš. Hižo před tym so w sowjetskej Turkmenskej namaka při sewjernym puću starodawne sydlišćo Altin-Tepe ze zbytkami schodženkojte terasy wysokeje 12 metrow, natwarzeneje na skloninje zwisa. Na južnym puću wotkrychu podobny twar Mundigak na teritoriju džensnišeho Afganistana.

Najkedžbyhodniša namakanka so w Tureng-Tepe poradži francoskej archeologiskej ekspediciji, kotruž wot lěta 1971 wjedžeše Jean Deshayes; wusłědzenje so hišće njeskónči. Dotalne wusłedki wobswědčeja, zo Tureng-Tepe ležeše na wažnej wjazacej, po kotrejž — jasne w časowych žołmach — postupowachu prudy wobydlerstwa w směrje do južneje Mezopotamiskeje. Mnoho pokazkow swědča wo tym, zo Tureng-Tepe móhł nachwilne sydlišćo tež za Sumeričanow być. Wšako tu wotkrychu mōcnu terasojtu dwuschodženkowy twar dopominacy mezopotamiski zikkurat, kaž znajemy jón z Ura, Uruka a druhdže. Archeologojo wotkrychu jeho južnu scěnu dołhu 80 metrow, bóčne scény wšak poškodžichu přirodne žiwoły. Twar bě nimale 13,5 metra wysoki, spódni schodžen dosahny wyšinu 8,5 metra. Horni schodžen so njezpěraše na spódni, ale tworješe masiwné jadro cyłkowneje terasy wot jeje zakładow, kotrež wurostowachu runjewon z pôdy. Na zwjeršnu płoninu prěnjeho schodženka stupaštej dwaj schodaj srjedža. Tuchwilu njewěmy, hač wjedžachu tež na wyši schodžen, na kotrymž so runje tak njenamakachu twarjenja, štož bychu so hodžili za swyatnicu měć. Jeho eksistencu wšak njemóžemy wuzamknyc, dokelž pozdžišo móhł twjerdžizne za wopor padnyć, kotaž tu nastą za Sasanidow a potom so hišće rozšerjachu.

Podobne pomniki — kaž smy hižo podali — so namakachu tež w druhich lokalnosćach. Sowjetscy wotkrywarjo Altin-Tepe w Turkmenskej přirunuja jeho schodženkojte terasy (skoro z 3. lětysaca) ze sumeriskimi zikkuratami, kotrež jich tež na stołpove wustupki w zakładnej muriznje. Runje tak francoscy archeologojo woznamjenjeja juhoafghaniski Mundigak jako „monument massif“ a přirunuja jón ze zikkuratom. Wotkrywar Tureng-Tepe mjeztem postupowaše při hódnočenju swojeje namakanki jara kedžbnje: tutemu twarej njepříznawa samsnu funkciju, kotruž mješe mezopotamiske zikkuraty. Jeho zdžerženje sej mőžemy wuswětic z tym, zo twar w Tureng-Tepe (podobne kaž w Altin-Tepe a w Mundigaku) bě jenož tfistroński, štvorta strona so jewješe jako zepěra cyłego twara wo chilenje pahórka, kotryž poprawom zastupowaše wonu štvortu stronu. W Mezopotamiskej so zikkuraty přeco stajachu na runinje jako štyribóčne twary. W kóždym z tuthych padow wšak charakter twara wotpowědowaše městnym twarskim móžnosćam, kaž naspomnjeja sowjetscy kaž tež francoscy archeologojo.

Tureng-Tepe, Altin-Tepe a Mundigak we wěstej měrje wotwodžechu płaść nad dawnej ciwilizaci, kotruž hižo mőžemy za ciwilizaci měščanskich statow měć, a tuž mőžemy ju w podstaće z mezopotamiskej ciwilizaci přirunać. Hač na dalše wostawa njewotmoļwjene prašenje, hač wotkryte schodženkojte terasy spjelnichu funkciju templu abo zarjadoweho palasta městnego knježicela, kotryž w swojej wosobje scělesnješe hłowu swětneje mocy kaž tež najwyšeho měšnika. Wotmoļwu bychu móhli pisomne doklady poskići, kotrež dotal w tuthych sydlišćach njewotkrychu. Jenož tajki material nam móže jasne předstajenje dać, hač hodži so awtorstwo Sumeričanam připisać. Naposledk so njewuzamkuje ani nawopačna móžnosć, móžnosć recepcije

staromezopotamiskeje kultury w tutej kónčinje. Tuta alternatiwa je wšak jara njeprawdžepodobna, dokelž bychu nas wo tym jasne direktne wobswědčenja z woprawdžiteje Mezopotamiskeje informowali.

Tureng-Tepe tuž přinjese ze swojimi wotkryćemi nastork na nowe rozwaženja wo sumeriskim problemje. Wuznamny wobstatk tu předstaja tež wokolnosć, zo nawal wobydlerstwa z tutych kónčinow do Mezopotamiskeje — njedžiwajo na to, hač džéše wo Sumeričanow — hodži so wosebje wot toho předpoklašć, hdýž tež do nich zadobywachu rozprawy wo runjewon wulkotnej płódnosći Mezopotamiskeje. Mohli jako signal za přesydenje do kraja z wysokim žiwenskim standardom skutkować. Wusłdženje w podatych lokalnosćach pokrócuje, ale wotmołwa, kotražby jasne pochad Sumeričanow potwjerdziła, hišće njeje k hrabnjenju.

SEMITISCY AKKADŽENJO

W Mezopotamiskej wot prěnich historiskich dobow běchu pódla Sumeričanow a prěnjotneho wobydlerstwa tež Semića žiwi, kotriž sej na sewjer kraja džeržachu ličbowu přewahu, dokelž so jich rady stajne dopjelnichu z nomadami ze zapadnych stepow a z pusčiny.⁶ W naspmnjenych sumeriskich tekstach z Keša (džensniši Tell Abu Salabich, hinak prajene, hornja kónčina mezopotamiskeho juha) wustupuja akkadske swójske mjena, potwjerdzace přítomnosć semitiskeho živoła na teritoriju, kotryž před tym měješe za bjezwuwzačnje sumeriski.⁷

Etniska duplicita kraja so za dołhi čas sta z jeje charakteriskim znamješkom, tohodla so južna Mezopotamiska wot założenia Sargonoweho semitiskeho wulkomócnarstwa ze srjedžiznu w metropoli Akkadže mjenuje „kraj Sumeričanow a Akkadžanow“. Ani najmjenje so tuž njezda, zo bychu so Sumeričenjo w prěnim semitiskim mócnarstwie zminyli. Nawopak, přežiwichu jo bjez škody a hišće w 22. lětstotku př. n. l. přetrachu inwaziju Gutejow, etnisce bliskich Elamčanam, kotriž ze sewjerowuchodnych kónčinow Zagrosa wobknježachu teritorij Sumeričanow na połdra lětstotka, hač so skónčne sami zminychu. Tuta doba noweho sumeriskeho knjejstwa pod žežlom III. Urskeje dynastije so mjenuje „sumeriska renesansa“. Wšako tak kaž Sumeričenjo so njezminychu ze swěta w semitiskim Sargonowym wulkomócnarstwie, tak njewotzwonichu ani Akkadžanam za čas knjejstwa III. Urskeje dynastije. Semitiske mjena, kotrež nošachu samo tež někotři knježiceljo tuteje dynastije, potwjerđeja symbiozu wobeju etniskeju skupinow na wjeršnej niwowje. Sumeričenjo wšak wo lětstotk pozdžišo — na spočatku 2. lěttysaca — so njezamóchu přiwalacym so kmjenam jara wojowarskich zapadosemitiskich Amoritow dowobarać a jich rěč wustupuje ze swójby žiwyh rěčow.

BABYLONŠĆINA A ASSYRIŠĆINA

Rěčeše so semitska akkadščina, rěč wobydlerjow města Akkada wot połojcy 3. lěttysaca. Jeje prěnjotnu, ryzy semitisku formu njeznajemy, hačrunjež wěmy, zo najstarše akkadske pisomne pomniki přeradžuju wliwy njesemitiskeje sumerišciny. Najstarši schodženk akkadščiny da so hač do 20. lětstotka př. n. l. dopokazać. Akkadščina so potom rozdželuje do dweju dialektow — do južneje babylonščiny a sewjerneje assyrišciny. Wzajomne wotchilenki w gramatice, kaž tež w słownym skladze su dospołne zanjechujomne. Wobě rěci přechadžaštej pozdžišo wšelake stadije wuvića, a tohodla rozeznawamy starobabylonščinu (20.-16. lětstotk), srjedźnobabylonščinu (15.-11. lětstotk) a nowu a pózdnou babylonščinu (10.-1. lětstotk). Wotpowědnje so wuwiwaše tež assyriščina: staroassyriščina (19.-18. lětstotk), kotruž znajemy zwjetša z korespondency wobchodniskich zasydlencow w Kanešu (V. kap.), srjedźnoassyriščina (16.-11. lětstotk) a nowoassyriščina (10.-7. lětstotk).

SUSODŽA MEZOPOTAMISKEJE

Na sewjer Mezopotamiskeje so zasydlichu Subarčenjo — w kónčinje mjenowanej Subartu.⁸ Předpokladuje so, zo sem příndžechu ze sewjerozapada (na příklad B. Hrozný připisowaše subartski pochad Tell Halafej). Subarčenjo so zmócnichu wobydlerstwa živeho na sewjer, kotrež so druhdy mjenuje Protoelamčenjo. Subarčenjo so rěčnje a etnisce zwjazowachu z Gutejemi, Lulubejemi a Elamčanami. Mjez Eufratom a Tigrisom so při padže amoritiskeje dynastije jewja małoaziscy Hetiča, kotrychž Muršili I. z chwilemi dowjedze hač do Babylona, a to přez teritorij, přez kotryž so do Mezopotamiskeje w samsnym směrom tlóčachu tež Hurrića. Po krótkim knjejstwie Hetitow w Babylonje slědowaše nimale poltysacélne knjejstwo njesemitiskich Kassitow. Či sem zapadnychu přez Zagros, bórze so wšak asimilowachu Babylonjanam a ze swojimi knježicelemi pomhachu akkadščinje so w druhej połojcy 2. lěttsaca z diplomatiskej rěču cyłego Bliskeho wuchoda stać.

ASSYRIČENJO A ARAMEJČENJO

Assyričenjo, kotriž so na spočatku 2. lěttsaca ze swojimi překupcami nutř do Małej Azije zadobychu a kotriž tu założichu tež swoje wobchodníske sydlišča, stawaja so w prěnjej połojcy 1. lěttsaca př. n. l. z knjezami skoro cyłego Bliskeho wuchoda, haj samo nachwilne sej podčisnu tež Egyptowsku. Z wulkimi deportacijemi wobydlerstwa ze zwotročenych krajow so na teritorij Mezopotamiskeje dostawaja tež džesačysacy jatych — Urartejow, Skitow, Kimmerow a druhich. Na Assyričanow jara mějachu wliw tež Hurrića ze susodneho mócnarstwa Mitanni w 15.-14. lětstotku př. n. l. Ale wot kónca 2. lěttsaca wo wjèle wurazniši čišć wuwiwachu semiticsy Aramejčenjo,⁹ kotriž w stajnje so wospjetowacych žołmach zadobychu podlú hornjeho a srjedźnego běha Eufrata ze sydłow w Syriskej. Po połojcy 1. lěttsaca př. n. l. aramejski nawal so tak jara zesylni, zo so hodži wo aramejizacji Mezopotamiskeje. Akkadščina cofa aramejščinje a hlinjanu taflíčku pomału narunujetej pergament a papyrus.

MEDOJO A BABYLONJENJO LIKWIDUJA ASSYRISKU

Skoro potom, hdyz so Assyričenjo ze zničenjom elamskeje metropole Suza dóstawaja na wjeršk mocy, příndže koalicija Medow a Babylonjanow a woni so stawaja z jeje dobytu. W Assyriskej so nastaja knjejstwo Medow, ale Babylonjenjo — z wottřasenjom assyriskeje kwakle — zaso wužiwaja samostatnosć. Wupruowane metody deportacijow nałožuja nětko na palestinskich Židach, kotrychž wotwjedu do Babylona. Tu sej tworja diasporu. A jelizo so w Starym zakonje rozprawja wo „zašmjatanju rěčow pod Babylonské wěžu“, po zdaču dže wo repordukciju doživjenjow deportowanych Židow, přetož wobkedžbowachu, zo Babylonska je „překupski“ kraj, z kotrejž wobchoduja wostatne narody.

PERSOJO W BABYLONSKEJ

Persojo jako nowi susodža na wuchod dóstawaja po swojim dobyću nad Medami w druhej połojcy 6. lětstotka př. n. l. lóšt na plódnu Babylonsku a na sydom lět po padže medskeho města Sardesa (w lěće 539 př. n. l.) začahuja do Babylona. Jeho dobywanje njewoznamjenješe wutupjenje domoródneho semiticskeho wobydlerstwa, skerje přinošowaše k přiběhej njesemitiskeho wobydlerstwa, kotrež wabješe přirodne bohatstwo, ale tež wobchodowanje we wažnje ležacej Mezopotamiskej. Babylonska nadal wostawa semiticski kraj, hdžež so rěči aramejsce. W jeje templach so nadal zaklinča nic jenož akkadske, ale tež sumeriske modlitwy a hymny. Tež zrčečenja so pisaja w Babylonščinje, runje tak rjad džělow fachowej literatury.

GRJEKOJO, ROMJENJO, PARTIČENJO A BYCANTINJENJO

Na dwaj lěstotkaj pozdžišo (w lěće 331 př. n. l.) začahuje do Babylona Aleksander Wulki z grjekskim wójskom. Předčasna smjerć zadžewaše planej semitiski Babylon za metropolu swětoweho mócnarstwa postajić. Zwady mjez jeho seleukidskimi naslēdnikami zawirowachu, zo so Partičenjo Mezopotamiskeje zmóchnicu, kotříž sem zadobychu z iraniskeje wysočiny. Mezopotamiska skoku dozrawja na jabłuko zwady mjez nimi a persiskimi Sasanidami, kotříž ju zaso přidachu persiskemu mócnarstwu. Jenož hranicy Mezopotamiskeje dožiwichu hišće jara njemérne časy. Wo jich překročenje so z njestajnym zbožom sptytachu Romjenjo, kotříž za wěsty čas samo stworichu prowincu z mjenom, kotrež kraj w cyjej semitiskej zašlosći njeznažeše: Mezopotamiska. To po dawnišim zdomjenym grjekskim woznamjenjenjom tuteje kónčiny woznamjenjacym „kraj mjez rěkomaj“ (t. j. Eufratom a Tigrisom). Na Mezopotamisku so po Romjanach sptytaja tež Bycantinjenjo, ale jich knjejstwo měješe jenož jara krótke traće.

ARABOJO

Kraj wupruwowany přez telko wójnow a wochudženy wosebje přez zatykanje kanalow so poradži hakle Arabam w lěće 637 wobknježić. Pod egidu noweje nabožiny — islamu — zaso w nim wožiwichu semitisku tradiciju. Po rozsudze kalifa Mansura dóstawa kraj w lěće 762 tež nowu metropolu — Bagdad. Wothladajo wot por mjenje wuznamnych přetorhnjenjow, wostawa Bagdad hač do nětčišosće hłowne město swobodneho Iraka. Po spočatku našeje ery so Babylon skoku z jewišća zminy. Jara skoku womjelkny tež wuznam přez Grjekow natwarjeneje Seleucije a jeje partiskeho konkurenta Ktesifona (IV. kap.). Bjez wuznama wosta tež woprawdžitosć, zo mjez wobydlerstwom tutych městow běše pod hornjej worštu Grjekow abo Persow mnóstwo drobnych aramejzowanych małozhotowjerjow, kotříž mjez swojimi prjedownikami mějachu něhydých Assyričanow, Babylonjanow abo Elamčanow. Mezopotamiska w tutej dobje zhujba woznamjenjenje, kotrež jej před poł lěttysacom dachu grjekscy geografojo a historikarjo, předewšem wšak Ptolemaios¹⁰. Dóstawa nowe mjeno El Irak z dodatkom el-'Arabi, zo by tak wotstup wot susodneho persiskeho Iraka zwuraznił. Wot sumeriskich, haj samo poprawom hižo předsumeriskich časow wostawa hranica mjez nimi njemérna hač do přitomnosće. A lědma k wužitkej jedneje abo druheje strony.

Arabske knjejstwo w Iraku dožiwi swoje wjerški a wobroty. Na wysoki stopjeń rozkćewa so dóstá Irak za čas knjejstwa sławnego kalifa Haruna ar-Rašida, hdyž so Bagdad sta z wyše milionowym městom z nimorjadnje wysokowuwitym kulturnym niwowom a hospodarskim derjeměćom. Jenož runje z tym so wubudži zawiś susodow, wosebje turkowskich sultanow, kotříž za čas knjejstwa Rašidowych naslēdnikow woprawdže běchu woprawdžići knježa Iraka. Bagdad bě potom dwójce zničeny a zapusćeny. Prěni raz w lěće 1258 při zadobycu Mongolow a druhí w lěće 1393. Tehdy zlě wuwołany srjedźnoaziski knježiçel Timur (Tamerlan) daše wjetšinu wobydlerjow Bagdada wutupić; hdyž so jeho šikanowanje skónči, běše w Bagdadže nimale pјatnaće tysac ludži žiwe. Wunošnosć pody cęžko potrjechi tež zapusćenje syče kanalow a hačenjow. Žałostny běh wosuda tuteho kraja so wšak hišće ani z tym njedopjelní: w jeho zanjerodženej pódże přibra přeco wjac sele. Tutón hospodarski spad je so poradžilo zahaćić a nowe žiwjenje hakle w 16. lěstotku zbudžić.¹¹

TURKOJO

Bój wo Irak nětko wojowachu osmaniscy Turkojo z Persami. Mjezytm zo w europskich krajach njemdrješe Třicećilětna wójna, w Iraku turkowsko-persiske zražki wuwjercholichu z dobyćom

Turkow w lěće 1638: dobywachu Bagdad a skoro na třista lět su so z knježičeemi cyłeho kraja stali. A hdyž so w 18. a 19. lěstotku počeše w Europje zajim za dawnu zašlosć Iraka wubudžeć, při čimž hišće njeńdžeše wo naftu, přeni wopytowarjo, kotriž chcychu rozwaliny mezopotamiskich městow wuslědžić, trjebachu dowolnosć turkowskeho paše w Istanbulu a wyše toho jich podcisnycu tež dohladej a problematiskemu škitej městnych bejow.

Spočatk 19. lěstotka steješe w znamjenju napoleonskich wuprawow, kotrež po příkladžē Aleksandra Wulkeho mějachu Francosku hač do Indiskeje dowjesć. Napoleonowa poražka, z kotrejž Jendželčenjo skazychu jeho zmužite plany, wuskutkowa jenož wuměnu dobywarjow. Na pódú Iraka so město Francozow přińdžechu Jendželčenjo, kotrymž w tym času hižo sluzeše Indiska a za kotrychž Irak woznamjenješe najkrótsi a najpřihódniši puć (Suezski kanal hišće njeeksistowaše) do Indiskeje. Na tutym puću běchu wotkryte žórła irakskeje a iraniskeje nafty, magnet sylniši a wosudniši hač wše wostatne poklady dawneje Mezopotamiskeje.

JENDŽELČENJO

Hdyž so w lěće 1918 Jendželčenjo kruće zasydlichu w Adenie (tuž dwěscě lět po turkowskej okupaciji Bagdada), hnydom swoju kedžbnosć zložichu na Irak. Najwobchodžomniši puć k nabyću wliwa nad nim widžachu w podpěrje arabskeho wuswobodženskeho hibanja w Iraku přečiwo turkowskim dobywarjam. Hdyž so Turkowska za čas přenjeje swětoweje wójny přida njepřečelskemu trojzrěčenju, Jendželska měješe dalšu přičinu situaci zužić: připowědži Turkowskej wójnu a zakroči w Iraku přečiwo njej ze swójskimi armejowymi jednotkami. Wuhna Turkow z Bagdada a zmócní so Mausila (Mosula) tež z jeho hižo tehdy sławnymi naftowymi žórłami. Skoroasta při nich jendželska naftowa towaršnosć Iraq Petroleum a započa najwunošniše žórło irakskeho derjeměća čerpać. Po prěnej swětowej wójnje so Irak sta z britiskim mandatnym teritorijom, tak zo Jendželčenjo so tu zarjadowachu kaž doma. Njewadžeše jim ani fakta, zo w lěće 1921 nastala irakske kralestwo.

NJEWOTWISNY IRAK

Jendželski mandat so změni hakle w lěće 1932 na jendželsko-irakske statne zrěčenje, po kotrejž Irak naby formalnu njewotwisnosć. Ale we woprawdžitosći so njewuswobodži — wosebje na hospodarskim polu — wot nutřykanja Britiskeho empira. Britiski wliw so w Iraku džeržeše w přeběhu cyłeje druheje swětowej wójny a tež w powójnskich lětach — hač do 14. julija 1958, hdyž mócné žołmy narodneje rewolucije zmječechu tež krala z jeho cyłym dworom. Tehdy wozjewichu njewotwisnu Iraksku republiku, w kotrejž so započa při prudomaj Eufrat a Tigris nowe žiwjenje irakskeho luda. Irakska republika je płaciwy člon Ligi arabskich krajow. A swobodny Irak so wuznaje k starodawnej zašlosći swojeho kraja, wěnuje wulku starosćiwość wuslědženju kaž tež wuchowanju historiskich pomnikow.

Archeologija je murju mijelčenja přełamała.

André Parrot

III

Z KIOPOM A ŁOPATU

POSTUP ARCHEOLOGISKICH WOTKRYĆOW

PUĆE ARCHEOLOGOW

Prjedy hač so archeologojo započachu za wulke potajnstwa schowane pod powjerchom Mezopotamiskeje zajimować, je skoro dwaj tysac lět wot toho zašlo, hdyž so městna, na kotrychž je so prjedy wo wosudach cyłeje Prědneje Azije rozsudžilo, zhubicu pod napławom pěska z wokolnych pusčinow. Někotre so zminychu tak dočista, zo njejsmy je dodžensniševo namakali (na příklad Akkad), z druhich wusahowachu nad nawětymi hromadami pěska jenož zbytki twarow a prěnich wopytowarjow zawiedźechu runje w nich rozpadanki sławneje Babylonskeje wěže pytać. W rěčinje Eufrata a Tigrisa eksistuja stowki tajkich kumštnych pahórkow. Su to hoberske rownišča chowace w sebi cyłe města. Arabojo je mjenuja *tell*, w Turkowskej je mjenuja *tepe*. Za nawěće pahórka dosaha poměrnje krótka čas. Potwjerďa to runje drastiski pad města Mari (džensniši syrski Tell Hariri), hdźež francoscy archeologojo w tricetych lětach wotkrychu palast krala Zimrilima, wuznamneho Hammurapeho rowjenka. W lěće 1973 hižo naležne zaklinča wołanje wo pomoc při wuchowanju města Mari. Jenož tři lětdžesatki dosahachu, zo bychu wětrki z pěskom to zasypali štož je so w přeběhu dwacečich kampanjow njesměrnje spróčniwje zespoli pěskow zabyća wutorhnyło.

PRĚNI WOPYTOWARJO

Do Mezopotamiskeje příndžechu w srjedźowěku z Evropy jenož jednotliwi pućowarjo, skerje putnikowarjo žedźacy so městna zeznać. wo kotrychž su w biblijí čitali, předewšem Babylon a Niniwa. Njeběchu to jenož křesćenjo, ale tež rabbinerjo, kotrychž sem přiwjedze zajim za židowske diasropy. Na wopyt židowskeje wosady so jako prěni zawěscé znaty europski pućowar příndže w lětech 1160–1173 rabbiner z španiskeho kralestwa Navarra, Benjamin, syn Jonaša z Tudele, a to tak, zo so poda přez Palestinu, Tadmur w arabsko-syriskej pusčinje, přez Eufrat hač do Mausila nad Tigrisom. Wědžeše, zo na druhim brjoze leža rozwaliny Niniwy. W jeho pućowanskich memoirach, napisanych w lěće 1178 tak putawje, zo hišće po štyrjoch lětstotkach móžachu čišćane wuńć (w lěće 1543 w hebrejscine a w lěće 1575 we ťaonšcine¹) móžemy čitać: „*Niniwa bě wuwrócene z korjenjow; na jeho starodawnym přestrjeni steja wšak twarjenja a mnoholične twjerdžizny.*“ Pobožny rabbiner w tym widžeše dopjelnjenje słowow starozakonskeho Nahuma: „...kóždy, štóž će wuhlada, budže wot tebje čekać a powě: *Niniwa je zapusćene! Štó budže jo wobżarować?*“ (Nahum 3, 7)

Rabbiner Pethahiah z Regensburga so do Mezopotamiskeje dosta w přibližnje samsnym času. We swojich pućowanskich zapiskach, kotrež tež wuńdžechu čišćane z štyrilětnym zapozdzenjom (hebrejsce w lěće 1595 a jendželsce hakle w lěće 1856), podobnje njewěnowaše Niniwe wosebitu kedžbnosć, skerje jenož nimoducy wusypa, zo Niniwa je „hromada rozwalinow“.

Wo Niniwe wobšernišo rěci Ricoldo Pennini z Monte di Croce², kotryž do Mausila příndže w lěće 1290: „*Po dołhim pućowanjom smy k wulkemu městu Niniwa přišli. bě wulke swoja dołhosć, nic šěrokosć, přetož bě postajene nad Tigrisom, rěku ,raja'. Pokazachu nam tu horu, na kotrejž steješe Jonaš, tež žórło, z kotrejež je pił. Tohodla so hač dotal tute městno mjenuje ,Jonašowe žórło'. Hinak je město same dospołnje zničene, wustupuja jenož zbytki wobtwjerdženjow. Džensa su jo hižo wšak znowa na druhej stronje rěki natwarili a mjenuje so Monsal (Mausil).*“

Hdyž Timur wupusći Bagdad, město so dołho dopominaše. Do tutych kónčinow so hakle wokoło lěta 1400 bayerski rycer Schiltberger dosta. Jeho pućowanski wopis hižo přez měno Wójnsy jeći w Prědnej Aziji wot 1394 do 1425 přeradza dozwuki předchadneje krizi.³ Na pućowanach jeho zajimowaše Babylon, wo kotrymž napisa: „*Babylonska wěža je wysoka 54 stadijow, 4 stadije předstajeja 1 włósku milu, ma 10 legow po dołhosći a 10 po šěrokosći, 1 lega je 3 włóskie mile. Wěža so namaka we wulkej pusčinje při puću z Arabskeje, hdyž pućuje so do Chaldejskeje, a nichtó so k njej njemóže zmijow a hadow a druheho złeho praka dla přiblížić,*

kotryž w pusčinje tójšto wustupuje. A tutu wěžu natwari kral, kiž w rěči pohanow Nimrud rěkaše.“ Njezaleži telko na tym, zo je so Schiltberger při zwěšenju městna Babylonskeje wěže mylił. Zawěsće widžeše zbytki wěže mjenowaneje Birs Nimrud při něhdyšeje Borsippy, kotrež pozdžišo zamylichu hišče wjèle pućowarjow. Wažniši je jeho cyłkowny zaćišć wot městna, kotrež wopyta, a charakteriske su tež jeho cyle zamylene předstajenia wo dawnej zašlosći Mezopotamiskeje.

Ani Leonhard Rauwolff z Augsburga, šwabski botanikar a lěkar, njetrjechi hózdź na hłowu. Do Mezopotamiskeje přińdże něhdy w lětach 1573–1576, zadžerža so w Mausilu a wuwědomi sej,⁴ zo „na tutym městnje a tu w kraju dokoławokoło ležeše před lětami mōcne město Niniwa, kotrež... bě za wěsty čas hłowne město Assyriskeje“. Rauwolff so po Eufraće dopławi do Babylonu, w kotrymž namaka zbytki kamjentnego mosta a z dalokosće wobkedžowaše rozwaliny hrodu z měščanskim wobtwjerdženjom, to „wšitko rozpadnjene a njewobydlene“. Wězo, zajimaše jeho tež Babylonska wěža. Wo tej napisa:

„.... Noemowe džěći ju započachu hač do njebja twarić. Ta je hišće widžeć, hdyž čłowjek ma poł mile za sobu, ale je to rozpadane a puste, scyla to hižo njeje někak wysoke a hišće wyše toho je nadpadnjene a zasmjerđene wot praka, tak zo bliše hač na poł mile so čłowjek njedóstanje, chiba w jeničkim zymskim měsacu, hdyž to wšitko zalěze do džerow. Mjez tutym prakom wustupuja wosebje jědojte zwěriska, wot domoródnych eglo mjenowane; pječa su wo něšto wjetše hač ješcelcy, maja tři hłowy, na chribječe su pisanje barbjene a poběza po hrodowskim kopcu, naposledk ani nic jara wysokim, we wěži kaž tež w studni. Tohodla so tam njehodži bydlić, ale ani woda pić.“

PUĆOWARJO Z WĚDOMOSTNYMI ZAJIMAMI

W 17. lětstotku namakamy hižo w Mezopotamiskej europskich pućowarjow, kotriž woči wulce wotewrjene mějachu. Za čłowjeka napjelneho z rozsudzenosću so z murju mjelčenja ze našeho hesło zetkać hodži so romskeho zemjana Pietra della Valle (1586–1652) měć. Jako wosomadwacećilétny poda w Neapelu z łódźu na pućowanje, kotrež dwanaće lět traješe. Z jeho cilom běchu Egyptowska, Mała Azija, Mezopotamiska, Arabska, Persiska a Indiska.⁵ Dwě lěče po wupluwowanju z Neapela so do Babylonu dósta, hdžež jeho starosćiva a energiska žona, chaldejska křesćanka, dowjedla. Z njej přebywaše na pahórku z domoródnymi hišće přeco mjenowanym Babil a tu namaka wón cyhele popisane z klinopismowymi znamješkami.⁶

Pietra della Valle hodži so za pućubarja mezopotamiskeje archeologije měć; namakane cyhele mjenujcy transportowa do swojeje domizny a tam dari je muzeju swojego romskeho přečela (Museo Kircheriano).⁷ Swojemu pčečezej Mariu Schipanej pósła wón tež rozprawy: w přeběhu dwanaće lět bě to 54 listow, kotrež reprezentuje jedna z najdokładnišich zestawow pućowanskich rozprawow docyla. Je w třoch džélach z mjenom *Viaggi di Pietro della Valle in Turchia, Persia et India descritti da lui medesimo in 54 lettere famigliari* (1650–1653) wušla. Tutón čłowjek přichodnym klinopismowcam a archeologam jako pření puć přez njeznaty pralēs wuruba.

Nadobo wotući zajim Europy za krajinu Nabuchodonosora, krala, kotrehož pogrekšcene mjeno wědzachu wučeni rabinerjo a mniša pismikować, ale nic wułožić. Mjez pućowarjemi so tež mištrojo seršćowca a rytwarstwa jewjachu. A tak pućowanska rozprawa, kotrež je Thomas Herget⁸ podał, člon čaha britiskeho wupoślanca při dworje persiskeho šaha Sira Dodmora Cottona, bě hižo z rytwami rozwalinow Persepolisa ilustrowana. Awtora wšak jeho rytwarska kmanosć njespokoješe, tak zo ilustrowanje třečeho wudaća českemu rytwarjej Václavej Hollarej dowěri, něhdyšemu eksulantej w Londonje, kotrež džě ženje njeje Persepolis widział, ale jón jako kopororytwar njedocpějomje zwěčni.

W lěče 1781 Josef de Beauchamp do Bagdada wotjedże – z dalokowidom kaž astronom, ale tež jeho namakanki cyhelow z klinowymi tekstami zajimowachu, potajkim sej naja třoch pachołów z městnemu wobydlerstwa a započa chu je zběrać.⁹ Zezběrany material pósła pariskemu rěčewědniku

Jeanej Jacquesej Barthélemyej (1716–1795), prěnjemu woprawdžitemu filologej na wobłuku feniciskeje a aramejskeje epigrafiki. Klinopismowe napisy na persepoliskich cyhelach přirunowaše tohodla z napisami na babylonskich cyhelach a zwěsći identiskosć jich formy, hačrunjež jich wobsah hišće njezrozumi.

Při přeslědzenju Babylona měješe woprawdžite zbožo: ze swojimi pomocnikami přepytowaše kónčinu mjenowany Kar, w kotrymž w lěce 1776 wulku kamjentnu sochu namaka, znatu džensa pod mjenom „babylonski law“. Jenož njedostatk srědkow zawinowa, zo wón Ištarine wrota w jich cylkownosću njewotkry, hačrunjež jich jednu scénu namaka, kotruž za palastowu měješe.

Na wjetše „archeologiski předewzače“ sej jendželski rezident Wuchodnoindiskeje towarstwa w Bagdadže Claudio James Rich (1786–1828) zwěri, kotryž hižo cylu skupinu pomocnikow důělo da. Twjerdžeše, zo dosaha so z łopačom do zemje zapřać, zo bychu zaso napisy z klinowymi znamješkami na svět přišli. Namaka je woprawdže w kóždej wjesce. Ale tež sami Arabojo jemu je přinjesechu, a njeběchu to žane bjezwuznamne wěcy, kaž na příklad hlinjane cylinderki ze Sanheribowymi a Nabuchodonosorowymi napisami. Dóndže k spóznaću – kaž tež Beauchamp –, zo domoródži „wurywanja bjez dowolenja“ činja, a to tohodla, zo bychu je zajimcam za tučnu „namakansku mzdu“ wotedali, ale wosebje tohodla, zo bychu sej z cyhelow móhli swójske domčki natwarić. Rich bě ze swědomitym zběračelom, tež překlepanym a dokladnym, zapisowaše cylu swoju činitosć, zhotowi plany babylonskich rozwalinow, narysowa skicy Babylona a Birsa Nimruda, kotrehož wěžu tež hišće za „babylonsku wěžu“ měješe.¹⁰

Mjez europskimi zajimcami za klinopismowy material so w času spočatka romantizma člowjek jewi, geograf we wojerskich službach, wot kotrehož njeby nichtó wočakował, zo so stanje z archeologom a klinopismowcom. Jeho mjeno Carsten Niebuhr (1733–1815) a kariera w danskej armeji zawiedeše mnich archeologow k měnjenju, zo dže wo Dana. bě wšak z Holsteinskeje, rodženy w Lüdingsworthu přu wuliwje Łobja. Jeli rozpominamy, zo dosahaše při jeho powołanju so tež z wurjadnym linguistom stać (wobknježeše wyše 20 živých rěčow), dyrbimy jeho woprawdže česćić. Smy hižo wo jeho studiju napisow z Persepolisa rěčeli. Tuta strona jeho činitosće je za njeorientalistiku zjawnosć njeznata wostała. Tež Ottov slovník náučný wo jeho žiwjenju a džěle nadrobnje rěči, ale jeho klinopismowy zajim ze słowami „a štož klinowe pismo nastupa, zdokonješe zajimawe wotkryća“ wotbywa.

WUPRAWY ZA “MUZEJOWYMI EKSPONATAMI”

Galeriju pućubarjow móžemy z Niebuhrrom wotzamknyc. Ale w prěnjej połožcy zašleho lětstotka hižo na ludži storčimy, kotriž sej ze swojim džěłom zaslužby wo wotstronjenje pazorkow ze słowa archeologija dobymu. Zawěsće, tež woni mějachu jenož znajomosće swojej dobje wotpowědowace. Ale jich činitosć hižo njeje případna, njeje jenož pytanje „pokładow“. Jako džěci swojeje doby so wopokazowachu wosebje w tym, zo pytachu „muzejowe kuski“ — sochi, reliefy, drohoćinki, brónje a pod. Stratigrafiska metoda — podrobne a starosćiwe přeslědzenje jedneje woršty po druhzej hač na njedótknjenu pódū — to je wudobyće našeho lětstotka.

K „muzejowym kuskam“ tehdy hišće klinopismowe taflíčki njeslušachu. Dołho mějachu je za čapor bjez hódnaty z hliny, na kotrymž so njehodžeše zaslužić. Jenož za měznik, kotryž w lěce 1800 francoski botanikar André Michaux při Ktesifonje namaka a kotryž je džensa w Pariskej Bibliothèque nationale wustajeny, wuplaći knihwjednistwo, hačrunjež hakle po napominanju, šwarnu sumu 4.200 złotych francow.¹¹ A wurjadny francoski archeolog Victor Place hišće w lěce 1852 bjez wobmyslenja přida: „Tak ruče hač so pokaza, zo wurywanki njespjelnjeja nadžiju na wotkryće reliefsa, dže so wot nich preč.“

Zajim tutych archeologow njeměrješe na najstarše sumeriske abo samo předsumeriske sydlišća, te so přeslědžachu hakle w poslednim rjedže. Slědžeše so za pomnikami, kotrež so poskićachu skoro same a z kotrychž wjele bě znate hižo z činitosće přenich pućubarjow. Pytaše so w

Assyriskej a tuta wokolnosć zawirowa, zo so nowy fach pomjenova assyriologija. Prěni woprawdžíci archeologojo slušaja zdobom tež k najstaršim assyriologam.

Z jich dołheho rjada mjenujemy předewšem Paula Emila Bottu (1802–1870). Měješe italski pochad po nanje, sławnym historikarju a politikarju, přiwiśniku mysličkow Francoskeje rewolucije a pozdžišo naturalizowanym Francozu. Wěnowaše so přírodowědam a medicinje, ale ničo z toho so njesta z wobsahom jeho žiwjenja. Swój žiwjenski puć so započa z pućowanjom wokoło swěta, jako lěkar so we wójsku Mehmeda Ali wobdzeli na jeho ekspedicji do njeměrnych kónčinow Sennara w južnej Egyptowskej. Ekspedicja měješe tež wědomostnoslědženske cile; Botta z wotewrjemaj wočomaj wosomadwacečilétnego młodeho muža móžeše nic jeno domoródnych lěkować a jich rěče wuknyć, ale tež překasancy a wosebje nazhonjenja zběrać. Bórze nałożi je w służbach swojego nowego knjeza — francoskeho wukrajneho ministerstwa. To pomjenowaše jeho w lěće 1833 najskerje za konsularneho agenta w Aleksandriji, zwotkelž přewjedze rozprawnisko-diplomaticke pućowanje do Jemena. Hdyž wo tutym pućowanju wuńdže kniha, pakowaše wačoki do dalšeho městna swojego zwěśczenia — do Mausila, hižo tehdy wuznamneho městna nad Tigrisom. Měješe tu nowemu francoskemu wicekonsulatēj předstajeć. Jako konsul móžeše pódla rozdželných cilow wobchodnych, politiskich a wosebje diplomaticse zatajenych tež nastorki za archeologiske přeslědženje mezopotamiskich tellow dawać.

BOTTA WURYWA

W Mausilu nastupi kónč meje 1842, tola hižo na spočatku zymy přida k swojemu zastojnstwu diplomata tež zastajnstwo archeologa. Na tute druhe zastojnstwo měješe wjac lóšta, pobrachowaše jemu wšak fachowe zdželowanje — naposledk kaž komužkuli druhemu w tym času. Hakle sama praksa z njeho archeologa činješe. Najebać wjele spočatných zakopnjenjow Botta w tutej šuli žiwjenja cyle wobsta. Wěsće pomhaše jemu w tym wospjetowana financialna podpěra francoskeho knježerstwa. Měješe so w přeslědženju wokoliny wuprají. Tola Botta hladaše z woknow kenclije po Tigrisu na městno, hdźež so něhdy pozběhny Niniwa. Wěmy, zo njebě prěni, kohož wabješe a nawabi. Ale jeho předchadnikojo najebać dobreje wole woteńdzechu wottam njedostatka srědkow dla; škoda, zo njemóžechu swoje mocy zjednoći. Ani Botta mjenujcy wuspěch hnydom njedocpě. Hdyž koparjo zakałachu do zemje kilopy a łopače, najprjedy so jenož drobne zlemki bjez „muzejowych kuskow“ jewjachu. Bottu je to zludało; móžeše mjenujcy předpokładować, zo zhubja přichilność Pariskeho ministerstwa. Jenož přez ironiju wosuda steješe, hačrunjež sej to scyla njemysleše, na tellu, kotryž zakrywaše palast z knihownju sławnego Ašurbanipala. Za assyriologiju bě ze zbožom, zo so knihownja runje w času namaka, hdyž hižo bě za nju połne zrozumjenje.

Naležnosć wšak měješe tež druhi pozadk: z iniciatorom a duchownym patronom Bottoweho předewzaća w Niniwie bě wurjadny iranolog Julius Mohl (1800–1876). Swoju karijeru započa w šescadwacečich lětach jako profesor orientaliskich literaturow w Tübingenje. Wšako hdyž jemu francoske knježerstwo dowěri ediciju Ferdousieho Šahnama, z Juliusa so sta z Jules a naturalizowany Francoz. Dósta hónosć sekretara Société Asiatique, profesora persišćiny na Colle`ge de France a člona Francoskeje akademije. Hdyž wopyta London a w Britiskim muzeju pytny Richowe namakanki z Mezopotamiskeje, hižo so njewzda myslički, zo by so tež Pariski Louvre móhł skerje lěpje z podobnymi pokładami wuchwalić. Swój plan je sej skoku a derje přemyslił. Hłownu rólu w nim hraješe Botta, z kotrymž so zezna w Egyptowskej a kotryž jeho jara zajima. Potom wažeše cyły swój wliw na to, zo by francoske knježerstwo přinućił Mausilski konsulat zarjadować, na kotryž doporuči Bottu. Před wotchodom do Mausila sam instruowaše Bottu wobšernje, tola nic wo tym, štož tam ma jako diplomat činić, ale štož ma jako archeolog pytać. Botta so po fiasku w Niniwie strachowaše, zo móhł swojego wliwneho protektora zludać.

Tak so na zbožo njesta. Zasahny přichileny wosud, kotremuž Botta pomhaše ze swójskej inteligencu a šcedriwości. Jara skoku so so rozšeri powěśc, zo při Mausilu ryje europski sahib a zo

za džélo derje plaći. Džélo w Niniwe so chileše ke kóncej a wurywarjo so bojowachu wo swój přichod. Tu něchtó příndže ze susodneje wsy Chorsabad, zdaleneje tři hodziny puća na sewjerowuchod. Botče na pokazku přinjese dwaj cyhelej z klinopismowym tekstem a doda, zo pola nich we wsy so z tajkich cyhelow stajeja domy a zo jemu je móže donjesć, kelkožkuli chce. Botta njeměješe předstajenja, hdjež jeho přivołachu. Hdyž ludžo Bottę potwjerdžichu, zo tam su nic jenož cyhele, ale tež scény, reliefy, sochi a węcy, kotrež so njehodža ani wopisać, nastupi wokomik rozsudženja. A tón rozsudží wo Bottowej sławje, wo zwoprawdženju Mohlowego sona, wo zarjadowanju žurle assyriskich zajimawosćow w Pariskim Louvre.

Hišće w měrcu 1843 Botta z cyłym swojim předewzaćom přečahuje do Chorsabada. Tuchwilu njewě, štož so tam chowa, njewě, zo tu něhdže steješe sławna rezidenca Sargona II. mjenowana Dur Šarrukin — Sargonowy hród. Swojemu spěchowarjej samo pisa: „Přez wuwoprašenje domoródnych sym so spytal dowědzeć, tola podarmo, abo tuta wjes njeměješe někotre mjenno klinčace bóle chaldejsce, hač je Chorsabad abo Chesteabad (přetož tak so to piše). Njeksistuje wo tym žane domjace podaće, haj samo wobydlerjo ani porjadnje njewědžechu wo archeologiskich pokladach, kotrež leža pod jich nohami zaryte a kotrež wotkryć mi zmóžni připad. Za tym mjenom wšak budu najebać toho slědžić. Štož nastupa postup džéla, móžu z spokojenjom zdželić, zo z cyłej prawdžepodobnosću wjac njewustupeja čežkosće, dokož jeho ekscelencia knjez minister nutra bě tak přečelny a moje džélo podpěraše. Nětko so móžu wólnišo pohibować, samo je so mi poradžilo gmejnskeho načołnika přeswědčić, zo by swój dom wotstronił, kiž nam přistup zašlahowaše. Hromadže ze zbytnymi ludžimi so přesydlí do nižiny. Mam nětk cyły kopc za sebje a mojemu slědženju so ničo njezminy...“¹² Bottowu zdželenku přednjese před Francoskej akademiju Julius Mohl. Pola ministra nutra jemu wobstara subwenciju 3000 złotych francow, kotaž njebě poslednja.

Štož Botta w lětach 1843–1846 wotkry w Chorsabadze, je so ze świetowej sensaciju stało a w Francoskej samej wuwoła žołmu narodneje hordosće a zahoritosće. Botta pokaza ze swojim džéлом, zo mezopotamiska kultura hodži so pódla egyptowskeje zarjadować, hač dotal monopoloweje. Paris wyskaše, zo jeho Louvre budže runje telko měć, jelizo nic wjac, kaž Britiski muzej. Wostawa ironija, zo ani Botta ani Mohl njemějachu w žilach tež jenož jednu kapku francoskeje kreje.

Chorsabad wjele króć wuruna přesłapjenje z Niniwy, hdyž tež po zmištrowanju wulkich wušparanjow, z kotrychž njestroweje klimy, kuntwory z malariju, kiž wohrožowaše Bottowe žiwjenje a žiwjenja jeho dželačerjow, słušachu k najmjeňšim. Hórje hižo bě zakaz wurywankow, kotryž wuda Mausilski paša Mehmed. Tón mjenujcy měješe Bottowy dželowy domč za twjerdžiznu a wurywanki za wójnske zakopy. Tak ruce hač pašowu njedowěru njewotstroni wotpowědny bakšiš, Botta wužiwaše nanućenu přestawku za rysowanje. Rysowanki činješe wulkotny fachowc Eugène Napoléon Flandin, kotrehož wubra Francoska akademija.

Njewěmy, kelko Wysokim Wrotam wěnowaše carihródskej pósłanc Francoskeje, ale dowolność za dalše „wurywanje zakopow“ příndže a na swět so dóstawaše jedyn poklad za druhim: sochi ze Sargonowego palasta, křídlate byki z čłowjeskej hłowu dołhi rjad kamjentnych reliefow, kotrež pyšachu jeho scény. To wšitko zapakowachu do kistow, transportowachu do Mausila přečiwo prudej Tigrisa, wottam spławichu do Basry na spławach, kotrež su jako bychu dawnym mezopotamiskim *kelekam* z wočow wupadnjene (VI. kap.). Po lěće so cyły nakład na wulkim płachtaku *Cormoran* na dołhi puć wokoło Afriki do Le Havre wudał. W decembrje 1846 tam přista z prěnimi assyriskimi pomnikami, kotrež so dótknycu europskeho kontinenta. W februarje 1847 so do Parisa dóstachu po Seine.¹³ W Louvre so hnydom započa jich instalacija jako jadra přichodneje wulkeje sekcije Antiquités Orientales. Prěnja meja 1847 so sta z wulkim swjatkem: přez wrota Louvre prudžachu tysacy Parisčanow na wernisaž.¹⁴

Bottowa pósłanka so njeskónči z instaliciju tutych pomnikow. Z njewobeńdžomnymi su so hišće filologiske slědženje jich napismoweho džela a powšitkowne kulturno-historiske pohódnoćenje stali. Swoja winowatosć spjelni Botta wosebje z pječzwjazkowym dželom *Monument de Niniveh découvert et décrit par P. E. Botta*, kotrež wuńdže w lětomaj 1849–1850. Pódla Bottoweho tekstoweho džela wobsahuje tež Flandinowe rysowanki. Tutych pjeć zwjazkow

so wudatych ze subwenciju francoskeho knježerstwa (420.000 francow) — nimo Flandinoweho honorara — steja při kolebce noweho wědomostneho facha, kotryž tehdy hišće jenož na swoje woprawdžite „pruwowanje zrałosće“ (I. kap.) čakaše.

DALŠE WOTKRYĆA W CHORSABADŽE

Wězo, nic jenož tutón wuspěch, ale tež prestiž wjedźechu francoske knježerstwo k další aktiviće. Jako Bottoweho naslēdnika je w lěće 1852 do Chorsabada Viktora Placea (1818–1875) wusłała. Tež jeho přistaji za francoskeho konsula w Mausilu. Za jeho nadawk so jako wustudowany architekt njedyrbješe přešulować, hačrunjež jemu falowachu Bottowe lěkarske a přírodowědne znajomosće, tak jara potřebne w tých kónčinach. Po lěče jemu přidzélchu jako rysowarja — fotograf z awtomatiskej kamery bě tehdy z njeznamy zapřjećom — Féliksa Thomasa. Wobaj słušachu organizatorisce do wulkeje ekspedicije z wulcečinjatyem titulom *Expedition scientifique et artistique de Mésopotamie et de Médie*. Z jeje šefom bě Fulgence Fresnel a jako klinopismowik słušeše do njeje znaty Jules Oppert. Wuprawa jara derje startowaše, dósta zas wysoku dotaciju, tola jara załostnje skónči, hačrunjež nic z winu swojich wysokokwalifikowanych člonow.

Viktor Place zdokonja w Chorsabadže wulki kusk dźěla, hačrunjež njewotkry cyły areal. Z Chorsabada woteńdže w aprylu 1855 tež z dobytu, wo kotrejž so njehodži powědać, zo by zanzechujomna była. Hromadže z tym, štož bě zbytny dźěl Fresneloweje wuprawy w Babylonje a wokolinje namakał, trjebaše jednu łódź a dwě pławidle. Pławba měješe tragiski kónč. ¹⁵ Dňa 23. meje 1855 łódź potepichu domoródní a jeje nakład njenawrótnej so na dno Tigrisa potepi. Do Parisu so jenož por kuskow z pławidłow dósta. Štož so njedósta do Louvre „in natura“, Viktor Place starosćiwe dokumentowa w třídźelnej publikaci *Niniveh et l' Assyrie* z rysowankami Féliksa Thomasa.

LAYARD W NINIWE

Nad Babylonom a Chorsabadom so po tutej tragiskej podawiznje rozšeri runjewon rowna čišina. Ale hižo nic nad Niniwu, hdjež Botta je tak zlě pobyl. Niniwa trjebaše swojeho člowjeka, wustojného, wobrotneho, zmužiteho, w swěće wobhonjeneho, kmaneho so z domoródnymi w jich rěci dorozumić a jim jazyki z přihodnej kedžbosću rozwjazać. Sta so z nim Jendželčan Austen Henry Layard. Z nanowej strony wón bě z potomnikom hugenottiskich eksulantow a mjeno Austen nošeše po španiskej maćeri. Je so w lěće 1817 w Parisu narodžił a přečelski wosud jemu wobradži starobu z dwěmaj sydomkomaj (zemré w lěće 1894).

Po hólčich lětach w Italskej, hdjež jeho skutkowaše lombardske a Venedigske molerstwo, a po młodžinskich lětach, hdyž je so jemu powědančka z *Tysac a jedneje nocy* zalubiło, kaž tež znate Richowe memoiry wo Babylonje, docyla njewabješe jeho kariera Londonskeho solicitatora we wostudlej kencliji swojeho wuja Austena. Njewudžerža tam ani šesc lět. Z přečelom E. L. Mitfordom so poda „za lěpším“ do kolonialnych służb w Ceylonje, jenož zo so tamle nihdy njedósta. Dokelž so jeho přečel boješe mórskeje chorosće, příndzehu w lěće 1839 na twjerdzi do Persiskeje a tuta wobstejnosc rozsudži wo dalšim Layardowym wosudze. Mjez bachtjarskimi kmjenami wosta w Persiskej sam, a to runej w času jich zběžkow přečiwo persiskemu nadknjejstwu, tam přežiwi tež romancu z dźowku kmjenoweho włodyki, nawukny persisce a arabsce, wobhlada sej pomniki starowěka a poda so na puć do Bagdada. Za čas tutoho pućowanja p řežiwi tež swoje přeňe dyrdomejstwo — rubježny nadpad.¹⁶

Za Layarda měješe tute dyrdomejstwo tež dobru stronku: wo wšě srědki přinjeseny dyrbješe cil swojeho puća změnić — podawaše so wróćo do Carihrodu k jendželskemu wulkopóslancej Stratfordej Canningej. Při nim so jara přihódnje zawiedże wosebje z rozprawjenjom nazhonjenjow z Persiskeje. Wulkopóslanc sej zaso jara derje wažeše kmanosće dwajdwacecīlētneho Layard,

poskići jemu přiwače do Britiskeje diplomatiskeje služby a da jemu samo subwenciju za dalše předewzače. W lěće 1840 so Layard dósta Mausil, tola jědžeše z lódžu dale — jenož z małej zastawku w Nimrudze, kotryž měješe pozdžišo jeho měno swětosławne scinić — do Bagdada. Wottam woteńdže w přewoblečenju mjez hórske kmjeny Chuzestana w juhozapadnej Persiskej, zo by rozprawjensku misiju spjelnjał. Hdyž so po dwěmaj lětomaj wróci do Carihrodu měješe hižo přeslědžene tež kónčiny mjez Niniwu a Aššurom. Před nawrótom hišće w Mausili předebatowa přeběh wurywankow w Niniwje a Babylonje z Bottom a ze Sirom Robertom Kerrom Porterom, wurjadnym wuměłcom, znajacym Babylon a druhe mezopotamiske města, wo kotrychž wuda pućowanske wopisanje a kotrež zwěčni tež w rysowankach.

Prjedy hač so zrjadowachu hamtske formality, zańdzechu tři lěta. Layard za tón čas wukonješe funkciju sekretarja wulkopósłanstwa. Napołożowachu jemu łoskoćiwe diplomaticke nadawki. Wuviće podawkow wšak pospěšichu Bottowe wuspěchi w Chorsabadže. Rozdražnicu prestiž Jendželčanow, kotriž wědžachu swoju běrokratisku mašineriju pohonić. Tak so Layard skónčnje w oktobrje 1845 dočaka subwencije kaž tež dowolnosće za wurywanki, z kotrymajž hnydom započa. Hdyž so pospytna sonda w Bottowych stopach w Niniwje pokaza njepłodna, přesydleše so wo 35 kilometrow na juh, hdžež steješe druhá rezidencia assyriskich kralow: Kalchu, bibliski Kalach, arabsce Nimrud.

Swoje džělo započa na tutym tellu 9. nowembra 1845. Ale nic bjez wušparanjow.¹⁷ Lědma zo bě z małej skupinu koparjow na reliify Ašurbanipaloweho palasta storčił, Mausilski paša Mehmed Keritlioglu daše dalše džěla najebać dowolnosće turkowskeho knježerstwa w Carihrodze zastajić. Čežkosće bychu lědma nastali, jelizo by sej Layard scasom Romske wuprajenje *pecunia non olet* — pjenjezy njesmjerda — wuwědomił. Paša so młodžeše za złotom a mysleše sej, zo jo Layard namaka w jeho pódze. Nimo toho to bě brjuchač kipreje postawy z jednym wóčkom a wuchom, z wobličom rozrytym přež jětra a ze škropawym hlosom. W tajkim stworjenju so rodža najčorniše myslički a Layard njenamaka w prawym času najpřihόdniši srědk je zahnać.

Tak dóndže k wonej podawiznje z fingowanym kérchowom, kotruž rozprawi sam Layard a kotruž tež C. W. Ceram pisano narysowa.¹⁸ Narowne kamjenje, kotrež na pašowy rozkaz tajne dowlečechu z wokolnych kérchowow na městno, hdžež Layard kopaše, mějachu skladnosć za zakaz wurywankow na swyatym polu poskićić. Layard měješe zbožo, přetož paša zhobi přichilnosć w wóčkach swojich předstajenych a wotwołachu jeho. Nowy paša Ismail hižo Layardej w ničim njezadžewaše. bě wšak trjeba tež druhe wušparanja zmištrować. Mausilski kadi — tohorunja Layardowy njepřečel, přetož ani wón njedósta wočakowany bakšíš — našćuwa koparjow přečiwo Layardej pod wudawanjom, zo wuryte napisy předstajeja hanjenje Allah. Pokročowanje džěla so poradži jenož džak Layardowemu sobudželačerzej Hormuzdej Rassamej (1826–1910)¹⁹ docpěć, potomnikę chaldejskich křesćanow w Mausili wukubłanemu w Londonje. Tola znova so wustupi njewočakowany zadžewk: koparjo namakachu člowjesku hłowu křidlateho lawa. Jedyn z nich — zatrašeny, zo před sobu widži wulkeho profeta Nimruda — wućekny z džěla ze zdželenku do Mausila. Layarda před přesčéhanjom wuchowa jenož nowy rozkaz z Carihrodu. Tež tak wšak zhobi skoro lěto časa. Hakle w oktobrje 1846 móžeše w wotkrywanju stareho Kalchu z palastami štyrjoch assyriskich kralow pokročować.

Layard před nawrótom do Niniwy nalěto 1847 přebywaše na bliskim tellu Qal'at Šerqat. Tu wotkry sławnu sedžacu sochu Salmanasara III., ale docyla sej njemysleše, zo jeho łopače so dótknýchu něhdyšeje assyriskeje metropole Aššur. Njepowěda jemu ani połoženie při Tigrisu. Samo sudžeše, zo dže wo „Abrahamowy Ur“, wotkryty na mezopotamiskim juhu wo wjele pozdžišo. Layard radšo měješe wěste zaměry, kaž bě runje Niniwa.

Z wulkimi archeologiskimi a organizatoriskimi nazhonjenjemi so wróća na pahórk Kujundžik, stož woznamjenja „borank“. Nowu etapu swojeho džěla započina před wćipnymi pohladami Mausilskeho wobydlerstwa w połožcy meje 1847. Wopravdże so běše na čo hladać a něsto wobdžiwać. Hnydom w prěních dnjach so namakachu murje kralowskeho palasta zničeneho při padže Niniwy přez woheń, sochi křidlatych bykow z člowjeskimi hłowami, 5 metrow dołhe a 4

metry wysokie, kaž tež dołhi rjad kamjentnych reliefow z wójskimi a hońtwierskimi napohladami. Wšitke dźěla daše Sancherib zhotowić, syn Sargona II., knježičela w Chorsabadskim palasće.

We wurywankach na Kujundžiku pokročowaše Layard po dwulětnej přestawce (wot nazymy 1849 do nalěča 1851).²⁰ Woprawdže — třeći króć wšitko dobre: za tón čas wotkry wokoło 2000 reliefow, 27 portalow a 10 křidlatych bykow. Wšako, to najlepše přińdže hakle na kóncu: w dwěmaj małymaj rumnosćomaj Sancheriboweho palasta wotkry prěni dźěl sławneje Ašurbanipaloweje knihownje — někotre tysacy taflíčkow, zwjetša w fragmentach. Jeho asistenta Hormuzda Rassama tutu namakanka inspirowaše, zo by po Layardowym wotchodže we wusłdzenju pokročował. Bě wuspěšne — a wotkryta knihownja so sta z hordosću Britiskeho muzeja.

Layardej činješe wulke starosće, kak wurywanki finacialnje zawěścić. Prěnja podpěra beše njeoficielna — ze swójskeho zaka Britiskeho wulkopóslanca w Carihrodze. Subwenciju za slědženje w Nimrudze a Kujundžiku dowoli Britiski muzej po dołhim jednanju. Cyłkownje dosta Layard 6450 librow, sumu wo wjele mjeńšu hač ta, nad kotrejž disponowa Botta. Potom žorlo wusakny. Layarda zwołachu do Londona a do Mezopotamiskeje so hižo njewróci.

W Londonje wuda dwuzwjazkowe dźělo *Niniveh and its Remains* (1848–1849), kotrež wuńdže za te časy w njewšědne wysokim nakładže — 8000 eksemplarow. Po wyše sto lětach je so hišće raz bestellerom stało, hdyž w lěće 1965 wuńdže w wo wjele wyšim nakładže w němskim přełožku H. Schmöckela a tohorunja je so jara skoku wupředało. Dołhe lěta so potom Layard wěnowaše politiskej a diplomatiskej cínitosćomaj, při čimž namaka čas tež za dalšu knihu *Discoveries in the Ruins of Niniveh and Babylon* (1853). Diplomatisku karieru so w lěće 1880 wostaji, woteńdže do Venediga a wěnowaše so swojej prěnjej lubosći — italskemu molerstwu — a dopomjećam na pućowanja z młodosće, kotrež wuda w lěće 1887 pod mjenom *Early Adventures in Persia, Susiana and Babylonia*. Hišće w tutej knize, tuž sydom lět před smjerću (5. 7. 1894), z hórkosću naspomnja: „Jako mytowanje za rozdželne služby a za wotkryća mje zasadžichu za njepłaćeneho atašeja Jeho majestosće w Konstantinopelu.“ Začuća hórkosće a přeslapjenja jeho njepušćichu ani počešćowanja, kotrež so jemu dóstachu: čestny doktorat Oksforda a čestne měščanstwo britiskeje metropole. Woprawdžite připóznaće přińdže hakle po jeho smjerći za čas 12. mjezynarodnego kongresa assyriologow w Londonje w lěće 1963, hdyž k jeho česći Britiski muzej zarjadowa rozsahlu wustajeńcu jeho dźěla.

GEORGE SMITH

Bě jedyn z dalších pioněrow mezopotamiskeje archeologije a assyriologije. Za wědomosć sčini za čas swojego krótkeho žiwjenja (1840–1876) jara wjele, samo za nju woprowa swoje žiwjenje, nihdy so wšak njezawi do diplomatiskich abo politiskich intrigow. Započa jako rytwar britiskich bankowkow, ale cyły wólny čas wěnowa studijej w assyriskim wotdžělenju Britiskeho muzeja. Bě assyriolog-awtodidakt a w swojich sydomadwacečich lětach hižo mjeješe za sobu edicju čežkich assyriskich tekstow. Jeho dźeń přińdže, hdyž wza do rukow jednu z fragmentariskich taflíčkow Layardowych namakankow z Niniwy. Namaka tam wopisowanje lijeńcy, wo kotrymž so pozdžišo zwěšći, zo słuša do *Eposa wo Gilgamešu*. Z taflíčki bě wotłamany kónc — na pjatnaće linkow. Publikowany dźěl dosahaše rozbudženje w cyłej Jendželskej wuwołać: što by da było, jelizo biblija nima primata we wopisowanju lijeńcy?

Započa so woprawdžite assyriologiske rodeo: Londonski dženik *Daily Telegraph* poskići Britiskemu muzejej tysac puntow za wupytnowanje falowaceho zlemka taflíčki, tuž kuska hliny z přestrjenju někotrych kwadratnych centimetrow. Pisaše so lěto 1873 a na Kujundžik wusłachu George Smith, hižo jako asistenta Britiskeho muzeja. Cil docpě hižo po pjećich dnjach kopanja. Namaka falowacy kusk taflíčki z kónčnym tekstem wo Babylonskej lijeńcy. K jeho mjenu so započa predikat „namakarja jehły w synowym kopjenje“ přidawać.²¹ W jeho padže so wšak

trjechnje mohľ'o wo namakanju Polykratoweho pjeršćenja na dnje morja rěčeć, přetož jeho wosud so z tym wuzběhowaše. Bu hnydom sławny, k čemuž přinošowaše *Daily Telegraph* z wotpowědnej reklamu. Na Smithowych reportażach zasluži wjace, hač bě mytowanje, ale za dalšu ekspediciju na Kujundžik hižo njewěnowa ani penny. Subwencionowaše ju rozhladniwiši Britiski muzej. Smith za čas swojego druheho pućowanja namaka nowe teksty Gilgamešowego eposa a na třećim swójsku smjerć. Zemrě 19. awgusta 1876 na dyzenteriju a pochowachu jeho w britiskim dželu armenskeho kěrchowa za nasypami syriskeho Aleppa.

NA ČOLE DO SUMERISKEJE

Za francoskeho konsula w Basrje pomjenowa w lěće 1877 člowjeka hižo štyrcečilětneho, zemjana a mějičela štyrjoch křčenských mjenow: Gastona Charla Ernesta Chocquina de Sarzec.²² Z diplomatiskej službu měješe wěste nazhonjenja z Egyptskeje a Eritreje, tola w archeologiji a orientalisticē bě dospołny laik. Napřećo tomu měješe wótry pohlad a kedźbliwy słuch a we swojej žonje wulku zepěru a zrozumjenje. Sam so přizna, zo chcyše „čas, kotryž jemu po skónčenju hamtskeje činitosće zwosta, z někajkim serioznym zaběranjom wupjelnić“. Jeho při tym lědma žadosć za powyšenjom dochodow pohonjowaše, kaž to někotři twjerdža.

Swój wšón wólny čas po štyrcetce wěnowaše nachilnosći, kotař bu žiwjensi nadawk: bě to archeologija, kotrejž naposledk woprowaše tež žiwjenje. Jatra, poškodžene přez njepřihódnu jědž, chory źołdk a naposledk bahnowa zymica, kotrež so zjednočichu do cytolětneho wuměranja, toho tola njeje hόdno za zamóženski dobytk; čim mjenje, zo podobny wosud lědma chcyše tež swojej žonje načinić, kotař wumrě ani nic jedyn měsac po nim. Njeprašamy so tuž, za čo so de Sarzec da na archeologiju, ale što nam ze swojej činitosću přinjese. A toho woprawdže njebě mało.

Wšitko doby z jeničkeho pahórka Tello, zdaleneho 200 kilometrow na sewjerozapad wot Basry. Zhoni wo nim wot klienta swojego konsulata, městnego lódžnego předewzačela, jenož zo njewědžeše, zo tam hižo dlěši čas kopaja domoródní ludžo „džiwje“ a zo woni z namakankami wikuja. Na příklad dioritowu Gudeowu hłowu hižo předachu Bostonskemu muzejej, abo Pariski Louvre nabý z Tellu sumerisku taflíčku wo štyri lěta prjedy, hač de Sarzec zasłyša wo Tellu. Prawje pohόdnoći, zo komdženje by tu na škodu bylo, a wotpućowa, zo by situaciјu direktnje na Tello přeslědžił. Lopač hižo při přěnim zaryću storči na njesměrnje drohotne předmjetu. Skoku sej tuž pokupi přichilnosć městnego paše Nasira, načołnika beduinskich kmjenow Monte Fidža, jenož zo by jich njepřečelnosć k cuzbnikam změrował.

To so jemu tež poradži a wulkotne wuspěchi docpě hižo za čas přenich kampanjow w lětomaj 1877–1878; nimo sochow, hlinjanych cylinderkow a taflíčkow wotkry tež wjetše zlamki, kotrež słušachu k steli knježicela Eannatuma z Lagaša, znatej pod mjenom *Supowa stela* (X. kap.). Jeho Pariski šef, minister za zwonkowne naležnosće, jeho za to mytowa z powyšenjom na generalnego konsula w Bagdadže a přidželi jemu tež fachowca, architekta Leona Heuzeya, dotalnego konserwatora w Louvre. Do lěta 1900 z nim zwoprawdzihiše džewjeć archeologiskich kampanjow, bohatych na „muzealne kuski“, do kotrychž słušeše wosebje dwanaće Gudeowych sochow, slěborna Entemenowa waza a dwě wulkej cylinderkaj z Gudeowymi napisami, ale tež rjad dalších sochow. W tutych namakankach pokročowachu potom de Sarzecowi nastupnicy Gaston Cros, Henri de Genouillac a pozdžišo André Parrot, kotriž přez zhromadne napinanje wosebitu wulku žurlu Louvrea napjelnichu.

Wotkryće kulturneho bohatstwa pod pahórkem Tello měješe njesměrny dosah. A dawk, kotryž de Sarzec je zaplaćil (naš čitar to znaje z džěla V. Zamarovského²³), bě poprawom přiměrjeny. Kotre město so chowaše pod tutej pahórkem? Dołho je so twjerdžilo, zo so tu wupřestrě Lagaš, jedne z hlownych sumeriskich kulturnych a politiskich srjedžišćow, sydło sławneje Urnanšeoweje dynastije, kotruž dokónči njemjenje sławny reformator Urukagina. Na tutej identiče dwělowachu Jensen a Hommel a jara wažnje tež Zehnpfund. Džensa wěmy, zo pod pahórkem Tello so chowaše město Girsu z templom hlowneho boha Ningirsua a zo město Lagaš so namaka pod pahórkem al-

Chibba. Wotkryće Tella a předewšem hoberskeho mnóstwa hjinjanych taflíčkov něhdže 50.000), kotrež su z dokumentami zarjadnistwa a hospodarstwa měščanskeho stata, měješe tež tragisko-ironiski přisłód. Hačrunjež hižo w lěće 1881 Jules Oppert bě na mjezynarodnym orientalistiskim kongresu w Berlinje dosah de Sarzecowych wotkryćow wuswětlił, dokumentowacych kulturu dotal njeznateho naroda Sumeričanow a Francoska bě mjeztym de Sarzeca mjeze swojich „njesmjertnych” wuzwoliło, do Oppertowych twjerdženjow so we wukraju porno tomu wěriło njeje.

UR — SUMERISKI MODEL

Lagaš-Girsu je z prěním přeslědženym městom bylo. Stało je so wšak tež ze signalom, kotryž zajim archeologow na Sumer wusměri. Sumeriske srjedžišća jedne po druhim wotkrywachu a wotkrywaja swoje potajnstwa. Hdy bychmy so kóždemu telko kaž Lagaš wěnowali, bychmy cylu knihu napisać měli. Ale móžno njeje, wuznamnu rezidencu sumeriskich knježicelow — Ur (bibliski Ur Kašdim, irakski Mukajjar) — z mjelčenjom wobeńć.

Politiskemu wuwiću Sumera Ur je wjace razow směr dawał, za čas knjejstwa III. Uriskeje dynastije bě ze srjedžišćom wulkeho sumeriskeho mócnarstwa (IV. kap.) a kulta měsačkowego boha Nannara (VIII. kap.), kotremuž bě so templ z wulkotnej schodženkojtej „Babylonské wěžu”, ze zikkuratom, posvjećił. Tam so wotkrychu tež zbytki dalších wosom templow rozdželných bójstwów, šešć palastow a zbytki we swojim času mócneje twjerdžizny. Zub časa je tež tu pilnje žrať, rozwaliny wěže pak tež tak na spočatku 17. lětstotka znateho pućowarja Pietro della Valle přiwabichu. Tón wšak sej njemysleše, zo steji na bibliskim pomjatnym městnje, podobnje kaž to sej ani prěni Uriški archeolog William Kenneth Loftus hišće w połojcy zašleho lětstotka njemysleše.

Hakle major britiskeje armeje a britiski konsul w Basrje J. E. Taylor namaka²⁴ w róžkach Uriskeho zikkurata założenske cylindry Nowobabylonskeho restawratora tempela Nabonida, wulkeho česćowarja měsačkowego boha (IV. kap.). Na cylindrach so tež wšitcy předchadni twarcy zikkurata mjenowachu. Tekst je jemu přeradžił, zo Mukajjar je Ur. Hišće na kóncu přeňeje swětoweje wójny wuslědžo ryješe stotnik britiskej rozprawniskeje služby R. Campbell-Thompson, w měrje sobudžělačer Britiskeho muzeja. Hnydom po wójnie H. R. Hall zajimy tutoho muzeja při okupaciskej armeji w Iraku zastupowaše, kotryž we februarje 1919 w Mukajjarje wysokoterasu temploweho areala wury. Knihu wo swojim džéle mjenowaše *A Season's Work at Ur*.

Ale generelny a sistematiski nadběh na potajnstwo Mukajjara sej zhromadna ekspedicija Britiskeho muzeja a Muzeja Pennsylvaniskeje univerzity předewza. Nawjedowaše ju něhdyši wědomostny asistent Oxfordskeho Ašmoloweho muzeja, čłowjek z wulkimi fachowymi znajomosćemi sir Leonard Woolley (1880–1960), kotryž naby praktiske archeologiske znajomosće w Nubiskej a Karkemišu. Prěnja swětowa wójna přeměni jeho z archeologa do rozprawniskeho oficěra Britiskeho staba w Kairje. We wobłuku tuteje swojeje činitosće wotsedža dwě lěče chłostarnje w Turkowskej. K archeologiji so w lěće 1922 hižo jako šef Uriskeje ekspedicije wróci a w přeběhu dwanaće kampanjow wjedžeše ju do lěta 1934. Wón bě ekspediciju w kóždym nasupanju dočista wohotował (samo z pólnej železnici), z najlepšimi fachowcami, ke kotrymž słušachu wurjadni archeologojo a sumerlogojo M. E. L. Mallowan, Sidney Smith, C. J. Gadd, L. Legrain, wězo, porno starośiwej sekretarce knježnje Keelingec, kotaž so w lěće 1927 z knjenju Woolleyowej sta.

Jednaše so předewšem wo wuslědženje zikkurata pola tempa měsačkowego boha z praworóžkatym zakładem z rozměrami 62×43 metrow. Tutón zikkurat měješe přenjotnje tři schodženki a na wjeršku steješe swjatnica postajena za „Swjaty Kwas” (VII. kap.); Woolley wšak hižo namaka jenož dwaj poschodaj, wo třećim jemu jenož koparjo wot swójského slyšenja.²⁵ Prěni poschod bě wysoki na 11 metrow, druhí na 6 metrow, třeći so daše jenož někaka postajić, měješe přibližnje 3 metry. Na jeho wjeršku steješe naspomnjena swjatnica — 4 metry wysoka. Cyłk tuž měješe něhdže telko kaž pjećposchodowy dom, wjerškowa terasa zmjóżnješe dokonjany rozhlad

po wokolinje a w nocy zaso wuhlad na hwězdníšco. Cyhele přetrachu wyše štyri lětysacow. Prěni twarc, kotryž kóždy cyhel ze swójskim mjenom (Urnammu) poznamjeni, daše cyhele palič a z worštu asfalta wobalić. Po wotwodžéču sčenow bychu džensa wliwy wjedra zikkurat wohrožowałe, tohodla irakska zarjadnistwo starožitnosćow daše jeho hač do wysokosće přenjeho poschoda z nowym wukładzenjom womłodzić.

W Urje je so Woolleyej hišće wo wjèle wuznamniše wotkryće poradžilo — namakanje pohrjebnišča z połojcy 3. lětysaca, z kotrymž chroble konkuruje z nimale runočasnym wotkryćom rownišča a mumije Tutanchamuna. Woolley bě při samej prěnjej inspekcií Urskeho areala z přestrjenju na 50 ha w lěče 1922 rowy a koscowcy namakał. Jako nazhonity archeolog wědzeše, zo runje pohrjebniščo sej žada jara wušiknych wurywarjow, kotrychž je trjeba wukublać. Tohodla wróčeše so ke kralowskemu pohrjebnišču hakle w lěče 1927 a da so do dzěla z wulkej energiju. Wuslědki přidatnje wopodstatnicu jeho kedžbnosć. Njeńdžeše jenož wo wulke mnóstwo rowow — na 2000, z kotrychž 18 słušeše najwyšim wosobinam — ale tež wo pokłady wumělstwa njepředstajomneje hódnaty (X. kap.).

Wuslědzenje kralowskeho pohrjebnišča zběhny spekulacie wo problemje lijeńcy. Woolley daše w t. mj. šachće smjerće do hľubokosćow kopać, hdžež wustupuje hižo jenož běla hlina změšana z kamjenjemi a pěskom, tola cyle druhobarbna hač bjezposrědnie předchadžaca woršta. Hišće wšak to njebě knježniska pôda, kotruž hakle po dalších pjeć metrach namaka. Pod mjezyworštu zaso črjopy sudobjow namaka. Tuttu njezyworštu z běleje hliny a pěska tohodla měješe za napław po hoberskim powodženjom, kotař přikry staršu kulturnu worštu. Tak wunuri so „lijeńca swěta” z *Eposa wo Gilgamešu* kaž tež bibliska Mójzesowa lijeńca. Sensacujow lačnych njesčernych wšak zluda objektivne wuswětlenje slědžerjow, kotriž móžachu z dalšimi namakankami podobneje woršty napławjeniny při wuslědzenju zdaleneho města Kiš²⁶ argumentować; a podobna woršta je so — třeći króć — při wuslědzenju města Šuruppak w lěče 1931 namakała, zwotkelž pochadžeše sam rjek Gilgamešowskeje lijeńcy Utanapištím (XII. kap.). Wopokaza so, zo tute woršty jenak stare njejsu rozdželuja je někotre lětstotki. Pucher sensacie prasny a wěryhōdne wosta jenož rezimej Londonskeho sumerologa E. Sollbergera²⁷. Na tutych zjawach nadrobnje wuswětlił, zo dže wo slědy wulkich, tola jenož městnych powodženjow, kotrež njepotřechichu ani króć cyłeje zemje. Pokazuje so ewentuelnje tež na pěskove nawěwy, na t. mj. eolisku formaciјu wutworjenu přez wětřki z pusčiny.²⁸

DRUHE MĚSTA SUMERISKEJE

Město pozdatneje lijeńcy Šuruppak je archeologow jara přiwabiło. Tu w lěče 1900 přebyvaše ekspedicia H. V. Hilprechta z Philadephiskeje uniwersity. Dalšu licencu na tuto město sej zwěsci R. Koldewey, pozdžiši wotkrywar Babylonu, kiž je tu w lětech 1902 — 1903 sudobja z džemdetnasrskeje epochy (IV. kap.) a wosebje archaiske hlinjane taflíčki a pječatidla namakał.

Jara podrobny wuslědzenje sej žada starodawne, samo hišće předsumeriske sydliščo Uruk (bibliski Erech, irakska Warka). Jedna so wo třeći najwjetši areal w Mezopotamiskej — po Babylonje (850 ha) a Niniwje (750 ha). Měri 450 ha. Tu započa hišće w zašlym lětstotku W. K. Loftus kopać. Sem w lěče 1904 příndžechu tež němcy archeologojo a su tu z přestawkami zawjenymi přez prěnju a druhu swětowu wójnu hižo wosmy lětžesatk, štož přeswědčiwje rěci za wuznam cyłego předewzaća. W lěče 1954 Heinrich J. Lenzen přewza wjedzenje po swojich šefach J. Jordan a A. Nöldecke a po swojim wučerju Walter Andrae, člowjek, kotryž wo sebi praji, zo je tu wutrobu zhubił a zmysł žiwjenja namakał.²⁹

Uruk-Warka, to rěka wuslědzenje štyriadwaceći archeologiskich worštow a wotkryće dotal najstarších a najmłodších taflíčkow. Uruk je Gilgamešowe město ze sylnymi nasypami, město starodawneho Ištarineho tempela, kotryž so twardeše dwaj lětstotkaj a nihdy dokónčeny njebě — za tón cyły čas nošeše mjeno Eanna „dom njebjes“. W jeho bliskosći so namaka tež sławnia hłowa *Damy z Warki*. Uruk je tež město „Babylonskeje wěže“, zikkurata boha Ana ze zakładami hišće z

džemdetnasrskeje doby, po wšém zdaću najstarši mezopotamiski zikkurat docyla. Do Uruka začahny tež persiski Mitra, partiski Gareus a grjekska wobsadka z kolonistami tu měješe tež džiwadlo za zabawjenje.

Njemóžemy Sumer bjez naspomnjenja dweju dalšeu wuznamneju městnow wopušćić. Prěnje leži při najzdalenišim juze a sami Sumeričenjo wěrjachu wo nim, zo jednaše wo prěnje město, do kotrehož „z njebja mōc kralow je zestupila“. Archeologojo nam powědachu, zo organizowane žiwjenje tu hižo eksistowaše před Sumeričanami. Město wupřestrě na městnje džensnišeho irakskeho Abu Šahrajna a jeho mjeno bě Eridu. Ma ze wšich mezopotamiskich městow najnjepřijomniše klimatiske wobstejnoscē a archeologojo w nim čerpja wosebje pod njedostatkem pitneje wody. Wuslědženje wjedu irakscy fachowcy, z kotrychž mjenujemy jednoho za wšich — Fauda Safara. W Eridu wotkrychu štyrnaće woršow a jeho nastarše wobsydlenje datruja na lěto 3500. Namakachu najskejce cyle najstaršu terasu, nimo toho předsumeriske swjatnicy a zikkurat z templom z kónca 3. lětysaca.

Z druhim zastanišcom je Nippur (džensa Nuffar)³⁰, kotryž za Sumeričanow to woznamnenja, štož je za moslemow Mekka a za katolikow Rom. Layard tu w lěće 1851 namaka rowy z pozdžišich časow. Po štyrceči lětach tež Američenjo tu kopachu (w pjeć kampanjach z lět 1889–1900); wšich přiwabi pohlad na rozwaliny, kotrež so zběhachu jako rjad kopcow wysokich 30 metrow. Layard so dóstawaše k nim přez romantiske pućowanje na čołmiku přez bahna. Amerisku eskpediciju hnydom na spočatku wuznamjeni njezbožowna hwězda: přepadnýchju přišlušnicy kmjena ’Afídžow, dokelž člonovojo ekspedicije jim w třešleńcy bjez wotmysla zařeřlichu jednoho člowjeka při kradnjenju konja. Domorodni su lěhwo ameriskeje ekspedicije demolowali a zapalili, ale jeje člonovojo wućeknýchu do Bagdada tež z namakankami. Džělo dalších kampanjow pod wjednistwom Hilprechta hižo přeběža woměrje a plódnje. Namaka so na 30.000 sumeriskich taflíčkow a mjez nimi tež někotre debjenki sumeriskeje literatury. Po wotběženju poł lětstotka — w lěće 1948 — Donald E. Mc Crown sem přiwjedźe eskpediciju Chicagskeho Orientalneho wustawa a k njej słušeše tež S. N. Kramer. Wosebje jeje taflíčkowy wudobytk so pokaza nimale njesměrny.

ZAJIM ZA METROPOLU

Zo so hakle nětko dóstawamy k woběmaj sławnymaj metropolomaj — k Babylonej a Ašsurej — tak to zaleži jenož na tym, zo su so k jeju wuslědženju tež archeologojo poměrnje pozdže dóstali. Ale tute zapozdženje měješe tež lěpšinu: wuslědženje wobeju metropolow so móžeše z wulkimi nazhonjenjemi a z wužiwanjom nowych metodow a tež nowych techniskich wudobyćow stać.

Babylon, te něhdy horde „Bože wrota“, zapadny do tajkeho dospołneho zabyća, zo arabski geograf Al-Istachri z 10. lětstotka móžeše wo bjezwuznamnym sydlišću rěčeć; ta so wšak wupřestrě na městnje bywšeho Babylona, wo kotrymž hižo ničo njewědžeše.³¹ Babylon zwosta pod někotrymi susodnymi tellami: z nich jedyn — na najsewjernišej kromje — nošeše mjeno Babil a zakrywaše pod sobu rozpadanki Nebukadnecaroweho lěčneho palasta. Další pahórk so džensa Kasr mjenuje a pod njej namakachu hlowny rezidencny palast nowobabylonskich knježiçelow. Bydlensi a wobchodny štwórć so namaka pod pahórkem Merkes. Pod wyšinu ’Amran ibn ’Ali so wotkrychu zbytki hlowneho Mardukoweho templa Esagila a zikkurata Etemenanki, wopravdžiteje Babylonskeje wěže.

Jako prěni C. J. Rich kartěrowaše Babylon w lěće 1911. Po nim znaty R. K. Porter molowaše Babylonske rozwaliny (1817–1820). Najstarše zetkanja archeologow z Babylonom — hač myslimy na Layarda, kiž so tu w předhodownym tydženju w lěće 1855, hač na ekspediciju F. Fresnela z lěta 1852 (z wobdzělenjom Julesa Opperta), abo na krótki wopyt T. M. Chevaliera de Lycklamy a Nijeholt z lěta 1876 — běchu na zbožo za assyriologiju tajke zwjeršne, tak zo při tehdyšich primitivnych metodach na Babylonje nichtó ničo njeskepsa. W Babylonje njeje so ani wosebje wupokazanemu H. Rassamej poradžilo, hdyž tež tam po štyri sezonach (1879–1882) kopaše. Nimo

3.000 nowobabylonskich taflíčkow słušeše k jeho wudobytkę Cyrusowy cylinderk z rozprawu wo dobycu Persow nad Babylonskej.

Z woprawdžitym wotkrywarjom Babylon je so němski architekt Robert Koldewey (1855–1925) stał. Wjedzeše ekspediciju, ke kotrejž słušeše tež Walter Andrae, pozdžiši wotkrywar Aššura. Koldewey přińdže do Babylonu nalěto 1899 a wosta tam, doniž wójnske podawki lěta 1917 jeho njewuhnachu.

To, štož wotkry Koldewey, bě Nebukadnecarowy Babylon (wobr. příl.). Hammurapiowy Babylon zwosta njedocpějny dnowneje wody dla. Jadro města na lěwym brjoze Eufrata wobdawachu nutfkowne a wonkowne nasypy. A přez kamjentny móst ze sydom stołpami so wjazaše z „Nowym městom”, ze samostatnej mjeňšej měščanskej štvró. Wonkowny wobjim wobtwjerdženja měri 18 kilometrow; nasypy dosahowachu tajku sěrokosć, zo napřečiwo jědžace štyripřežnički so móžachu derje wuhibać, štož je wažna wobstejnosc w padže wobróny. Rum mjez wonkowne nasypami a nutfkownym wobtwjerdženjom najskerje słušeše jako wučekniščo za čěkancow z wohroženeho teritorija. Poprawne měščanske wobtwjerdženje wobdawachu wódne překopy a tworjachu jeho nutfkowne a wonkowne nasypy, mjez kotrymiž bě sydommetrowa přestrjeň. Wobaj nasypaj so přetorhowachu přez wrota pomjenowane po hłownych Babylonskich bohach. Jich wysokosć měrješe 30 metrow a sěrokosć 8 metrow.

Najslawniše běchu Ištarine wrota na sewjernej stronje, přež kotruž běži Puć procesijow. Tamle so džše k Mardukowemu templej a k Babylonskeh wěži. Z tuteje wěže Koldewey namaka „mjenje hač ruinu!: wulku wužlobina, w kotrejež srjedžizne zwosta hlinjane jadro. Jeje wukładženie z palenych cyhelow sej poroznošowachu městni wobydlerjo za twajenie domčkow.³² Podrys Babylonskeje wěže měješe formu kwadrata ze stronami 91 metrow, při čimž tež wysokosć wěže bě wokoło 90 metrow. Wěža sahaše do njebjes kaž srjedžowěkowska katedrala — abo kaž moderny mróčelak.

Koldewey wuslědži tež swětne twary, předewšěm Nebukadnecarowy palast z trónowej žurlu. Při tym wotkry zakłady terasow znatych jako „wisate zahrody” z powodžowanskim zarjadowanjom, kotrež so hromadže z Babylonskimi nasypami mějachu za jedyn ze sydom džiwow starowěka.

W cyłku Koldewey wotkry wšitko bytostne z Nebukadnecaroweho Babylonu, ale njezaby zdoraznić, zo hišće wjele zwosta za wotkryće. W aktualnym Přewodnik po Babylonje wot domoródneho, jara patriotiskeho awtora so praja:

„*W Babylonje je cyłkownje 23 tempłow wulkich bohow, 55 Mardukowych swyatnicow, 2 pućej za wójsko, 3 běhi rěki, 8 měščanskich wrotow, 300 kapal'kov bójstwa Igigi, 600 kapal'kov Annunakow, 180 wołtarkow bohowki Ištar, 180 wołtarkow boha Adada a boha Nergala ...*“.³³

Wcipnosć přenich zajimcow za zašlosć Mezopotamiskeje tež Aššur budžeše. Wosrjedz zašleho lěstotka tu džělachu ze społnomócnjenjom Britiskeho muzeja A. H. Layard, H. Rassam a Rawlinson. Na kóncu zašleho lěstotka Wilhelmowska Němska wuži swoje dobre zwiski z Turowskej a nimo koncesije za wuslědženje Babylonu sej požada tež koncesiju za Aššur — napisledk znata Bagdadska železnica měješe dwě dawnej mezopotamiskej metropoli z Berlinom zwjazać.

R. Koldewey pósła do Aššura w lěce 1903 Waltera Andraea (1875–1956), swojeho najwopokazanišeho sobudžělačerja. Tón tež ze swojim stabom přeby w Aššurje hač do lěta 1914, doniž jeho podawki přenjeje swětoweje wójny njewuhnachu. Hačrunjež so areal Aššura (53 ha) ani zdaloka runaše Babylonskemu, komplikowanosc rozdžělnych twarow a zawitosć worštow so pokazachu wjèle bôle problematiske. Ale Andrae zmištrowa situaciju a mytowachu jeho z mjezynarodnym připóznačom.³⁴ Džensa w Aššurje džělaja irakscy archeologojo a němscy poradžowarjo jim pomhaja.

Ze Sanheribowje doby eksistowaše tež za Aššur Přewodnik po měsće (pozdžišo hišće dalšej dwě „wudaći“ „wuńdžeštej“). Tež w tutym přewodniku nadeńdžamy předowšem podrobny wopis

měščanskich templow, při čimž so na prěnim městnje mjenuje dwojotempl bohow Anu a Adada templ narodneho bójstwa Aššur. Tež tu so wopisuja měščanske nasypy, wrota, hłowne dróhi na čole z tradicjonelnym puću procesijow, wodžički a wosebje Tigris, přetož na jeho skałojtym prawym brjoze cyłe město steješe, natwarjene jako přirodna twjerdzizna.

Džensa so płody Koldeweyowego a Andraeowego wotkrywarskich dźělow wustajeja w přednioaziskim wotdzelenju Statnych Muzejow w Berlinje. Podzél Andraea je so hakle po wulkich diplomaticzskich jednanjach w lěće 1926 sem dostał. Hdy wopytowar přeńdže po puću procesijow a pod Ištarine wrota, dóstanje so do žurle z pomnikami z Aššura a zestupa tež do podswět z assyriskim rownišćom. Jenož mało falowaše, zo njebychu so wšě tute dopokazy wo wulkich metropolach Mezopotamiskeje a wurazach jich kulturneje zrałosće přez bombardowanje za čas druheje swětoweje wójny zničili.³⁵

ŠUBAT-ENLIL, REZIDENCA BOHA A KRALA

Assyriologojo hižo dawno znaješe město Šubat-Enlil, t. mj. bydlenje boha Enlila, člona wjedzaceje trojicy mezopotamiskeho panteona. Assyriski knježičel Šamšiadad załoži město po dobywanju města Mari a jeho mócnarstwa. Dwaj lětdzesatkaj před Hammurapiem je Šubat-Enlil metropola dźela Assyriskeje był, kotryž Subartu rěkaše. Korespondenca z Mari často naspomnja Šamšiadada a jeho mějno jewi so tež w zapisu assyriskich kralow.

Położenie tutoho města wostawaše doļho njeznate. Wo jeho wotkrywanje je sej ameriski assyriolog W. W. Hallo z uniwersity w Yale zasłużby dobył. W uniwersitnym depoće namaka tabulku, kotař wopis pućow karawanow z mezopotamiskeho juha hač do małoaziskich kónčinow wobsahuje. Mjezy stacijemi, kotrež so w tutej tabulce podachu, wustupi tež město Šubat-Enlil. Po tutym itinerarje postupowachu pozdžišo syriska archeologiska ekspedicija a pytaše puć, po kotrymž so kowy, drjewo a twarske kamjenje z Taurusa do Niniwy transportowachu. Kedźbosć archeologow so z nastorka W. W. Halloa na kumštnym pahórku Tell Lailan skoncentrowachu, kotrehož přestrjeń mjez zbytkami měščanskich nasypow pokaza, zo tu móhlo wuznamne zarjadniske a wobchodne srjedžišćo być. Tu w lěće 1978 wotkrychu archiw klinopismowych taflíčkow. Na jednej z nich steješe, zo twora tule transportowana podleža kontroli pisarjow, kotrychž za to zarjadnistwo města Šubat-Enlil spółnomócnješe. Tak so dopokaza identita Tell Lailana a Šubat-Enlila a nadobo so tak dešifrōwaše jedne geografiske hódančko Assyriskeje. Nimo toho so tak wotkry tež další puć, kotryž mezopotamiski swět wjazaše z wuchodnym Srjedžnym morjom.

„BAJKOJTA“ METROPOLA MARI

Za swoje wotkryće so Mari ma bicarnemu připadej džakować. Na zwisu Tell Hariri so měješe spočatk awgusta 1933 row za městněho njeboheho wuryć. Wurywarjo rowa storčichu na kamjentne bloki, pod kotrymiž bě socha bjez hłowy z masu wyše tři dwójne centnarje. Na njej bě klinopismowy napis w čistej akkadščinje, kotryž přeradži, zo dže wo syna assyriskeho krala Šamšiadada Jasmachaddua z 18. lětstotka př. n. l. Wo nim so pozdžišo zwěsci, zo w Mari knježše.

Rozprawa wo namakance sochi džěše na hamtskim puću přez Aleppo (w tudyšim muzeju wosta socha hač do džensnišeho), potom přez Beirut (Syriska tehdy bě francoski mandatny kraj) hač do Parisa. Ministerstwo za wonkowne naležnosće informowaše konserwatora orientaliskich starožitnostow w Louvre René Dussauda. Tón 20. oktobra 1933 zazwoni na młodeho wědomostnika, wo kotrymž předpokładowaše, zo jeho wusłedki docpěte w starobje 32 lět woprawnjuja w Syriskej a Mezopotamiskej nadawk zwoprawdžić, štož njebudže ani łochki ani krótki. Bě to André Parrot. Jeho telefoniska wotmołwa rěkaše: „Oui.” Runje tehdy bě wólny.

Na Tell Hariri³⁶ příndže hišće před hodami 1933, zo by městno wotkrył, kotrehož mjeno ani stawizny njeznajachu. Prěnju patoržicu dósta Parrotowa ekspedicja pólnu železničku — 500 metrow kolijow a 6 wozykow. Na najwjetši dar měješe hišće cylički měsac: 23. januara 1934 wotkrychu kamjentnu sochu, na kotrejž napis zdžéli mjeno a titl — „Lamgimari, kral Mari”. Nětka tuž wědžachu, štož Tell Chariri zakrywa. Do Mari so Parrot lěto wob lěto wróčeše — nimo lět druheje swětoweje wójny — a pozběhowaše zawěšk z jeho zašlosće.

Wo tym, jak přeńdže čas rozkćewa mócnarstwa Mari po poslednim knježičelu Zimirilim, powěda sčehowacy kapitl. Z tuteje doby pochadža najwuznamniša namakanka, knježičelski archiw. Na wyše 20.000 taflíčkach poměrnje króti wotsyk sydomdžesat lět, a to tak objektiwnje a nadrobnje, zo to hač do džensnišeho swětowu rarietu předstaja. Znajemy nic jenož diplomatisku korespondencu knježičelow Mari, ale na příklad tež rozprawy wo tym, štož so porjedžichu na kralowske blida, kelko płaceše pohosćenje wuznamnych wopytowarjow, z čimž so kralowna zaběraše, kajki płać je knježicelej zešila, tež wo tym, zo jemu na trěše daše cyblu a podobne sušić.

Wšitko to pokaza dołhodobne, starosćiwe a wuslědzenje, kotrež njewuńdže bjez člowjeskich woporow. Parrot wěnowaše swoju prěnju knihu wo Mari spominanju dweju člonow ekspedicije, kotriž tragisce znjezbožeštaj.³⁷ Parrot sej mőžeše swoje dźělo z hordoséu wobhladać, kotrež na wšě časy we wosomdžesatym lěće žiwjenja (1980) wopušći a kotrež zwjetša słusēse k Mari. Tute městno so budže na wšě časy z Parrotowym mjenom njedželomnje zwjazować, na což so kóždy wopytowar Louvrea njewuhibnje dopomina, ducy přez žurlu wěnowanu wosebje pomnikam z Mari. Wšako Parrot sej sam wuwědomi, zo wuslědzenje Mari hišće docyla skónčene njeje. Sčasom je so wo naslědnika postarał, z kotrymž so Jean Margueron sta. Tón nětka z wuslědzenjom z dalšími fachowcami, ke kotrymž słusēja wosebje epigrafojo Maurice Birot a J.-M. Durand. K poslednim Parrotowym zaslužbam so hodži tež założenie Towarstwa přečelow Mari lićić. Jeho člonojo sej stajichu nadawk wšostronsku pomoc za škitanje wotkrytych twarjenjow w Mari před njepřihódnymi wuskutkami přirodnych živojów wobstarować.³⁸

WOTKRYĆA W NAKROMNYCH KÓNČINACH

Elamska Suza so zhobi ze stawiznow w 7. lětstotku př. n. l. Znowa ju wotkry francoski archeolog Auguste marcel Dieulafoy (1844–1920) w lětach 1884 — 1886.³⁹ Wot spočatka našeho lětstotka dalša francoska ekspedicja pod wjednistwom Jaquesa Morgana pokračowaše z wuslědzenjom, ke kotrejž P. Vincent Scheil słusēše jako epigraf. Tutej ekspedicji so poradži wjèle Babylonskich skulpturow zawlečenych sem jako wójnska dobytwa namakać, na příklad Maništuowy obelisk, Naramsinowu stelu a sławnu stelu z Hammurapiowymi zakonjemi. Dalšemu wulkotnemu francosekemu archeologej Romanej Ghirshmanej so šlachći po druhej swětowej wójny dotal derje najzachowanišu „Babylonsku wěžu” blisko Suzy při Džoga Zambil (bywšim elamskim měscé Dur Untaš) wotkryć. Archeologiske wuslědzenje Elamskeje pokazuje, zo tuta kónčina njebě jenož lochko wuknjacy šuler, ale druhdy přesahowa tež swojeho Babylonskeho mištra.

Džensa so klinopismowe slědzerjo koncentruja zwjetša na najstaršu epochu Elamskeje, na t. mj. protoelamski Iran. Studijny material poskića předewšem mnóstwo pječatnych cylinderkow. Z nich hodži so we wulkej měrje přehlad wo towaršnostnych poměrach najstaršeje Elamskeje zdobyć, wo jeje hospodarskej samostatnoséu a wottam k přirunowanju ze zhromadzenstwami zažného Sumera dónić, kaž so jewja na zakladze předurukskich pječatow. Z našich orientalistow-archeologow so P. Charvát z tutym přepytowanjom zaběra. Podšmórue wuznam studija počahow mjez towaršnostnym wuwićom Irana a Mezopotamiskeje po pječatnym materialu, kotryž zmóžnja z wjèle stejišćow jeho hospodarske a tež politiske rysy a kontakty wobswěći.⁴⁰

Na zapad wot Mezopotamiskeje, na brjohu Srjedźného morja, wotkrychu — wospjet z připadom a znowa francoscy archeologojo — rozpadanki staroorientaliskeho města Ugarit (džensniše Ras Šamra) w dominantnym połoženju nad zaliwom Minet el-Beida. Syriski rólnik tu

storči w lěće 1928 za čas woranja na wjelb a wozjewi namakanku tehdyšemu francoškemu mandatnemu zarjadniſtu Syriskeje. Francoska akademija pósła tamle swojeho člona Claude Fredéric Armand Schaeffer, kotryž bu sławny z wurywankami na bliskim Cypernje. Do ekspedicije so zarjadowa George Chennet a klinopismowe slědžerjo Charles Virolleaud a Jean Nougayrol.

Wotkryća, kotrež z pčestawku druheje swětoweje wójny pokračuja, nětko hižo pod wjednistwom syriskich fachowcow, napjelnichu z wutworami Ugaritiskeje materielneje kultury nic jenož žurle muzeja w Damaskusu a Pariski Louvre, ale přinjesech u tež swoju wosebitu „sensaciju”. W archiwach kralowskeho Ugaritiskeho palasta z połojcy 2. lěttysaca př. n. l. so namakachu tysacyklinopismowych taflíčkow pisanych akkadsce, hetitisce a hurritisce běžne ze znatym klinopismom. Tola nimo toho so tu namakachu tež teksty napisane ze Ugaritskim zwukowym alfabetom.⁴¹ Tuž so pisachu teksty nic jenož w ugaritiščinje, ale tež w hurritiščinje; namakachu so samo tež štyri taflíčki napisane w alfabetiskej babylonščinje. Alfabetiske teksty wobsahowachu předowšem knihiwjedniske zapiski, lisčiny wosobow a zestawy twory postajeneho na předaň abo na wuměnu. Wulki džél wobchodneje činitoſće w Ugariče kontrolowachu zarjadniſke organy a prawo ju wukonjować słušeše bjezdwěla k priwilegijam, kotrež sam knježičel přiznawaše. Po wustupowanju wosobowych mjenow na tutych dokladach móžemy sčehować, zo w Ugariče běchu Semića a Hurrića w njemylenej symbiozy žiwi.

Wotkryća w Ras Šamrje so hišće ani zdaloka njeskónčichu. Po wyše połětstotkovym wuslědzenju, kotrež přinjese telko wuznamnych dokladow wo materielnej a duchownej kulturu Ugarita, čakaja na wotkryće hišće tři štvrćiny cylkowneje ploniny. Napinanje, kotrež džensa skoro dospołnje słuša domjacym syriskim archeologam, zawěſće přinjese dalše doklady wo njesměrnym wuznamje z jednoho korjenow džensniſeje ciwilizacie.

Blisko Ugarita so w poslednim lětstotku namakachu dalše zajimawosće. Zjednoćena francoška-syriska archeologiska ekspedicija pod wjednistwom džensa hižo zemréteho Claude Schaeffer a direktora Damaskuskeho muzeja Adnana Bouanni započa w lěće 1975 na pahórku mjenowanym Ras Ibn Hani wurywanki a zapisachu tam zajimawe wotkryća. Tuchwilu so tam namakachu powostanki knježičelskeho palasta z wočiwidnymi slědami po wohenu a po zničenjach zawiñjenych přez inwazije mórskich narodow a přirodne katastrofy. W palastowych městnosćach so namakachu keramiske sudobja, lijerske formy, pjeršćeń ze zagrawěrowanym wobrazom kralowny Bereniki.

K wažnym namakankam słušaja hlinjane taflíčki z tekstem sumeriskim, akkadskim a w Ugaritskim alfabeće. K najkedžbyhódnim słuša taflíčka, z kotrež wuchadža, zo knjez městneho palasta bě člon knježičelskeje swójby z Ugarita, jeli nic runjewon Ugaritski knježičel. Taflíčka potajkim wobsahuje list adresowany na egyptowskeho knježičela, w kotrymž so podawaja mjená třoch městow: Ugarit, Ulla, Appu. Posledne mjeno hodži so najskeře z džensnišim Ras Ibn Hani identifikować, přetož Appuasta z korjenja słowa 'aph, štož w semitiskich rěčach nōs woznamjenja, a to přiblížne wotpowěduje połkupowemu położenju, kotruž Ras Ibn Hani wopravdže ma. Na druhej taflíčku je list adresowany na „kralownu, moju mać”, kotař w tutym palasće najskeře bywaše. Naspolnjenje sej tež zasluži taflíčka z tekstem wobsahowacym džél zběrki zrěčenskich klawsulow, kotrež so wužiwachu w Ugariče a kotruž hodži so za wotpowědowanje Babylonskeje zběrki mjenowaneje HAR-ra-hubullu měć. Za interpretaciję tutoho wažneho dokumenta so mamy zhromadnemu džélu Adnana Bouanni z francoškimi assyriologami J. a E. Lagarce džakować. Za cylkowne pohódnoćenje dotal znatych wotkryćow w Ras Ibn Hani mjeztym dosć dokladow njeje; wuslědzenje tutoho městna nadal pokračuje a hižo džensa archeologojo rěča wo dwěmaj palastomaj — wo južnym a sewjernym. Hakle po starosćiwym studiju wšich pomnikow so budže zwěśći dać, kotre pósłanje tute městno měješe a w kotrym měrje přinošuje k spóznaću politiskeje, hospodarskeje a kulturneje zańdženosće džensniſeje Syriskeje.

Tučasna činitoſć archeologow w Ras Ibn Hani nabywa tež druhi wuznam: stawa so potajkim z wažnym argumentom přeciwo častemu wuprajenju wo tym, zo archeologojo zabywaja na Syrisku. Tola hižo dawniše wotkryća na syriskej pódze — tu mjenujemy jenož Ugarit, Mari, Alalach, Byblos, Tell Hueru, Emar a Eblu — jasne dopokazuja, zo Syriska je za archeologow wyše poł

lětstotka z woprawdžitym magnetom a zo tak hišće doľho wostanje. Druhdy wołaja za archeologami, zo bychu tež „hamtsce” zasahnyli, hdyž na příklad dže wo natwar wulkich wódnych zběrnikow a rěčnych zawěrow na mezopotamiskich rěkow. W tajkich padach dawaja jich nadawk tereny wuslěďic, kotrež po skónčenju wodomilinarnjow wostanu hłuboko pod wodu. Přihodnje je při tym, zo tajke archeologiske wuslěđenie statne pokladnje dotěruja. Tola w sčinu njewuchilnosć wostawa wuslěđenie w limitowanym času skónči.

Sir Leonard Woolley wotkry w lěće 1936 ma sewjerowuchod wot Ugarita (hižo w Turkowskej blisko syriskeje mjezy) ważne starosyriske město Alalach, džensniši Tell ’Ačana. Wupřestrěwa so na křižnišću wobchodnych a wojerskich pućow mjez Małej Aziju, Palestinu, Egyptowskej a Mezopotamiskej. Wobnowichu wuslěđenie města po wójnje a traješe do lěta 1949. Namaka so tu wosebje palast knježičela Jarimlima z archiwom, kotryž wobsahuje na pjeć stow akkadskich klinopismowych taflíčkow. Wjetšina tutych dokumentow woswětla domjace hospodarske a towarzrostne počahi. Namakachu so mjez nimi tež zrčečenja knježičelow Alalacha ze susodnymi knježičelemi. Archiw w Alalachu je z dokladom wo rozšerjenje wliwa mezopotamiskeje kultury na zapad hač k strjedzomórskemu pobrjohej.⁴²

Wšako wotkrychu klinopismowu kulturu tež hišće dale wot jeje kolebki — na egyptowskej pódze w Elamarnskim archiwje. W akkadscinje pisana korespondenca na hlinjanych taflíčkach jasne pokazuje, zo akkadscina bě w 14. lětstotku př. n. l. z diplomatiskej rěču Bliskeho wuchoda. Tute kónčiny wuslěđí pruska ekspedicija w lětech 1842–1845 a wotkryče El Amarny zmynichu jej jenož bjezmała. Tež namakanje bě připadne: kónč lěta 1887 městni felachojo storčichu bjezposrědne pod powjerchom zemje na někotre prochniwe kisty z hlinjanimi taflíčkami. We wotphledze wjetši wužitk při předani kupnozwólñivym Europjanam docpěć rozbichu wšě wjetše taflíčki na wjacore džèle. Taflíčki mjeztym počachu do rukow starožitnikow a slědžerjow pućować. Wěc příndže na zjawne a knježerstwo hišće docpě džél taflíčkow zachować: 50 kusow zwostaji za muzej w Kairje, 200 předa Berlinskim statnym muzejem a nimale +éé z nich britiski muzej kupi. Wostatne zwostanu w rukach priwatnikow.⁴³

Do sfery klinopismoweje kultury słušeše tež kónčina při sewjernej mjezy Assyriskeje mjenowana Urartu, w tukrajnej rěci Bia’i abo Nairi. Jeje centrum bě při Wanskim jězorje we wuchodnym róžku džensnišće Turkowskeje. Dokelž Urartu rozsudnje zasahny do stawiznow Assyriskeje (IV. ka.), nawabi archeologow hižo wot spočatka zašleho lětstotka. Z potomnicami dawneho mócnarstwa Urartu so stachu Armenjenjo, kotriž džensa su na teritoriju Sowjetskeho zwjazka, Turkowskeje, Irana a Iraka žiwi. Tež tohodla je so stało, zo slědženie wo tutej kulturje — potajkim urartologija — je domjaca wěda sowjetskeje orientalistiki. Hižo w lětech 1882–1883 ruski orientalist K. P. Patkanov a archeolog A. S. Uvarov zjewi zajim za Urartu. A ruski assyriolog N. V. Nikol’skij wuda w lěće 1893 swoje zakladne džélo Klinopismowe napisy Wanskich knježičelow. Wjele sowjetskich linguistow so zaso wěnowaše podrobnemu studijej urartiščiny, w přítomnosći wosebje G. A. Melikišvili a I. M. Djakonov.

Wo archeologiske wuslěđenie Urartua⁴⁴ na sowjetskim teritoriju so wosebje B. B. Piotrovskij zaslužby doby. W krajinje armenskeje metropole Jerewana, w bywšej Urartiskej twjerdžizne Erebuni, wokry pod wyšinu Karmira Blura rozwaliny Urartiskeje twjerdžizny Tešebaini. Prěni raz příndže sem w lěće 1939 a w pjeć kampanjach tu pokročowaše tež po druhej swětowej wójnje. Jeho přistup na Karmir Blur přewodžeše zbožowny připad, zesylnjeny z bohatymi nazhonjenjemi a dobrym wobkedžbowanjom. Na Karmir Blur so potajkim w strašnym zliwku, a hdyž po dešču wuńdže na wobhladanje terena — ze strachom, zo njebudu kopać dać — pytny, zo deščowa woda přesakuje do pody njerunostajnje a zo runjewon „rysuje” wobrysy bywšeje twjerdžizny. A tak hnydom po tutym daru wothorjeka móžeše jeje přibližny plan načisnyć, kiž tworješe přestrjeň wyše 15.000 kwadratnych metrow. Wotkry tu palast ze sto dwaceći městnosćemi, namakachu so tu tež składy a pincy, haj samo w dwěmaj wot nich hišće namaka wyše 150 hektolitrowych hlinjanych sudobjow za wino Wotkry tež žitove składnišća — tež ze zbytkami schadliwego zorna. Hlinjane taflíčki z Urartiskimi tekstami so njenamakachu, jenož napis na zawěrje durjow, kotryž přadži

mjeno wotkryteho města: „Rusa, syn Argiški, twarješe tutu brónjownju słušacu k městu boha Tešeba.”

Było sprawnje njeby, jelizo njebychmy při naličenju swětowych archeologow ani našehi Bedřicha Hrozného přispomnili, kotremu słuša zaslužba, zo rozrisa ze swojimi wurywankami při małoaziskim Kültepe čežki problem t. mj. kapadociskich taflíčkow. To bě hižo jeho třeće pućowanje na Bliski wuchod. Na přenje poda so w lěce 1903 do Taaneka w Palestinje. Jeho wuslědk reprezentowaše wudanje klinopismowych tekstow, kotrež su tam wotkryli. Druhe pućowanje — w lěce 1914 — woznamjenješe dešifrowanie hetitištiny. A naposledk pućowanje na Kültepe wotwodźe potajnstwo pochada kapadociskich taflíčkow: pochadzachu z archiwa staroassyriskich překupcow w jich małoaziskej gmejnje Kaneš (VI. kap.). Hrozný namaka z nich na tysac kuskow, we wobalkach a tež bjez nich. Namaka je při Kültepe, 20 kilometrow na sewjer wot Kajseri, na luce Turka Hadži Mehmeda, kotruž kupi wot njeho za českosłowacki stat za 5500 tehdyšich krónow. Wše podawki a starosće tuteje kampanje Hrozný zapadny w putowej knize W mócnarstwie połmęsačka (1927). Jeho pobyt w Kültepe traješe jenož wot septembra hač do nowembra 1925, dosahaše wšak, zo by pochad kapadociskich taflíčkow přestał hódančko być.⁴⁵

Bedřich Hrozný je so swojeje publikacie wotkrywarja wo namakance kapadociskich taflíčkow hakle w posledních dnjach žiwjenja dočaknył, tež to jenož zdžela: Statne pedagogiske nakładnistwo wuda w lěce 1952 přeni džél publikacie z titlom Inscriptions cunéiformes du Kultété I (wobsahowacy 194 taflíčkow). Jeje druhí džél wuńdže pod jenakim mjenom w Nakładnistwje ČSAV (1962) w ediciskim zastaranju L. Matouša a M. Matoušoveje (z 348 taflíčkami, z katalogom a z přerysowanjom jednotliwych wotcišćow pječatnych cylinderkow). W lěce 1984 wuńdže třeći džél, kiž mjenowanaj awtoraj přihotowaštaj. Zbytk dželow štwórty džél wobsahnje, kiž zwosta w njedokónčenym rukopisu zemrěteho profesora L. Matouša. Kompletne dželo poskići rozwity a pisany wobraz staroassyriskich překupcow w małoaziskej gmejnje Kaneš, doklady wo jich wobchodach, dołžnych wopismach, najećach a dželowych zrěčenjach, dale wo kwasnych zrěčenjach, wo wobchadženju z njewólnikami, wo počahu k maćerskej Assyriskej a wo počahach mjez domoródnym wobydlerstwom.

Z wurywankach B. Hrozného na Kültepe nětko pokračuja turkowscy archeologojo, z kotrychž mnozy wudžeržuju prawidłowne kontakty z našimi orientalistami. Namakachu přez 10.000 taflíčkow, mjez nimi tež literarne teksty. Bohužel, jich publicita tak daloko sahaca njeje, kak bychu sej assyriologojo přeli, hačrunjež zajim za namakanki w Kültepe je džensa woprawdze mjezynarodny. Potwjerďeja to tež džela němskeho assyriologa K. Heckera, Wienskeho A. Hirscha, Pariskeho P. Garelli.

PŘEZ ZBOŽOWNY PŘIPAD WOTKRYTY EMAR

Hdyž so syriske knježerstwo rozsudží wulku rěčnu zawěru při měsće Tabqi natwarić, hdžež so Eufrat wot juha na wuchod sekluje, je so po džensa připóznatych zasadach požadało, zo by so 80–100 kilometrow dołhi teren podlú rěki archeologisce wuslědžił. Połnomoc za organizowanje mjezynarodnego zhromadnego džela dósta organizacija UNESCO. Francoski Institut arabskich studijow w Damaskusu pod wjednistwom archeologa M. A. Raymonda rozsudi so tutu akciju zwoprawdzić. Za městno wuslědženjow wuzwoli sej Tell Meskene — Chadime, njecyłe 100 kilometrow na wuchod wot Aleppa. Francoscy archeologojo Salles a Lorey spytachu swoje zbožo na tutym městnje hižo w lěce 1929, wšako bjež widżomneho wuspěcha; a zwostanu tu tež slědy po njedowolanych wurywankach, kotrež scinichu domoródni.

Na Tell Meskene so tuž wot lěta 1970 hač do lěta 1974 zwoprawdzeše wuchowanska akcija francoskeje ekspedicije. Za čas njeje namaka so rjad pomnikow materielneje kultury. Za wjedzenje wurywankow powołachu w lěce 1972 Jeana Marguerona, kiž mješe woprawdze zbožownu ruku: hižo pjaty džen po nastupje namaka hlinjane sudobjo ze starobu a w nim 14 derje zachowanych taflíčkow. Na jednej z nich rěčeše so wo *lú^{mes} ši-bu-ut E-mar^{ki}*, tuž wo „předstajených města

Emar". Z tym potwierdži so identita Tell Meskene z něhdyšim mezopotamiskim městom Emar. Tuchwilu pokaza so tež woprawnjenosć měnjenja, kotryž G. Dossin je na zakladže dokladow z archiwa kralowskeho palasta w Mari před dwaceći lětami wuprají. Namakanki z Emara so džensa w Damaskuskim muzeju namakaja a wody eufratskeje rěčneje zawěry něhdyši Emar-Meskene zakrywaja.

Kajki je wuznam Emara? Date je předowšem swoje położenie na kolenu Eufrata, při kotrymž so wulkorěka wuchodnemu brjohu Srjedźnego morja najbóle přiblíža. Tohodla bu Emar wuznamny rěčny přistaw a překładowanišćo tworow, kiž so z Mezopotamiskeje do srjedźomórskich krajow wuwożowachu, abo nawopak. Hospodarski wuznam Emara je so tež w naladach mocy jeho susodow wotbłyšcował. Kaž smy hižo naspomili, rěči so jara často wo nim w kralowskej korespondencu z města Mari, kiž so runje tak na brjoze Eufrata na 200 kilometrow na juhowuchod wupřestrěwa. Z korespondency so na přikad dowěmy, zo Mariski knježičel Jachdunlim doby nad Emaram na spočatku 18. lětstotka př. n. l., ale jeho syn Zimrilim je zaso přisadži k lěpšemu susodneho kraja Jamchad, kotrehož metropola bě Halab mjenowany tež Halpa (džensniše Aleppo). Zimrilim so w jednym ze swojich listow samo hórši, zo Halabski knježičel Jarimlim njedowoli, zo nakładżene łódże wupluwowachu z Emara hač do Mari; a tak mamy jedyn z najstarších dokladow wo postajenju embarga ... Doklad tuchwilu potwierdža, kak rozwita bě łódžny wobchad mjez Emaram a Mari w normalnych časach.

Emar mjenuje so tež w tekstach z Alalacha z 15. lětstotka př. n. l. a w tekstach z Ugarita ze 14.-13. lětstotka př. n. l. Jedyn z nich rěči wo wikowanskej karawanie z Ugarita do Emara, hdjež so mejše twor na łódź překlásć. Emar jako město podcisinjene přez Egyptowsku naspomnja tež jedyn egyptowski doklad. W Emarje namaka so tež rjad hetitiskich pismowych pomnikow, w linopismu a tež w hetitiskich hieroglyfach z wotcišćemi pječatnych cylinderkow. Z nich da so na rozsudny wliw Hetitow na Emar sc̄ehować — wosebje w 14.-13. lětstotku př. n. l. Zachowa so samo wotcišć pječata egyptowskeho wobchodnika z mjenom Amanmašu.

Po štyrilětnym wuslědzenju archeologojo mějachu technikarjam a džělačerjam za twarjenje wódneje milinarnje cofnyć. Wuslědk jich štyrilětneje wuchowanskeje kampanje wšak hodži so tež za wuspěšny měć. Cyle zawěscie je předowšem identita Meskene z něhdyšim Emaram zwěścia. Tu je nimo mnóstwa pomnikow materielneje kultury na 500 klinopismowych taflíčkow a mnóstwo taflíčkowych fragmentow namakało, kotrež běchu městnosći templowego archiwa a pochadźachu z pózdnjeje bronzoweje doby. Wobsahuja předewšem nabožne teksty, ale tež doklady z knihowanskeje, hospodarskeje a wobchodneje praksy. Cyłk tutoho materiała je kónčny; wězo, jelizo njewustupi w někotrym antikwariaće w Damaskusu abo Aleppu taflíčka z njedowoleneje wurywanki. Wotkryty material, kotrehož wobdzělowanju a publikowanju wěnowachu so francoscy archeologojo J. Margueron, E. Laroche a D. Arnaud, tež tak da přeswědčacy dopokaz wo hospodarskim wuznamje Emara jako srjedžišćo wobchada a překładowanišćo na srjedźnym Eufraće. Džensa je so hižo njewuchilne pod hladžinu rěki zhobiło, kotrejež woda předstaješe zakład bohatstwa a hospodarskeho rozkćewa stareje Mezopotamiskeje a kotaž w džensnišim Iraku swoje pôslanje spjelnja.⁴⁶

WOTKRYĆE LĚTSTOTKA

Měrc 1976 běžachu přez dženiki a fachowe nowiny rozprawy wo wažnych namakankach w syriskim Tell Mardichu, starodawnej a doňo pytaney Ebli⁴⁷. Italska archeologiska ekspedicija wjedžena wot Romskeho slědžerja Paola Matthiae wotkry na 50 kilometrow na juh wot Aleppa rozpadanki starožitnego města, kiž bě rozsažniše (56 ha) hač Aššur. K přenim namakankam słušeše torso sóški, na kotrež klinopismowy napis přeradži, zo dže wo Ibbitlima, knježičela Eble ze spočatka druheje połojcy 3. lětysaca. Jelizo Mezopotamiska bě w tym času změšenje mjeňsich měščanskich statow na spočatku swojego hospodarskeho, politiskeho a kulturneho rozwića, tak Ebla hižo předstaješe hospodarsce poměrnje wuwite srjedžišćo, kotrež knježeše nad rozsažnym

teritorijom srjedźnemu a hornjemu Eufratu. Zwužitkowaše mjenujcy swoje położenie na zwiazowanskej liniji mjez Eufratom a srjedźmórskim pobrjohu. Tak wobknježi trirožk, kiž tworja Antiochija na Srjedźnym morju a města Alalach a Uršu wosrjedź kraja. A jeje dobywanja druhdy džechu hišće dale: na příklad w połocjy 3. lěttsaca jeje knježičel Ibiziku porazy knježičela Mari. Sama sóška Ibbitlima njeby wšak wo sebi a wo Ebli wo wjele wjace přeradžila, hač smy hižo znali. Z napisa Sargona z Akkada na příklad wědžachu, zo do Akkada łódźe pławachu z tworom z Mari kaž tež z Eble. Gudea we swojich napisach rěči wo Ebli jako město při cedrowych hajach a namakaniščach slěbra, zwotkelž so kowy a twarse drjewo do Sumera dowjezechu. Tež w tekštach z časa III. Urskeje dynastije wustupuje naspomnenje Eble w zwisku z wuznamnym kanalom a z přispomjenjemi wo jeho čisćenju. Ibbitlimowa sóška hišće njebu runy dopokaz wo tym, zo z jeje namakanišćom je woprawdze Ebla. Tež w Mari namakachu so sóški z Ura — abo zaso w Urje namakachu so sóški z Lagaša a podobne.

Z namakanku wo wjele wulkotnišej a nimoměry hódnotnej so wšak Ebla skoro předstaješe: je archiw, kiž po džensnišim stawje wurywankow wobsahuje na 15.000 kinopismowych taflíčkow. Hižo prěnje z nich — če kuskow z połocjy 3. lěttsaca — přeradžea wo Ebli wjele njeznateho z stejišća politiskeho (na příklad mjenuja mjená šešć knježičelow), hospodarskeho a towarzostneneho, pózdniše — a te su hižo tysacy — rěča wo tym, kak Ebla wikowaše a wotzamkny zrěčenja ze susodami. Druhe taflíčki wobsahuju literarne teksty, na příklad zběrki kuzłarskich hrónčkow, přisłowow, mytologiske kompozicije (wustupua w nich hurritiske bójstwa, ale tež Adad, Šamaš, Dagan, Ištar a druzy). W archiwje z Eble namakamy tež sylabary, paradigmy a samo sumerisko-starokanaaniske słowniki (znajmjeňša G. Pettinato tak mjenuje rěč semitiskich dokladow z Eble), w kotrychž wustupua wosebje zemjepisne a druhe fachowe terminy, na příklad pomjenowanja rozdželných powołanjow.⁴⁸

Rěč taflíčkow z Eble sluša k najstaršim zachowanym rěčam, kotrež so zasadnje rozeznawaja wot amoritišćiny. Jich klinopismowe znamjenja su jara na znamjenja sumeriskich pomnikow ze Šuruppak abo z Tell Abu Salabicha podobne. Přewzaće tutoho pisma wuswětla so přez čile wobchodnymi stykami mjez Eblu a Mezopotamiskej. Při knježičelskim palasē w Ebli najskeře skutkowaše tež pisarska šula za potrebu palastowej kencilje a za wukubłanje přichodnych pisarow; runje wot nich pochadžea fachowe teksty. We wjelorakim nastupanju su tež za nas powučne. Wot nich móžemy gramatiske konstrukcije „eblaitišćiny” wotvodžeć. W Ebli njeznajachu na příklad sklonjowanje a při časowanju rozeznawachu pjeć klasow. Jara wjele přeradžea swójske mjená — wustupua mjez nimi sumeriske, akkadske, ale tež tajke, kotrež dotal njeporadži so wučitać.

Ebla předstaja hoberski wuspěch archeologow — jenož jim njespadny do klina. Na Tell Mardichu su so kampanje italskich fachowcow hišće w lěće 1964 započali, při čimž cyłe lětdžesatki njewudawachu ničo, štož so tak rady mjenuje „sensacija”. Po prěnjej kampanji, za čas kotrejež wotkrychu zbytki grjekskeje akropolisy, fachowcy sej lědma móžachu předstajić, kotre powróćace potajnstwa dalše woršty zakrywaja. Ale jich wutrajnosć, podłożena z dobrymi techniskimi znajomosćemi a potřebnym finançelnym zawěscenjom, dočaka so skónčenje změny: poslednje wuslědku nic jenož rousudnje rozšerjuja naše spóznaća wo stawiznach stareho Bliskeho wuchoda, ale samo jich tež wuporjedžea. Starodawnu Syrisku powyšuja z położenia nakromnych kónčin Mezopotamiskeje na centrum mocy, w kotrymž so přez poł druhego lětstotka (2500–2350) runje wo wosudach wulkeho teritorija w rěčinje Eufrata a Tigrisa rozsudži. Naramsin spali Eblu wokoło lěta 2250, po padže akkadskeho mócnarstwa příndže k sebi, ale wokoło lěta 1600 př. n. l. je so jeje skónčny rozpad započał. Ebla nadal wudawa swoje pokłady, na příklad literarne na klinopismowych taflíčkach, wotewrjeja so tu dalše rumnosće knježičelskich palastow a na zjawne příndže njepřewidžomne mnóstwo drobnych pomnikow materielneje kultury. Archeologiske wuslědženje Eble, trajacy hižo dwaj lětdžesatkaj, ani zdaloka skónčene njeje. Jeje wotkrywar Paolo Matthiae wo tym w nimale třistabokowej knize rozprawja, napisanej za šerše čitarstwo a mjenowanej *Ebla, mócnarstwo znowa wotkryte*.⁴⁹

Mjez nowymi namakankami wustupi samo taflička podawaca mjeno knježićela, kiž w Ebli knježeše najskeře před jeje zničenjom kónc prěnje połoocy 2. lěttsaca př. n. l. Jeho mjeno belgiski archeolog J.-R. Kupper čita takle: In-di-ši-gur. Kónc Eble hodži so do druheje połoocy 17. lětstotka př. n. l. zarjadować. Tehdy ju twjerde dyry hetitiskich knježićelow Hattušili I., snadź Muršili I. Potom Ebla hižo k sebi njepříndže.

Njemόžno wuwzać, zo archeologojo a filologojo budu za dokonjane wuslědzenje Eble runje tak dołhi čas kaž jich kolegojo w Mari trjebać, kotřiž tam prócuja so hižo poł lětstotka. Za studij a wudawanje literarnych pomnikow z Eble je so mjezynarodny kolegij tworil (tež naš orientalist B. Hruška je jeho člon), kotryž zarjaduje prawidłowne sympozije. Romska uniwersita wudawa wot lěta 1979 časopis *Studi Eblaiti*. Wuchadžeja w nim rozsažne referaty wo wotkryćach w Ebli, analyzy literarnych tekstow, přinoški wo Ebliskej regionalistice a podobne. Wot lěta 1980 wuchadžeja tež *Annali di Ebla*, wozjewjowace monografiske studije. Ebla tuž zaběra archeologow, filologow, regionalistow, stawiznarjow, juristow, ekonomow atd. Z płodom jich zhromadneho prócowanja so wěsće džělo stanje, ke kotremuž hišće dołhi puć wjedže. Zhubja so wjele bělých městnow z historiskeje mapy Syriskeje a wot njedawna so mnóstwo počahow woswětli, kotrež tutón kraj ze susodami wjazachu. Z tajkim perspektiwu kónčeše tež šěroko koncipowany přednošk wo posledních wotkryćach w Ebli, kiž přednjese powołany slědžer na XXXI. mjezynarodnej zhromadźiznu assyriologow w Leningradze w lěće 1984 — Paolo Mattheiae.

TUCHWILU NAJNOWŠE WOTKRYĆE

Dalšim italskim arcehologam wotewri so zbožowny puć — zaso w krajinje Syriskeje, w jeje sewjerwuchodnym wuběžku mjez Turkowskej, Iranom a Irakom.⁵⁰ Wot lěta 1981 wěnowachu so pod wjednistwom P. E. Percorelli wuslědzenju rozsažneho kumštneho pahórka na lěwym brjoze rěki Džagdžaga (wysokosć 37 metrow a přestrjeń 6 ha), kotryž rěka Tell Barri. Městno pokazowaše so přičahliwe, dokelž z njeho so hižo před dwěmaj lětdžesatkamaj dwě bazaltowej dłóžičce z napisom přeradzowacym mjeno města, kotre tutón pahórk zakrywaše, do muzeja w Aleppu cyle připadnje dóstaštej. Assyrisce napisany tekst mjenujcy w stylu wužiwanych w swjatočnych napisach despotiskich knježićelow rěči: „Palast Tukultininurty, krala swěta, krala Aššura, syna Adadnirarjeho, krala swěta, syna Aššurdana, krala swěta, krala kraja Aššur — zakładny kamjeń města Kachata.”

Na wuslědzenje Tell Barri, kiž so dotal wuzamknyte njeje, koncentruja italscy archeologojo wurazny zajim. Město Kachat, kotrež so započina z pomnikami materielneje a duchowneje kultury předstajić, slušeše mjenujcy w 14. a 13. lětstotku př. n. l. k najwažnišim srjedžišcam mitanskeho mócnarstwa. Dotalne namakanki italskich archeologow wobkrućuja wuznamnu rólu hurritiskeje ciwilizacije jako posrědkowarja mjez anatoliskej a mezopotamiskej krajinu. Jeje wliw zwuraznja so na příklad tež w literaturje: *Epos wo Gilgamešu* je so do Anatoliskeje direktnje z posrědkowanjom Hurritow dostał.

Stawizny započinaja so tam, hdžež sej prěni pitekantropus prěnju sekuru zhotowi.

I. M. Djakonov

IV

WOT GMEJNSKEHO KRAJA K DESPOTIJI

ZASTANIŠĆA NA PUĆU PO MEZOPOTAMISKICH STAWIZNACH

Wo Babylonskich stawiznach bychmy lědma móhli wjace hač por drobnostkow z Biblike a antikskich awtorow napisać, jelizo njeby wulke mjezynarodne prócowanje archeologow, kotremuž wěnowachmy předchadžacy kapitl. Spóznaća wo Mezopotamiskej su so do džensnišeho hižo tójšto rozšerili a runje archeologija nam zmóžnja wukład wo někotre džesać tysac lět skerje započeć, hdyž w tutej krajinje přenje pisomne dokumenty nastachu.

BARDA BALKA — ŠANIDAR — DŽARMO

Prěnje slědy člowjeskeje činitosće — na sto tysac lět stare — namakachu so w sydlištu Barda Balka w horach irakskeho Kurdistana a na połožnym puću mjez Kirkukom a Sulajmaniju. Irakscy archeologio tu namakachu w zhromadnym džěle z ameriskimi fachowcami w lěće 1949 sekery z křesawca a druhe dželowe graty z kamjentneje doby.

Kurdiske namakanišće přizjewi so wospjet po 60.000 lětach: Šanidar nachadžacy so 150 kilometrow na juhozapad wot Barda Balki. Ameriska ekspedicja pod wjednistwom R. I. Soleckeho wotkry tu kónc pječdžesatych lět zbytki kosćowcow Neandertalowca. Šanidarej sčéhowachu dalše namakanišća — a wše wobswědčeja, zo start mezopotamiskeho člowjeka do eksistencneho boja so na wonkownej kromje „plódneho połměsačka” wothrał. Tola traješe hišće dołho, doniž njebu z hońtwjerja a zběrarja žiwidłow zhotowjer a a sej klimatisce přihódny teritorij za plahowanje prěnich wužitnych rostlinow a wuplahowanje domjacych zwěrjatow njewubra.

Tute wulka towaršnostno-hospodarska přeměna, kotruž jendželski archeolog W. G. Childe mjenuje „neolitska rewolucija”¹, wjaza so w Mezopotamiskej ze sydlišćom Džarmo. Američan R. Braidwood wotkry je w pječdžesatych lětach. W datérowanju so archeologojo dotal rozeznawaja: kladu mězniki do lět 10000 — 5700 př. n. l.² Najbóle su přezjedni při datumje 6750, kotryž tež wotkrywar podawa.³

Ale Džarmo njebě najstarše ratarske sydlišće na Bliskim wuchodźe. Na Tell es-Sultanje w Palestinu wotkry jendželska archeologowka zbytki nasypow, murjow a měšćanskich studnjow, wsítko pochadźace z pozdžišeho Jericha (z 8. lěttysaca). A James Mellart namaka na dwojopahórku Çatal Hüyük w Małej Aziji neolitske sydlišće ze 7. lěttysaca, samo ze slědami nasčenowych mólbów w domach.⁴

ZESTUP K TIGRISEJ

Neolitske sydlišća jewja so w 4. lěttysacu blisko Tigrisa a w nich hižo nadeńdu dokonjane wudžěłki : hlinjane sudobja z wumělskim dekorom, koporowe graty a brónje. Hišće přeco dže wo sydlišća ležace zwonka powodženskeho stracha. Po třoch hlownych namakanišćach rěčimy wo kulturje Hasunskej, Samarskej a Halafskiej. Najwuznamniša z nich je kultura Halafská, kotrejež prěnje znamjenja hodža so hižo w 5. lěttysacu sčéhować — w krajinje hornjeho Tigrisa (Arpačije) a podlú rěki Habur (Tell Brak, Tell Čagar Bazar a druhe). Keramiske wudžěłki tuteje kultury su so kaž z geometriskimi, tak tež z přirodnymi dekorami woznamjenili, na rysowankach a figurach jewi so „bójska mać”.

Jako najstarše sydlišće mezopotamiskeho juha hodži so Eridu (džensa Abu Šahrajn, na 170 kilometrow na zapad wot Basry přeciwo wodźe Eufrata) podać. Hodži so je na přenju połoju 4. lěttysaca zamjezować. Namakachu so tu zakłady templu, zjawnych twarjenjow a jara wšelakora keramika. Irakscy archeologojo pod wjednistwom Fuada Safara namakachu tež wosomnaće dalších templowych twarow.⁵

NA PROZE STAWIZNOW

Z prěním schodženkem historiskeje doby je kultura Obejdska (po El Obejdze namakacy so na 20 kilometrow na sewjer wot Eridu, jendželsce Al-Ubaid). Za tutu dobu je typiska keramika ze swětlozelenym wotsčinom, zdžela zhotowjena na hornčerskej tačeli. W tych časach sěri so znaće koporoweho škrēća; haj samo namakachu so tež złote sudobja. Obejdska architektura hižo nabywa wěstu monumentalitu; swiatnicy so komplikowanišo hač w Eridu tworili — na terasach, znamjenjach přichodnych zikuratow.

Z poslednim Obejdskim schodženkem wjaza so kultura bliskeho Uruka, hdžež němcy archeologojo wotkrychu wosomnaće woršto. Štyri najspódniše (XVIII. — XV. woršta) pochadžeja z lět 3900–3500. Z woršto XIV.-VI. zachowaše so drobna barbna (čerwjena a šera) a tež bjezbarbna keramika. Wuwićowy skok předstaja V. Urukska woršta, a to kaž w keramice, tak tež w architekturje; w njej namakaja so tež pječatne cylinderki.

Štwórta Urukska woršta wuda najkedžbyhónišu nowinku — pismo. Na hlinjanych taflíčkach namakamy hišće wobrazowe znamjenja, ale hižo tež z abstraktnymi zapřjećemi. Tutu worštu hodži so z najwjetšej prawdžepodobnosću Sumeričanam připisać. Za dospołnje zawěsće sumeriske móžemy taflíčki ze Šuruppaka (džensa Fary) a Džemdet Nasra, na 30 kilometrow na sewjerowuchod wot Babylona, měć. Tute archaiske teksty⁶ słušeja do t. mj. protoliterarnej doby, z kotrejž dóstawamy so do prěnich lětstotkow 3. lěttysaca. Prjedy so tuta doba „epocha džemdetnasriska” mjenowaše. Hač nazorniše doklady z Uruka⁷ nowe woznamjenjenje wuměnicu.

Z namakanjom taflíčkow Urukskeje woršty dóstawamy so do proha mezopotamiskich stawiznow. Jich analiza wšak pomhaše tež starše, předsumeriske etapy⁸ zrekonstruować. Z rěčnych substratow w mjenach sumeriskich městnow a rěkow abo zakladnych powołanjow (II. kap.) hodži so scěhować, zo ze hórskich krajinow hižo předsumeriske wobydlerstwo k wulkorěkam zestupi, zo by tu zaklady mezopotamiskeje kultury połožiło.

ZHROMADŽENSTWO, NAJSTARŠA TOWARŠNOSTNA FORMACIJA

Hdyž mezopotamiski čłowjek zestupi z wjerškow, spózna, zo jeho mocy jednotliwca njedosahaja za škit přeciwo přirodnym živojłam. Zwěści, zo w mezopotamiskej nižinje hodži so jenož tak hospodarić, hdyž so wjetša skupina ludži w zaměrnje rjadowanym zhromadženym džěle zwjaza. Tak nastá towaršnostna jednotka mjenowana wjesne zhromadženstwo. Wosebitosć porěčnych ciwilizacijow, ke kotrymž tež mezopotamiska a egyptowska ciwilizacija słušeše, pytny hižo Korla Marx w *Načiskach ke kritice politiskeje ekonomije*.⁹ Za přechod wot pratowaršnosće ke klasowej towaršnosti rěč za t. mj. aziske produkcske wašnje. Hłowny ciničel tu běchu přirodne mocy, při čimž njewólnistwo měješe jenož podrjadnu funkciju. Bu skutkownyjenož jedyn z někotrych schodženkow hospodarsko- towaršnostneje wotwisnosće, z kotrychž někotre so wotpowědnym poměram w epoše feudalizma přibližichu.

Wězo, twarjenje a wothladanje dokonjaneho powodženskeje připrawy předpokładowachu derje zorganizowane zhromadne džělo wšich čłonow zhromadženstwa. Hospodarjenje z pódú móžeše jenož tehdy wuspěše być, hdyž bě kolektivne. Jenož kóždy tu jenakeje pozicije njeměješe. Znutřka zhromadženstwa wustupuja wosoby, kotrymž je so džakowano cělnej přewaze abo wjetšej spěšnosći, často wšak jenož džakowano přihódnemu zwužitkowanju nabožinskich předstawow abo džakowano připadej podariło přewahu a poněčim tež wjac mětkow nabyć. Wtutej chwili rodži so klasowa towaršnosć a ze zhromadženstwou nastawaja prěnge města — započina so druhe towaršnostne džělenje džěla, w kotrejž rjemjeslna produkcija wotdželuje so wot wobdžělanja pody. Rosćaca produktiwita zawiňuje wuměnu tworow mjez jednotliwymi specializowanymi haļuzami znutřka zhromadženstwa a zdobom mjez susodnymi zhromadženstwami.

Překroči so takle druhi měznik hospodarsko-towaršnostneho wuvića, kotremuž Childe dawa mjeno „měščanska rewolucija”.¹⁰ Hižo znutřka najstarších měščanskich sydlišćow wotznamjenja so

jasne worša wjednikow. Ta nakupja poibiliwe a njepohibiliwe mětki, wosebje pódú a skót, a to wšo potom přechadža na zawostajenych člonow swójby. Powólja so splahowa towaršnosć a paralelnje tež matriarchaliske počahi přežiweja jenož w drobnych naležnosćach. Swójba bu towaršnostna jednotka. Mnóstwo a kwalita džěla zawěscuja mužam wusahowacu poziciju w swójbje a patriarchaliski porjadk nastawa.

W mesoptamiskich zhromadženstwach tuž rozrosće hospodarsko-towaršnostne přeciwi: mjez mužom a žonu, mjez swójstwownikom pôdy a wosobu, kotaž hospodarja na zhromadnej pôdze zhromadženstwa. Přeciwi wuměnicu wutworjenje towaršnostneje špički, woršty wjednikow, kotriž wuměnicu sej prawo w hospodarskich a zarjadniskich prašenjach, při powodžowanju a natwar zjawnych twarrenjow abo nasypow, dale w prašenjach wójny a měra a při přidželenju dželowych nadawkow rozsudžić. Tak tež rozrosće produkcija, pohľubšichu so rozdžele mjez hospodarsce sylnymi a slabšimi člonami zhromadženstwa. Sylni stwórichu priwilegowanu worštu — zarodk knježerstwoweheho aparata ze zakonjadowacej, sudniskej a eksekutiwnej mocy.

Wjednicy wustupowachu w prěnich dobach jako zhromadžizna starších města, kotryž Sumeričenjo mjenowachu **a b — b a — u r u**, nanojo města.¹¹ Wostatni bojakmani člonovo zhromadženstwa twórichu zhromadžiznu, kotaž rozsudy starších schwali abo wotpokaza. Sumeričenjo mjenowachu tutu zhromadžiznu **u n k e n**, Akkadženjo *pu̯rum*. Pady, hdýž zhromadžizna docpě změnu abo samo zběhnjenje wuprajenjow starších města, wustupowachu najscherje jenož wuwzačnje. Jedyn z tajkich padow — wšako literarny, tak zo nastawa prašenje, w kotrej měrje wotbłušcuje woprawdžite poměry — wopisuje sumerska episka baseň *Gilgameš a Agga*. W basni naličuja so tež charakteriske zjawne džěla, při čimž „mužojo w bronjach wozjewuju”:

*Dokónčić studnju, dokónčić wšę studnje kraja,
dokónčić studnje a małe kanale kraja,
wuryć studnju a dokónčić powjaz za přičinjeye.
Njepokorjemy so Kišiskemu palastej, zmjećmy je z bronju!*

*Stajnje stać a stajnje sedžeć,
pri kralowskim princu stajnje přebywać,
a přeco jenož z kałaču wosoły pohonjeć,
štó za to wšitko móhł sčerpliwość?
Njepokorjmy so Kišiskemu palastej, zmjećmy je z bronju!¹²*

Citat pochadža hišće z połmytiskeje a połstawiznskeje doby. Ale zachowa so historiska lisčina njeznateho chronikarja (S. N. Kramer jeho „prěnjeho stawiznopisarja” mjenuje), kotryž hižo jara jasne pokazuje na rozrosēnje konfliktow mjez zhromadženstwami z rozdželnym niwowom derjemēča. Dwě sumerskej měsće — Lagaš a Umma — wjedžetej zasadký bój wo powodžowanski kanal, zórlo eksistency wobeju městow. A chronikar ze spočatka druheje połojcy 3. lěttsaca takle kónči rozprawu wo jednej fazu dołhotrajaceho konflikta:

„Štóžkuli z wobydlerjow Ummy překroči přichodnje hraničny kanal boha Ningirsua, zo by polo a kubla z namocu wobsadžíti, njech je to přislušnik Ummy abo cuzbnik, njech jeho bôh Enlil zniči, njech na njeho bôh Ningirsu swoju sylnu syć mjeta a na njeho swoju nadobnu nohu a ruku połoži, njech so wobydlerjo Ummy přećiwo njemu zběhnu a jeho wosrjedź města na zemju powala!”

Dobyta eksistenca jednotliwych městow, kotrež rosćechu na zakladže něhdyšich zhromadženstwów, traješe wyše poł lěttsaca. Ze zjednoćowanjom zhromadženstwów do wjetších statnych jednotkow — najčasćišo z namocu — nastawaja prěnje mócnarstwa, w kotrychž zhromadženstwa hižo jenož charakter zakladneje administratiwnej jednotki wobchowaja.

MÓCNARSTWA A JICH ORGANIZACIJA

Sumeričenjo twarjachu zarjadnistro mócnarstwa runjewon z běrokratiskej dokladnosću. Na čole bě knježičel, mjenowany EN. Tež najwyši měšnik rěkaše EN — swětna a duchowna mōc zjednočeštej so přenjotnje w jednej wosobje. Poměrnje skoro dóndže k přenjemu „rozdželenju cyrkwe wot stata”. W Kišu natwarichu hižo na spočatku 27. lětstotka knježičelski palast wotdželeny wot tempela, sydla wyšeho měšnika.¹³

Tehdy knježeše w Kišu Mebaregezi, nan znateho „wójnskeho šćuwarja” Aggu. Njespokojí so hižo z titulom EN, ale započa so LU.GAL, „wulki čłowjek” titulować, tuž knježičel abo kral. Poddanojo přez to mějachu předstawu nabyć, zo knježičel je wosoba stejaca nad wšednymi ludžimi. Bórze knježičeljo tež titul ENSI, „knjez, kotryž kładže zakład (palasta abo tempła)” zawjedźechu.¹⁴ Tituly ENSI a LUGAL njewužiwachu so doslēdne. LUGAL bě tež titul wšech bohow sumeriskeho panteona a runje tak mjenowachu so knježičeljo III. Urskeje dynastije. Titulowachu so „kral Sumera a Akkada” a zdobom běchu społnomócnjeni najwyšich bohow.

Hdyž so prašamy, kajka bě wustawa přenjotnega Sumera, njemόžemy jednozmyslnu wotmołuwu dać, hačrunjež hižo mamy wulke mnóstwo pisanych dokładow. Mamy rozprawy wo knihiwjednistwje palasta a tež tempa, wo dawach a mzdach přistajenych, wšako ani słowo wo organizacji najwyšich subjektow mocy. Tempły přenjotnje mějachu funkciju palasta — tohodla tež jich mjeno É.GAL, „wulki dom”. Najwyši měšnik bě zdobom tež zastupjer swětneje mocy. Hdyž dóndže k „rozdželenju cyrkwe wot stata”, tempły buchu riwale palasta, hospodarske a často tež politiske. Wšo to počežuje wotmołuwu na stajene prašenje. K přezjednemu nahladej njedocpěchu ani sowjetscy orientalisća, kotriž so z tutym kruhom prašenjow systematisce zaběraja. Na příklad V. I. Awdijew, M. I. Nikol'skij a další maja sumeriskich knježičelow za despotow wot jara dawnych časow, mjez tym zo I. M. Djakonov měni, zo statna mōc čerpa swoju mōc z antagonistiskich přeciwištow znutřka knježaceje klasy a mjez klasami wzajomnje, zo zjednočenje zhromadženstow wurubješe jich člonam wliw na wjedźenje cyłka a zawjedze jich do wotwisnosće wot centralnego knježicela. To připrawješe pódú za despotisku formu knjejstwa, kotraž započa so za Sargona z Akkada a za knježičelow III. Urskeje dynastije.¹⁵

Dotal njezhednoćichu so ani nahlady nad tym, hač w starosumeriskim porjedže zjawnych naležnosćow mamy něšto widěć, štož hodži so demokracija mjenować. Za klasiku, wučbnicowu powšitkownje maja grjekska demokratija, je džě jej mjeno dała. Sumeriski prototyp tajkeho wuraza so njezachowa. njezachowa so ani jeho wotpowědnik. Znaty wuraz *pūhrum* sej Sumeričenjo z akkadščiny wupožičihu, tež to we woznamje „zhromadžizny mužow w brónjach”. Někotři awtorojo zasadnje wotpakazuja w tuthy zhromadžiznach někotru praformu demokratije¹⁶ widěć, druhí raz čitamy wo „primitivnej” demokratiji¹⁷. Po mojim nahledze I. M. Djakonov do čorneho trjechješe, kotryž rěci wo „wojerskej demokratiji”,¹⁸ z čimž so najbóle woznamej wuraza *pūhrum* přibližuje. Wotwisowaše wot knježicela, hač podzél połnoprawnych stačanow za zjawne zarjadowanie w zasadnych prašenjach skutkowaše a hač jenož w druhorjadnych. Je poprawom rozdžel, hač so wěste kruhi ze swojim hospodarskim postajenjom přesadžachu, abo jenož na zakładze knježičelskeje dowolnosće. Direktne lisćiny wo sejmowanach so njezachowachu, jelizo wot wopisow w literarnych džělach wothladujemy.

SUMERISKA LISĆINA KRALOW

Kaž sej wučeni sumerisci pisarjo nastaece knježičelskeje mocy předstajachu, zhonimy z dokumenta znateho jako *Lisćina kralow*.¹⁹ Pochadža z Larsy wot spočatka 2. lěttysaca př. n. l., z časa, hdyž hižo hwězda sumeriskeje sławy wuhasny. Lisćina je njesměrnje dokładna, hačrunjež nic přeco spuščliwa. W jeje přenjey sadže čitamy: „Hdyž knježičelska mōc z njebjes zestupa, kralostwo so w Eridu zjewi.” Scěhuje konkretne naličenje knježičelow: „W Eridu bu Alulim z kralom a knježeše 28000 lět.” Chronikar chcyše najskerje rjec, kak dawno to hižo je, zo w Eridu

započa so čas prěnich knježičelow, a kajka njesměrnje doňa tuž je sumeriska ciwilizacija. A móžno, zo je to jenož napjelnjenje zakonitosćow žanra. W stawiznach literatury mjenujcy płaći zasada: čim archaiskišo jednotka, čim pozběhnjenišo hyperbla. Na příkład w bibliskej *Genezisy* (V, 5–31) hižo namakamy wotpowědnje niše podača — znaty Metušael dožiwi 969 lět.

Z časow „před lijeńcu“ pisar wosom knježičelow mjenowaše, kotrychž traće knjejstwa wuměri — wospjet metaforisce — na 241.200 lět. W dobjе „před lijeńcu“ chronikar podawa pjeć městow: Eridu, Badtibiru, Larak (archeologisce dotal njewotkryty), Sippar a Šuruppak. Doba „po lijeńcy“ so z knjejstwom Kišiskeje dynastije započina, kotruž sej — po chronikarjowych słowach — bohojo wubrachu, zo bychu přez lijeńcu wpuščenemu krajej knjejstwo dali a porjadk zawiedli. Mjenuja so tu 23 knježičelow tuteje dynastije, z kotrychž jenož pjeća maja wěsće sumeriske mjena. Wostatni dwanaćo maja semitiske, na příkład druhi w porjedže rěka semitisce Palakinatim, „Knježičel porjadka“. Předposledni knježičel, kotrehož syn je Agga, je hižo historiska postawa: Mebaragezi knježeše na wobroče 28. a 27. lětstotka př. n. l.²⁰ a naspomnjena wo tym, zo z Elamskeje wójnsku dobytu přinjese, hodži so hižo historisce doklaś.

Prjedy hač sumerisku *Lisčinu kralow* wopuščimy, naspomnímy z njeje hišće jednu kuriozitu. Čas traća knjejstwa Kišiskeje dynastije z dokladnosću ličaka podawa: 23 kralow knježeše 24.510 lět, 3 měsacy a połštvrta dnja. W lisčinje wša faluje mjeno Kišiskeho krala Mesalima (před tym je so Mesilim čitał a za přenjeho historiskeho knježičela scyla měł), kotryž bu sławny jako přeni změrc w pohraničnym konflikće tradicionelnych riwalow Ummy a Lagaša. Hromadže z městem Adabom je so jemu skrótka poradžilo stat wutworić, hačrunjež hišće mócnarstwo njeje. Knježeše w přenjej polojcy 26. lětstotka př. n. l.²¹ Titul „krala Kiša“ sej po nim knježičeljo přiswojili, kotřiž w Kišu ani njesydłachu, na příkład Eannatum z Lagaša abo Mesanepada z Ura.

Skoro poastaču archaiskich taflíčkow ze IV. Urukskeje woršty (z hinašimi słowami něhdže w połojcy 27. lětstotka, njedoľho po tym, hdž Mebaragezi w Kišu knježeše) Ur měješe swójskich knježičelow, z kotrymiž so w sławnych namakankach na Urskim kralowskim pohrjebnišću zeznawamy (III. a X. kap.): Meskalamduga, Akalamdugaa a knježičelku Puabi („Nanowa huba“, tuž „cyły nan“). Po staršim čitanju rěkaše Šubat. Wšitcy słuchacu k I. Urskej dynastiji. Sumeriska kralowska lisćina jich njemjenuje, započina so hakle z knježičelemi Mesanepada a Aanepada z konca 26. lětstotka. Po nich slědujetej semitisce klinčacej mjenje Elulu a Balulu, po kotrymajž pisar kruće konstatowa, zo Ur bě „zmjećeny z brónjemi a kralowska mōc přeńdže do Awana“, města blisko elamskeje metropole Suzy.

LAGAŠ NA JEWIŠĆU STAWIZNOW

Sumeriska *Lisčina kralow* njerěči wo wuznamnej dynastiji, założenej w Lagašu wot Urnanše, za čas kotrejež archaiska sumeriska kultura kulminowaše. Dźeweječ knježičelow tuteje dynastije wšak ani dwaj lětstotkaj (přibližnje 2520–2355) njewupjelnichu, ale čas jich knjejstwa so charakterizowaše wjesołe žiwjenje, njewšedny hospodarski rozkćew, twarjenje kanalow, nasypow a templow. Lagaš na škodu wostatnych sumeriskich městow, předewšěm Ura, storha na so dowoz a wuwoz; móžno, zo runje tohodla je trijechi zacpěće Urskeho awtora sumeriskeje kralowskeje lisćiny.

Konkurenca měšćanskich statow do wójnskich konfliktow měnješe. Najzasakliši z nich so z Ummu wothra, kotrejež poražku Eannatum, Urnanšeoweho wnuk (wokoło lěta 2470), na *Supowej steli* (X. kap.) wosławi. Z napisa na tutej steli so dowěmy, zo Eannatum woznamjeni zajimowe sfery wobeju městow z pohraničnymi stołpami a zo tež Mesalimowy stołp wobnowi. Jednaše samo w tuchwilnym modernym duchu: Po woběmaj stronomaj hraničneje čary wotkytný pasmo njewobdželaneje pôdy, zo byštej so tak wójnskej stronje wot so wotputaloj. Zrěčenje wotzamknjene z Ummu móžemy za přenje znate měrowe zrěčenje w stawiznach člowjestwa měć.

Eannatum je sej tež Ur, Uruk, Akšak, Kiš, haj samo Mari a Elamsu podčisnył. Njeličeše wšak ze słabšimi mocami swojich naslědnikow a wopak sčehi rozdželenja palasta wot templa pohódnoći:

jeju zarkyta riwalita wudyri hnydom za čas knjejstwa jeho naslēdnika Entemena, přetož wójnski konflikt z Ummu so wobnowi. Entemena wšak wójnu doby, ale bě to jenož Pyrusowe dobyče, docpěte na kósty hospodarskeho wučerpanja Lagaša. Posledni člon Lagašiskeje dynastije Lugalandu samo sekularizaciju temploweho zamóženja zwoprawdzi.²²

Wikowanske zrěčenja z toho časa pokazuja, zo pôda slušeše nic jenož zhromadženstwu, ale tež jednotliwym swójbam.²³ Předań w tutym padže sej schwalenje cyłego kolektiva wužadowaše.²⁴ Jeho čłonojo so „synojo pola” abo „knježa pola”; jako předawacych jich „požéracy slěbra” mjenowachu.

Měšnistrovce czečko njepřečelnosć palasta napřečo templej njese.²⁵ Zwuži tohodla njespokojnosć wobydlerstwa (kralowscy dohladowarjo skućichu přeprimnjenja a njemějachu so po zjawnym porjadkom), a hdyz šmjaty wjercholachu, měšnikam wokoło lěta 2355 poradží Lugalandu wotsadžić a Urugaginje k trónej dopomóc, najprjedy jako naměstnikej; za lěto sta so z kralom. Urugaginowy hlowny džél běchu socialne reformy (IX. kap.), otrež wozjewi, wšako njezwoprawdzi, dokelž hižo w džewjatym lěće jeho knjejstwa Ummaski knježiçel Lugalzagezi do Lagaša zapadny. Pomhachu jemu wšitcy, kotříž so přez reformy dótknjeni čujachu. Urugagina wojensce přihotowany njebě, a tak měješe sponiženje swojeho kraja znjesć, kaž to klinči z hnajaceho džěla njeznateho awtora:

*Ummenjo přińdzechu jako zapalerjo,
Antasurowy templ zapalichu,
slěbro a drohokamjenje zebrachu,
krej w palasće Kiraš přelachu,
krej w Abzu-bandže přelachu,
krej w Enlilowym templi přelachu.
Dokelž polo boha Ningirsua
bě wosyte, wotwjezechu jeho žito,
Ummenjo z tym, zo wonječeśichu Lagaš,
skućichu hrěch na Ningirsu,
móc, kotraž so jím dóstá,
zawěrno jím zas wzata budže.
Urugagina, kral Girsu,
na ničim winu njenjese,
Lugalzagezi, knježiçel z Ummy,
njech tutu winu na sebje bjerje.*

Skóržba Lugalzagezia njezastaji, hižo woprawdžite mócnarstwo natwarješe. Tehdyše napisy wo nim wozjewjeja, zo wšě kraje „wot słonca wuchoda hač k słoncu zapada”²⁶ wopřija. Z hlownym městom sta so Uruk z tradicju rjeka Gilgameš. Móžno, zo hižo džěše wo wědomu gestu, zo by ideju mócnarstwa patriotizmej měščanského stata nadradował: ani Lagaš, ani Umma, ale Uruk. Podobnje knježiçel tež na pole kulta jedna: za hloubochow přesadža boha Enlil z rezidencu w Nippurje. Mócnarstwo hižo bě dwurěčne — sumeriske a akkadske.

Lugalzagezi prócowaše so z mócnym semitiskim susodom Sargonom z Akkada dojednać. Jeho strašne zaměry sej myslęše, jenož zo telko mocow njeměješe, zo by so z čežkimi falanksami móhł jeho nowej wojerskej taktice spřećiwić (z lochkobrónjenskimi prokarjemi) a zdobom rewoltu podcisinjenych městow potlöčić. Sumeriska kralowska lisčina zaso stereotypne přispomni: „Uruk bě z brónjemi zmjećeny a kralowska móc přeńdže do Akkada.”

AKKADSKE MÓCNARSTWO

Skónči so doľha předsargonowska doba, mjenowana tež zažnodynastiska doba. Započina so doba Sargona z Akkada. Kariera, kotař přewodží tuteho knježičela po slowje wot kolebki, bě tak jónkróčna, zo zańdže do legendy. Knježičel so w njej jako džéco njeznateho nana²⁷ a maćerje wopisuje, po zdaću temploweje měšnicy, kotař njesmědžeše džéci měć:

„Mać je mje skradžu zrodziła, do košika ze sciny połožiła, wěko z pječatom ze smołu zawrěla, do pruda rěki pušćiła, woda so po mni njerozla, rěka mje wotnjese a k Akki donjese, čerparzej wody. Akki mje wućaha, hdyž wodu do sudobja čerpaše, jako swojeho syna mje wotčahny a stara so wo mnje, postaji mje za swojeho zahrodnika. A dokelž sym zahrodnik był, je mi bohowka Ištar swoju lubosc dała.”

Přez Ištarinu přichilnosć, tuž přez přichilnosć Kišiskeho měšnistwa, Sargon so do wysokej funkcije naliwarja na dworje Urzababy, kotrehož skónčne z tróna storči. Potom so do boja z Lugalzagezi pušći. Přija mjeno Sargon, akkadsce *Šarrukin*, „Kral po prawje”, legitimny, zo by usurpatoriski pochad swojeje mocy zakrył. Wotwiedże Lugalzagezi z Uruka w putach a wustaji jeho před Enlilowym templom w Nippurje. Je so takle wokoło lěta 2350 stało.

Dobyčerski Sargon załoži dotal njewotkryte město Akkad. Nimo titula „kral Kiša” přija titul „kral Akkada”, „kral kraja” a „kral swěta”. Wutwori přenje semitiske mócnarstwo wot Elamskeje a „Delnjeje morja” hač do Syriskeje a Małeje Azije. Dérzeše so dwaj lětstotkaj (přibližnje 2350–2150). Syriska a Elamska wotpadnyštej za čas knjejstwa jeho synow Rimuš a Manišusu. Rozšerjachu so tež nutřkowne njepokoje, při kotrychž wobeju zamordowachu. Sargonowemu wnukej Naramsin je so poradžilo zderdanje zastajić, kotryž jako přeni z mezopotamiskich knježičelow za čas sydomatřicecilétneho knjejstwa titul „bóh Akkada” a „kral štyrjoch swětowych kónčinow” přija.²⁸

Mócnarstwo wobchować wšak wjèle woporow płaćeše, jeho mót woteběraše, socialne a narodnostne přečiwki rosćechu. Naramsinowy naslědnik z charakteristiskim mjenom Šarkališarri, „kral wšech kralow”, hišće wobaraše nawalam gutejskich kmjenow wot wuchoda, ale po jeho smjerći šmjatańcy stupachu, a tak móžemy w *Lisćinje kralow* zhonić: „Štó bě kral? Štó njebě kral? Bě Igigi kral? Bě Nunum kral? Bě Imi kral? Bě Elulu kral? Běchu to štyrjo kralojo a knježachu jenož tři lěta.” A znova příndže kónc: „Akkad bě z brónjem zmječeny a kralowska mót přeńdže do Uruka.” ale potom tež Uruk bě z „brónjem zmječeny” a „kralowska mót přeńdže na črjody Gutejow”, kotriž dachu dobytemu krajej dwajadwaceć knježičelow na nimale cyły lětstotk. Akkad jich barbarstwo z tajkim dokonjanym zahinenjom zaplaći, zo so jeho rozwaliny do džensnišeho njenamakachu. Juhu kraja so zahubne nadpady Gutejow poměrnje zalutowachu, wosebje Lagašej, hdžež za čas Gudeoweho knjejstwa běchu poměry zrjadowane a hospodarske rozwicē so tež w kulturnym a wuměłskim žiwenju (X. kap.) wotblyšcowaše. Gudea podpřerowaše tež wikowanje, ze zdalenykh krajow so material za twary dowozowaše, drjewo a drohokamjenje. Tohorunja Uruk sej njewotwisnosć wot Gutejow wobchowa, Urukskemu knježičelej Utuchengal je so po pozdžišim sumeriskim napisu poradžilo „Guteja, zmija z hórkow, njepřečela bohow... tež z jich mjenom wutupić”. Nippurske měšnistwo z džakownosće Utuchengala „za krala cyłego Sumera” pomjenowa; tuta woprawdžitosć wšak njenamaka připóznaće za mjezami Lagaša.

NOWOSUMERISKE MÓCNARSTWO: III. URSKA DYNASTIJA

Z najwažnišim přečiwnikom Utuchengala bu Urnammu z Ura, kotryž so pozdžišo konkurency Lagašiskeho knježičela Namchani pozby, wozjewi so za „krala Sumera a Akkada” a wuspěšne zbi Utuchengala. Załoži dynastiju, kotař woznamjenješe wobnowjenje wulkosće a blyšča Sumera (2111–2003). Urnammu natwarješe tajki dokonjany zarjadniski aparát²⁹, zo sumeriska běrokratija

so za kolebkou běrokratije wšich časow džeržeše. Knjejstwo jeho dynastije móžemy za najtotalitarniši režim cyleho Sumera měć. Templ a palast stej jedne, knježičel da so za boha wozjewić a swoje zakonje jako społnomócnjeny najwyšeho Urskeho boha (IX. kap.) předpołožuje.

Další knježičel bě Šulgi, znowa „kral štyrjoch swětowych stronow”, kotryž móčnarstwo wo džel Elamskeje a wo Assyrisku rozšeri. Zawěsće bě to zdželany knježičel, dokelž jedyn hymnus wo nim pisa:

*Nichtó z młodych ludži njewědžeše na tafličkach tak kaž ja pisać,
ludžo sej chodžachu do šule pisanske wuměštvo přiswojić,
w zmučnjačej dračinje wědu cyfrow tu wuknychu.
Dokelž mje bohowka Nidaba, rjanoličkata Nidaba,
ze swojej wosobnej ruku z wótromyślnosću a mudrosću wobdari,
njezminy so mi ničo, štož wučer přednjese,
mój zastup do žiwenja bě kaž skok młodeho lawa,
mój postup na puću zmužitosće bě kaž běh rozpaloneho wosoła...³⁰*

Wuznamnu zdželanosć ludži w tutej dobjie wobswědčeja džesaćtysacy tafličkow rjaneje a wědomostneje literatury (XI. a XII. kap.). Rozwiwaše so tež wikowanje. Bě to wšak hižo posledni zabłysk sumeriskeje mocy.³¹ Ibbisin zjednoćeny nadběh Elamskeje, Subartiskeje a amoritiskich nomadow njewudžerža. Wobydlerstwo z wjeski so do městow wučěkało, hdjež hłodowa nuza nastawaše. Zwjazkarjo přeradnisku rólu zahrachu, předewšem Išbierra. Zwuži zastojnstwo naměstnika w Isinje a storha mów na sebje. Sumeriske města semitiskim nadběhowarjam wrota wotewrěchu. Ibbisina do zajeća zawlečechu a Ur zapuscíchu. Jenož w Isinje so nadal Išbierra džerži. Třeća Urska dynastija so minje. Sumer je přez hospodarske, socialne a narodnostne přeciwicki wučerpamy. Jeho kónc zapisuje styskna *Skóržba wo zahinjenju města Ur* (XII. kap.)³² a njemjenje skutkownje elegija wo Ibbisinowym wosudže.³³

BABYLON NA PUĆU K MOCY

Mów nad Mezopotamiskej přechadža na zapadnosemitiskich nomadow, kotriž Isin, Larsu, Ešnunnu, Mari a Babylon wobsadžichu. Mjez tutymi městami so dwustolétnie boje wo hegemoniju rozputachu. Ke kmanykn ježičelam tuteje doby słuša Lipit-Ištar w Isinje (1934–1924 př. n. l.); wo jeho zakonjedawarskim prôcowanju so w IX. kapitlu dowěmy. Pozdžišo je so Enlilbani nimale mystisce na trón dôstał: za změrowanie hněwa bohow při katastrofalnym powodženju po starym waňju na trón „narunanskeho krala” zasadžowachu. Knježše wot schadženja słonca do chowanja a wječor jeho woprować mějachu. Wosud hinak rozsudži — wječor so woprawdžity kral Erraimitti z horcym wusmužom zadusy a Enlibani na Isinském trónje nimale štŵorč lětstotka (1860–1837) zwosta.

Z politiskej žeńtwu z džowku Babylonskeho knježičela Samuela so Singašid (1875–1833) w Urku knjejstwo zawěsći a skrući. W Larsu so jako dobry knježičel Gungunum (1932–1906) wopokaza, kotryž mješe dosć mocy lědma znova natwarjeny Ur a swjaty Nippur přirjadować. Poł lětstotka po nim so jako „wulki mišter wodow” Sinidinnam (1849–1843) pokaza. Z bahna wulkich zapławjenjow nimale cyłu nóc Larsu natwari, brjohi Eufrata zrjadowa, nadběh Ešnunny wotwobara a swoje knjejstwo na sumeriskim juhu skrući. Jeho naslēdnicy so wšak w Larsu njedžeržachu a nadběhej elamskeho šajcha—Kudurmabug podležachu. Tón na tudyši trón swojich synow zasadži: Waradsina (1834–1823) a po nim Rimsina (1822–1763), kotryž k Larsy cyły juh a srjedžiznu Mezopotamiskeje přida, doniž jeho knjejstwo Hammurapi (1792 hač do 1750) njepowali.

Hammurapi bě w rjedże šesty knježičel dynastije, kotruž amoritiski włodyka Sumuabum (1894–1881) w Babylonje założi. Bě to mjenujcy najkedžbyhódniši knježičel orientaliskeho starowěka z dobreje a špatneje stronki. Z dobreje stronki hišće jeho jako zakonjedawarja zeznamy, z jeho špatneje stronki jeho zwjazkarjo a Babylonska hierarchija znajachu, kotruž nimale ze

zarjadnistwa a sudnistwa wuzamkny. Napisy, kotrež zawostaji, jeho wšak bjez wobmyslenja chwala, wosebje jako twarca wjèle templow. Česći jeho, zo njedaše so za boha powyšić. Lišćacy so jemu na kóždym kroku liščachu: w datowacych formulach (XI. kap.), na achatowej perli z napisom „Šamaš, wulki knjez njebjes a zemje, daj žiwjenje Hammurapiej, kotryž je tebi poslušny”³⁴, haj samo profesionelny awtor cyły hymnus z formu zbasni, kotaž ani džensa na wuskutku zhubbja:

*Enlil či dowěri porjad knježiċela —
na koho hišće měniš čakać?
Sin či da nad wšemi knjejstwo —
na koho hišće měniš čakać?
Ninurta či dašē w brónjach dobyć —
na koho hišće měniš čakać?
Ištar či da žadosc bój dobyć —
na koho hišće měniš čakać?
Či poboku steji ze Šamašom Adad —
na koho hišće měniš čakać?
Wzmi swoju móc! Njech je twoje mjeno
do štyrjoch stronow swěta wozjewjene!
Zo by ludžo zdaloka wućekli k tebi,
čoła swoje sklonichu w česćownosći před tobu,
njech wuchwala twoje rjekowske skutki,
nutrnje na tebje chwalospěw komponuja!*³⁵

Hdyž tute džělo z jeho skutkami přirunamy, widźemy, kelko eufemizma w nim je. W prologu jeho zakonjow so 26 městow mjenuje, kotrež doby abo kotrež so před nim poklonichu. Zimrilima w mócnarstwie Mari, swojego najwustojnišeho zwjazkarja, z kotrymž zrěčenje wo wzajomnej pomocy wotzamkny, sej hač na kónc schowa a dospołne izolowane mócnarstwo zniči do zakładow.

Też Hammurapi zmylki swojich předchadnikow wospjetowaše: rozdrjebi mocy swojego luda, z njezjniesliwimi zdobyćemi wosłabi hospodarstwo kraja a rozputa socialne přećiwicki. Hačrunjež jeho mócnarstwo hišće njedótknjene, na kóncu jeho knjejstwa hižo w dalokosći hrimeše. Hižo jeho syn Samsuiluna (1749–1712) knjejstwo w Assyriskej zhubi, příndže wo mezopotamiski juh a wot Zagrosa započachu so zapadoirancy Kassica zadobywać. Jich čišć so zesylnjowaše a za čas knjejstwa pjateho naslědnika, Samsuditany (1625–1595), mócnarstwo hižo njebě kmane so Kassitow wobróć, wosebje hdyž ze sewjerozapada hetitiski kral Muršili I. do Babylonu zapadny. Hordy Babylon njesměrnje sponiži: Wotwleče soše mócnarstwowebo boha Marduk a jeho mandželskeje Sarpanita a čisny jej na wróćopuću jako brěmjo preč. Je bjez džiwa, zo w bórzomnym Muršiliowim kóncu (zamordowachu jeho) přiwěriwi Babylonjenjo wjećbu skřiwdžených bójstwow widžachu. Ale ani to njezamóže slědowacu zahubu wot Babylonu wotwobroći — dyr Kassitow.

KASSIĆA W BABYLONSKEJ

Kassica so najskerje z persiskeho Chuzestana zadobychu. Njeběchu Indoeuropjenjo a jich rěč njeměješe ničo zhromadneho z elamščinu, hurritiščinu, ani ze sumeriščinu. Swoju domiznu Kušsuchche a Babylonsku Kardunjaš mjenowachu. Jich knježiċeljo so „kral města Babylon, kral Sumera a Akkada, kral Kassitow a Kardunjaša” titulowachu. Doba jich knjejstwa w Babylonskej so za „lětstottk čěmnoty” woznamjenja.³⁶ Pozdžiše namakanki wšak pokazachu, zo woznamjenje bě njesprawne. Wědžachu so na rozdžel wot Gutejow spěšnje nowej wokolinje přiměrić. Na jich příkladže hodži so potwjerďić, z kajkuž wulkej mocu hižo nimale dwutysaclětna mezopotamiska kultura skutkowa.

Kassiá přewzachu klinopismowu akkadščinu, swójsku rěč pisać njepospytowachu, a tež Babylonskim bójstwam česć wopokazowachu. Na próstwie knježicela Agukakrime so tež sochi, kotrež Muršili I. preč wlečeše, do Babylona wróćichu. Wšitko to wuskutkowaše, zo so Babylonjenjo z nowym stawom wěcow spokojichu, čim bóle, dokelž jim nichtó ani rěč ani wěru njebjjerješe a dokelž wosebje jich wikowanje nowy rozmach dožiwi. Kassiá tež nowe ćežne zwěrjo do kraja přinjesechu, konja. Kassitiscy knježiceljo buchu dale z twarami sławni. Natwar města Dur-Kurigalzu (džensa Akarkuf) měješe wosebiće přijomny scéh: wuswobodženje wobydlerjow Babylona wot dawka. Kurigalzua I. tohodla chwalachu: „Wuswobodži wobydlerjow Babylona, brěmjenja wot luda wza, z luboscu kraluje a na česći boha Marduk dowola wobydlerjam Babylona na zelenej huce wotpočnyć.”

Kassiá přez ironiju wosuda to zdokonjachu, štož njeje so ani Sargonej I. ani Hammurapiej poradziło z brónjemi přesadžić: akkadščina so z diplomatiskej rěču stanje.

Za čas skrućowanja kassitiseho knjejstwa w Babylonskej skutkuje tež nowa — dokladnišo, wobnowjena — forma kolektivneho swójstwa pôdy. Ze swójstwownikom so cyłk swójbow mjenowany *dimtu*, po słowie „wěża”, tuž „wobhrodžena gmejna”, „zhromadženstwo”, na kotrejež čole steji kralowski zastojnik. Pódla so hišće wuraz *bītu*, „dom, chěža”, tuž „swójbne zhromadženstwo” abo „sydliščo” wužiwa. Wo tutym kolektivnym hospodarjenju nas „mězniki” — *kudurru* — wuwučuja. Tekst pod reliefom znazornjenym přez symbole škitnych bójstwov zdžela přewjedženje pôdy z towaršnostneho wobsedženstwa do temploweho, snadź do swójstwa zaslužbnych dostojuńnikow jako připóznaće za jich služby. Podstatny dypk tajkeho přewjedženja — po mjenach zrěčenskich stronow — je podaće rozsaha předateho wobsydženstwa, zasadnje wšak přeco po hódnoće žita trěbneho za jeho posyće. Najwjetša přestrjeń so w rozměrje 6000 ha zapisuje, štož wo jara rozsažnym fondsu kassitiskich zhromadženstwów swěđci.

Wuwzačnje so tež skicojty plan pola z rozměrami. Podawa so tež płačizna, zasadnje w naturalijach. Na kóncu so sankcije podawaja. Zdžela žohnuja toho, štož zrěčenje njezapréje, zdžela chłostanje na hłowu toho wołaja, štož měznik wotstroni, jón přesunje abo tekst z njego wuškraba. Tute kamjenje so w templach a zdobom na mjezech přišlušneho ležownosće postajichu.

Wot 13. lětstotka př. n. l. so započina nowa assyriska ekspansija pokazować, kotruž kassitiska Babylonščina tež na sama na sebi nazhoni. Njepomhaše jej ani z chwatkom wotzamknute zwjazkarstwo z Hetitami, kotrychž mócnarstwo hižo rozkład přežiweše; čim mjenje, dokelž další njepřećelasta — Elamska. Kassiá so hišće radžichu Elamsku porazyć, Naziramuttaš samo na mjezy 14. a 13. lětstotka př. n. l. hač do Luristana předoby, ale tute daloke wuprawy so brojenje z ludžimi a materialom pokazachu. Hdyž so na syriskim trónje energiski knježicel Tukultininurta I. (1244–1208) zjewi, zražka wudyri, wo kotrejž dobyćerski Assyričan z hordoscu rěči:

„W tutej bitwje sym ze swójskimaj rukomaj Kaštiliaša popadnył, krala Kassitow. Ze swojej nohu sym na kralowski chribjet kaž na podstawk stúpił. Jateho a w putach sym jeho před boha Aššura, swojego knjeza, přiwjedł.”³⁷

Dobyćer do Babylonskeje zadoby, jeje metropolu na ničo njedžiwajo zniči a Mardukowu sochu do Aššura přiwjeze. Skřiwdženy bóh so wšak z pomocu intrigow swojich měšnikow wjéčeše. Tukultininurtu I. zamordowachu a za čas zwadow wo trón je so Babylonščina k sebi přišla. Kraj je so za čas měrniweho knjejstwa Melišipaka (1183–1169) konsolidował a před stajnje trajacym elamskim strachom zawěscíla. W połojcy 12. lětstotka př. n. l. Elamčenjo pod wjednistwom Šutrukñachchuntea do Babylona zapadnychu, krótka tu knježachu a do Suzy jako dobytwu wurjadne wuměštowwe pomniki wotwjedžechu. Preč wlečeche tež poslednjeho kassitiskeho knježicela Enlilnadinachche, z čimž so knjejstwo Kassitow w Babylonskej skónči. Na Babylonščinu ćežke časy čiščachu. Elamski knježicel Šilchakinšušinak (1155–1135) so naduwa, zo 31 Babylonščickich a assyriskich městow zapusći. Nětko so tež za Elamsku runy druhi bok tutych dobywanjow pokaza, kaž jón wšitcy dotalni nadpadnicy póznachu. Elamska so wučerpa. A

Babylonska z metropoli w Isinje so po telko lětstotkach cuzbnikow zaso pod žezło domoródneje dynastije dóstawa.

Při jeje kolebce steji Nebukadnecar I. (1128–1106??). Bu tak jara sławny, zo najwuznamniši nowobabylonski knježičel sej hišće po poł lěttsaca jeho mjeno da. Nebukadnecar po wotstronjenju elamskeho stracha sej titul „kral swěta” doby, znajmjeňa woprawnjeny w tej měrje, zo tež nad Elamskej a mezopotamiskim juhom knježeše, hdžež sej ani Kassića njezwěrichu. Jenož zo jeho druhi naslědnik Marduknadinachche z realistiskej politiku swojego džéda njepokračowa a sylnosć mocow nabywaceje Assyriskeje wopak pohódnoći. Přepadny jeje pohranične město Ekallatum, z čimž assyriskeho krala Tiglatpilezara I. na wjećbu wuprowokowa, kotaž so ze zapusćenjom někotrych Babylonskich městow skónči. Ale dobycer so jako dobry diplomat pokaza: na Babylonski trón njepostupi, město toho měr z nowym Babylonskim knježičelom Ittimardukbalatu („Z Mardukom je žiwjenje”) wotzamkny. Wšako, bě to hižo knježičel z miłosće assyriskeho wulkokrala. Babylonska potom na swoju přiležnosć poł lěttsaca čakaše.

ASSYRISKA: WOT WIKOWANSKICH SYDLIŠĆOW K SWĚTOWEMU MÓCNARSTWU

Assyriska so na wosudach krajiny w rěčinje Eufrata a Tigrisa skoro tysac lět prjedy wobdzeli, hač Tiglatpilezar I. swój puć k wutworjenju assyriskeho wulkomócnarstwa nastupi. Wliw Assyriskeje poča jeje mjez hižo na spočatku 2. lěttsaca př. n. l., w t. mj. staroassyriskej dobj, mjezy přesahować.

Bě to inwazija z měrowym wobličom: w Małej Aziji počachu assyrsicy překupcy sydlišća (VI. kap.) założować.³⁸ Z najznačišej z nich je so Kaneš ze sławnym archiwom wobchodneje korespondency (I. kap.) stał. Assyričenjo tak na tysac kilometrow wot swojego mačerneho města postupichu. Z Kaneša karawany minerale dowożowachu, wosebje kopor a w Aššurje na płaty předźeļanu wołmu, kotrež so potom wróćo do Kaneša zhromadnje ze žitom a cynom doważowachu. Assyriske wikowanske sydlišća historiski čas třoch generacijow (přibližnje 1900–1800) wupjelnichu.

Mjez orientalistami přezjednosć njeje w tym, hač so małoaziske překupske sydlišća hodža za statnoprawny wobstatk staroassyriskeho mócnarstwa měć, hač jenož za teritorij jeho bjezposrědneje wliwa, abo za srjedžišća, wuhotowane z předprawami samozarjadowanja (podobnje kaž srjedžowěkowske hanseatiske města).³⁹ Staroassyriske sydlišća so za čas postupowanja Hurritow a Hetitow do małoaziskeho nutra pozhubuja. Jenož zo samu Assyrisku subarejske kmjeny znjeměrnichu, kotrež sewjernozapadne kónčiny Hornjeje Mezopotamiskeje wobsydlachu — pódla Hurritow a Urartejow. Často so wo krutosći Assyričanow pisa, k čemuž tendenciozne rozprawy Stareho zakonja wjele přinošowachu. Ale twjerdy charakter Assyričanow formowaše w přeběhu cyłych stawiznow stajnu potřebnosć nawale njepřecelow wotražeć.⁴⁰

Na swojim puću za sławu staroassyriske mócnarstwo pod wjednistwom amorejskeho načołnika Šamšiadada I. (1814–1782) pokračowa. Je so jemu poradžilo Jachdunlima (přibližnje 1825–1810), knježičela mócnarstwa a města Mari porazyć. Šamšiadad I. zwuži palastowu rewoluciju w Mari, daše swojego riwala a jeho synow zamordować, z kotrychž so jenož Zimrilim wuchowa. Assyriske mócnarstwo we wuchodze wo Ešnunnu rozšeri a w zapadze hač k Libanonej postupi. Mócnarstwo wšak swojego twarca přežiwi. Jeho syn Išmedagan (1781–1742) njezamó rewoltowace kmjeny hurritiskich Turukkejow w sewjerje wotdzeržeć, čežko so tež nawalej Ešnunny a Mari zhubi, tak ruče hač so woprawnjeny namřewc tróna Zimrilim zjewi. Išmedagana Babylonski Hammurapi do postajenja wazala stlöci — a potom Aššuriske archiwy nimale na dwaj lětstotkaj womjelkných.

W 14. lětstotku př. n. l. so za Assyrisku nowa epocha wotewrja — srjedžoassyriske mócnarstwo. Ta so móžeše hakle potom rozwijać, hdžet Hetiča hurritiske mócnarstwo Mitanni wosłabichu. Na jewišcu so Ašsuruballit I. (1366–1330) jewi, energiski założer tuteho mócnarstwa, kotryž so njeskomdži sebje „kral swěta” mjenować. Z dalšich knježičelov so trjeba Salmanasara I.

(1274–1245) naspomnić. W swojich napisach so powyša na ženija blyskoweje wójny: „W přeběhu třoch dnjow sym kraj Urartu podčisnył, 8 wjerchowstow wobsadžíl a 51 městow zapusći a spalił.” Tutón rubježnik a zapaler na assyriskim trónje njekomdžeše so „dobyčer nad nadutymi a njepopuščatymi přeciwnikami boha Aššura” mjenować.

Jeho syn Tukultininurta I. (1244–1208) namrě nanowe kajkosće. Je přeni znaty knježicel, kotryž masowe doportacie zorganizowa: nałoži je přeciwo rebelowacym Hetitam. Jeho metody kulke speječenje zbudžichu. Ani izolacija w nowym sydle jeho njewuchowa, nawopak, jeho wotchod z Aššura měšnistwo metropole hľuboko skřiwdzi. Nasta wotewrjena zběžk pod wjednistwom jeho swójskeho syna Aššurnadinaplima, kotryž skónčne swojeho nana zamordowa. Bě to wšak njekmany naslēdnik.

Srđedžoassyriske mócnarstwo znowa měješe lětstotk čěžkich časow přežiwić, z kotrychž je hakle Tiglatpilezar I. (1115–1077) wuzběhny. Jeho postup so předewšem přez rozpad hetitiskeho mócnarstwa a spad Egyptowskeje a tež Elamskeje ze swojeje sławy wosnadni. Mocy na wutworjenje mócnarstwa wot „Delnjeho” hač do „Hornjeho” morja. Wjele wušparanjow jemu hrózba z jeho hrubych armejow wotstronješe:

„Sym do Libanona čahnył, hdźež dach cedry za templej Aššura a Adada, wulkeju bohow a mojeju knjezow wubić, a sym přikazał je do Aššura transportować. Dale sym potom do kraja Amurru maršerował a sym nad nim dobył. Tribut mi zapłaćichu města: Gubla, Sidon a Arwad. Do Arwada sym z lódžu jěł, wot tam po morju k měscie Simirra zdalenemu na tři dwuhodžiny. Na šěrokim morju sym wulkorybu zabil, kotruž mórskeho konja mjenuja.”

Tiglatpilezarowemu knjejstwu so tež redakcija „srđedžoassyriskich zakonjow” (IX. kap.) připisuje. Za jeho naslēdnikow nawale přiběrachu nomadiskich Aramejčanow, kotriž so nakromnych kónčinow Assyriskeje zmócnichu.

Mjezy z časow před aramejskim nawalom hakle Aššurnasirpal II. (883 hač do 859) wobnowi. Wjedzeše wójnu nimoměry surowje:

„Dach napřećo wrotam jich města wěžu natwarić, wšem hlownym rebelam dach kožu sčahnyć a z njej rósty wěże počahnyć. Druhich do wěže zamurjowach, dalších dach na tyče nad wěžu naštapić, druhich wokoło wěže. Mnohim dach na koliki znutřka mjezow swojeho kraja naštapić a jich kože sym na nasypy načahnył... ”⁴¹

Započa so tak dalša epocha — nowoassyriska doba. Z jenakej brutalnosću postupowaše Salmanasar III. (859–824) přeciwo Feničanam na wuchodze a nachwilu hišće njewuspěšne přeciwo mócnarstwu Urartu w sewjerozapadze. Prěni raz w assyriskich napisach tež mjena Persow a Medow wustupuja. Sylnosć Assyriskeje znowa rosće, kaž to sławny „čorny obelisk” a sceny na Balawatiskich bronzowych wrotach (X. kap.) doswědčeja. Salmanasar III. wšak kónči swoje knjejstwo w tukrajných šmjatańcach, kotrež hakle jeho syn Šamšiadad V. (823–810) zmištrowa. Najwjetše čežkosće jemu mócnarstwo Urartu zawirowaše. Maskowaše je přez slepjaci propagandu wo wuspěchach.

Babylon wuži assyriske njewuspěchi za zběžk, podušeny wšak džakowanou tomu, zo dobyčerska mandželska bě Babylonjanka, sławna Sammuramat (grjeksce Semiramis). Něhdy je so podalo, zo bě štyri lěta regentka po zwudowjenju; džensa orientalisca jeje regentstwo wotprěwaja.⁴² W tym času njedónďe k někajkim njeměram a Sammuramat, hačrunjež cuzbnica, bě připóznata rozkazowarka assyriskeho wójska na puću k mnohim wuspěcham. Jeje syn Adadnirari III., kotryž na trón w lěće 806 nastupi, w tradiciji swojeje Babylonskeje maćerje pokročował. Wojowaše přeciwo Medam, podčisny sej syriski teritorij hač k mjezu Egyptowskeje a wěstosće dla wuhiba so zražce z Urartu.

Po jeho smjerći w lěće 782 Assyriska na štyri lětdžesatki knjejstwa třoch njekmanych kralow přežiwi. Hakle za uzurpatora Tiglatpilezar III. (745–727) nowy postup nastupi. Tutón knježicel

zaméri hłowny nawal přečiwo dźeń a sylnišo bywacemu mócnarstwu Urartu, zdoby wuznamny dźel Syriskeje a Feniciskeje. Na nowym wašnju tež statnoprawne położenie Babylonskeje rozrisa, zo by sej jeje změrnjenje zawěścił — nastupi na Babylonski trón pod mjenom Pulu a z titulom „kral swětnišča, kral Assyriskeje, kral Babylonu, kral Sumera a Akkada, kral štyrjoch stronow swěta”.

Salmanasar V. (726–722), kotryž w Babylonskej jako Ululai knježeše, z nanowej politiku pokročowaše, ale z wo wjele mjeńšimi wuspěchami. Wotstroni jeho domoródna opozicija najskerje z rjadow Aššurowych wyśich měšnikow, wot kotrychž pochadža krótka rozprawa wo jeho kóncu bjez podača motiwa: „Knjez bohow Aššur rozbi w rozmjerzanju swojeje wutroby Salmanasarowe kralowstwo a powoła ke knjejstwu Sargona.”

DESPOĆA NA ASSYRISKIM TRÓNJE

Z nastupom uzurpatora Sargon II. (722–705) na assyriski trón so knjejstwo woprawdžitych despotow započa. Nowy knježiél załoži rezidencu Dur Šarrukin (džensniši Chorsabad), štož so měšniķej w Aššurje njespodobaše a pušći so do zdobyćow. Zdoby Samariju a powali israelske kralowstwo, zwotkelž do sewjerneje Mezopotamiskeje — po swójskej statistice — 27.290 wobydlerjow deportowa. Podčisny Egyptowsku a Elamsku, wotwobara wuspěšnje strach, kotryž z Urartu a Medskeje hrožeše. Runje tak zlikwidow wunamakawje zběžk w Babylonje, ale potom padny do paslow w Persiskej, zabichu jeho, jeho čělo wšak njemóžachu pohrjebać. Škodopřejni wyši měšnicy boha Aššura tutón jeho tragiski kónc jako wječbu bohow wuswětlichu.

Bě to wučba krónprince Sanherib (705–680), kotryž w Aššurje zwosta a da wrota Dur Šarrukina zamurjować. Jeho knjejstwo woznamjenješe stajne krejpřeleče z cilom Babylon steptać, kotryž so mjez tym z Elamskej, ze židowskim knježièelom Hiskija a z Feniciskej zwjaza. Sanherib dyri direktnje na Srjedźne morjo, po prjedawšich wuspěchach w Syriskej a wo Feniciskej nadpadny Jerusalem, ale je njezdoby. Přičiny njeznajemy. Wězo, Sanherib je we swojich napisach njenaspomnja, a tak jeničke „wuswětlenje” jeho fiaska biblia podawa: „Potom wuñdze Knjezowy jandžel a zabi w assyriskim lěhwje stopjećawosomdžesattysac. A hdýž stanychu rano zahe, hlej, wšitcy běchu mortwi. A tak woteńdze, poprawom wućekny a njewróci so Sanherib, kral assyriski, a wosta w Niniwje.” (Jezaja 37, 36 a sl.)

Tuta „njebjeska wučba” jeho tež tak dosé před wójnskej operaciju njewarnowaše, kotař bě podobna skerje bludnosći hač dyrdomdejstwu: Sanherib mjenujcy chcyše ekspediciju přečiwo Elamskej po swójskej strategiji zwoprawdžić, chcyše ju z juha nadpadnyć, wot Delnjeho morja. W srjedźomórskich přistawach wotčahny lódze z wobsadkami, přikaza je na drjewjanych cylindrach přez syrisku pusčinu do Niniwy dowlec a wot tam dóstachu so w połnym wójnskim wobsadżenju po Tigrisu do Delnjeho morja. Sanheribej so samo poradži někotre města na pobrjoze wobsadžić, ale Elamčenjo dopokazachu, zo su lěpši strategojo. Zapadných do Babylonskeje z wobchodženjom ze sewjera, wotréznychu cyłu Sanheribowu armeju, kotař so hakle po lěče, jara zdecimowana, domoj předoby.

Na Babylon Sanherib wšón swój hněw wusypa: město město zniči a přikaza rěčnišco Eufrata přez jeho rozwaliny wjesć, měňjo, zo tak Babylon ze zemje wutupi. Přestají so jako fanatiski wjednik ekstremneho assyriskeho nacionalizma, kotryž swoju mōc z tymi surowymi metodami přesadži. Kaž so zda, chcyše ju tež přez natwar kralowskeho palasta w Niniwie demonstrować. Kajki bě knježiél, tajki bě tež nan. Bjez džiwa, zo jeho synojo wužichu spjećenje assyriskich měšnikow a wobydlerstwa, kotrež bě přez stajne a njezmyslne wojerske ekspedicije wučerpante a swojego nana ze swójskimi rukami wotstronichu, runje we wokomiku, hdýž w Ninurtowym templu wopor přinjese.

Na assyriski trón stupi jeho syn Asarhaddon (680–669), eksponent assyriskeje hierarchije, z kotrejež hnadu sta so z knježièelom assyrisko-babylonskeje personalneje unije. Wobnowi Babylon, wotwobara nawal Aramejčanow a Elamčanow a na sewjer zawěści sej pokój přez wudaće džowki

na skytiskeho knježičela. Stajnu přihotowosć sej tež nawale Medow žadachu. Hačrunjež bě čłowjek přerězneje inteligency a zatepi so w přivěrach a hačrunjež jeho wobwliowaše magiske lěkowanje wosobinskeho lěkarja Aradnani, najebać toho docpě wužedženy cil swojich předchadnikow: wot faraona Taharka doby Egyptowsku — bjez dwěla džak genialiće načołnika staba Šanabušu.

Zarjadowanie Egyptowskeje dwajadwaceći zarjadnikam nomosow dowěri a z hoberskej dobytu so domoj wróci. W Egyptowskej so bórze na to třo zarjadnicy zběhnychu hromadže z Taharku, kotrehož bě do Nubiskeje wutlócił. Asarhaddon so z nowej ekspediciju nastaji, ale po puću podleži ćežkej chorosći. Wuspěch ekspedicije jeho smjerć njewobliowaše, dokelž ju nadal Šanabušu wojersce nawjedowaše. Politiske prašenja wědžeše Asarhaddonowa praktiska mać Nakia rozrisać, najskerje žona palestinskeho pochada, kotaž so hižo jako Sanheribowa mandželska dochista w palastowych intrigach orientowaše.

Runje wona rozsudzi, zo so z Asarhaddonowym naslēdnikom njesta jeho starší syn Šamaššumukin, ale młodsi syn Aššurbanipal (668–631). Tón swojego staršeho bratra za Babylonskeho krala zasadži. Wot maćerje a pod jeje stajnym wliwom wotčahnjeny bu z njego nadpřerězne zdželany knježicel, wo čimž jeho swójske napisy a wosebje zarjadowanie hoberskeje knihownje w Niniwje (XI. kap.) swědča. Wudrapa so tež na wuškneho politikarja a nazhoniteho wójwody. Hnydom po nastupjenju na trón dokónči egyptowsku wuprawu, za čas kotrejež jeho nan zemrě. Faraona Taharka wutlóci z Delnjeje Egyptowskeje a wobsadži za štyri lěta Teby (egyptowsce Weset).

To bě cenit assyriskeho wojerstwa, ale tež jeho surowosćow, před kotrymiž so cyły přednoaziski swět třaseše. Wobrot wšak tola nastupi. Egyptowski Psammetich namaka zwjazkarja w lydiskim knježicelu Gyges a nadběha Aššurbanipala z tajkej mocu, zo sam Aššurbanipal wo tutej bitwje mjelči. Jako by wahał přiznać, zo so Egyptowskeje wzda, kotaž jeho telko woporow płačeše. Na Aššurbanipala njemjeňše přeslapjenje doma čakaše, hdžež Šamaššumukin pod wliwom Babylonskeje hierarchije narok na assyriski trón wozjewi a, zepěrajo na aramejsku, arabsku, elamsku a egyptowsku pomoc, započa narok wojersce zehnać. Tónkróć wšak Aššurbanipal přewjedże přećiwonadběh: Babylon, hdžež wšitcy zwjazkarjo jeho zběžkarskeho bratra wućek pytachu, wobstupi. Bórze tam nasta tajki hlód, zo „starzej džéci jědžestaj a tam mrětwa wubuchny.” Babylon padny a w rozwalinach sapateho kralowskeho palasta dobycerjowy bratr zahiny. Temple buchu přelutowane, za noweho Babylonskeho městokrala Kandalanua zasadžichu a wotprawichu wšich, na kotrychž sčin podhlada konspiracije padny.

Aššurbanipal postupi ze zawěscenym chribjetom přećiwo dalšemu namřetemu njepřečezej — přećiwo Elamskej. W lěće 640 př. n. l. zdoby Suzu, w kotrejž tež posledni elamski knježicel Te'umman smjerć namaka. Hakle pozdže so pokaza, zo likwidacija Elamskeje bě politiski zmylk, přetož přinjese Assyriskej susodstwo z Persiskej.

Poslednje lěta knjejstwa mjenje znajemy: hdy njebychu wumělske pomniki a knihownja byli, knježicel by jenož jako wojerski surowc znaty był. Hdyž narosćechu opoziciske wuprajenja armeje, Aššurbanipal nastaji so z Niniwy do Harrana, z čimž poprawom zmóžni přećiwnikam jeho wotsadžić. Nastupichu šmjatańcy, rozmnožene hišće přez čišć njepřečelow, předewšěm wšak přez wšelakorosć wobydlerstwa mócnarstwa, w kotrymž so džesaćtysacy deportowanych njezamóchu asimilować, a přez riwalitu mjez priwilegowanymi worštami hierarchije, běrokratije a generality. Kraj so přez njekónčne wójny tež hospodarsce wučerpa.

NOWOBABYLONSKE MÓCNARSTWO

Wo wosudže Assyriskeje so w tym wokomiku rozsudži, hdyž so Babylonskej poradži z Medami přećiwoassyrisku koaliciju wutworić. Jeje dobytwa bu w lěće 614 př. n. l. město Aššur a wo dwě lěće pozdžišo Medojo Niniwu dobywaja. W Harranje, na najzdaleněšim sewjerje, so za assyriskeho krala pod mjenom Aššuruballit II. načołnik poslednjeje armejoweje skupiny proklamuje. W lěće 605 wšak porazy Babylonski pretendent tróna z noweje „chaldejskeje”

dynastije Nebukadnecar II., syn chaldejskeho knježičela Nabupolasara, jeho a jeho egyptowskeho zwjazkarja při Karkemišu. Assyrska so z jewišća swětowych stawiznow pozhubuje a na jeje město so wosudowy riwal Babylon wróci, ale jenož na njecyły lětstotk.

Započa so poslednie ļopjeno babylonskich stawiznow, kotrež sej Babylonjenjo hišće sami pisachu. Titul „kral Babylona, kral Sumera a Akkada“ sej mjenujcy hišće doľho knježičeljo přiswojowachu, kotriž běchu cuzbnicy na Babylonskim trónje. Hdyž w lěće 604 Nabupolasar wumrěwa, stanje so Nebukadnecar II. z twarcom mócnarstwa. Swoju starosćiwość wěnuje natwarej Babylona a wobhrodženju hranicow. Po třinačelčtnym woblěhowanju zdoby přistaw Tyros a w lěće 587 dobudže tež Jerusalem, zwotkelž — kaž biblia wopisuje — na 70.000 Židow do „Babylonskeho zajeća“ wotwiede. Hakle do smjerće w lěće 562 žane wójnske wuprawy njepřewiede — wědzeše swójske mocy prawje pohódnoćić. Po jeho smjerći, hdyž najprjedy Babylonske měšnistwo z intrigami třoch krótkodobnych knježičelov zmjeće, stanje so w lěće 555m Aramejčan Nabonid z kralom, postawa zawodźeta dotal z wjele hódančkami.

Nabonid da Harranej a Urej (z kultom měsačkoweho boha Sin) prědnosć, z čimž njepřečelskosć měšnistwa Babylonskeho templa Marduka wubudzi. Snadź w předčuću noweho stracha z Persiskeje — kotaž so přez dobyće nad Medskej a Lydiskej ze strašnym přečiwnikom sta a kotaž přez poražku Krézusa Babylonej jeho poslenjeho zwjazkarja wurubi — wuputa sej sydło w zdalenej oazy Tema. Regentstwo w Babylonje dowěri swojemu synej Belšarusur (bibliski Baltasar). To wšitko nućeše Babylonske měšnistwo z persiskim Cyrusom II. konspirować. Babylon wotewrě po krótkim spječenjom w lěće 539 persiskemu knježićelev wrota a bórze na to so jemu tež Nabonid poda.⁴³ Babylonska bu persiska prowinka. Njehinje wšak naraz, ale wučerpawa so w pomalej agoniji, hdyž běchu hižo mocy za znowananarodženie wušli a hdyž tež hospodarski spad džeń a wjetší rozměr nabywaše.⁴⁴

Štóż njewě pšeńcu syć, kak móže ječmjeń syć?
Štóż so za česle njehodži, budže wrjećena činić,
štóż so za twarskeho mištra njehodži, budže hlinu nosyć...

Ze sumeriskich přisłowow

V

DŽĚŁO NA POLU A W DŽĚŁARNI

WO RATARSTWJE A RJEMJESŁACH

PŘIRODNE WUMĚNJENJA A KLIMA

Prěnje ratarske gmejny nastachu na kromje wuchodneje Mezopotamiskeje, hdžež wobydlerjo móžachu z dešćowym powodžowanjom lićić (dešćowe spadki tu wučinjeja wokoło 500–700 mm wob lěto, štož za plahowanje žita a picy dosaha). Wot tam so poněčim do dołow rěkow přesydlowachu. Z motiwom běchu klimatiske změny; w najnowšim času so rěči wo wliwje pluwalnych a interpluwalnych periodow. Pohib wobydlerstwa so njezawinowaše přez přeludnjenje abo jenož přeludnjenje, ale přez njedostatk wlohi, spadnenje temperaturow¹ a podobne. Mezopotamiske ratarstwo w Obejskej dobje hižo tworja rozwite ratarske gmejny — zhromadžensta. Nastachu přenjotnje na juhu kraja a postupowachu do sewjerneje rěčiny — nic hižo aluwialneje — wobeju rěkow (Basra je jenož 2,5 m nad morjom, Bagdad 40 m; hornja rěčina Eufrata a Tigrisa 170–335 m).

Mezopotamiske ratarstwo sej prócne a komplikowane zhromadne džělo wužadowa,² zo by so powodžowanski system natwarił a wothladał. Egyptowska bě dar Nila. Mezopotamiska njeměješe za swoje derjeměće jenož Eufratej a Tigrisej džakować. Jeli člowjek njezasahny, woda so scyla k ratarskej pódze dósta — abo je přewjele jeje a dóndže k přeselenju pôdy, kaž hišće pónzajemy.

W Babylonskej běchu dešće njespore. Přichadźachu kónc oktobra a spočatok nowembra. Ani w zymje dosć wlohi njepadny, temperatura w nocy pod nulu spadowaše. Nalěčo so we februarje započinaše, kołochowace žito wlohu trjebaše, dešć wšak zrědka přichadžeše. Nalětnje tače zawinowa powodženie Eufrata, tróšku pozdžišo tež Tigrisa. Babylonska z eksistencnych přičinow mějachu tute wody zhromadžić. Jedyn starobabylonski tekst rěči: „Tam, hdžež powodžowanje njeje, njeje požohnowane zorno.“³

KUMŠTNE POWODŽOWANJE

W dobje suchoty fungěrowaše system kanalow jako reservoir wody. Za čas nalětnjeho tača a při nječakaných powodženjow kanale běchu zawěscenie — přejimowachu wody, za kotrež rěčnišća rěkow njedosahachu. W napisach so knježiéljo chwala z twarjenjom kanalow a často so tež přichodne lěto ze założenjom kanala datěruje. Na příklad Hammurapi woznameni džewjate lěto swojeho knjejstwa jako „lěto, hdyž bu wuzběhnjeny kanal, Hammurapi je nadbytk“.⁴

Kanale so mějachu prawidłownje čisćić a wudžeržować. Wo tym, zo to jednorje njebě, rozprawa swědči, kotruž Mariskemu knježièlej Zimrilim jeho guwerner Kibri-Dagan z města Terka pósła. Dwaj króć jemu dohladowarjo wódnich twarow zawěscichu, zo je wšitko w porjadku. Hdyž skónčnje nawjedowaše wosobinsku inspekciju, pokaza so:

„Kanal, za kotrež zarjadowanie mam nadawk, je cyle zapěskowany. Budže trjeba nućene džělo wulkemu mnóstwu ludži postajić. Tohodla njejsym móhł do Terki přinć. Džělo, do kotrehož sym so dał, je jara čežke. Z městnami maja přirow do hłubokosće dweju łożčow kopać, druhdy tež třoch. Wot toho wokomika, zo sym džělo započać, zastał njejsym. Džensa, 12. dnja měsaca IGI-KUR, dam tuž tutón list swojemu knježièlej dorucić. Za štyri dny budu wodu do kanala nutř pušćić dać. Zastaju ju při gmejnje Ia-II, zo by móhlo město Dur Jachdulim z wokolinu z wodu zastarane. Potom přeńdu na wotrězk kanala z Bit-Zarchana do Terki: dam scinu wutorhać, kotaž dno kanala zaběra hromadže z bahnom, z čimž bě zatykany.“⁵

Runje tak bě trjeba na dobry stav haćenje a wodowych milinarnjow džiwać. Wospjet nam pisomny dopokaz posluži — instrukcija Hammurapiowego kanclera na guwernera Sinidinnam w Larsy:

„Jelizo budže dosahace mnóstwo wody za zastarowanje Larsy a Ura, přinjes do běha wotpuščnu připrawu kanala. Jeli dosć wody za Larsu a Ur njebudže, wuwólň wupuščnu připrawu z kanala, kaž sym či hižo woznameníl, zo by w Larsy a Urje dosć wody bylo.“⁶

Ležownosće při rěkach a kanalach mějachu tohodla wjetšu hódnotu. Knježícel je dawaše jako mytowanje za wosebite služby. Guwernerej w Larsy so přikazuje:

„Wotedaj Sinimguranniej, kamjenjertywarjej, z ležownosćow stušacych palastej a z pôdy ležaceje njewobdžélané dobre polo z prestrjenju 18 ha, kotrež leži tak bliže kaž móžno při wodže.“⁷

W Assyriskej tak jara powodžowanskeje připravy njepotrjebowachu, dokelž na příklad Niniwa měješe přerězne štyrikróć wjace spadkow hač Babylon. Běchu tu wšak druhe problemy. Město kanalow mějachu přiliw wody přez twarjenje akweduktow zawěscíć abo tunle přewjerčeć, ewentuelne wódne basenki twarić. Ameriski orientalist Thorkild Jacobsen w lěće 1933 namaka zbytki něhdy mócnego akwedukta při Džerwanje, hdžež so skalny relief mjenowacy městno, zwotkelž Sanherib daše wodu z wjerškow z wosomdžesačkilometrowym akweduktom do Niniwy wjesć. Tutón jenički akwedukt zachowany z předromskeje doby so na tři sta metrow nad kótlinu pinaše. Za jeho konstrukciju wužichu na dwaj milionaj kamjentnych blokow. Z prawom móžeše Sanherib w napisu wozjewić: „Džélo sym tak kaž nichtó z mojich kralowskich předchadnikow zdokonala.„⁸ Druhi assyriski akwedukt nam Aššurbanipalowy relief z Niniwy zapopaduje.⁹

Z Assarhadonoweho napisa so wo twarje wodowodoweho tunla dowěmy, kotryž skónči po swojim předchodniku Aššurnasirpal II. Hižo Layard wotkry při Negubje na 40 kilometrow na juh wot Niniwy zbytki tutoho tunla. Měješe Horni Zab z městem Kalchu zwjazać. Jelizo runje přez skału njepřechadžeše, wjedžechu jón přez kamjentny žlob w skale.¹⁰

Hišće tež persiscy knježíceljo jewjachu starosćiwość za Babylonski system kanalow. Babylon bywaše jich zymna rezidenca, hdžež z lódzymnega Persepolsa wućek pytachu, tak zo běchu na prawidłownym zastaranju z wodu zajimowani. Na příklad Kambyses w lěće 528 př. n. l. přikaza džesaččlonskej brigadže kanal při Babylonje w porjadku džeržeć a z chłostanjom pohrozy, jelizo nadawki spjelnjeć njebudže.¹¹ Tak doho kaž so powodžowanska syć w porjadku džeržeše, ratarstwo wohrozené njebě; wězo, wójny přeco scěhi zawostajichu. Smjertnje dyri Džingis-Khanowa inwazija, kotař tak jara tradicionelne kanale zniči, zo z Mezopotamiskeje pusčina bu.

PŘESELOWANJE PÓDY

Mezopotamiske ratarstwo wosebje na juhu kraja měješe hišće druhoho, bjezzwučnego, ale tohodla zachribjetnišeho njepřećela. Bě to sól, kotař drje jara pomału, wšako spochi so do pôdy z w měrach słoneje wody rěkow a kanalow zadobywaše. Hačenja rozdželowachu pôdu na małe prestrjenje, na kotrychž so drenaža njehodžeše činić; dnowna woda tak přesakowaše ke koruškam pólnych płódow a z njej so čeńka słona woršta wotsadži. Ta při suchim klimje wutwarješe někajku skorpawu. Při wobstatku 0,5 % sele w pôdze so hižo pšeńca njerosće, při 1 % přestawa rošćenje ječmjenja a při 2 % datlowcy njekołochuja.¹² Zadobywanje sele do mezopotamiskeje pôdy postupowaše wot juha a jara bórze so w sumeriščinje wuraz za polo z přeselenej pôdu jewi: g a n a - m u n u¹³. A nic jenož to. Z Urukaginoweje doby pochadža dotal přenja znata Hiobowa powěsc — z archiwa bohowki Baba so doklad z hórkim pozdyhom zachowa, zo sól do džela templowych ležownosćow zadoby, z čimž buchu njewobdželomne. Tež w sumeriskim *Rólniskim almanachu* ze spočatka 2. lětysaca př. n. l. namakamy pokiw, kak bonitu pôdy přez zadžewanje zadobywanja sele zachować: žně dyrbjachu jenož jónu wob lěto, zo by sej pôda wotpočny, a nimo toho so wosebite postupowanje při powodžowanjom doporučuje.¹⁴

Ze sławnego Babylonskeho mytosa wo Attrachasisu (XII. kap.) so dowěmy, zo so bôh Enlil, myleny w sparje přez rozwólne zadžeržowanje přenich ludži, rozsudži jich mjez druhim tež ze

zanjerodženjom přez sól pochłostać.¹⁵ Apodobnje čitamy na jednym z měznikow: „Njech Adad, najwyši knjez powodzowanja njebjes a zemje, dele póscele wlóžnu sól za zapusčenie polow winika, zo by jemu ječmjeń wuschný a zelena pica njezeschadža!“¹⁶ Přiběranje sele w pódze zawinowa přewrót w agronomiskim postupowanjom mezopotamiskich ratarjow: hišće wokoło lěta 2400 př. n. l. pšeńca tworješe wyše 16 % cylkownych žnjow chlěboweho žita (rožku njeznajachu), mjeztym zo wo tři lětstotki pozdžišo jeje podžél na lědma 2 % spada a potom klinopismowe rozprawy do lěta 1700 př. n. l. wo njej scyła mjelča. A wunošk ječmjenja so po dokladach konkretnych žórlow slědowaše: w lěče 2400 bě wudobyt 25 l na 1 ha, w lěče 2100 spada na 14,5 l a w lěče 1700 samo na 9 l. Tute spadowace čísla wuwołachu připuščenie, zo postupne nacycowanie sumeriskeje pôdy ze selu zawinowa, zo tež centrumy kulturneho žiwjenja woteměrachu a žiwjenje so skerje w sewjernym džéle kraja rozwiwaše, hdžež sosól w pódze scyła njepokazowaše, abo so jenož snadnje wuskutkowaše. Podžél pšeńcy tu wokoło lěta 1300 př. n. l. 25 % a wo wosom lětstotkow pozdžišo hišće 18 % ze cylkownych žnjow wučinješe; hektarowy wunošk ječmjenja bě asi 20 hl.¹⁷

Bjez džiwa, zo w kraju, hdžež biblia raj kladže, nic jenož k tutomu zapříjeću wulce falowaše, ale tež k derjeměću docyla. Hdyž mezopotamisci knježíceljo wozjewjachu, zo je swojim poddanym poskićichu, bě to jenož wobstatk jich propagandy. Wjele priwatnych listow swědča wo hinašim. Nišiinišu pisa swojemu nanej Ilumguranni:

„*Njech če bóh tón knjez a bohowka ta knjeni lubosće ke mni dla žiweho wobchujetaj! Za čo z hłodom wuměram? A ty so mje njeprašeš, kak mi so dže? Štó z hłodom w twojej swójbje wuměra? Sym to jenož ja, štóž ma z hłodom zemréć? Wołmu, kotruž mam při sebi, mam stajnje za dań z požčonki wotwjesć! Pósćel mi tuž trochu slěbra abo złota abo znajmjeńša 250 g wołmy!*“¹⁸

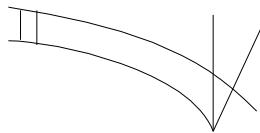
DALŠE ŠKÓDNIKI: WĘTRY A PĚSK

W mezopotamiskej klimje wulku rólu sylne wětry z pusčiny hrajachu, kotrež ležownosće z próšnym pěskom pokrywachu, kanale zatykowachu a z městnami pěskove nawěwy tworjachu. Dochadžeše hač k t. mj. eoliskej formaciji, kotruž Woolley w Urje zmylnje za napław zawinowany přez lijeńcu (III. kap.) měješe. Tutón njepřihódny wuraz přirodných živojołów škodžeše tež sumeriskemu ratarstwu. Sumeriska baja wo bohowce Inanna a zahrodniku Šukallituda,¹⁹ kotryž ju zawiedże, wopisuje nic jenož wjećbu bohowki, ale tež Šukallitudowe prócwanje so přirodnym živojołam spjećować. Šukallituda, zmotany přez poliwanje zahrody w horcoče a wosebje přez to, zo „howrjace wětry wšo, štož ze sobu njesu, z prochom z wjerškow, jeho do wobliča tłočichu...proch wjerčachu wokoło, hač ničo njerozeznawaše“, přińdže na myslíčku wosebitu družinu šěrokołopješkatych štomow, kotrež nic jenož scín poskićowachu, ale tež škit před wětrami, wusadžić:

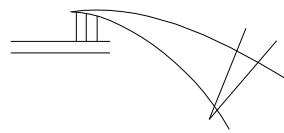
„*W zahrodźe na pjeć hač do džesać wot so zdalenych městnach sym na kóždym z tych městnow štom jako škitowy přikryw wusadźił, škitowy přikryw tutoho štoma z mjenom sarbatu z mócnym scínom: scín so pod nim za rano, ani popołdnja abo při chowanju słónčka nihdy njezhubi!*“

MEZOPOTAMISKI RÓLNIK

W mezopotamiskim ratarstwie słušeše klučowe pozicija wosobje, kotař měješe w sumeriskim słowniku mjeno *engar*²⁰ a z kotreho sej Akkadženjo słowo *ikkaru* wutworichu. We wobrazowym pismje je so ze znamješkom za pluh (I) abo (J) woznamjeniło²¹, hdyž je so jako *apin*, akkadsce *epinnu* čitało. Wuraz *engar* słuša k najstaršim kulturnym słowam, kotrež Sumeričenjo wot wobydlerstwa žiweho w Mezopotamiskej před nimi přewzachu.

(I)

(J)

Engar woznamjenješe wosobu, kotaž knježeše z płuhom, tuž worarja. Dokelž tutón piktogram hižo kónč 4. lětysaca wustupuje, móžemy do tuteje doby tež činitosć worarja klasć. To wšak hišće wšitko njeje: piktogram za płuh a worarja a nimo toho tež worarsku činitosć zwuraznješe a w tutym zwisku Sumeričenjo jón jako u r u₄ čitachu, Akkadženjo jako *erešu*. Njeńdžeše jenož wo proste woranje: płuh bě mjenujcy z likom wuhotowany, do kotrehož so za čas woranja symjentne zorno nutř sypaše; tuta namakanka měješe w kulturnym rozwicē powalacy wuznam.

Na mezopotamiskej pódze so **engar**, předsumeriski a sumeriski worar a rozsywar, prawdžepodobnje z jeje kumštnym powodžowanjom zjewi. Na sewjerje kraja za wobdžělanje pody hišće jenož motyka město płuha služeše. **Engar** předstaješe rólnika, kotryž ležownosće wobhospodarješe — swójske abo w służbach palasta a tempła — wot wusywa hač k zběranju žnjow. Wyšnosć měješe při likowej metodze wusywanja móžnosć mnóstwo zasyteho žita kontrolować. Za čas wusywanja nuza na žíče bě a **engar** je je měl často sej wupožičić a po žnjach, hdyž jeho płaćizna spada, tež z danjom wróćić.²²

K engarej so přirjaduje wulkí rjad pomocnikow wosebje wot toho, zo je so ratarstwo z předmjetom palastoweho předewzaća stało. Lisčiny ratarskich mzdowych a njewólnych mocow wobjimaja wjèle kategorijow. Naličuja worarjow, rozsywarjow, žnjencow, młóckow, zornowych čiscerjow, žitnych nošerjow, zarjadnikow skladžišćow, čeledź za skót, pohonjerjow, pastyrjow, nošerjow a čerparjow wody a tak dale. W džěle finskeho assyriologa Armas Salonen *Agricultura mesopotamica* namakamy na wosomdžesat rozdžělnych ratarskich džělačerjow z podrobnje wopisanej činitosću.

PÓLNISTWOWA PROTYKA

Kak to tuž z ratarskimi džělami wupada? Běchu wot bonity pody a wot klimy wotwisne. W bahnojtym juhu so njemóżachu pólnistwu wěnować. Wěstu rólu tu wokolnosć zahra, zo w přeběhu lětysaca wulkorěki někotre razy swoje rěčnišće změnicu. Wusywna přestrjeň mjez Eridu a Sipparem měrješe wokoło 30.000 kwadratnych kilometrow, w Assyriskej bě polojca tutoho wuměra, tak zo cyłkowna mezopotamiska wobdžělanska přestrjeň 50. 000 kwadratnych kilometrow njepřesahowaše. Mnóstwo zorna za wusyw přeco a wšudže jenak njebě. Po přeličenjach na zakladže stotkow klinopismowych dokladow assyriologojo²³ powobličihu, zo na 1 bur (wuznam našeho łana, přibližnje 6,48 ha) dónđe na 180 l symjentneho zorna, na 1 iku (naše jutro) bě trjeba na 10 l zorna. W kassitiskej dobje so wokoło 30 l na 8 arow nałożowaše a w nowobabylonskich časach, hdyž so hižo jara husće syješe, padny 110 l zorna na hektar. Wobsah mezopotamiskich měrow a wahow wšak chablaše, a tak naše čísla su jenož jara přibližne.

Spočatk pólnych džělow wotwisowaše wot nalětnich wodow. Po zymnym januarje, hdyž so sněh a mrózy jenož w sewjernym dželu wokoło Mausila wustupuja (w Bagdadže sněži jenož zrědka a w Basrje hižo dospołnje nic), so we februarje nalěćo připowěďuje. Taće w armenskich horach zběhnje hladžinu Tigrisa w Bagdadže we februarje, mjeztym zo wo wjèle dlěši a pomałši Eufrat so w Hiće hakle w měrcu hromadži a najwyši stav docpěwa w aprylu — a kónč tutoho měsaca so žně započinachu. Na sewjerje kraja so žně zwjetša hakle w juniju započinaja. Wšako w Babylonskej so žně w juniju kónča, žito je wumlöćene a zorno zeskładowane. Nastawa hórke lěto bjez dešćoweje

kapki, pola so přerywaja a přihotuja za septembrowy wusyw. W septembrje přichadžea čopłe wětřiki, kotrež dozrawjenje datlow pospěšuju. W oktoberje so hišće wusyw nazymskeho žita kónči a w decembrje dódźe rjad na późni wusyw. W januarje pôda wotpočuje, we februarje so hižo prěnja zeleń pokazuje a w märcu pôda nalětne symjo přijima.²⁴

W sumeriskej literarnej skladbje wo zwadže bratrow Emeša a Entena (Lěća a Zymy) bôh rozsudži na Entenowe dobro: zyma bě Sumeričanam radšo, dokelž bě daričelka wodow, a z tym tež přichodnych žnjow:

„*Enten, kiž so wo wody wšěch krajow stara, žiwjenjodarne,
njech bohow je rólnik, kotryž wšitko pěstuje!
Emešo, syno mój, kak so móžeš z Entenom runać?
Dostojny Enlilowe wusud, hľuboka prawda,
přetraje na wéki, štó by jón móhł zběhnyć!*“²⁵

SUMERISKI RÓLNIISKI ALMANACH

Sumeričenjo wokoło lěta 1700 př. n. l. wobdžělachu cytolětny agronomiski plan w skladbje, kotruž assyriologojo žortnje *Rólniski almanach* mjenowachu. W časowym sčěhu wobsahuje zestawu praktiskich radow²⁶, kotrež nan synej dawa. Almanach so z prawym zwužiu nalětnych přepławjenjow započina. Doporuča patrulje při wódnych spuščadlach, zo by so woda na polach přewysoko njewuliwała. Hdyž woda zasakny, pola so njesmědžeše přez skót a dundace zwěrjo rozteptać, dyrbjachu so wobhrodžić a splesć. Pôda so měješe dwaj króć z motyku a jónu z ryčom. Almanach radži rólnikej, zo by na tute přihotowanske džěla džiwał, dokelž na nich wjele zaležeše. Za cylu swójbu a čeledž potom nastachu přuhotowanja za wusyw. Syješe so z hižo naspmnjenej „syjawu“. Zorno njesmědžeše so přehľuboko zasyć. Za šěśćmetrowe pasmo je so na wosom brózdow wuworało, zwjetša je so tež prěki worało, potom su so z ležownosće hrzle wotstronili, zo njebychu schadžacemu žitu zadžewali.

Doba, hdyž je přenje žito zeschadžiło, bu za babylonskich ratarjow swjata. Nan tu synej radži „modl so a džělaj“ – ma so tuž k bohowce swišćow a njerodže Ninkilimu wołać a ptačinu wotehnawać.

K dalšim nadawkam powodžowanje słuseše, w cyliku trojake. Prěnje so přeco činjese, hdyž su sywy na niwow brózdy wurostli, druhe potom, hdyž su telko stołstnyli, zo polo „kaž slomowka dno čolma“ přikrywa, a naposledk třeće, hdyž je kłosa zjewiła. Hdyž je so žito čerwjeniło, bě hišće štvörte powodženje trěba, dokelž so z tym žně nimale wo džesačinu zvyšichu.

Žně so „džen mocy žita“ započinaše, tuž krótko do toho, hdyž pôča pod brěmjenjom kłosow łamać. Nastupowachu žnjency, wjazarjo a podobnje tež młóccy, kotriž potom žito tak młóčachu, šedši z někajkimi sankami přez naworštowane kłosy.

Zorno je so z přewěwanjom čisćiło, a hdyž bě hižo pod třechu, měješe ratar boham džak wuprajeć.

Čiščenie žita je sej wětřikoje wjedro wužadowało. Wo tym časowy dokument (rozprawa hospodarskeho inspektora kralowskich ležownosćow) pisa:

„*Po wučisćenju ječmjenja z pola Munchatua zwosta 1080 l zorna. A štož dalše polo nastupa, je so jenož 6 hl wučisćiło; njebě přihódne wjedro, štož mje zadzéržeše; jelizo by přihódny wětřik duł, bych wšitko wučisćene měł, ale za štyri dny wšitko docpěju.*²⁷“

ŽITO A PÓLNE PŁODY

Rozsahlu studiju wo mezopotamiskim žíče napisa B. Hrozný: zrychtowa jeho swětoznateho prjedy, hač sławu jako wučitar rěče Hetitow doby. Hrozný w zawodze swojeje studije assyriologam za zło bjerje, zo materielnu kulturu zanjechuja, a podšmöruje, zo za powšitkowne stawizny kultury je najwažnišo hospodarske poměry znać. Jeho namołwa bě nimale hłosej wołacemu do pusćiny podobna — tola na prohu přenjeje swětoweje wójny bě njewśedne, wšako dzénsa so hižo powšitkownje připóznawa.

Z hłownej družinu žita w Mezopotamiskej bě ječmeń (*hordeum*), akkadsce *ašnan*. Na sewjer plahowachu dwurynkaty ječmeń (*hordeum distichum*), na juh šesćyrnyaty (*hordeum hexastichum*). Dale slědowaše dwuzornata pšeńca — krupnik (*triticum dicoccum*), akkadsce *bututtu*, w egyptowśinje so z wotwodzénym wurazom *bótet* woznamjenja (Hrozný scéhuje, zo w egyptowśinje dže wo wuraz izolowany, mjeztym zo w semitiskich rěčach so daja přiwuzne wurazy zwěścić). W Mezopotamiskej so wšak plahowaše tež powšitkowna pšeńca (*triticum monococcum*), akkadsce *kibtu*. Na cyłym Bliskim wuchodzé so ani rožki ani wowsa njeplahowaše. Znajachu wšak jahły, *duhnu*, kotrež su w tutej kónčinje rozšerjene pod mjenom *durra* do dzénsnišeho.

Wolijowc so njepřewza, hačrunjež so wo to Sancherib prócowaše. Wolij za přihotowanje jědžow, za wobswěćenie a zhotowjenje žałbow, abo za liturgiske abo magiske wobrjady sezam poskićeše. Rosćeše do wysokosće podobnje kaž jahły. Wunošk wolija předstaješe štvrćinu hač do třećiny cyłkowneje masy. Len (*linum bienne*) rosćeše samo hižo w předhistoriskej dobje a plahowachu jón na sewjer, hdzéž bě dosć dešćow.²⁸ Włokna z lena so bórze započachu za zhotowjenje płata wužiwać a zaso symješka so jako lěkarstwa wužiwachu. Jara pózdźe — hakle w 1. lětstotku př. n. l. — konop (*cannabis sativa*) do Mezopotamiskeje dóndźe.²⁹ We wulkej měrje so tež hroch, buna, žonop plahowaše. Wot III. Urskeje dynastije w dokładach wustupuje tež wusyw žerchwje (*lepidium sativum*), sumerisce z a g - c h i - l i a, akkadsce *sachlu*. Přidawaše so do chlěba jako korjenina. Pražena žerchej so za lěkarske zaměry wužiwaše.³⁰ Rajs prawdžepodobnje hakle w persiskej dobje z Indiskeje do Babylonskeje dóndźe.

Babylonska pôda poskićowaše wulke žně, kotrymž so hišće Herodot (*Stawizny I*, 193), Strabon a tež Teofrastos w 4. lětstotku př. n. l. džiwachu. Wězo, jich podaća su trjeba za sylne přehnate měć. Aššurbanipalowy napis rěci wo dwumetrowych stwjelcach z kłóskami na 30 centimetrov. Tež to je wšak ze zamysłom přehnate podacé, zo by wobydlerstwo spokojilo, zo jeho krajej hłód njehrozy. Woprawdžite wunoški běchu dwanaćore, maksimalnje šesnaćore, we wuwzačnych padach so šesćdzesaćore symjentne žito za realne měješe.³¹

ZAHRADNISTWO A SADARSTWO

Bě jara woblubowane a po babylonskich předstawach wužiwaše wosebitu přichilnosć bohow. Pod sumeriskim woznamjenjenjom GIŠ-SAR (akkadsce *kīru*) so předewšěm štomowa zahroda zrozumi, sadnica. Z najprjedy plahowanym a najrozšerjenišim štommom bě datlowa palma. sumersce *gišimār*, akkadsce *gišimaru*. Jeje plahowanje wot juha na sewjer postupowaše, při čimž w starowěku so palmowa hranica k džensnišemu dale na sewjer přesuny. Jeli datlowc měješe dobre žně přinjesć, trjebaše přerěznu čoplotu 21 – 23 °C a dosć wlohi w pódze; tohodla so datlowcy na brjohach wodžičkow plahuja. Njeplahowachu so z póčkow, ale z wurostkow, při kotrychž so hodžeše zwěścić, hač dže wo rostlinu musku abo žónsku. Za 60–70 žónskich palmow jedyn muski štom dosahaše. Dorosćena palma najčasćišo 10 kwadratnych metrow trjebaše. Žónske palmy so kumštnje wopróšowachu, kaž je to hišće Herodotos (*Stawizny I*, 193) widział a wopisał, ale tež naš Harant z Polžic (d. II, 37).

Mnóstwo a kwalita zrałych datlow w Mezopotamiskej wšudźe jenak njebě. Dobre žně na štom bě 120 l, rekordne 3 dwójne centnarje.³² Najlepše mjeno mějachu datle z Dilmuna. Wunošnosć datlowych palmow traješe sydomdžesat lět. Datlowa palma – hišće po starowěkowskich awtorach – móžeše na třistašesćdesat wašnjow služić: na příklad su so čerstwe a sušene płody jědli,

předstajachu samo jedne z hłownych žividłów, z brěčki je so měd připrawjował kaž tež wopojny napoj, sama měza bě slónna kapalina, z wusušenymi póčkami so hodžeše tepić a z namočenymi so hodžeše skót picować; z lyka su so powjazy, maty zhotowjali a liséo bě dobra pletwa; drjewo ze zdónka – njejara wysokohódnotne – słužeše jako twarski material. Datlowcy tež ze swojim scinom dobre služby činjachu, w kotrymž so hodžachu tež hinaše štomy abo zelenina plahować. Tohodla deklarowachu datlowu palmu za kralownu štomow a chwalachu ju tež w literarnych džélach, na příklad w džéle *Zwada datlowca z tamarisku*. Cyłe rozestajenie zakónča palma ze słowami: „Što bychu chudži, wudowy a syroty jědli, hdy njebychu dosć mojich słódkich datlow měli.“

Mimo palmow je so wosebje figowc radžiło, kotrehož płody swjedženski jědž běchu a kotrehož drjewo tež blidarjo rady wužiwachu. Rosčeše konkretnej na sewjer Babyloniskeje a w Assyriskej. Tu je so tež winowc plahował; z jednoho korjenja je so 8–100 winowych jahodow ščipało. Winowa kić je so surowa jědla a brěčka z njeje je so z wodu změšana jako šerbet piła. Tehdyši wobydlerjo pjeć družinow wina w třoch kwalitnych stopnjach znajachu. Najběžnišo bu čerwjene wino a za najbóle wysokohódnotne so mějachu wina z hórskich skloninow.

Ze powšitkownje znatych štomow rosčeche w Babyloniskej jablučiny, krušwina, kerkoty arbutus a granatowc, po datlowej palmje do džensnišeho najrozšérjeniši štom w Iraku;³³ jeho płody so za symbol živjenja mějachu. Plahowachu so tež wiśnje, mandle, maruše, nyšple, slowki, pistacije a kwětle. Njewě so, hač štromy z citrusowymi pładami wustupowachu. W Nippurje je so jenož jeničke citrusowe jadro namakało.

ZELENINOWE A WOZDOBNE ZAHRODKI

Zeleninarstwo a plahowanje wozdobnych kwětkow sej wjele dzěla wužadowaše. Postup tutych džélów wot rozdželenja hrjadkow přez ručne děławoscé z motyku, z łopačom, brónami, zasyća wěstych symjenjow hač k starosćiwemu zdžerženju zeschadžených rostlinow ze stajnym krjepjenjom mamy liternarnje dokladženy. Z najběžnišej zeleninu bě kobołk a cybla. Sławu su zahrodki babylonskeho knježícela Merodachbaladana dobyli; jich „zeleninowy inwentar“ znajemy z taflíčkow.³⁴ Dale so porej, žerchej, koprik, koprica, rěpa, čerwjena rěpa, radiski, kórki, ale tež lucerna, džečel a druhe naspmnjeja. Z korjeninow so tu safran, koriander, jězop, tymian a dalše naspmnjeja. W Babyloniskej znajachu tež kimjelčku, mak, cichoriju, mјatwičku a połdžiwe tu słódke drjewo rosčeše.

Z wozdobnych kwětkow, kotrež so za templowe swjedženje a za wozdobjenje kralowskeje tafle, bě kćenje granatowca woblubowane, róže, džiwe lilije, podlëski a druhe. Mnoholične assyriske reliefy a wobchowane mólby pokazują we swojich dekoratiwnych elementach dołhi rjad stilizowanych kćenjow.

Wosebite naspmnjenje sej hisće sławne „wisate zahrody“ zwjazane z mjenom kralowny Sammuramata (IV. a X. kap.) zasluža. Legendy wo nich hranicy Babyloniskeje daloko překročichu.³⁵ W jednym liséo so tež Asarhaddon zahrody na wjelbowym podstawku; ale, z „klasiskimi“ wostachu wisate zahrody babylonskeho knježícela Nebukadnecara.³⁶ Da je pječa za swoju mandželsku natwarić, wo kotrejž so raz praji, zo bě Medka, druhi raz so měješe za persisku konkubinu knježícela, ewentuelnje jenož za „žonu z horow“.³⁷ W bjeztróštej runinje jej mějachu trochu iluzije hórskeje domizny poskićić. Knježícel rozkazy město hórskich skloninow w arealu palasta terasy na wjelbikach natwarić, při čimž jednotliwe poschody běchu do podoby kwětkowych rjadkow ze štomami a z kerkami předzélane. Wšitko nastajichu z palenych cyhelow a z asfalta, tak zo tež powodžowanski system twar njewohrožowaše. Zahroda wulki přestrjeń njeměješe. Maksimalna dołhosć bě 42 metrow, šěrokosć 30 metrow. Najwyša terasa so we wysokosći 25 metrow namaka.³⁸

BAHNA A SĆINA

Wužitk přinjesechu tež bahna, w bohatej ličbje wosebje na juhu kraja. Rosčeše tu jedna z hłownych surowiznow kraja – sćina. Sćina so trjeba woprawdze uniwerselnje: jako paliwo, za zhotowjenje kłokow, hlebijow, žerdzow, mēridlow dołhosće (wuraz *kanu* tež woznamjenješe jednotku mēry dołhosće a z posrědkowanjom grjekšciny a łaconšciny je so tež do francošciny dostał), dale za zhotowjenje pisakow, hudźbnych instrumentow, za připrawjenje lękow a wonjawkow. Wulke mnóstwo sćiny so w twarstwie potrjebowaše – při wuhotowanju twarow z njepalenych cyhelow a při swójskich twarow domow a hródzow (dżensnišej *srefe* a *zarife*, X. kap.). Woblubowane běchu tež sćinowe maty, podłożki a přikrywy jako idealna krycina za hlinjane špundowanja, kotrež wostachu do dżensnišeho, a to wot Syriskeje hač do Irana. Ze sćiny so wódne jězdžidla twarjachu, zhotowjachu so šklę, koše a šnory za wobhrody. We *Wulkej babylonskej encyklopediji* namakamy tež wosomstow pozicijow, kotrež so ze sćinu a jeje wužiwanjom zaběraja.³⁹

Sćina přiběra w juhosumeriskich bahnach dalšu specifisku funkciju přijima: woršty sćiny tworja přirodne „pluwace kupki“, kotrež rybarjam a hońtwjerjam za přechodne pobycé wosredź wadow služa. Tuta tradicija je hišće dżensa žiwa. Ze swójskeje nazhonitosće wo njej referowaše ameriski sumerologa W. Heimpel w lěće 1974 w Budapesče.

Na sćinu jako wuchowanje před hłodom skedžbnja list z Mari z 18. lětstotka před n. l.:

„*Wobydlerjo Numchy a Jamutbala z džěćimi, hólcam i dżowkami, z njewónnikami, ze skotom a z wosołami so woprawdze bjez někajkeježkuli pomocy namakachu; hdyz wšo moje žito přetrjebuju, njezwosta jim ničo hinak, hač sej za jědženje syćiznu a sćinu z brjohow Eufrata zwarić.*“⁴⁰

PLAHOWANJE SKOTU

Dže wo wuznamny wobstatk w hospodarstwie kraja. Nomadiske kmjeny mějachu pastwinstwo za swoju zakładnu činitosć. To bě přeco zaběranje, kotrež pastyrja wot swójby a žiwjenja w měsće wotwiedże, kaž so w hymnusu na boha Šamaša praji:

„*Wottorhnjeny wot swójbnych doma, wot swojeho města zdaleny,
w strachu z pusčiny so pastyr na tebje wobraća!
Pastyrk w čěsnosci, pastyr mjez dundakami,
na tebje, Šamašo, so wobroćataj...*“⁴¹

Plahowanje skotu a pastwinstwo so do naročnych a často tež njewěstych zaběranjow zarjadowaše; tež Hammurapiowe zakonje na nadpad stadła z lawom (IX. kap.) pomysleja. Pastyrjo wulkich stadłow dóstachu po dokladže z Nabonidoweje doby tež prokownikow za škit. Spuščomny pastyr so měješe za příklad dokonjaneho čłowjeka – a zwisk „dobry pastyr“ słušeše tež ke kralowskim epitetam.

W hospodarstwie so skót za woranje, młóćenie a jako zapřahi wužiwaše; a wužitk tež z mlokom poskičeše. Howjaze mjaso so lědma hdz kosumowaše, skerje jenož jako templowy wopor. Plahowanje skotu do pjenjez džěše – na jedyn kus příndže na 2,5 l zorna kózdy džeń (nimo zeleneje picy). Ćim wunośnišo wupadaše plahowanje wowcow a kozow, kotrymž na djeń njecyły liter zorna dosahaše. Wowcy so hordžachu z hustej wołmu, z dozady zwjertnjeny maj rohomaj a z tołstej wopušu. Najkrasniše eksemplary pochadžachu z Ura a amoritskich stepow. Plahowachu so nic jenož wołmy dla – jeje ručne wuskubowanje so wotměni srjedź 2. lěttsaca před n. l. přez třihanje z nožicami, kotrychž twar je so do džensnišeho wobchował – ale tež za mjaso: Skopjaca pječeń bu najwoblubowaniši swjedženski jědž a wosta tajki w Orienće do džensnišeho. Na mezopotamiskich blidach so často tež pjerizna jewješe, na taflach w palastach wosebje kački a husycy.⁴²

Wowče a kozace kože buchu z wažnym wikowanskim artiklom: z nich zhotowjachu měchi za njesenie kapalinow a z čećelow a kože so wobuće zhotowjachu. W swinječu so nječiste zwěrjo widžeše, kaž to tež posměšk ze sumeriskeje zběrki přislowow potwjerďa: „Swinjo nihdy čiste njeje, hdžež dóndže, zawostaji swinstwo, znječisci puće a zanjerodzi bydla.“⁴³ Najebać toho su so swinje tu plahowali, druhdy w stadłach z ličbu něhdže stow kusow. Swinjace mjaso měješe wulku potrjebu, samo tež při woporach; zakaz jeho wužiwanja so jenož na někotre dny počahowaše.

Z drobnych domjacych zwěrjatow znajachu psyka, pola Sumeričanow bě mało woblubowany, ale w Assyriskej jeho při hońtwje wužiwachu. Kaž z korespondency knježiċelov z Mari wuchadža, psyki so tu tež za eksport plahowachu. Swój wuznam tež psyki bjez knjeza, džiwje, mějachu.⁴⁴ Po zakonjach z Ešnunny mějićel za škodu zawinowanu ze złym psykem ručeše. K domjacym zwěrjatam słušeštej tež kóčka a mungo, kotrež na našu kunu podobne bě a kotruž za zaničowanje hadow plahowachu.

W Mezopotamiskej znajachu tež pčołarstwo, hačrunjež chětro pozdže. Srjedźnoeufratski naměstnik ze Suchi so chwali, zo wón z hórskich kónčinow Chapcha (w džensnišim Kurdistanje) dowažowa „mědnošerki, kotrež nichtó z mojich předownikow widział a dowažował njeje a kotrež sym w zahrodach města Gabbarini zaměstnił. Tam mjed a wósk zběraja a zahrodnicy hižo wědža po mojim nawodze mjed a wósk wuběrać“. Plahowanje pčołów so w nowoassyrskej dobjе tójsto rozšerješe a tež Hetiça we swojich zakonjach kradnjenje kołčow kruće chłostaja.⁴⁵

WOSOŁ, KÓŃ A WJELBŁUD

Z domjacym transportnym zwěrjatom bě wosoł, služeše při jěchanju, jako přežne zwěrjo a jako zwěrjo za njesenie nakładow. Džěše pak wo zdomjacnjeneho džiwjeho wosoła (*equus onager hemippus*), kotrež bě konjej podobny, jenož zo měješe krótše wuši a něžnišu hłowu, pak wo domjaceho wosoła, kotrež je so z džiwjeho afriskeho wosoła (*equus asinus africanus*) wuwił a čežku hłowu a jara dołhej wuši měješe. Žórła rěča wo šerych, šakatych a bělych wosołach; poslednje mjenowane su w džensnišim Iraku woblubowane. Wosoł bě jara žerne zwěrjo: porik wosołów přetrjebowaše na měsac wokoło dweju hektolitrow zorna.

Za konje njemějachu Sumeričenjo wosobite woznamjenjenje. Konjej prajachu „wosoł z hór“ – ANŠE.KUR.RA, z čimž so pochad pak wot Hurritow pak wot Kassitow podótkny. Kón je na mezopotamiskej pódze najprjedy kónc 3. lěttsaca zjewił a dołho so jeho za luksusowe zwěrjo mějachu. Njenaspomnjeja jeho hišće Hammurapiowe zakonje. W Babyloniskej so hakle za knjejstwo Kassitow plahowanje konjow tak rozšeri, zo hetitiski knježićel Hattušili babylonskemu koleze Kadašmanenilej II. pisa: „W kraju mojego ‚bratra‘ je wjace konjow hač slomy.“ Por konjow přestaješe cyłe zamóženje. Mnóstwo slěbra, kotrež knježićel z Qatny w lisće knježicej z Ekallatumia naspomnja, by za nakup pjećdžesat njewónnikow dosahało:

„Sy woprawdże wulki kral? Sy mje wo dwaj konjej poprosył, za kotrymajž sy so žedžił, a ja sym či jej dał dowjesć. A hlej: ty mi za njej 10 kg cyna pósceleš. Ani jeli njeby mi docyla ničo pósłał, njebych, při bohach mojich wótcow, tak přeslapjeny był. Njejsy da wote mnje hnydom a bjez zadžerzenja to, štož chcyše, dóstal? A ty mi jenož trochu cyna pósceleš. Ale pola nas w Qatnje je płaćizna tajkich konjow 5 kg slěbra. A ty mi jenož 10 kg cyna pósceleš...“⁴⁶

Plahowanje konjow při kralowskich dworach narosće do ramika wulkopředewzača. Herodotos za persisku dobu Babyloniskej hižo runjewon astronomiske ličby (*Stawizny I*, 192) podawa. Kaž rjad assyriskich reliefow pokazuje, plahowanje bě naročne, a to tak z hladanišća mnóstwa a kwality picy (60 l jećmjenja kózdy měsac), kaž tež z hladanišća hajenia.

Konja jenož do wojerskich a hońtwjerskich wozow zapřahachu, hewak w jězdných služeše. Nadawk přežnych zwěrjatow měšencomaj připadny: mjeskej (žrěbc z wóslícu) a mulej (wosoł z kobłu).⁴⁷

Wjelblud je so z Arabskeje k Eufraće dostał. Njemějachu za jeho domjace pomjenowanje, přetož jeho „wosoł wot morja“ mjenowachu. Jednohorbaty wjelblud (dromedar) bě z typiskej „łódźu pusćiny“ nomadiskich Arabow, dwojohorbaty pochadžeše ze sewjerowuchodnych chłodnišich kónčin. Ašsurbanipal z wuprawy přećiwo Arabam telko wjelbludow přiwjedże, zo jich płaćizna na poł šekela padny, bě potajkim džesać króć tuńsi hač kus skotu.

HOŃTWJERSTWO A RYBYŁÓJENJE

Tworjace wumělstwo Mezopotamiskeje zapadny džesatki hońtwjerskich scenow, kóžde z muzejow swěta jich cylu galeriju ma. Realizm tutych scenow dowola jara swěru waśnje hońtwy na lawy (wobr. příl.), leopardy, gepardy, gacele, antilopy, džiwje swinje, jelenje, wjelki a słony rekonstruować. Łójachu so tež ptački – pelikany, żorawy, čaple, kurwoty a šrusy. Hońtwy so přeważne jako knjejska zabawa znazornjuja. Naspomnjeja so tež w tuchwilnych tekstach Wo jednej ze swojich hońtwow – z wotpowědnym přidawkom hońtwjerskich bajow – Tiglatpilezar I. rěci:

„Postušny swojego božego škitarja Ninurtu sym ze swoim chrobłym prokom, z hlebiu a přikónčenymi kłokami w mitanniskej pusćinje 4 wulke statne buwoły zatręlił, kotrychž kožu sym dał do Assyriskeje donjesć. W Harranje při wuliwje Habura sym 10 wulkich słonow zabił a 4 žiwe sym z kožu zabitych do sowjego hłowneho města dał dowjezć. Postušny swojego božego škitarja Ninurtu sym vis-à-vis 120 lawow zatręlił a z wojerskeho woza sym jich 800 zabił. Sym wšu džiwinu na zemi a ptački na njebju honił.“⁴⁸

Tež w korespondency kralowskeho palasta w Mari so rozprawy wo hońtwach na zajacy, jelenje a mjedwjeże jewja. Łójenje lawa zbudzi rozsahlu korespondencu mjez naměstnikom kónčiny, hdźež je so law nałoił, a kralom Zimrilimom:

„Niedawno sym Jeho wysokosći pisał, zo łójichu lawa w składzišću akkadskeho domu, a sym jeho wysokosći prosył, zo by mi zdźeliło, hač ma law w składzišću hač do přichada Jeho wysokosće wostać. abo hač jeho mam Jeho wysokosći dowjesć. Stajnje čakam na wotmołu Jeho wysokosće. Law je hižo pjeć dnjow w składzišću. Ćisnychu jemu psyka a proso, ale nochce žrać. Boju so, zo sćekłosć dóstanje. Mam tuż lawa do drjewjaneje klętki dać a jeho Jeho wysokosći dowjesć?“⁴⁹

Z jednym z najstaršich zaběranjow hižo předsumeriskeho wobydlerstwa kraja bě rybyłójenje (wobr. příl.). Rěki, bahna a tež Persiski zaliw mějachu nadosć rybow. Łóješe so z rukomaj, z wudu abo z rybjacym sakom. Staroassyriske pječaty z Kaneša, kotrež B. Hrozný wotkry, łójenje z harpunu znazornjuja.⁵⁰ A. Salonen podawa we wobšernej knize⁵¹ zapis wšich znatych mezopotamiskich słódkowódnych a mórskich rybow, rybarskeho grata a jědžnych lisčikow rybjacych delikatesow a zeznajomja z džesać waśnjeni, kak Sumeričenjo ryby konserwowachu. K rybam ličachu tež raki a nopawy.

W zasadže prawo rybyłójenja palastej abo templej słušeše; woběmaj institucijomaj wikowanje z rybami ważne źródło dochodow poskičeše.⁵² Njeńdzeše nic jenož wo potřebu rybow w palasće abo templu, ale předewšěm wo předań překupcam za zastarowanie wikow. Wězo tež jednotliwcy za swoju potřebu łójachu. W nowobabylonskej dobje tež priwatne firmy koncesiju zdobychu, wosebje wulkowikowanske předewzaća. Tute předewzaća swoje wody přenajimachu. Tež najency wšak wosobinsce njejójachu, ale z pomocu mzdowych rybarjow, kotřiž dyrbja do wěsteho termina postajene mnóstwo rybow wotedać – štož wjace łójachu, mójachu při sebi schować. Rybarjo přeco ważny założk wobydlerstwa tworjachu.

RJEMJESŁA

Po mezopotamiskich předstawach su rjemjesła – kaž so ani njehodžeše hinak wočakować – nadprirodne nastali. Bě to dar njebjes a pochadžeše runje wot boha wódnich hłubinow a mudrosće, sumersce mjenowanego Enki, akkadsce *Ea*, kotrehož tež jako patrona wjele rjemesłow česćowachu: hornčerjow, tkalcow, šewcow, kowarjow, twarskich mištrow, łódźotwarcow, kowokleparjow... Hižo Berossos (I. kap.) naspomnja fablowu bytosć z mjenom Oannes z rybjacym čelom, čłowiečej hłowu a čłowiečimi ekstremitami, kotraž je čłowjestwo nauučił města a temple twarić, ratarske a zemjeměrjenske džěla wukonjeć, haj samo tež zakonjedawace.⁵³

Lisiny rjemjesłów znajemy z dokumentow pisarskich šulow, w kotrychž so zapis wěstych kategorijow „ručnego džěla“ činješe, akkadsce *dulli qātē*. Tuž ani EA ani Oannes, ale čłowiek ze swojim džěлом wudželki za sebje a wostatnych wutworja. Tola, jenož džělo njedosahaše, běchu tež surowizny trjeba. Kaž hižo wěmy, mezopotamiska ciwilizacija bě z „ciwilizaciju běłeje hliny, sciny a žiwca“. W kraju mějachu dosć wołmy a kože, ale pobrachowaše kow, kamjeń a wysokohódnote twarske drrjewo, kotrež so dyrbjachu doważować.

MŁYNK, PJEKAR, RĘZNIK, PIWARC

Wobraz mezopotamiskich rjemjesłów započnemy ze žiwidłarstwom.⁵⁴ Tak kaž *engar* je tež *arar*, „młynk“ předsumeriskeho pochada. Podobnje je tež wuraz za „pjekarja“ (*endib*) předsumeriski, kotryž mamy z 5. lětysaca dokladżeny. Mlěče žita je wšak jenož konwenciolne zapřijeće: žito so mjenujcy na płonje wužlobjennym kamjenjom z ruku rozmlěwaše. Bu mnóstwo tajkich „ručnych młynčkow“ namakane – kamjenow za roztołkowanje žita, a tež mjeńšich za korjeninu. Tež sami koparjo archeologiske namakanki dočista rozumjachu, dokelž w tutej kónčinje so hišće džensa tute wašnje za domjacu potrjebu wužiwa.⁵⁵

Žito zwjetša žony mlějachu, wosebje njewólnicy. Znajemy tež jich dawne „płaćenske lisiny“. Na příklad taflíčka z čerwjenkojteje hliny z časa III. dynastije Ura, kotruž je H. Sauren wudał, rěči:

„187 kralowskich gurow a 190 silow pšeńcy,
měrjenych po bronzowej měrje wot Mania,
je Mansum, syn Erandy,
jako mzdu za džělačerki młyna
ze składzišća (mjenowanego) ,Knjeni je dobra wobhroda‘
w měsacu Gudu-bisara
w lěće po tym, zo Kimaš
bu zničeny,
dostał.“⁵⁶

Džěše po wšém zdaću wo njewólnicy za džělo w młynje. Mansum bě dohladowar, kotryž za nje 563 hl pšeńcy dosta. Njewěmy, za kelko džělačerkow, ani hač něšto abo kelko z toho mnóstwa dohladowarjej připadny.

Pjekarjo chlěb zwjetša z ječneje muki pječechu, druhdy tež z pšeńčeje. Z wodu mječechu babu, kotruž pak na scěnu pjecy, na wohrěty kamjeń, přitlóčichu, pak w žehliwym popjele pječechu. Chlěb činjachu w rozdželných podobach a kwalitach, kózdy mješe wosebite woznamjenjenje („šiški“, „tyčki“ a podobne). Znajachu tež trajnu družinu, chlěbowy praženc. Konditarjo sławne datlowe tykancy činjachu.

Rěznik wukonješe rjemjesło powšitkownje při palasće abo templu, rězaše a porciowaše skót; hač do póżdnjobabylonskeje doby bě zdobom tež z kucharjom, mjaso pak zwari, pak spječe.

Piwo so warješe přeważnje při palasće abo templach,⁵⁷ kotrež mějachu swojich piwarcow mjenowanych „mužojo piwowych chlěbow“. Mezopotamiske města běchu z korčmami a

piwnicami posyte. Zakonik z čežkimi snkcijemi před njeprawej měru točenja warnowaše. Piwo słušše k ciwilizaciskim wudobyćam města. W *Eposu wo Gilgamešu* namakamy wo tym charakteristisku pasažu:

„Wzmi sej, Enkidu, chlěb,
sluša k zežiwjenju!
A napíj so piwo,
to je tu z wašnjom!
Enkidu jědžeše chlěb,
doniž njebě so nasyćił,
napi so tež piwa,
sydom karančkow wupi.
Rozjasni so jemu duch a jeho msyle so wjeselachu,
wutroba jemu zajuska,
woblico so jemu rozžehli.“^{58*}

W sumeršinje so piwo KAŠ mjenuje, w akkadšinje šikaru. Připrawjowaše so we wulkim karanojtym sudobju z wodu z ječnych chlěbow a ze słodu. Sudobjo (akkadske mjeno *namzītu*, eyptowske *namset*) měješe wusku šiju a kónčeše so z kónčkom na zapuščenje do zemje. Dokelž njeznajachu chmel, dawaše so piwu hórkojty přisłód z tym, zo so ječne chlěby w horcym popjele spražichu. Recepty za warjenje piwa znajmey z džéla B. Hrozného wo žiće. Eksistowaše piwo čmowe, čerwjene, droždženske, „ležak“ – warješe so w rozdželných stopnjach. Tehdyše zwobraznjenja piče piwa pokazuja: runje ze sudobjow, w kotrychž so dfoždžeše, je so z dołhimis troskami, zo by so zadobyće ječnych zornjatkow do kyrka zadžewało.

Jeli bě piwo z ludowym napojom, bě wino z kralowskim – hižo po płaćiznje, přetož so dyrbješe dowažować. Z wosebitym rjemjesłom bě prasowanje kićow, podobnje kaž prasowanje wolija ze sezama.

HORNČERJO A CYHELERJO

Hlina, jedna ze zakładnych domjacych surowiznow Mezopotamiskeje, měješe jara uniwersalne wužiwanje. Zetkawamy ju zaso w X. kapitlu, přetož lědma hdže ma rjemjeslnik bliże k wumělczej hač při wudžělkach z hliny. Zahe je so jako twarski material wužiwała, zwjetša ze słomu změšana, za zhotowjenje palenych a njepalenych cyhelow, štož mamy za sargonowu dobu dokladżene. Do hliny je so asfalt přidawał, a tak nastą material runje tak trajny kaž kamjeń.⁵⁹ Format cyhelow so po času a měsće rozeznawaše. Zhotowjachu so płone a dute cyhele. W Uruku so rady małe cyhele z rozměrami 16 x 6 x 6 cm hač do wulkosće 24 x 6 x 6 cm wužiwachu (němscy archeologojo je „Riemchen“ mjenuja). Wot druhdže znajemy tež cyhele wulkich formatow 18 x 9 x 9 cm hač do wulkosće 47 x 47 x 7 cm. Poněčim je hač k luksusowym cyhelam z wšelakobarbnej glazuru dόšlo. Z wšelakorym formowanjom powjercha so da zaćišc reliefsa docpěć. Tež cyhele su hižo wumělczy načisnyli, ale rjemeslnicy je zhotowjachu (X. kap.).

Z jednym z najrozšeriennišich rjemjesłów, kotrež do předhistoriskeje doby saha, je hornčerstwo. Sumeriske mjeno wo jeho starodawnosci swědči – wuraz *p a c h a r* je předsumeriska požconka. Z keramiku so člowjek hižo we swojim stajnym sydlišcu přizjewja. Někotryžkuli z hornčerjow so k nazhonitemu wumělczej horje džéla, kotryž wě swoje wudžěłki do rjaneje formy wumodelować a často z wuběrnym geometriskim abo figuriskim motiwom wupyšić.

Hlina wobydlerstwo Mezopotamiskeje cyłe žiwjenje přewodźeše. Hodžachu so z njeje hlinjane znamki, sudobja, rozdželný grat a kašć, znajmjeńša za tych bohatśich. Z hliny so hodžeše tež

* Wšě citaty z *Eposa wo Gilgamešu* podawamy z přełožka L. Matouša a V. Zamarovskeho, Bratislava 1975.

taflička za pisanje činić, tu sej wšak sam pisar přihotowa. Hornčer z pórcinowiny tež drobne předmjety džělaše.

ZHOTOWJERJO MATOW A PŘEDŽEŁOWANJE SĆINY

Wuraz *ad gub* woznamjenjacy předžełowarja sćiny je tohorunja z předsumeriskim substratom.⁶⁰ Ze sćiny so maty, košiki, šatule a słomjanki. Wulka hłuboka słomjanka, ze sćiny a witkow splećena, z kožu počahnjena a z asfaltom wusmolena, služeše jako běžne płuadło předewšem za přibróznu pławbu po prudže, dokelž so da lochko zhotowić a lochko wobknježić. Akkadski wuraz za ju bě *kuppu*, džensniši arabski wuraz je *guffa* (wobr. přil.); wubudži tež wobdžiwanje Herodota (Stawizny I, 194).

Sćina služeše za zhotowjenje wjele wužitnych předmjetow, na příklad plećenych zawěškow, kotrež durje narunachu. Ze zdónkow sćiny so tež kije zhotowjachu, kotrež so, z asfaltom napjelnjene, tež hodžachu jako pućowanske kije wužiwać. Sćina bu we wjele padach z dobrym narunanjom drjewa, na kotrež bě Mezopotamiska chuda.

ĆESLOJO A BLIDARJO

Drjewo sej priwatnik móžeše jenož čežko wobstarać, tohodla so ćeslojo zwjetša jenož w służbach palasta abo tempa namakachu. Mjeno předsumeriskeho pochada – *nagar*, akkadsce *nagaru* – česlu kaž tež blidarja wopřijima.⁶¹

Činitosć nagara potajkim zhotowjenje meblow a durjow⁶² zjednoća – tak droheho přisluška domu, zo na příklad lisćiny džědžičnego⁶³ abo kupnego a předawanskeho inwentara we wusłownym naličenju wot jich wobsahowachu. Dale so sem twarjenje łódźow (tuž česlistwo) a wozow (hinak prajene tež kołodżejstwo) zaradowaše.⁶⁴

ZHOTOWJERJO TKANINOW A DRASTOW

Fachowcy so džensa prašeja, što je starše: pletwa ze sćiny – abo wołmjana abo lenowa tkanina. Erkki Salonen wo tym sarakastisce přispomnja, zo ze staršim rjemjesłom dyrbjało krawcowstwo być, dokelž Adam a Eva po zjědzenju jabłuka ze štoma spóznaća zwěścištaj, zo staj nahaj, běšeštaj potajkim do kupnicy Při figowcu po šaty. Za zakryće čela so hodžachu tež kože z nałożonych zwěrjatow. Dokładowy material wšak zubej časa podleža.

Předženje a tkaće wołmy abo lena (pozdžišo tež bałmy) bě wot předsumeriskich časow znate. Wuraz woznamjenjacy tkalca – u š b a r – je zaso předsumeriski substrat a je do akkadšciny jako *išparu* přešoł. Wołma spředžena z wrječenom měješe swoje přirodne barby: bělu, čornu, brunočerwjenu, ewentuelnje so tež šery wotsćin přez spředženje běłeho a čorneho włokna docpěše. Wołma je so wšak tež barbiła. Za docpěwanje wosebiteho efekta so złote włokna přidawachu. Wo předžełowanju lena wšak wěmy mjenje. Lenowe tkaniny so jara wysoko pohódnoćowachu a służachu jako drasty za sochi bohow. Z předženjom wołmy so zwjetša templowe njewólnicy zaběrachu. Tkaješe so na krosnach (na wertikalnych typach), z kotrychž so jenož drobne wobstatki zachowachu, na příklad čołmiki, kajkež B. Hrozný z wurywankow w Syriskej před lětami sobu přinjese. Ze zwobraznjenjow znajemy egyptowske a palestinske krosna a po analogiji sčehujemy, zo so mezopotamiske krosna wot nich lědma rozeznawachu.

Z płatow so najrozdžělniše družiny drastow a kapow zhotowjachu. Mezopotamiska moda⁶⁵ směr tež w susodstwie postaješe, hdjež wulke naprašowanje za importowanej konfekciju eksistowaše. Jenož zo z mezopotamiskeho tekstila so jenož bjezwuznamne zbytki zachowachu, z

kotrychž so njehodži podoba cyleje formy dopóznać. Na zbožo mamy dosć zwobraznjenjow – na sochach a reliefach.

W plokarnjach a tkalčich džěłarnjach při templach a palastach powšitkownje njewólne mocy džěłachu: předožene njewólnicy a jate. Z nowobabylonskich časow mamy cechu tkalcow jako swobodnych rjemjesnikow dokladženu. Z předženjom na wrjećeno sej tež wysokorodžene damy čas přikrótachu. Najskerje so tež z wušwanjom zaběrachu, hdyž chcychu swoju drastu abo šaty knježičelov abo templowych hódnoscerjow wupyšić. Woblubowane bě wosebje pisane wobrubjenje, čerwjene abo čmowomódre; wuraz za to je z wušwanjom identiski.

WUDŽEŁKI Z KOŽE

Črije a sandale so hač do časa Hammurapia jenož zrědka jewja.⁶⁶ Jich zhotowjenje so předewšem do hórskich kónčin koncentrowaše. Z najlepší marku črijow bu „made in Mitanni“ – črije z rukow hurritskich šewcow. Kožu tež sedlarjo wobdžělowachu, kotřiz wójsku počechnjenja za nahłowniki, kłokownicy, tarče, křudy a podobne dodawachu. Z kože so móšnje za slěbro, futerale za rozdželný grat a za brónje zhotowjachu. Ze skopjaceje kože so měchi za wodu a měchi za pławanie zhotowjachu; měchi za pławanie so z powětrom wupjelnjachu – wolóżowachu pohib a zawěscachu stabilitu rěčnych spławow (*kelekow*). Šewcy a zbytni wobdžělarjo kože powšitkownje swobodne cechi wutworjachu. Zakonje Hammurapia ličachu z jich mzdowym poměrom a rjadowachu tež přiſlušne mzydly.

Hdyž poča aramejšcina akkadščinu wutlóčeć, započachu tež na pergamentowe róle pisać. Tak rozkčěwaše rjemjesło, kotrež je zhotowješe. Jich zhotowjerjo buchu swobodni rjemjeslnicy a zjednoćachu so do cechow.⁶⁷

KOWARJO, KOWOLIJERJO A KOWOKLEPARJO

Wobdžělowanie kowow słuša k tym zaběranjam, hdjež jenož wo rjemjesło njeńdže. Nimo serijowych wudžełkow tež džěla nastachu, kotrež kołk wumělskeje twórby njesechu. Škréće kowow a zhotojenje lećinow hižo wěste elementarne wědomostne znajomosće a wuznamne technologiske nazhonjenja předpokładowaše (XI. kap.).

Kopor (sumersce *urudu*, akkadsce *eru*, štož so da z našej „rudu“ přirunać) do Mezopotamiskeje z Małeje Azije, Armenskeje a Elama hižo wot 4. lěttysaca příndže; rěčimy tu wo dobję chalkolitikuma.⁶⁸ Železowa doba je so wosrjedź 2. lěttysaca započala, přenje naspomnjenje pochadža z časa Hammurapia, ale połny rozkčěw wona za čas nowoassyriskich knježičelov dožiwi. Železo⁶⁹ z Małeje Azije, Armenskeje a Persiskeje příndže. Na spočatku bě jeho płačizna wysoka. Assyričenjo jo „dar njebjes“ mjenowachu a přicpěwachu jemu magisku mōc. Poněčim so wuživanje železa rozšerješe. W Dur Šarrukinje (III. kap.) je so nimale njewučerpajomne mnóstwo železnych wudžełkow namakało – brónjow, gratow, rječazow, hozdžow a tak dale. Wužiwachu so tež wołoj, cyn, antimon a magnezit.⁷⁰

K drohim kowam, kotrež rjemjeslnicy, ale wosebje wuměłcy, wobdžěłachu, złoto a slěbro słušaštej.⁷¹ Wosebje je so rafinowane złoto hódnociło. Přez złoto špatneje kwality mjezynarodne njedorozumjenja nastachu. Tajku posylku reklamowaše kassitki knježičel Burnaburiaš w lisće Amenhotepoj (Amenofisej) IV., kotryž je so w amarnskej korespondency zachował:

„Twój wupósłanc, kotrehož sy ke mni pósłał, 20 minow złota přinjese, jeho hódnota wšak njebě połna. Hdyž bu do škrejneje pjecy date, njewuńdże ani 5 minow ryzy złota.“⁷²

Železo kowar mjenowany *nappaḥu* wobdžělowaše (sumeriski wuraz SIMUG znowa wot předsumeriskeho wobydlerstwa).⁷³ Měješe přeco džěłarnju při měščanskich wrotach (jedne wrota w

Borsippje runjewon Wrota pjecow rěka). Tu škrěješe rudy abo přeškrěwaše kow, zliwaše železo z wojojom, cynom abo koporom. Z jeho rukow ratarski grat wuchadžeše, rubate nastroje, předewšem brónje, a druhi grat. Zakladny woznam tež za dalše rjemjesla płačeše: koporklepar rěkaše *nappaḥu sippari*, złotoklepar *nappaḥu ḥurasi*, ewentuelnje tež *kutimu*. Wosebite mjeno ma tež zhotowjer kłokow. Rhjemjeslnicy přeco cyły produkciiski proces wot škrěća do wobdželowanja wukonjachu. Zasadżowachu tež drohokamjenje do kowa a zhotowjachu kultowe sóški. Přijimachu tež drohočinki za wučisčenie a za wuporjedźenje.

Dowažowaše so džeń a wjace drohotnych kamjenjow, a tak je tež jich rjemjeslne wobdželowanie přirostło. Najpožadaniše wudželki, kaž naušnicy, amulety, připowěsatka, sponki, so po serijach zhotowjachu: wotliwachu so we wapnowcowych abo serpentinowych lijerskich formach. Najebać to wšak rjemjesla wobdželowace kowy w Mezopotamiskej někajke kedžbyhódné městno nihdy njezaběrachu. Bjezdwa bě wjace kowokleparjow hač naprašowanja za nimi. Na rjemjesnikow so wysoke žadanja stajachu a rjemjesnik hladaše wosebje w tym padže wotpowědować, jeli bě nadawkidawar z wuznamej wosobinu. Hdyř je so dał mějičel bankoweho domu Murašu & synojo smaragd do złoteho pjeršćenja zasadžić, dosta wot rjemjeslniskeje dželarnje garantiju, zo jemu 10 minow slěbra wuplaći, jeli smaragd za dwaceći lět z pjeršćenja wupadnje.⁷⁴

KAMJENJEČESARJO

Jich rjemjesło bě hišće mjenje rozšērjene,⁷⁵ hačrunjež Hammurapi jich wosebje mjenuje a jich mzdowy tarif podawa. Wurězowachu pječaty, někotre z nich su hižo małe wumělske twórby. Skerje hižo rjemjeslnje rozdželny grat zhotowjachu, na příklad bazaltowe rozmlěwaki žita, tołkače, šklě a sudobja, hlowicy hejow, podnohi trónow a podobne.

Wudželki ze slonowiny z rukow rjemjesnikow njepochadžachu – słušachu k rězbarstwu, kotrež so často na cuze, wosebje egyptowske mustry zeprěwaše (X. kap.).

RJEMJESLNISCY WUČOMNICY

Dokelž ani w Sumerje žadyn wučenc z njebja padnył njeje, a to najebać wšě móžne wołanje božich patronow, buchu za jednotliwe rjemjesla wučomniske lěta postajene, druhdy jara dołhe; najdlěje je so w twarstwje wuknyło, wosom lět. Ćežko zrozumliwy bě šešcéltny wučowanský čas w rjemjesle, kotrež čisčenie a plokanje přewjedźe. W tkalstwje a blidarstwje je so pjeć lět wuknyło, ale wučbny list w pjekarstwje je so hižo po pjatnaće měsacach nabylał.⁷⁶ Je so cyły rjad wučbnych zrěčenjow wobchowało, wšo z nowobabylonskeje doby.⁷⁷ Do wučomnistwa přijimaše mišter njewólnika wot jeho knjeza, kotryž bě winowaty wučomnikoj kóždy džeń jězdź a kóžde lěto woblečenje wobstarać. Mišter bjerješe winowatosć na sebje hladancej swoje rjemjesło w předpisanej dobje wučowować, hewak wulkim pjenježnym pokutam podležeše. Wučbny poměr móžeše hižo po Hammurapi tež z adopciju wučomnika přez mištra nastać. Jeli mišter adoptowanemu wučomnikoj rjemjesło projadnje njewuwučowa, adopcija je so zběhnyła a wučomnik je so do staršíského domu wrócił (§ 188 a 189).

MZDOWE TARIFY

W kotrej měrje wšak tež za mezopotamiske rjemjesło płačeše, zo ma złote dno? Hdyž mzdowe tarify Hammurapiowe zakonje přehladamy, započnemy na tym jara dwělować. W § 274 so džesać rozdželnych rjemjesnikow naličuje a jich dnjowa mzda čisluje; bohužel je runje tute městno poškodžene, tak zo pak znajmey wysokosć mzdy a njewěmy, wo kotreho rjemjesnika dže, pak

nawopak. Znajmey jenož dnjowu mzdú sukarja we wysokosći 5 (druhy 6) zornjatkow slěbra a mzdú blidarja we wysokosći 4 abo 5 zornjatkow slěbra.⁷⁸ Z přirunowanja ze mzdami, kotrež ratarscy dželačerjo wosebje za čas žnjow dóstawachu, wuchadža wulki rozdžél na njelépšinu rjemjesnikow. Mzdy rjemjesnikow so wšak w praksy po nuznosći jich potrjeby pohibowachu.

Mezopotamiske rjemjesla k jenož mužam přewostajenym naležnosćam njeslušachu. We wjele rjemjeslach tež žony skutkowachu, kaž to tež mjena jich zaběranjow wobswědčeja. Storčimy nic jenož na tkalču, plokarniču, mlynkowu, pjekarku a kucharku, ale tež na piwarču a na žónskej mjenje rjemjesłow kowokleparja a złotokleparja.

RJEMJESLNISKE CECHI

Hdyž w druhej połojcy 2. lětysaca su mezopotamiske města tajki rozsah nabyli, zo sej za spokojenie narokow plastow a templow hiše další rjemjeslnicy wužadowachu, počachu towarzstwa nastawać, kotrež běchu na srjedźowěkowske cechi podobne. Tak sej hospodarsku propseritu zawěscowachu. Nabywachu tak tež lepše móžnosće surowizny wobstarować a móžachu lepje wulkim nadawkam a wobšernišim džělam wotpowědować. Člonovo tutych towarzstw bydlachu we wosebitych džělach města, wěstym rjemjestam běchu wěste hasy wuměnjene. Towarstwa tež pódú wobsedžachu, štož jim zmóžnješe sej přirodne produkty ze swójskich žórłów zawěscować, a nic z kupju abo wuměnu. Nastaće a organizowanje tutych towarzstw su mjez orientalistami z předmjetom zwady stali: dotal so z wěstotu njewě ničo wo awtonomnym charakterom jich organizacie. W žórłach so na čole tutych towarzstw dohladowar naspomnja, sumersce **ugula** a akkadsce *waklum* mjenowany. Wot srjedźnobabylonskeje doby so tutón terminus zhubbja a na jeho městno *rabu* stupi, wuraz, kotryž najprjedy našemu mištrej wotpowěduje.⁷⁹

Sy swojich překupcow nad hwězdy njebjes rozmnožiła.

Bibliski profet Nahum 3, 16

VI

WOT KLAMARJOW K BANKOWNIKAM

WIKOWANJE ZA HOTOWE PJENJEZY A NA POŽČONKU

ŠTOŽ JE SO DOWOŽOWAŁO A WUWOŽOWAŁO

Tak kaž druhdże na swěće je so tež w Mezopotamiskej wikowanje z naprašowanjom za wěcach započało, kotrež njeběchu.¹ Započa so wuměna tworow, kotrychž bě nadbytk, předewšem ratarskich produktow, za wěcy, kotrychž zaso susodža dosć mějachu. W mezopotamiskej znajemy hižo z prawěka namakanki křesawca, kotryž hač z kónčin Wanskeho jězora pochadža. W halafskiej dobjie so namakanku mušlow z Indiskeho oceana jewja, z obejdskeje periody znajemy zaso pječaty z połdrohokamjenjow, na příklad z lazurita, kotryž najskeře z afganskeho Badachšana při žórlach Oksa příndže. Ze samsneho časa su namakanki kopora w južnej Mezopotamiskej, kotryž je so najskeře z Dilmuna sem dowożował.²

Tute namakanki potwjerďeja, zo je mezopotamiske wikowanje jara zahe nastalo. Kak wšak konkretnje fungowaše a wosebje na kotrym wuměným zakladže, to je prašenje, kotrež móža jenož pisomne doklady wotmołwić. Prěnje rozwučowanje nam stare sumeriske eposy přinjesu. W twórbi Enmerkar a En z Aratty³ čitamy wo sumeriskim knježičelu, kiž złoto, slěbro, kornalin a lazurit z teritorija džensnišeho Irana přez wuměnu za žito nabywaše. W druhej twórbi – Enki a swětowy porjadk – so wo łódžu praji, kotař je z Meluchchi nakład złota, slěbra a lazurita do Nippura dowjeza.⁴ A z předsargonskeje doby mamy hižo wjace dokladow wo wikowanskej činitosći lagašského palasta a templa; wikowaše so nic jenož ze žitom, ale tež z rybami a płatami. Wuwožowachu so tež njewólnicy.

WIKOWANSKE PUĆE A WOBCHADNE SRĘDKI

Eufrat a w mjeńšej měrje tež bóle torhacy Tigris běštej najstaršej arteriji wukrajneho wikowanja. Pisomne doklady wo łódžnym wobchadze po Eufraće mamy hižo z časa III. dynastije Ura. Z lagaša-Girsu do Nippura, zdaleneho na 150 kilometrow, łódź přečiwo wodže z wosomnačetonowym wjezwom a pjatnačečlonowej wobsadku přerěznje dwaj tydnjej pluwaše. Při pławbje z wodu wona jenož pjeć dnjow trjebaše.⁵ Porjadk rěčneho łódźnistwa hižo zakonje z Ešnunny wobsahuja (IX. kap.). Postaja podružne pjenjezy za łódź po tonazi, dnjowu mzdu łódźnika, zarunanie za potepjenje łódźe z njewobhlađniwoścē a postaje tež pjenježne chłostanje za jebate zadžerženje łódźe. W Hammurapiowych zakonjach so na rěčne łódźnistwo hižo džewjeć postajenjow počahuje. Na příklad twarski mišter za kwalitu natwarjeneje łódźe ručeše, kapitan za přenajatu łódź, haj namakamy tu samo tež zakladne wobchadne předpisy (§ 240).

Łódź bě z hłownym wobchadnym srědkom.⁶ Transportowa wjace twory hač wulkia karawana. Ze zwučenym porěčnym płuwidłom nimo guffy (V. kap.) bě – a je z tym do nětka w Iranje zwostał – kelek, akkadsce *kalakku*. Cyłkownje je to pławidło z nadutymi kožanymi měchami (V. kap.) – znajemy jo ze zwobraznenja na reliefach. Nimo kelekow su so wjetše nakładne łódźe twarili, jednore abo z wuwyšenym předním a zadním stwenom (prědnjej a zadnjeje špicu łódźe), a wlečne łódźe. Wo rozwitosti łódźnistwa wšelakorosc specializowanych mjenow łódźow po wulkosci a družinje nakłada swěđci: wosebite łódźe běchu za transportowanje žita, datlow, drjewa, cyhelow, skotu, wołmy...

Z přeswědčacym dokladom wo porěčnym transporće po Eufraće⁷ je instrukcija, kotruž Hammurapi naměstniké Šamašchasirej w Larsy připósła:

„*Sym Igmilsinej twarjenja łódźow dla pisał a sym jemu zdželić dał: „Přindź ke mni. zo bych či wozjewiļ, za čož sym so rozsudžiļ. ‘ Dokelž wón přišoł njeje, sym jemu mój list donjesć dał. Wudaj jemu bjez komdženja žito a datle, wo kotrež če poprosy, zo by je za dželačerjow plećacych scinu měł. Hdyž rozwažimy, kelko to płaći, džělo so dyrbi tak spěšnje kaž móžno skónčić! Njech so wuda žito z datlemi, myslene za pomocnych dželačerjow, zo njeby so twarjenje łódźow komdžiło a zo njebychu so maslili...“⁸*

Karum, rěčny přistaw, nic jenož kai woznamjenješe, hdžež lódze přistawachu, ale tež wikowanske srjedžiščo přistawnego města, hdžež běchu kwartery a składy spediterow a hdžež su tež kontrolerojo a změrcy we naležnosćach lódzneho transporta rezidowali. Jowle su so tež agentury wikowarjow z městow na Eufraće zasydlili, ewentuelnje tež z wosebitym sudnískim organom (na příkład měješe Sippar agentury w Mari a Mišlanje).

Wódne puče swój prěnjorjadny wuznam ženje zhobili njejsu. Prěnjotnje džěše jenož wo porěčnu pławbu, namórniska pławba je so w Persiskim zaliwje koncentrowała a pokoročowaše do směra k Indiskej abo wokoło Arabskeje. Srjedžozemske morjo woprawdžity wuznam hakle w prěnim lětysacu před n. l. naby; wikowanske pławby, z kotrymiž mezopotamiska twora móžeše do swěta dójć, běchu wšak z domenu Feničanow a pozdžišo Grjekow. Persiski zaliw je so k bywšej sławje hakle za persiske nadknjejstwo wrócił.

Nutřkokrajne wikowanske puče njejsu so kaž wódne rozwili,⁹ kotrež běchu hospodarniše, wěscíše a mjenje wučerpase. Sčasami je so transport kombinował: wódny džěše dale po suši. Wo wyšnosćowej instrukcji za tajki kombinowany transport wěmy z korespondency palasta w Mari:

„Drjewo, kotrež maš do města Šubat-Enlila transportować, njech je nakładżene w Mari na lódź a njech so płuwa do města Kattunana. Tak chěře kaž lódź dopluwa, njech kattunanscy přistajeni překładža tworu na wozy a transportowachu ju ke mni do města Šubat-Enlila.“¹⁰

Mezopotamiska sta so džak zemjepisnemu położenju z přirodnym křižniščom wulkich twjerdzowych wikowanskich trasow mjez wuchodom a zapadem, sewjerom a juhom. Je charakteristiske, zo so piktogram za wuraz „puć“, akkadsce *ḥarrānu*, jako křižowace so puče znazornja.¹¹ Wuraz *ḥarrānu* zdobom tež „pućowanje“ a „wikowanska ekspedicija“ woznamjenja. Mezopotamiska pućna syć jara zhusta njebě, tola wobydlene kónčiny so z pławnymi kanalami zwjazuja. Z woprawdžitej prědnojoaziskej magistralu bě wjazaca mjez Suzu a małoaziskim Efezom, kotruž je hakle persiski kral Darius I. twarić dał.¹²

Bychmy so mylili, hdy bychmy sej babylonsku „dróhu“ jako někajku Viu Appiu z kamjentnej dłóžbu předstajeli; w kónčinach bjez kamjenja by to luksus bylo. W najlepším padže běchu někotre hasy znutřka měščanskich nasypow, kotrež běchu za swjatočne procesije postajene, z cyhelemi wudlóžbjene a z asfaltom wulate. Při wuwzačnych přiležnosćach – na příkład hdyž so socha boha Marduka z Babylona do Aššura swjatočne přinjese, štož Aššurbanipalowa rozprawa wopisuje – dróhu dołu 350 kilometrow na kóždym džesatym kilometru z wohnjemi a ze sapatymi smólnicami woswětlachu.¹³

W Mezopotamiskej wokrjesnych dróhomisťrow njemějachu. Winowatosć puče zdžeržeć tym worštam připadny, kotrež služba k templej abo palastej putaše. Po napisach na měznikach knježicel hdys a hdys z wuraznym wuswobodženjom wot winowatosće puče a mosty w porjadku džeržeć pódú wotedawaše.

Nic přeco bě pućowanje wěste. Wuznamne wikowanske abo hamtske karawany tohodla wobrňena stráža přewodžeše, ale tež tak je k nadpadam dōšlo. W depeši nawoda karawany, kotaž bu runje nadpadnjenia, čitamy: „Pućowanje bě přetorhnjene, tohodla njejsym či móhl rozprawu pósłać.“¹⁴ Druhdy elementarna katastrofa tajke njedobrowólne přetorhnjenje zawirowa. W lisće z Mari so dowěmy: „Zliwk a blóto jeho překwapištej a zastajištej. Hdyž sym či po dorěčenju napisał, hišće njeje tudyše město wopušćił. We chwili, hdyž či tutón druhi list scélou, je wón runje k tebi wotpućował.“¹⁵

Njepředwidžane připady a racwawe strachi łakace na pućowanju, na příkład rubježnicy abo džiwje zwěrjata, złamane koleso abo powróceny wóz, pospytowaše wobydler Mezopotamiskeje z modlitwu k slónčnemu bohéj Šamašej, patronnej putnikow, wotwobroćić, kotryž w tutej funkciji – druhdy přejara – puć karawanow wobswěčeše:

*„Ty sy z pomocnikom putnika na jeho puću twjerdym
a namórniaka posylnuješ, hdyž boji so žolmow!
Ludžo z karawanow w někotrymžkuli wohroženju k tebi čěkaja,
tež překupcy na pućach a jich dowěrnicy chodźacy z měškami.“¹⁶*

Mezopotamisci překupcy sej wo pućowanjach zapisy činjachu, a tak sej móžemy časowu naročnosć jich pućowanjow předstajić. Někotre zapisy su poprawom najstarše itinerary. We fragmentach je so sumeriski zapis wobchował, najskerje z Hammurapioweho časa,¹⁷ wo pućowanju z Larsy přez Babylon a Sippar do Niniwy a wottam k brohu Eufrata do Tuttula a wróćo po assyrskim nutřkownym kraju přez Harran do Sippar a přez Babylon zaso do Larsy. Awtor itinerara tež přebywanje na wšěch zastanišćach naliča, z kotrymiž na wšě dwětysackilometrowe pućowanje cyłe 6 měsacow a 14 dnjow traješe. Jeho pućowanski wukon bě jara šwary, jeli přemyslujemy, zo so při tampusowanju w Babylonje 14 dnjow a při wróćopućowanju 13 dnjow w Babylonje zadžeržowaše, w Sipparje a Ašnaku 10 dnjow a w Šunje samo 26 dnjow.

Znajemy tež prototypy nakładnych listow. Jedyn wo nakupi twory w Kanešu na zličbowanku wikowarjow w Aššurje rěči, hdjež měješe karawana nakupjenu tworu transportować.¹⁸ Po dokladže přija nawoda karawany 32 minow a 42,5 šekelov slěbra (nimale 17 kilogramow). Slęduja pozicje, kotrež sumy na jednotliwe wudawki konkretizuja, njech dže wo nakupje (na příklad drastow, cyna, wosołów), abo wo kósty karawany (wudawki za přvod, za woblečenje, nakup picy a wuhotowanja za wosołów, mostowy dawk, zapłatk nawodże karawany, kotaž zanjechujomny džělk tworješe). Njepobrachowaše ani pozicja „rozdželne wudawki“.¹⁹

WOT WUMĚNY K PJENJEŽNEMU WIKOWANJU

Njebě to krótki puć. Wikowanje je někotre mjezschodženki přešlo, doniž k formje pjenježnego wikowanje njedónđe, tuž doniž kow městno powšitkowneho ekwiwalento njezabira. W starych zrěčenjach ze Šuruppaka abo z Lagaša, w kotrychž džěše wo předaň imobilijow, so za postajenie jich hódnoty w kowje přispomnjenje přidawaše, zo jednotka žita dnja wotzamknjenja tu abo tamnu hódnotu kopora abo slěbra měješe.²⁰ Na Maništuowym obelisku (IV. kap.) je so płaćizna pôdy najprjedy w žiće, potom w slěbrje podała: 1 gur žita za 1 šekel slěbra. Płaćizny zbytnych předatych wěcow so jenož w šekelach slěbra podawaja. Urnammuwe zakonje (IX. kap.) postajachu swójstwowe chłostanja jenož w slěbrje, podobnje tež pozdžiše zakonje.

W płaćiznowych a mzdowych tarifach zakonjow z Ešnunny²¹ so najprjedy jednotkowa płaćizna (1 šekel) postajena za rozdželne mnóstwo twory (na příklad za 1 šekel slěbra bě 1 gur žita, 3 kg wołmy, 1,5 kg kopora, 15 kg swinjaceho šmałca, 600 kg sele). Potom so podawaja jednotkowe mnóstwa wěsteje twory po hódnoće w žiće, postajene za předaň w drobnym (na příklad 1 l wolija za 30 l žita). Najenske pjenjezy za wóz, zapřah a pohonjerja so w žiće kaž tež w slěbrje postajeja – 100 kg žita abo 1 šekel slěbra. Podobnje so dnjowa mzda žnjenca postaja. Měsačna mzda ratarskeho dželačerja so wšak jenož w slěbrje wuličuje, ale přidawaja so hišće jědžne pjenjezy w žiće: dóstawaše 1 šekel slěbra a 60 l žita.

Powostanki naturalneho hospodarstwa su so tójhdy zdžerželi. Tuta dwojokolijatosć so tež we wurazach wotraža, kotrež so za słowjeso „płaćić“ hišće w akkadskich tekstach wužiwaja: namkamy pak wuraz *madādu*, wotměrić (žito), pak *šakālu*, nawažić (kow).

Za kupca wšak bě njepřihódnje w žiće płaćić; po ešnunnskich tarifach dósta wón na příklad wo štwórčinu šmałca mjenje hač hdjež w slěbrje płaćeše.

Mnozy mezopotamisci knježiçeljo tarify wudachu, hdjež tež nic we wobłuku šěršich zběrkow zakonjow. Dosahachu jim wosebite wozjewjenja za připodobnjenje momentalnej hospodarsko-politiskej situaciji.²² Wot urukskeho knježiçela Singašida z 19. lětstotka před n. l. je so wozjewjenje wo płaćiznach tworow wšědneje potreby (žita, wołmy, wolija, kopora) w jednotkowej rjadowanju, tuž kelko twory na 1 šekel slěbra dónđe. Je so pokazało, zo w Uruku, najwunošliwišich kónčinach

w cyjej Babyloniskej, bě žito tři razy tuňše hač w Maništuowym Akkadže abo w Ešnunne. Singašidowe płaćiznowe wozjewjenje ma na kóncu někajke wopodstatnjenje, štož wšak bě jenož z někajkej propagandu. Knježicel tu sebjewědomje wozjewja, zo je sej zaslužby wo derjeměće swojich poddanych dobył. Jeho słowa dyrbjeli bjeztróštne poměry zakryć, přetož tehdysē doklady z wšedneje praksy pokazuja, zo płaćizny twory běchu wo wjele wyše hač w tarifje.

Hammurapi we swojich zakonjach płaćiznowy tarif nima. Bjezdwlę je jón we wosebitym edikće, kotryž njeznajemy, wozjewił. Do zakonow jednotliwe mzdowe tarify někotrych rjemjesnikow a dnjowych mzdownikow zapřija: „Jeli sej něchtó dnjoweho mzdownika naja, zaplaći w času wot započatka lěta do 5. měsaca lěta 6 zornjatkow slěbra; w času wot 6. měsaca lěta do kónca lěta wón 5 zornjatkow slěbra zaplaći.“ (§ 273)

Mzda w lečnych měsacach wo pječinu stupa – wot kónca našeho měrca do kónca awgusta – hdyž su žně, mlöčenje a składowanie žita a hdyž je dźeň dlěši. Po tutym tarifje by dnjowy mzdownik za rok wyše dźesać šekelov slěbra zaslužił, wězo, pod předpokładom, zo budže přez cyłe lěto dźełać.

Z Hammurapiowej doby je nam tež napis assyriskeho knježicela Šamšiadada I. wo maksimalnych płaćiznach najwažnišeje žiwjenskej potrjebi: 2 guraj žita za 1 šekel, štož drje bě połojca Maništuoweje płaćizny, ale wo třecinu wyša hač Singašidowej płaćiznowej lisčinje. Hdyž přeskočimy wyše tysac lět, namakamy tež w Aššurbanipalowych napisach zapis wo płaćiznach žita, datlow, wolija a podobne. Jeli je přirunujemy, dóndžemy k wuslědkoj, zo je so na příklad žito porno Šamšiadadowej płaćiznje wo třecinu podróšiło.

Stupacy trend płaćiznow hižo w Mezopotamiskej wosta. Při tym hubjene žně abo wójnu njewobkedźbujemy: za čas Aššurbanipaloweho woblěhowanja Babylona hłód nastą a na čornych wikach je so za žito šesédzesać króć telko přerězneje „hamtskeje“ płaćizny zaplaćiło. Podróšowanje so w nowobabylonskej dobje pokročowaše, hdyž so za 1 šekel slěbra njecyłe dwě třecinje gura žita kupić dachu. Naprašowanje za babylonskim žitom je za persiske knjejstwo rozrostlo a proporcjonalne su tež płaćizny rozrostli. Za 1 šekel je so jenož 15 l žita kupiło, w nalěšim padže 40 l, tuž pječina toho hač prjedy. K wěstemu spadowaniu płaćiznoweho niwowa je hakle za Seleukidow dôšlo.²³

FUNKCIJA SLĚBRA JAKO PŁAĆIDŁO A NADAWK ZŁOTA

Wot chwile, hdyž kow nadawk powšitkownego wuměnoweho srědka přewza, přewaha slěbra prjedy poněčim skutkowaše, z přenjotnym płaćidłom w Babylonskej bě kopor a w staroassyriskiej dobje cyn.²⁴ Ze započatka 2. lětysaca před n. l. je so sumeriski wobchodny list zachował, kotryž mjez druhim wo wzajomnej hódnoće slěbra a kopora informuje: „Lu-Meskalamta-é & Nig-sisanab-sa, wobchodniscy partnerojo, přijachu wot Ur-Nunmar-kia 1.500 l wolija a 30 kusow płatow za drasty w cylkownej hódnoće 1 kg slěbra, zo bychu w Dilmunje nakupili... Tak chětre kaž so žiwi a strowi z wobchodnego pućowanja wróća, wotedawaja nadawkidawarzej za 1 kg slěbra 190 kg kopora.“²⁵

Zloto bě jenož w kassitiskej dobje z powšitkownym ekwiwalentom.²⁶ Hewak je sej slěbro swoju poziciju hač do persiskeje doby wobchowało, hdyž su so hižo slěbornaki razyli – dareiki.²⁷

Kow je so w sekanym slěbrje abo w dulkach, kijach abo rynkach wažił. Je so z minami (na 0,5 kg) a šekelemi (na 8,4 g) ličilo. Wotważene kusy měwachu tež signowanje, *kanku*, někajki kołk wěryhódnosće. (Hišće starowěkowski Rom wužiwaše kowowe płaćidło we formje cyhela ze zatłóčenym znamješkom mjenowanym *aes signatum*.) Tute woznamjenjenja wšak hamtske njeběchu, a tuž na nje zjawny škit njepočahowaše. Wotwisowaše wot dobreho mjena wobchodnika, kotryž na kow swoje znamješko da. Hišće njemóžemy tuž zdaloka wo pjenjezech rěčeć. Hdys a hdys so charakter pjenjeza Sanheribowemu poškelej (wotważene šćepki slěbra z masu na 4 g). Woprawdžite pjenjezy su so na babylonskej pódze hakle w grjekskej erje zjewili. W akkadskich pisanych dokumentach z posledních lětstotkow před n. k. so wuraz *istatiranu* jewja, tuž grjekski

stater: z jeho příkladom bě persiski dareikos, bě ze zlota z masu babylonskeho šekela (přibližne 8,4 g). Babylonske jednotki wahi buchu z příkladom za wšē pozdžiše pjenježne systemy a tež za seksagezimalny system grjekskich pjenjezowych jednotkow.²⁸

Hižo za I. Ursku dynastiju so zloto jako luskusovy artikl w Sumerje jewi, kaž mjez druhim namakanki z Urskeho kralowskeho pohrjebnišča wobswědčeja (X. kap.). Z Hammurapiowych zakonjow (§ 112) je wočiwidne, zo tehdy zloto hižo k běžnej tworje slušeše, kotaž so runje tak kaž slěbro a drohokamjenje transportej dowěrjowaše. Jeho překřivjenje z pjećorym hódnoty chłostachu.

Zloto rozdželnje woznamjenjachu: běle, čerwjene, ryzy a druhe. Do Mezopotamiskeje z wikowanskim pućowanju z Meluchchi (snadź pobrjohi Indusa) příndže, druhdy so krajina Hachchum wokoło Taurusowych horin podawa. Za III. Ursku dynastiju so w Elamskej rubješe, w kassitskej dobje příndže jako dar wot egyptowskich knježicelow. Po staroassyriskich rozprawach je so zloto w Kappadociji z myćom dobywało.²⁹

Płaćiznu złota rozdželné wobstejnoscē wobwliowachu. Za III. Ursku dynastiju bě poměr złota k slěbru jako powšitkownemu ekwiwalentej 1 : 10. Z čas Hammurapia 1 : 6, w nowobabylonskej dobje 1 : 12 a za čas persiskeho nadknjejstwa samo 1 : 15.

Naspomnjenje złota bu ze podstatnej potřebnosću w klawsulach starobabylonskich zrěčenjow wo dželenju zawostajensta. Praji so w nich, zo so cyłe zawostajene wobsydsto „wot słomy hač do złota“ rozdžela. W Suzy sej zawostajeni „žito, slěbro, złoto a wšo, štož dachu bohojo ludžom za wobsydsto, rozdželili“. W Alalachu mějachu z wysokej pokutu w złoce toho pochłostać, kiž zrěčenie bjez přičiny wotprě abo złama.³⁰

Hižo za čas Hammurapia je złoto paduchowa přiwabješe, a tak jeho kradnjenje kruće přesčehowachu:

„Jeli něchtó wot młodostneho abo njewónika slěbro, złoto, njewónika, ewentuelne njewónicu, štuku skotu, wowcu abo štožkuli bjez swědkow a pisomnego zrěčenja kupi abo do chowanja wza, budže so tajki čłowjek za paducha měć a ze smjerću pochłostać.“ (§ 7)

Z tehdyšeje sudnistwoweje praksy njeje so wšak žadyn doklad wo podobnym padže na nas přišoł. Z pozdžišich časow znajemy list adresowany Asarhaddonej z rozprawu wo padustwje złoteje platy, kotaž bě so z tempa zhubiła a kotruž w rukomaj wěsteho zhotowjerja pječatnych cylinderkow wuhladachu. Podobny pad mamy tež z nowobabylonskeje doby zapisany: z tempa boha Šamaša běchu so złote a slěborne předmjetы zhobili. W dokumente so příkaz wudawa, zo by so za nimi slědžilo.³¹

TAMKAR, HŁOWNA POSTAWA WIKOWANJA

Tamkar bě prěnjotnje nomad: wot města k městu poskičeše swoju tworu, sam ju na chribječe abo na wosole transportowaše. W drobnym nimo swójskeje hosćernje tež korčmarki wikowachu, wo kotrychž wikowanskej činitosi § 108–111 Hammurapiowych zakonjow rěča (IX. kap.).

Swoju tworu předawachu skotarjo a plahowarjo ratarskich produktow direktnje, bjez zasopředawarjow, a podobnje tež drobni rjemjeslnicy. Předań je so z posrđnistwom jednoreho zrěčenja přewjedla, kaž je so nam na jednym ze starobabylonskich dokładow wobchowało:

„Durčka z deskow słušace Marduk-Muballitej, synej Šamaš-Bel-IIlia, je Nabium wot Marduk-Muballita kupił. Jako jich płaćiznu je kupc 1 šekel přepruwowanego slěbra zaplaćil. Před Ibkatom, Apil-Ilušuowym synom. Dnya 11. Ajjara w lěće po postajenju Entenoweje sochi přez krala Abiešucha.“³²

Wšitcy tući drobni přemyslnicy, zasopředawarjo, korčmarčki, domjacy zhotowjerjo a podobne hišće zdaloka z tamkarami njeběchu. Tamkar w połnym zmysle słowa nimo wikowanskeje činitosée tež pjenježne transakcije, předewšem kreditne, wukonješe. Tamkaram zmóžnješe bankowa činitosć wulkowikowanske przedewzače, z kotrehož zaslužbu so w jich rukach kapital hromadžeše.³³ Tohodla na nich tež knježiċeljo a temple zajim mějachu a je z priwilegijemi wobdarjachu.

We fragmentach ze staroassyriskeje wobchodneje gmejny Kaneša mamy wičny porjadk zachowany kotryž najskerje je najstarší z dotal znatych.³⁴ Na situaciju tamkarow spominaja Hammurapiowe zakonje z dołhim rjadowm wosebitych postajenjow. Přepokladuja bohače wuwitu wikowansku činitosć, rozhałzkowanu syé kontrahentow, dodawarjow a klientow. Rjaduja počah tamkara k wikowanskemu zastupnikę – komisionarjej, jeho prawej ruce, kotryž jemu styk z kupcami posrědkowaše. Tón so akkadsce *šamallu* – „nošer kožaneho wačoka“ mjenowaše. Bě tuž předewšem z wikowanskim pućowarjom, społnomócnjenym přez swojego šefa tamkara nakupje surowiznow wobstarać a tworu předawać.

W § 104–107 Hammurapiowych zakonjow čitamy:

„Jeli tamkar šamalluej žito, wołmu, wolij abo někajku druhu tworu na předań da, šamallu sej přijate pjenježne sumy zapisa a je tamkarej wotwiedže. Wo pjenjezach, kotrež tamkarej wotwiedže, wón sej potom taflíčku z pječatom wozmje (t. j. kwitowanku).“

„Jeli bě wón njekedžbliwy a wot tamkara sej taflíčku z pječatom wo wotwiedżenych pjenjezach wzala njeje, potom so wupłaćena suma šamalluej dobropisa.“

„Jeli je šamallu wot tamkara pjenjezy přijał a potom to tamkarej zaprěl, tamkar před bohom a swědkami přisaha a šamalluej dopokaza, zo je wot njeho pjenjezy přijał, šamallu tamkarej trójne přijatych pjenjez wróci.“

„Jeli je šamallu wot tamkara pjenjezy na kredit přijał a tamkarej cyłu sumu wrócił, ale tamkar přijeće wotprě, šamallu před bohom a swědkami přisaha a tamkar šamalluej šešć króć wšeho, štož je wot njeho přijał, wróci.“

Pytnjemy, zo tamkarowa pokuta je wyša hač šamalluowa: jeli něchtó wyšu poziciju ma, jeho přeńdženje so kručišo posudžuje – *privilegia sunt onerosa*.

Hammurapiowe předpisy tež waśnje kreditoweho zawěscenja rjadowachu. Znowa so tam najběžniše padys naličeja, kajkež móža nastać. Z nich relatiwnje wysoka hódnota faktisce wukonjeneho džěla při wobdzělowanju pôdy wuchadža:

„Jeli sej něchtó wot tamkara pjenjezy wupožći a jemu polo přihódne za wobsyče ze žitom abo sezamom do napłaćenja da, a jemu ,wobdzělaj polo, zebjer a wzmi sej žito a sezam‘ rjekny, jeli sej tamkar potom wotnajerja wotnaja, kotryž polo ze žitom abo sezamom wobsy, ale swójstwownik pola (dołžnik) potom w času žnjow žito abo sezam wza, kotrež stej na polu zrostłoj, woteda tamkarej z danju žito město pjenjez, štož je sej wot tamkara wupožcił, a zaruna jemu wudawki za wobdzělanje pola.“

„Jeli polo hižo ze žitom abo sezamom wobsyte do napłaćenja da, wozmje sej žně žita abo sezama a wróci tamkarej doł z danju. Hdyž njemóže doł zapłaćić, da tamkarej město dołženki žito abo sezam z danju w hódnoće po płaćiwym kursu, postajenym z kralowskim wozjewjenjom.“ (§ 49–51)³⁵

Zaslužba na tamkara přeco nječakaše. Hdyž při pućowanjach zwonka Mezopotamiskeje babylonskeho njewólnika abo njewólnicu kupi, kotrejuž jeju bywši knjez spózna, „dóndže k jeju pušćenju na swobodu bjez zarunanja“ po § 280 Hammurapiowych zakonjow. Jeli njewólnik babylonskeho pochada njebě, je knjez winowaty tamkarej sumu zapłaćić, kotruž je za jeju wukupne pjenjezy nałożił (§ 281).³⁶

TAMKAR W SŁUŽBACH PALASTA

Tamkarej dowérjachu ważne nadawki nic jenož wonkownowikowskeje politiki, ale tež rozprawnistwa. Wězo, njewěmy ničo wo blišim wobsahu nadawkow. Tamkar bě njenapadny. Při pućowanach w zdalenyh kónčinach móžeš něstožkuli wobkedźbować, na příklad hač a w kajkej měrje so w susodnym kraju na wójnu přihotuja, kajki zajim je za surowizny a tworū trěbne za wjedźenje wójny, hač so w dwórskej wokolinje cuzeho palasta něšto nimorjadne stawa a podobne. Tute služby knježicel tak hódnočeše, zo tamkaram priwilegowanu poziciju přizna. Zo njeby to jara napadne bylo, wobdari w samsnym předpisu z priwilegom tež klóštersku měšnicu *nadītum* (VIII. kap.) a přislušnikow dalšeje bliže njepostajeneje skupiny. Po wuraznym postajenju § 40 Hammurapiowych zakonjow móžeš tamkar – hromadže z podatymi wosobami – swoje imobilije tež w tym padže předać, zo zjawnym zawjazkam podležachu, wosebje službnym winowatosćam (hinak njepřenošujomnym), kotrež z kupju na kupca přechadžachu.

Wobchodne žiwjenje so w přistawje koncentrowaše, hdźež lódże tworu wukładżechu a nakładżechu. Tam je tež znate srjedžišće karum nastalo.³⁷ W Ammisadukowym edikće (IX. kap.) so jeničce za mezopotamiski juh jědnaće tajkich srjedžišćow naličuje; namakachu so w kóždym wjetšim měsće. Kóžde karum měješe „wikowansku komoru“, na kotrejež čole předsyda steješe, akkadsce *wakil tamkari* mjenowany. Jako zastupjer městnych wikowarjow posřdkowaše styk z klientami a zastupowaše tež zajimy wikowarjow w městnym zarjadnistwie a w knježicelskim palasće.

PROTOTYPY BANKOWNISTWA

Fachowcy za hospodarske stawizny skedźbneja, zo zwaěsće njeje precizne za mezopotamiski system wurazy „banka“ abo „bankownik“ wužiwać.³⁸ Tola, w *Reallexikon der Assyriologie* hesło Bankhaus wustupuje,³⁹ přetož jeli so konwencionalnych zapřjećow wzdamy, druhe přihódne słowo jenož tak njenamakamy. Na mezopotamiskej pódze je so tysacy taflíčkow z transkakcijemi namakało, kotrež so ze swojim zaměrom zwjetša z wobchodami džensnišich bankow kryja. Dže wo dawanje kredita a zapołożenie pjeniez – slěbra abo druhich hódnootow. Runje tute doklady z hospodarskeje praksy přeswědčenje wopodstatnjeja, zo zakłady wobchodneje agendy so nimaja hakle w Grjekskej pytać. Je hódno přez ionskich předchadnikow grjekskich bankownikow hač k lydiskim a fenickim spekulantam wróćo hić, hižo direktnym šulerjam mištrow bankowych wobchodow w Babylonskej, hdźež wobdarjeni finançnicy w službach palasta, templu dželachu abo swójske předewzaće spěchowachu.

Poměrnje zahe dódźe k hamtskej postajenju danjowejje sadźby.⁴⁰ W Hammurapiowych zakonjach a w zakonjach z Ešnunne namakamy jeje hornju mjezu: 20 % při požčence w hotowych pjeniezach (slěbra) a 33 1/3 % při požconce žita. Při postajenju tuteje mjezy njeńdžeše hišće wochowarstwo, přetož w tym padže Hammurapi wěričela ze stratu cyłeje žadanki chłosta:

„*Jeli tamkar (t. j. w poziciji wěričela) dań nad 100 ka z 1 gura žita abo jednu šesćinu šekela a 6 zornjatkow z 1 šekela slěbra postaji a tajka dań sej tež wza, přińdže wo wšitko, štož je požći.*“ (§ 89)

Słowa zakonjodawarjow wšak jenož na hlinje abo kamjenje wostachu, praksa hinak wupadaše. Jenož wuwzańje namakamy doklady za to, zo wěričel je so z přez zakoń postajenej danjowej sadźbu spokojił. Žadachu wo wjele wyšu sadźbu po tym, kak wulke bě riziko požconki. W tehdyzej wokolnosći měješe mjenujcy dožnik dosć móžnosćow so bjez zapłaćenja zhubić, dale wěričejej móžachu pjenjezy na wróćopućowanju wot dožnika rubić a podobne. Po wjele dokladach sej jara často pjecdžesaćprocentne danje, haj znajemy samo tež pady bjezměrneho lichowarstwa we wysokosći 140 % danjowejje sadźby.⁴¹ Podobnje kaž njeje so džiwało na postajenje maksimalnych

płaćiznow a minimalnych mzdow džiwało, knježičelska awtorita njedosahaše ani za to, zo by so dodzerzenie postajeneje danjoweje mery wunućiło. Po wobsydstwie sylna a wliwna woršta tamkarow, kotrychž pomoc tež knježiceljo potriebowachu, je sej swoju njewotwisnosć zdžeržała: přečiwo jeje zajimej so tež palast boješe wustupić.

We wobchodnych kruhach so poněčim hospodarscy sylni jednotliwcy formuja, za kotrychž bu dawanie kredita z hłownym žórlom zasłużbneje činitosće. Tak je Balmunamche w južnobabylonskej Larsy sławu dobył;⁴² swoje wobhody praktikowaše w 19. lětstotku před n. l. a wjedzeše sej archiw, z kotrehož je so džé jenož džél zachował, ale tón dospołne dosaha, zo bychmy sej jón móhli w prawym swětle předstajić. Přez swoje wuspěchi je so naduł, tohodla so hižo njeda z mjenom tamkara titulować, ani njebydleše w štvrć tamkarow, ale we wosebitym sydle, najskerje tohodla, zo njebychu jemu zbytni do kartow widželi. Napřečo dožnikoj bě njesmilny. Hdyž bu dožnik z njesolwentnym, wza jeho do dožnego wotročstwa, a sej žadaše zastawy tež za pad jeho wućeka, chorosće abo zemrěća. Tež rukowar wuńdže ze strowej kožu jenož tak, zo cylu sumu zaplaći.⁴³

Ale Balmunamche bě jenož jedyn z mnich, tak zo kreditne wobchody w dobje před Hammurapiem njesławnosć dobychu. Kreditne hospodarstwo tež w staroassyriskej gmejnje Kaneš jara žiwje rozkć. Dožne wopisam, z kotrymž so dožnik zawjazowaše we wěstym času kapital kaž tež danje zaplaćić, wulki džél městnego archiwa předstajeja. Z Kaneša znajemy tež mjena „wikowanskich firmow“, kotrež slěbro, cyn abo žito požcowachu. Nimo Assyričanow so z tajkimi „wobchodami“ tež městni derje situowani wobydlerjo zaběrachu.

Njemało zapisow wo pjenieżnych transakcijow znajemy tež z palastoweho archiwa w Mari. Ani so wot džensnišeho šeka abo akreditiva jara njerzeznawaja. Kral Šamšiadad w jednym lisće synej Jasmachadduej, kotrež wěstu sumu za kup njewjesty trjebaše, starosćiwe pisa: „Sam mózu z ruki do ruki 90 kg slěbra dać. Štož zbytk nastupa, wudam La'muej taflíčku na 30 kg slěbra.“⁴⁴ Bjezdwěla džěše wo zličbowanku krytu do akreditowaneje wysokosće, z kotrymž je so přenošowanje 30 kg slěbra z Aššura do Mari wuzamknęło.

Wězo, wuwiče produkcije zwjazany z rozmachom wobchodnych počahow sej džělowe srědkи žadaše. Tak nastachu „bankowe firmy“, kotrež buchu za dołho (wot zakónčaceje fazy babylonskeho hospodarstwa w nowobabylonskej dobje a hišće w přenich lětdžesatkach persiskeho nadknjejstwa, kotrež babylonskej produkciji nowe wotbytnišço poskići) z wunošnym powołanjom. Často džěše wo swójbne předewzaća, kotrež z generacije na generaciju přechadžachu, tak zo na taflí tajkeho předewzaća w Babylonje Egibi & synojo⁴⁵ abo w Nippurje Murašu & synojo⁴⁶ móhlo wisać. Wobchodne doklady wobeju firmow přehladać woznamjenja stowki wobchodnych a knihowanskich taflíčkow přewuběrać. Wśudże so požonki starosćiwe zapisuja, kotrež podate firmy su dali, a zawjazki, kotrež su na so wzali, tež přewzate towaršnikowe podźel, twora a pjenjezy (tuž slěbro) přijate do chowanja a podobne. Kóšty běchu bjezdwěla jara wysoke, dachu sej je wšak z lichowanskej danju, hypotekami na zadołżene ležownosće a ze žadanku zarunać, zo by so za dožnika rukowar zaručił, abo zo bychu solidarnje wjacori dožnicy ručili.

Palast lochki nadawk njeměješe, jeli chcyše hońtwu finançnych magnetow wobmjezować. Na jednym boku dyrbješe na zjawny zajim a na properitu kraja, wotwisnu wot hospodarskeje potency šěrokich worštow, džiwać, na druhim boku wjetša abo mjeńša wotwisnosć palastoweje pokladnje wot pomocy hospodarsce sylnych wobstatkow rólu hraješe. Knježičelska wotpomoc na poł puću wjazny; dobry knježicel so znajmjeńša prócowaše někotre wosebje škrěcate wurostki jich samowónosće zlemić. Po zakonjach z Ešnunny so njesmědžeše požonka młodostnym a njewólnikam dawać a njebě so dowolało ničo wot nich do chowanja přijeć. Hammurapi złahodži twjerdy wosud rukowarja (§ 116 a 117); postaji smjertne chłostanje za jich zakrjudowanje. Dožne wotročstwo na tři lěta wobmjezowaše. Za předołženu swójbu bě to tež tak kruty wosud: do dožnego wotročstwa bjerachu dožnikowu mandželsku z džěćimi.

Dam ludži z tutoho města wuhnać...
dam jich jako ptačka do druheho hnězda wuhnać...
zapuščam Arattu... z prochom ju pokryju...
haj, zniču te město, zo wostanu z njeho jenož rozpadanki...

Sumeriski epos *Enmerkar a knjez z Aratty*

VII

RĚČ BRÓNJOW A DIPLOMATOW

MJEZ WÓJNU A MĚROM

POD WÓJNSKEJ STANDARTU

Bajkojty zloty wěk měra a pokoja so skónči, hdyž ekonomiske rozdžéle (zwjetša date tež z přihódnym połoženjom a lóšo docpějomnym přirodnym bohatstwom) doslědne k přeciwsťje wjedžechu. Najprjedy dóndže k rubježnym wuprawam a nadpadam mjez gmejnami, drobne bitwički so k wójnskim zražkam wurostowachu, kotrež chětro mjezu městneho konflikta přesahowachu. Hižo w sumeriskich eposach s rjekami hišće předsumeriskeje epochi je so z brónjemi šcerčalo a z čišćom hrozylo.¹ Wójnske tragedije, rozpadanki městow hromady čělow, kruty wosud jatych, to wšitko so kaž čorna nić přež mezopotamisku literaturu a jeje wumělstwo wije. Wójna bě za wjele knježicelov zmysł žiwjenja a rady so dachu – ze słowom a z wobrazom – jako dobyčerscy dobywarjo předstajeć.

Dwě tajkej charakteristiskej scénje zwobraznjenej na wukładzenju z mušlowiny a barbnych črjopikow mamy hižo zesrjedź 3. lěttsaca před n. l. Stej so na kralowskim pohrjebnišču w Urje (III. kap.) namakałojo a woznamjenjetej so tradicionelnje jako *Wójnska a měrowa standarta*.² Wójnska strona so započina z jara dramatiskim zjawom w najspódnišim z třoch pasmow: přež čěla njepřečelow dobyčerske wójsko na čežkých wójnskich wozach čahanych z wóslacym štyrizapřahom triumfalnje přechadža. W srjedźnym pasmje so konwoj jatych zarjaduje, šamale wuslečenych, kotrychž falanksa kralowskich čežkowobrónjencow z krótkimi hlebijemi, w pjelsćowych płaščach a kožanych nahłownikach. Scenka direktnje wosrjedź „standarty“ (na přečku diagonalow) najhlubše pokorjenje zwuraznja: jateho ležaceho na zemje bija, a z tym chcedža wostatnych zatrašić a k poslušnosći donući. Wuskutk sceny drobny detail stopnuje: posledni z rjada jatych wobroča hłowu – kaž by za kříkom krjudowanego towarzša.. W hornim pasmje sputani jeći defiluja a jednotliwie wojacy dobyčerskeje strony hižo w dokonjenych porjadku před kralom, kotrehož měrnje powjetšena postawa srjedźisnu hronjeho pasma a woprawdžite wjeršk cyłeje standarty twori. Za kralom je jeho wojerski wóz a hódnoscerjo.

Zadnja strona standarty so měrowa mjenuje. Zwjetša wšak je to wjerška wójny – triumf knježicela, kotryž bliduje a so na dobytku wjeseli. Na najspódnišej smužiso wójnski dobytk wotwjeduje: cyklisće so tu wospjetuje, kaž wjedža wosoły, wotnjesu brěmjenja, po wšem zdaću chětro čežke, dokelž muž sej nakład z paskom wokoło čela wolóża. W srjedźním pasmje skót čéri: byki, wowcy, kozy; ani woporne kózlatko njepobrachuje. Hornje pasmo hisćinu hódnoscerjow zwěčni: pijachu wino za zwuki lutnje.

UMMA A LAGAŠ NAMJEZNU ZWADU ROZRISUJETEJ

Napisy knježicelov často wo wójnje a měru rěča. Najwjetšu kedžbnosć napis Lagaskeho Entemeny zesrjedź 3. lěttsaca rozbudža, kotryž je z chroniku zwady mjez susodnymaj městomaj Ummu a Lagašom-Girsu*. Zwada je so wo dobrinu podlú kanala (snadž džensnišeho Šatt-el hai) wjedla, kotař woprawdžitu přirodnou žitnu komoru a žórlo ekistency za jednu abo druhu stronu předstaješe.

Napis wozjewja, zo sam bób Enlil hranicy knjejstwa boha Ningirsua (patrona Giru-Lagaša) a knjejstwa boha Šara (patrona Ummy) rozrjadowa. Potom je so na to zabylo a bě trjeba hranicy wobnowić. Pod nawodom boha wěrnostě a sprawnosće Satrama tak kiski knježicel Mesalim scini. Znow hranicu wuměri a postaji hraničny stołp jako widžomnu zepěru za přichodne časy. Ummiski knježicel Uš wšak je ze swojim wójskom hrnačny stołp powalił a do teritorija Girsu-Lagaša zadobył. Chronika naspomnja:

* Džensniše Tello sumeriske město Girus přikry, štož na spočatku nichtó njewědžeše; w bjezposrědnjej bliskoſci bě Lagaš, džensa al Chibba.

„Ningirsu, najwjetši Enlilowy wojowar, je sprawny rozkaz za rozputanje wojowanja přečiwo Ummje wudal. Na jeje wójsko je wón wulku syć mjetal, hromady čelov su so na polu bitwym nakopjachu. Knježičel města Girsu a Entemenowy džed Eannatum hromadže z Enkalleom, knježičelom města Ummy, woznamjeni hranicy a postaji po jich dołhosći stoły a napisy. Mesalimowy stołp je wón wróco na městno dał.“³

Zwada so wšak z tym njeskónči. Přehrata wójna za přehračka stratu teritorija a brěmjo wójnskich zarunanjow woznamjenješe. Město Umma je za porażku něhdže 12,5 kwadratnych kilometrow płodnego přestrenja a nimo toho lětne wotedače ječmenja we wysokosći 40 wulkich silow zaplačilo. Je bjez džiwa, zo žedžba za wječbu čim sylnišo narosće, čim dlěje zawjazk traješe. Ummiski knježičel Urlumma přesta po štyrceči lětach nic jenož winowatostne wotedače wotwjesć, ale powali tež hranične stoły a da je zničić. Podobnje z najblišimi swyatnicami wobchadžeše.⁴ Z Lagaskeho teritorija Entemena jeho wutłöči, Eannatumowy syn, a kaž chronikar praji, „za čas cofnjenja do Ummy na kuski roztepta a z jeho wójskow na pjeć městnach hromady čelov nakopi“.

Hdyž Entemena na trón postupi, dyrbješe hišće nadběh Ila, sebjepomjenowanego knježícela Ummy, wotwobroćić. Tak je so stało na zakladže změrcowskeho wusuda sudnistwa w Nippurje, kotryž je k lěpšemu Entemenu wušoł. K wopomnjeću swojich wuspěchow Entemena pozdžišo swyatnicu swojim božim wobškitarjam natwari a zakla kózdeho, kotryž chcył dawnu hranicu zranić.

Njepřečelstwo wobeju riwalow njeje ani změrcowski wusud nippurskeho sudnistwa, ani strach před zaklečom najwyśich bohow wotstronił. Poraženu stronu přeco žedžba wjedžeše so „wodow žiwjenja“ zmócić, wosudneho pohraničneho kanala. Bój wobeju městow so za Lagaskeho knježícela Urukaginu do kónca dowjedže, a to z doskónčnej płaćiwosću k lěpšemu Ummy, hdžež Lugalzagezi knježeše.⁵ tutón knježičel na hlinjanej wazy napis wobsahowacy strašne zakleće zawostaji:

„Njech njepřečel, kotryž tute město doby a jo zniči, namaka na městnje swojeho města hnězdo jědojtych hadow, njech je zmjećena twjerdźizna jeho města, njech nadpadnje naměstnika njepřečelskeho palasta zubybolenje.“⁶

REGULARNA ARMEJA A REZERWISĆA

Mezopotamiska dožiwi swoje wulke časy wojerstwa za Sargona z Akkada, kotrehož džél assyriologow⁷ za prěnjeho imperialistu we swětowych stawiznach ma: wšako z imperialistiskimi běchu wšitke jeho dobywanja, wot Persiskeho zaliwa hač do Syriskeje, Małeje Azije a Cyperna. Sargon ze jedneje strony stajnu armeju měješe (w jednym ze swojich napisow hordži so, zo z nim kóždy džeń 5.400 mužow wobjeduje) a z druheje strony jednotki wutworjene na zakladže namołwy.⁸

Nic wšě doby wšak tajki charakter mějachu. Nimale stolětna přestawka w dobywanjach za III. Urskeje dynastije eksistowaše; tohodla so tuta doba tež *Pax sumerica*⁹ mjenuje. Tutón lětstotk je so pod knjejstwom běrokratisce zorganizowanego mócnarstwa minył, kotrež je so na defensiwu wobmjezovalo. Wotrażowanje tuteje taktiki namakamy tež w datowanskich formulach. W Saurenowej edicji lisčinow tuteje doby čitamy na příklad datowanie: „Lěto po tym, zo kral Šusin je amoritisku scénu“ natwarił“ – tuž wobornu scénu přečiwo přivalujucym nomadiskim Amoritam.

Tola brónje su tež w tutej dobje zašcerčeli. Za čas dołheho knjejstwa Šulgia su so wójnske wuprawy přečiwo Elamskej předewzali, ale słowo mějachu předewšem wobchodnicy, twarscy mištrojo a literaća. Mócnarstwo je za tute „zlepšowanje wašnjow“ zaplačilo. Wojerski potencial Urskeho mócnarstwa je so přečiwo čerstwej syli zapadosemitiskich kmjenow Amoritow jako njedosohacy wopokazał – a sumerscy pěsnjerjo móžachu město odow na dobyće jenož sławny Skóržba wo zahinje města Ura (XII. kap.).

Dokonjanu organizaciju armeje jako hłowneho instrumenta za zwoprawdżenie zwjetša ekspansiwej polityki najwurazniši knježičel amoritiskeje dynastije Hammurapi na mysli měješe.¹⁰ Do organizaciskich prašenjow je wón často ze směrnicami a wukazami adresowanymi naměstnikam prowincnych městow zasahnył, kaž tež z wjele předpisami swojego zakonika, kotryž móžemy za jadro najstaršeho wojerskeho porjadka měć.

Woborna winowatosć bě zasadnje powšitkowna a za jeje kontrolu su so zapisy wosobow wjedli, na kotrež so winowatosć počahowaše. Wuswobodženje wot njeje je sej knježičel sam wuměnjene. Na jedne naprašowanje naměstnika,¹¹ hač wón móže štyrjoch pjekarjow města wot woborneje winowatosće wuswobodžić, je Hammurapi wotmołwił, zo wón smě jenož jeničkeho wuswobodžić – podawa jeho mjeno – a tež to jenož pod wuměnjenjom, zo za jeho městno zastupnika nastaji.

Hammurapi rozdželenje armeje do dweju wulkeju dželow přesadžowaše: do infantrijského a do jednotkow postajenych na wodźe* wojskować, hinak prajene někajka družina namórska infantrijska. W zakoniku so jězdní a wóznistwo njenaspomnjeja, te su swój wuznam wo na tysac lět pozdžišo nabyli, za čas knjejstwa assyrijskich wulkokralow. Wotsłużenje wojerskeje služby je so za zasadnje wosobinske mělo, njeda so na zastupnika přenjesć. Štó po namołwje so na wojerskej wuprawje wobdželić njenastupi abo město sebje mzdowu mówc pôsla, zaplaći ze žiwjenjom. Jeho wobsydstwo potom namrěwcej njeslušeše, ale wosobje, kotruž chcyše město sebje do pola wupošlać (§ 26).

Prostych přislušníkow swojego wójska je Hammurapo před swojowolu rozkazowarjow škitaše. Hišće w sumeriskich wurazach so dwě jich kategoriji naspomnjetej: wyši PA.PA a niši NU.BANDA. W modernych přełožkach so jako „stotnik“ a „poručník“ podawatej.¹² Jeli někajki z rozkazowarjow swojego podržadowaneho wobradny abo jemu něšto překřivi, jeli z nim kruče wobchadžeše, ewentuelnje jeho za wobtykanske pjenjezy třećej wosobje přenaja abo jeho w zwadze přečiwo sylnišemu přečiwnikej njewobškita, potrjechi jeho smjertne chłostanje (§ 34). Při natwarjenju mócnarstwa měješe armeja za Hammurapi přenjorjadny wuznam. Tohodla prócowaše so, nic jenož jeje disciplinu zesylní, ale pokazowaše tež starosćiwość wo jeje přislušníkow.

Tuta starosćiwość jim tež w času słušeše, hdyž runje njewojowachu. Móžachu mjenujcy na přidželenym njepředajomnym statoku hospodarić. Štó by jón wotkupil, by wo pjenjezy přišoł a statok by so tež tak k přenjotnemu mějícelej wrócił. Njemóžeše so wěričezej ani jako zastawa, ani jako dar abo mandželské abo džowce jako wěno dawać. W hospodarjenju na takim statoku móžeše jenož syn pokročować; jeli njebě hišće dorosćeny, winowatosć jeho wukublać maćeri připadny, za čož jej třećina statoka słušeše (§ 29). Hammurapi je tež předań swini a skotu dowěrjeneho přislušníkowej wójska zakazał. Ewentuelny kupc tajkeho skotu přińdže tohorunja wo pjenjezy (§ 35). Štóž dowěrjeny statok wopušći a so wob lěto njewróci, zhubi jón na přeco. A jeli něchtó na wopuščenym statoku tři lěta hospodarješe, zdoby jón na přeco (§ 30 a 31).

Hammurapi so tež wo tych swojich ludži staraše, kotřiz do njepřečelskeho zajeća zapadnychu. Hdyž so jatemu poradži wućeknyć, je so jemu statok tež potom wrócił, hdyž hižo druhí na nim hospodarješe, a to njedžiwajo na dołhosć njepřitomnosće přenjotnemu mějícela (§ 27). Jeli tamkar jateho wukupi a do domizny donjese, jemu gmejna kóšty zaruna, jeli wšak wona bjez srđkow bě, templ wotpowdnej gmjenje kóšty płaćeše; jeli trěbne srđki templ ani njeměješe, palastowa pokładowňa tamkarej wukupne pjenjezy zarunowaše.

Za zarunanie wukupnych pjenjez njeje so nihdy smělo statoka dótchnyć, na kotrymž wojak před swojim zajećem hospodarješe.¹³

Zajeće jako njezawinowane „njezbožo w służbje“ so tež w Hammurijskich zakonjach wo mandželstwje wotražeše:

„Hdyž bu něchtó z njezwěścomnym a w jeho domje je něšto k jědži, jeho mandželska budže dom zdžeržeć a na sebje kedžbować. Do domu druheho muža wona njezastupi. Hdy njeby tuta žona na

* Akkadski wuraz woznamjenjacy člonow tuthy jednotkow je *bā'irum*. Jeho přełožk lochko njeje. W dosłownym přełožku „rybar“ woznamjenja, ale Finet je w poslednim přełožku zakonika do francoščiny wuraz „sapeur“ wužil.

M. Birot jón jako „chasseur“, potajkim „hońtwjer“ přełožuje (ARMT XI, s. 251).

sebje kedžbowała a do domu druheho muža zastupiła, budže to jej dopokazane a wona do wody mjetana. Hdyž bu něchtó z njezwesćomnym a w jeho domje njeje ničo, z čehož hodži so žiwić, móže jeho mandželska do domu druheho muža zastupić; tuta žona je bjez winy. Hdy by mandželski wrócił, wróci so k swojemu mandželskemu. Kóžde z džéći za swojim nanom póndže. (§ 133–135).

Wobrazy dalších wojenských konfliktov, hděž Assyriska jako protagonistka wustupuje, podava akkadsce napisany dokument z Aššurbanipaloveje knihownje w Niniwje¹⁴ z 11. lětstotka před n. l. Assyriologojo jón w fachu „synchronistiske stawizny“¹⁵ mjenuja, w kotrychž so z chronistiskej formje někotre lětstotki trajace wojerske a politiske konflikty mjez srjedźnoassyriskimi knježičelegmi a kassitiskim knjezami Babyloniskeje wopisuja. Tu so změny hranicow mjez Assyrisku a Babylonsku slěduja, tola z assyriskeho stejišća. Assyriska so nihdy jako zwotročena strona njenaspomnja. Ani so wo žanym z assyriskich knježičelov njenaspomnja, zo so prócowaše swoje konflikty ze susodami změrcowsce rozsudžić, kaž to bě w zwadach Lagaša a Ummy.

BRÓNJE A WÓJNSKA TECHNIKA ZA WOBLĚHOWANJE MĚSTOW

Brónje a brónjenje hižo příslušnikow starosumeriskich gmejnow charakterizuja. Tak chětře kaž konflikty šerše rozměry nabychu, započa so napřemobrónjenje. Hižo Eannatum nad přeciwnikami z dokonjanymi brónjemi a wuzrawjenej taktiku dobywa. Nazornje to relief na *Supowej steli* (X. kap.) z wosebje zawrětymi jednotkami Lagaskich wojowarjow zwobrazuje, kotřiž su z hlebijemi a škitnymi tarčemi wobrónjeni. Na nimale dwětyaclétne pućowanje wot *Supowej stele* a Urskeje standarty by so hišće wjele zastanišćow k sławnym wójnskim zjawam z reliefow assyriskich despotow zjewiło. We wojerstwie Assyričanow dołhe wuviče wjercholi; pod heslom „woblěhowanstwo“ (polirketika)¹⁶ jo we fachowych słownikach a encyklopedijach namakamy. My so jich jenož cyle skrótka dótknjemy.

Z hlownym cilom wojerskich operacijow bě njepřečelske město dobyć. Kak je so při tym postupovalo, zachowuje na příklad dokument z Mari, w kotrymž knježičel w Ekallatumje Išmedagan swojego bratra Jasmachaddua, městokrala w Mari, informuje:

„Hdyž sym města Taramu, Chatku a Šunchamu dobył, sym so k městu Churare dóstal. Lědma zo sym jo woblěhował, sym dał woblěhowanske wěže z boranami postajić a za 7 dnjow sym jo dobył. Raduj so!“¹⁷

Tutej dwaj srědkaj: woblěhowanska wěža (akkadsce *dimtu* runje tak kaž homonym *dimtu* – „wobtwjerdžene sydlišćo“, tuž gmejna) a nadběhowe borany (*jašibu*) běstej z jadrom techniskeho wuhotowanja wójska, kotrež twjerdžiznowe nasypy nadběhowa. Předpokláduje so, zo so w Mari hlowne produkowanišćo tutych naprawow nachadžeše.¹⁸ Wěž so na kolesach suwaja, wobsadku nadběhowacu z jich wjerškow krytwa před njepřečelskimi přeciwonadběhami z cymbrow nasypow škitaše. „Hlowu“ borana je wobsadka skryta w delnim džěle wěže suwała a ze storkami je wona murje twjerdžizny potorhała. K dodatnym nastrojam rěble slušachu. Druhdy so za nje kumštne nasypy nastajachu, zo bychu so tak wysokostne rozdžéle wurunowali. Nimo toho su so tunle pod njepřečelske twjerdžizny kopali.

Assyriska armeja měješe tež „pyrotechnikarjow“. Z Asarhaddonowych analow zhonimy, zo naběhowarjo za pospěšenje kapitulacije woblěhowaneho města „za nōcny měr po nasypach wokoło hródžišćow naftu rozlachu a woheń założichu“.¹⁹ Njewěmy, hač w Assyriskej tež druhu pyrotechnisku operaciju znajachu, dokladženu na příklad z wotkryćemi w palestinskim Sichemje; tu je so hlebjija ze špicu we formje duteho elipsojteje wobalki z wotwěrami namakała. Do wotwěry bu z wolijom namočene džělo położene, kotrež bu před mjetanjom na cil zapalene. Někotre sceny z assyriskich reliefow ze sapatymi siluetami městow móža to wobswědčować.

Assyričenjo, wočiwidni mištrojo w technice dobywanja, z jenakej wunamakawosću tež twjerdžizny twarić wědžachu.²⁰ Zepérachu so při tym na dołhu tradiciju. Dosaha sławne hrodzišča w Uruku naspomnić, wobspewowane hižo w *Eposu wo Gilgamešu*. Runje tak su mōcne hrodzišča města Mari znate. Nimo hrodzišćow Aššura a Niniwy jako typiski muster z Assyriskeje wosebje Dur Šarrukin – Sargonowy hród – wustupuje. Hrodzišča postajene z palenych cyhelow běchu 24 metrow tołste a stejachu na poł metra wysokim kamjentnym podstawku. W prawidłowych wotstawkach z hrodzišćow wěže přetorhnjene z wrotami wustupowachu, kotrychž wuhotowanje hižo z woblěhowanjom ličeše, a to z natwarom předpola w formje klěšćow (bašty). Z njemjeńšej twjerdžiznu bě tež Babylon z hrodzišćami natwarjenymi wot Nebukadnecara, kotrež so za jedyn z džiwow Stareho swěta mějachu.

Wšě te naprawy zrozumimy, hdyz wobkedžbujemy, zo Assyrska a Babyloniska běstej dołhe lětstotki pufrowej stataj, wustajenej nawalam barbarskich narodow, kotrež w njesměrnych mnóstwach a z wulkej surowosću nadběhowachu.²¹

Jadro stajneje assyriskeje armeje prokownikowa infantrija a jězdní předstajachu, kotrež Hammurapi hiše njeznaješe. Tute stajne wójsko so wot časow Sargonidow so někak z 1.500 jězdných a 20.000 prokownikow.²² Knježičel měješe nimo toho hiše tež wosobinsku stražu a su tež druhe jednotki jewili, kotrež bjezposřednje knježičelskemu rozkaznistwje njepodležachu. K jadru stajneje armeje tež pisarjo, tołmačerjo, rozprawjerjo a wěšcerjo słušachu. Stajnu armeju w potrjebowym padže hiše na zakładze namołwy wudospołnjachu, kotaž so hač na něsto sto tysac wojowarjow počahowaše.

WÓJNSCY JEĆI A ZASTAJENCY

Wuznam jatych poněčim kaž towarzostnje kaž tež hospodarsce wot chwile, hdyz přestachu jatych zabiwać a počachu jich do dželoweho procesa zapřijimać. Knježičel jich jako njewólnicow za palastowe hospodarstwo wužiwaše, darješe jcih ewentuelne templam, hdžež buchu z njeswobodnymi dželowymi mocami na ležownoscach a w džělarnjach. Lěhwa muskich a žónskich jatych su hižo ze starobabylonskich časow²³ znate; mějachu samo tež wosebite woznamjenjenje *bīt asīri* – „dom wójnskich jatych“.²⁴ Jatych Assyričenjo za zběžkarjow mějachu, tohodla so k nim přeco jara kruće zadžeržowachu. Zajatych njepřečelskich knježičelow do woza dobycerskeho knježičela zapřahowachu, kotryž w triumfalnym čahu čahachu. Za kyrk jim druhdy wotčatu hłowu někoho z podleženeje strony přiwjazachu. Stawaše so, zo jim přez nós rynku přečehnjechu, a naposledk jich w klětce při hłownych wrotach směchej wustajichu.

Wosebje kruće je so z wubranymi skupinami jatych wobchadžalo, postajenimi za zatrašenje tych, kotriž žiwi wostachu: wotčinachu jim ekstremity, wotřezowachu nós a wuši, wukałowachu woči, torhachu jazyki won, štapichu čěla na koły, wotčahowachu kožu... Džěći njepřečelow do dobytych městow zwaěrachu, kotrež potom zapalowachu.²⁵ Assyriske wojerske komando bě w tutym swojim perwersnym postupowanju tajke porjadne, zo je wojerskim pisarjam přikazowało dokladnje ličbu wotčatych hłowow registrować. Hakle wotčate hłowy mjenujcy buchu z dopokazom, kelko njepřečelow su přemohli.

Wo Aššurbanipalu je so zapis zachował, zo bě mytowanje w tajkim mnóstwje złota wupisał, kelko jeho chaldejski přečiwnik Nabubelšumati waži. Wupłaći so tomu, kotryž jeho žiweho abo mortweho doda. Tutón Chaldejan da so w prócowanju hańbje wućeknyć wot swojego strażnika překlóć. Elamčenjo jeho čělo do sele nakładžechu a Aššurbanipalej pósłachu. Tón cyle bjeze sebje přikaza čělu hłowu wotřezać a ju jednomu z lubuškow swojego njeswérneho bratra Šamašsumukina přez šij pójsnyc.²⁶

Wobydlerjow podleženeho kraja, kotriž wšem tutym drastiskim sankcijam wućekných, wotwjedžechu do dobycerskeho kraja jako njewólnikow. Mužow po skupinach sputachu, pri čim jim často na šij tłuskace widlicy přičinichu, žony z džěćimi swobodne kročachu, často tež jědžechu,

ale wjele njeprawa dožiwichu. Hižo za čas pućowanja straže je wobčežowachu, kaž wo tym tež bibliski citat ze sceny deportacije wobydlerjow rěči: „A zběhnu wobrub twojeje drasty nad twoje woblico!“ (Nahum 3, 5)

Tež zastajency hižo k znatym postawam wójskowych konfliktow słuchachu. Dobyčerski wójwoda sej z rjadow podleženych wuznamnu wosobinu wuběraše, najradšo runje knježičela abo čłona jeho swójby. We swojim měsće jeho potom wobstražowa jako zastawu konsolidacije poměrow a pokoja wobydlerjow podleženeho kraja. Jedyn z wuraznych příkladów za to namakamy mjez pismami z palastowego archiwa w Mari. Šamšiada swojemu synej Jasmachadduej pisa:

„Hdyž zastajency příndu, je trjeba jich zregistrovać. Tući ludžo hižo tři lěta registrowani njeběchu. Njech so puščataj dwaj zastajencaj při tutej skladnosći na swobodu!“

Podobne wjele assyryskich knježicewelow postupowaše. Dobywachu sej samo zasłużby, zo žwieniaja přeciwnikow přelutowachu a zo jich tež z čłonami swójbow jenož do někajkeje wěstotneje jatby wotwjedžechu.²⁷ Znaty je pad judejskeho krala Jojachina, kotryž bu při deportacji Židow do Babylona ze sławnym zastajencom nowobabylonskeho knježičela Nebukadnecara. Rěča wo tym kaž klinopismowe žórła²⁸ tak tež biblia (Druha kniha kralow 24, 6). Nebukadnecar so wo zastajenca jeho dostojońscí wotpowědujo staraše. Jědž jemu direktnje z kralowskeho palasta posylachu a najskerje ani počežacu samotu začuwaše, dokelž bě w zhromadnosći z magnatami z Tyrosa, Byblosa a wot druhdze žiwy.

K ważnym zjawam přewodźowacym wójskowe akcje čeknjency słuchachu, kotřiž w straše swoje wjeski wopuščachu a w cuzych krajach nowu eksistencu pospytowachu.²⁹ Nic přeco je wo wójskowych čeknjencow šlo. Někotři su ze stracha před sudnískim sčéhowanjom wućekli, tež njewólnicy wućekowachu, zo bychu wosobinsku swobodu nabyli. W dokladach z Mari namakamy wjele rozprawow wo skupinach ludži, kotřiž we wućeku spomóženje před wojerskej winowatoséu abo zjawnymi džěłami, ke kotrymž su jich nučili. Problem tajkich čeknjencow so w zrěchenjach kassitiskich, hetitiskich a egyptowských knježicewelov rozrisuje. Zrěčenske strony so zawjazowachu, zo čeknjencow popadnjenych na swojim teritoriju wudawaja. Druhdy džěše wo politiskich emigrantow. Wěmy, zo na Nebukadnecarowym dworje w pisanej zhromadnosći rozdžělnych cuzych bě tež Med žiwy, kotrehož wurazne jako emigranta woznamjenowachu.

Mjez čeknjencami běchu tež žony a džěci. Jedyn tekst z nakromnych kónčin klinopismoweje kultury – z Ugarita – zapis žonow a džěci přidželenych do ugaritskich domjacnosćow wobsahuje. Při žonach so pdawa, hač dže wo wysokorodženu wosobu abo prostu přislušnicu klasy połnoprawnych, ewentuelnje wo njewólnicu. Džěci so po splahu rozeznawaja, kaž tež po pochadze z klasy. W zapisu so wšak tute žony jako maćerje džěci njepodawaja a cyły zapis docyla začišć zbudži, zo je so we wulkim chwatku zestajał. Assyriologojo tu napřečiwne nahlady zastupuja. Wo žonach w zapisu so praji, zo z Alašije (Cyperna) pochadžachu. Z pozdžišo namakanych tekstow z Ugarita wšak wuchadža, zo w tym času počahi mjez Ugaritom a Cypernom běchu přečelske. Najprawdžepodobnišo wułožk klinči, zo Ugarit cypernskim žonam a džěcom škit a přebytk we wokomiku wohroženja poskići.³⁰

MĚROWE ZRĘCENJE BABYLONA Z ELAMSKEJ

W mezopotamiskich stawiznach je poměrnje zahe k wotzamknjenju zrěčenja hižo wopravdže mjezynarodnego dosaha dōšlo. Ze zrěčenskymaj partneromaj běštaj Babylonski knježičel Naramsin a elamski knježičel awanskeje dynastije Chita. Naramsinowi předchadnicy z Chitowymi prjedownikami wojowachu, kaž nam Sargonowe, Rimušowe a Maništušowe napisy zdžěleja. Naramsin změni taktiku a wokoło lěta 2260 z Chitu zwjazkarske zrěčenje wotzamkny. Njeńdže tu jenož wo přeni dokument, z kotrymž Elamska na jewišcu stawiznow stupa, ale wo najstarše mjezynarodne zrěčenje docyla. Napisachu jo na hlinjanu tafličku w šěsc padorunych stołpikach po

woběmaj stronomaj. Je jo francoska ekspedicia na spočatku našeho lětstotka w rozpadankach Suskeho tempa Inšušinaka, jednoho z nawodnych elamskich bohow,³¹ wotkryła.

Tekst zrěčenja je na wjacorych městnach wobškodženy, tola dawa tež tak předstawu wo wobsahu wažneho dokumenta. Najprjedy so zrěčenje k bohowce Pinenkirje a sydomadwaceći elamskim bójstwam jako garantam jeho płačiwośće woła. Potom wozjewjenje sčěhuje: „Tutym bójstwam wobaj kralaj česc wopokazujetaj.“ Na kóncu druheho stołpika steji: „Bjerju sej za swědkow bohowku Sigašum, boha měsačka Napira a bohowku Narumteu.“ Hakle po tajkim nanožnym stilizowanym zawodźe elamska strona swjatočne wozjewja: „Naramsinowy njepřečel je tež mój njepřečel, Naramsinowy zwjazkar je tež mój zwjazkar.“

Dokument kónči so z wozjewjenjom:

„Njech so tu měr zachowa! Njech so wše zwady zhobia! Njech so přepadnje, štóż zrěčenje zrani! Njech so njestawa ničo złeho! Naši poddanojo twojeho njepřečela zakałaja, twoju mówc wobkruća, złamaja kóžde spječenje. Sym wopor bohej Inšušinakej přinjesť, zo by Naramsinowu mówc podpěrat. Njech je zaklaty kóždy, kotryž by chcył tutu taflíčku z tempa wotnjesć!“

Tute zwjazkarske zrěčenje wšak dospołnje runohódnaj partneraj njewotzamkještaj. Elamski knježičel porno akkadskemu bě w njeléšinje, dokelž ma w kraju wójsko druheje zrěčenskeje strony a Elamičenjo dyrbja wójsku škit poskičeć, zo njebychu swojich zastajencow w Akkadže strach krutych zasahnjenow wustajili. Elamski knježičel so w zrěčenju runje tak zaručuje,³² zo so prócuje „zło wot Akkada wotwobroćić“. Naramsinowe mócnarstwo mjenujcy Gutejojo znjepokojowachu, susodža Elamskeje, a tohodla bě Naramsinej tak na tutym zrěčenju zaležalo. Hižo ze swojej eksistencu Gutejow wot inwazije do Babylonskeje wottrašowaše – znajmjeńša za žiwenje wobeju zrěčenskeju stronow. Naramsinowi naslēdnicy hižo njeběchu kmani situaciju ani diplomatisce ani mócnarsce wobknježić a z knjezami Babylonskeje buchu Gutejojo.

DIPLOMATIJA A PROPAGANDA

W časach, hdyž mezopotamisci knježičeljo ničo z pomocu brónjow njedocpěwachu, hrabachu za diplomatiju a propagandu. Kedźbyhódnú dokonjanosc wosebje w statnej propagandze docpěwachu, dokelž w jeje službach tež nabožina steješe – wobstatk tehdyšeje atmosfery, kotryž njeda so preč myslić. Bu na příklad z wašnjom projekty wójnskich wuprawow ludej jako přikazy wliwnych bohow předpołožić.³³ Hižo za sumeriske časy – kaž to S. N. Kramer w kapitlu mjenowanym Prěnje podrywanje bojakmanosće njepřečela³⁴ wopisa – knježičel swój čiśc na słabšeho přeciwnika z přikazami bohowki Inanny maskěruje.

Tute wašnje so w dobjе assyriskeje ekspansije wosebje wuraznje nałożuje. W mjenje narodneho boha Ašsura džeń a dalše kraje zaběrachu a w jeho mjenje rewoltowacych a podlěžených surowje čwělowachu. Cil tu srědkí wusprawnjowachu a hesło, kotrež je w europskich stawiznach tak často zaklinčalo (Wšitko za wjetšu božu sławu), bu z etiketom a zakrywaše wjele wobličiwośće. Wo tym nam swěđča tež tajke pozdatne maličkosće, z kajkejž je wólba mjenow. We wěstej dobjе so mjená typa Aššurda'issunu („Aššur jich roztepta“), Aššurmukanniš („Aššur je podcīsnjer“) naraz minu a přez mjená druhich bohow – Nabua, Adada, Šamaša – narunuja, po tym, kotry „knjejstwowy směr“ runje knježeše.

Prócownaja konflikty ze zrěčenju wurunać ani za čas dynamiskeje ekspansije Hammurapiowego knjejstwa njezhubichu. Njezachowa so drje žadyn konkretny tekst zwjazkarskeho abo pčečelskeho zrěčenja, ale znajemy dołhi rjad dokładow wo diplomaticzej činitosi w mjenje podobnych cilow. Najwjetši džél z kralowskeho archiwa w Mari pochadža. Zo bychmy to prawnje zrozumili, dyrbimy sej cyłkownu politisku atmosferu za směrkanje assyriskeho mócnarstwa po smjerći Šamšiadada spřítomnić. Hammurapi njebě sej tehdy narok na wobknježenje

Mezopotamiskej pŕíjewiľ, znajmeňša nic wotewrjenje. Wo tym trjechnje jedyn tekſt z Mari swědči:

„Njeje žadyn kral, kiž by we swojimaj rukomaj wšu móć džeržał. Za Hammurapiom, člowjekom z Babylon, 10–15 městnych nawjednikow kroči; runje telko za Rimsinom, člowjekom z Larsy; runje telko za Ibalpielom, člowjekom z Ešnunny; runje telko za Amudpielom, člowjekom z Qatny. 22 městnych nawjednikow kroči za Jarimlimom, člowjekom z Jamchada.“³⁵

W tym času Hammurapi pytaše a nawjazowaše zwjazk z kóždym, wo kotrymž předpoklada, zo by jemu móhl wužitny być. W kralowskim archiwje w Mari je so hamtska rozprawa diplomatiskeje misije dweju Zimrilimowej wupósłancow pola Hammurapia zachowała jednaceju wo zwjazkowarym zrěčenju.³⁶ Zimrilim so prócowaše města wróćo dobyć, wo kotrež jeho předchadnik w bojach z Assyrisku příndže. Po Šamšiadadowej smjerći je so přihódna skladnosć poskićiła, Hammurapi wšak nachwili swoje wobsadki w městach Hit, Rapiqum a druhdže zarjadova a njewotpohlada so jich wzdać. Wupósłanc z Mari wo tym referuje:

„Sym do Babylonu přišoł a sym Hammurapiej cyłu naležnosć přednjesť. Je mje z argumentami zasypowa, ale ja njejsym jemu přihłosował. Cyłu naležnosć sym do najpřihodnišeje formy přinjesť... Zwadne zwosta jenož prašenje města Hit. Po pjećadwaceći dnjach jednanja Hammurapi ze swojim šiom njezawjaza... Mojemu knjezej so bjezdwěla rjeknje, zo Hammurapi je so z přisahu zawjazał, a Hammurapiowi posołojo, kotriž su nětko pola mojego knjeza, naležnosć z tymi słowami rozloža: „Naš knjeze je so ze swojim šiom zawjazał. Při bohach našeho knjeza, kotriž su z nim, zawjazaj so tež ze swojim šiom!“ Hammurapiowi služownicy to mojemu knjezej takle rozloža, prjedy hač so wróćim... Mój knježe, předwšem na to će skedźbnjam. Njech so mój knjez njezwazuje ze swojej šiju!“³⁷

A tak zrěčenje, kwoli kotrež je diplomatiska misija z Mari do Babylonu podała, naposledk podpisane njebu.

Njeńdžeše wo jeničke jednanje. Druhe diplomatiske doklady z Mari wobswědčuja, zo Zimrilim je Hammurapiej wojersku pomoc poskićił a druhi raz ju zaso wot njeho wočakowaše. Hammurapi naposledku Zimrilimowu pomoc njetrjebaše, dokelž džak Zimrilimowemu zwjazkej jemu jenički riwal zwosta: Zimrilim sam. Město diplomatow su brónje zarěčeli a Mariske kralestwo bu preč zmjećene.

Zimrilim při wšem ani slepy ani hłuchi njebě a jeho rozprawniska służba jara wustojnje jednaše. Podajmy jenož tak za ilustraciju wuspěch Zimrilimoweho społnomócnjenca Ibalpiela, kotryž so wo zwjazkarske dojednanje mjez Hanejemi³⁸ a wobydlerstwom kraja Idamarasa na sewjer Mariskeho mócnarstwa staraše. Zrěčenskej stronje přihotowaše za wotzamknjenje dojednanja šćenjo a kozłatko. Ibalpiel Zimrilimej zdželi, zo přewjedzenje woprowanja wotpokaza a radšo młodu wóslicu zabić da, zo by so reprezentował. Tutu rozprawu z konstatowanjom wotzamknue:

„Zwjazk mjez Hanejemi a wobydlerstwom Idamarasa sym zwoprawdžił. Hanejojo so nasyća a syći ludžo nimaja njepřečelske wotmystsły. Za tři dny ke swojemu knjezej příndu.“

Zimrilimej – podobnje kaž wostatnym mezopotamiskim knježičelam – za rozprawniske cile swjatočnosće a bankety służachu. Z dokladnje wjedženych zapisow hospodarskeho a knihiwjedniskeho wotdželenja jeho dworskeje kenclije znajemy wšitko, štož je so za knježičelske blido wobstarowało.³⁹ Zwěścowachu so tež naturalne dary, kotrež wopytowarjo na kralowski dwór přinjesechu. Na wróćojězbu jim přiměrjeny prowiant dwachu – zawěsće z džakownosće za rozprawy, kotrež wot nich za čas žlokańcy nabychu. Tajkim čilym diplomaticim stykam je tež wuhotowanje Mariskeho palasta wotpědowało. Beše w nim mnóstwo žurlow za zaměstnjanje

cuzych wupósłancow z jich přewodnistwom kaž tež wjele žurlow za zarjadowanie krasnych hosćinow.⁴⁰

Najbohatši „dossier“ mjezynarodnych dokumentow je so (nimo archiwa hetitiskich knježičelow w Boghazköy) w archiwje diplomatiskeje korespondency egyptowskich knježičelow w El Amarnje namakał. Ani tu njeje so jenička mjezynarodne zrěčenje namakało, ale je tu wjele listow wobchodnego, politiskeho a dospołnje wosobisnkeho charaktera, kotrež sej mjez sobu wosoby z najwyšich egyptowskich, babylonskich, palestinskich, syriskich a małoaziskich kruhow wuměnicu.⁴¹ Wuznamjenjowachu so přez typisku formu z krutymi zdwórlivostnymi flosklemi. Hdyž na příklad knježičel mócnarstwa Mitanni Tušratta egyptowskemu faraonej Amenhotepoj III. list w klinopismowej akkadščinje pisaše, započinaše z tutymi kwětkatymi frazami⁴² :

„Nimmuriej, wulkemu krajej, krajej Egyptowskeje, swojemu bratrej, swojemu svakej, kotremuž sym luby a kotryž je mnje luby, (piše) Tušratta, wulki kral, twój přichodny nan, kral Mitanni, kotremuž sy luby. Je z twojim bratrom. Wjedže so mi derje, njech so tež tebi derje wjedže. Twojemu domej, mojej sotře a twojim wostatnym knjenjam, twojim synam, twojim wojskym wozam, twojim konjam, twojim nawjednikam, twojemu krajej a wšemu, štož či słuša, njech so woprawdže, woprawdže derje wjedže. Hižo twoji wótcy přečelstwo z mojimi wótcami pěstowachu, ty sy je hišće wjace skrućił. A nětko, hdyž tute přečelstwo wobaj mjez sobu pěstujemoj, sy ty je hišće džesać króć sylniše hač z mojim wótcam scinił. Njech bohojo žohnuja tute naše přečelstwo! Tešub, knjez, a Amon njech tute přečelstwo na přeco tak, kaž je nětko, hajitaj.“

ZAPOČATKI AKREDITOWANYCH WUPÓSŁANCIW

Diplomaticke styki w Mezopotamiskej a w pôdlanskich krajinach so poměrnje žiwje rozwiwachu, štož wobswědčowaše, zo knježičeljo sej lěpšinu jednanjow před rizikom wójnskych konfliktow wuwědomjachu, nadměru wobčežnych a njewěstych. Diplomaticke jednanja buchu tež wurěč za nabywanje informacijow z přenjeje ruki. Čerjaca mōc tajkich delikatnych nadawkow bě wosebje wupytný čłowjek: *mar-šiprim*, štož po słowie woznamjenja „syn stava poselstwa“. Za to njedosahaše jenož wosobny pochad,⁴³ kotryž zawěscēše, zo so móžeše swobodnje ze swójskim a cuzym knježičelom a z rozdželnymi hódnoscerjemi skontaktować; dyrbješe tež dospołnje lojalny w počahu k swojemu najwyšemu knjezej a wobrotny při zakitowanju jeho zajimow być. To sej hižo fachowe wukublānie a znajomosće „diplomatickeho protokola“ žadaše.

Tajki mar-šiprim, potajkim jeho ekscelencia wupósłanc Babylonskeho krala, měješe prawo na swjatočnu awdiencu pola cuzeho monarcha, kotremuž dary swojego knjeza přepoda a knježičelske poselstwo přečita. Stawaše so, že njewědžeše ani čitać; w tym padže dyrbješe cyłe poselstwo z pomjatka wuknyc. Za čas tutoho předčitanja abo přednoška mjenujcy pódla cuzeho monarcha jeho „sef protokola“⁴⁴ steješe, kotryž ze słowoma a pismom tež mačerščinu přijimaneho wupósłanca wobknježi. Tak móžeše slědować, hač so nastupna rěč z tekstem taflíčki kryješe, kotruž nastupowacy wupósłanc za wobkručenie kenclji cuzeho monarcha předpołoži.

Noweho wupósłanca po awdiency k taflí krala prošachu, pola kotrehož so je runje akreditował. Z Amarnskich taflíckow⁴⁵ zhonimy, zo „před kralom su so pojědže jědli a wopojne napoje pili“, tak zo so wupósłanc dyrbješe hladać, zo pod jich wliwom ničo njepowěda, štož njeby při chłodnej rozwaze wuprajił. K Babylonskemu wukrajnemu zarjadej tež kurerojo (mjenowani „spěšni posołojo“), tołmačerjo a pisarjo słušachu. Z tym zarjadom tež překupcy tamkari hromadže džělachu, přetož kryći přez swoju wobchodnu činitosć druhy rozprawniske nadawki lěpje spjelnjachu hač diplomaticki personal přejara wustajeny wočam.

Do karawanow sposřdkowacych transport wupósłancow, kurěrow a druhich wosobow so zwjetša pućowanscy poradžowarjo přijimowachu, pochadźacy z wuchadžišča abo ciloweho městna pućowanja.⁴⁶ Činjachu wosebje dobre služby. Wšako mějachu přiwuzne abo přečelske počahi z rozdželnymi wosobami w krajach, přez kotrež karawana čahaše, pomhachu tuž najwšelakoriše ćeze

wotstronjować. Ani pućowanski pas hižo njeznate wopřijeće njebě, měješe tež swoje akkadske jméno *wu'urtum*.

Z hlownym nadawkom šefa protokola bě so wo přislušny přebytk akreditowanych wupóslancow starać, jich njenapadnje slědować a jim tež česć přiměrjenu jich poziciji spožčić, štož wosebje swjedžensku drastu nastupaše. Wobchowa so pohóršk nawody Zimrilimoweje diplomatiskeje misije na Hammurapiowym dworje. Nawodnym člonam misije čestnu drastu přidzělichu, zbytnym wšak nic. Tohodla nawoda misije w palastowej kencliji protestowaše: „Wobchadžeš z nami přeco rozdželnje, wobchadžeš z nami kaž z chudakami? Wěš, čeji služownicy my smy?“ Dótknjeni so naposledk pola knježičela samoho hóršachu, tak zo je Hammurapi rozsudžíl, zo bychu swjedženske drasty wšem člonam misije wudali. Šef protokola so z tutej interwenciju skompromitowany, widžeše w njej znjewaženje swojeje prawomocy, a tohodla na swojim wobsteješe: „Drastu tomu dam, kotremuž chcu; komuž nochcu, njedam.“⁴⁷

Wěs, štož hižo šulska taflička praji:
Česćownosć před bohami jich přichilnosć budži
a z woporom so žiwjenje předlěšuje.

Z powučenja assyriskeho nana synej

VIII

SWĚT BOHOW, DEMONOW A MĚŠNIKOW

W PANCERJE NABOŽNYCH PŘEDSTAWOW

NASTAĆE WĚRY

Hdyž sej mezopotamiski člowjek započa sydlišća tałožić, wobdawaše jeho njedótknjenia přiroda a njeskludzene žiwoły. Hižo předsumeriski wobydler so zajimowaše, jak so kołowokoło swět rostlinow, zwěrjatow a ludži rozwiwa a hinje. Slědowaše přijomny wliw dešćika a wody, jenož zo njewědžeše, zwotkel příndžetej, a znaćeše tež jeju ničersku mōc. Kelko zjawow je so w prawidłownych cyklach po cylu generaciju wospjetowało, doniž njepřesta přičinu w potajnej njewuswětlomnej mocy pytać! Dołho do něčeho wěrješe, kotrež jeho kmanosće zapřimowanja přesahowaše, cehož so druhdy tež boješe, wot čehož chcyše sej přichilnosć wukupić, štož jeho wědomje kaž pancer zmječe, štož jeho tak jara wupjelni, zo bu to z jeho swětonahladom, štož bě prosće z jeho nabožinu.

Wjele razow widžeše, jak žito rosće, jak štomy płody njesu, jak so zwěrjata rozmnožaja, a bu ze swědkom toho, jak so člowjek rodži. Bjezdźela na njeho njedželniča, kotaž nowe žiwenje přinjese. Je so ze symbolom žiwenja samoho stała – a wot toho bě hižo jenož kročałka k tomu, zo by sej z hliny mału figurku wumodelować, kotaž měješe tutón princip sćělesnjować. Hdyž moderny archeolog tute figurki wotkry, da jim lišćate mjeno „wenusy“. W Mezopotamiskej krajinje su so z předsumeriskeho časa hoberske mnóstwo namakali.

We wšich tuthy wenusach je so hač do njedawna idol maćerskeje bohowki widział, a to powšitkownje a bjez kóždehožkuli wobmyslenja. Slědžerjo hižo w posledních dwěmaj lětdžesatkamaj započachu jich poprawny wuznam a zaměr přemyslować a příndžechu na funkciju, kotaž potřebnosćam dawneho člowjeka najbliže steji. Tutu změnu teorije někotre wobstejnošće wuskutkowachu. Sóški so we wobydlenjach namakaja, druhdy direktnje při domjacych woltarkach a we swjatnicach. Sowjetscy slědžerjo za namakanki z ukrainského Tripolia¹ dopokazachu, že je so do hliny, z kotrejež su zlepjene, zorno přidawachu. Konkludowachu, zo dže wo wuprajenje nadprirodženeje mocy, kotaž ma płodžiwu mōc wot žnjow hač do sywa wobchować. Tež wumělske zapřijeće tuthy sóškow dawaše so do zwiska z tutej funkciju; jich nakónsje zrězane nohi podótknjeniu, zo sóški so do hromady ze zornom kładžechu. Přećiwo zapřijeću maćerskeje bohowki rěci tež wobstejnosc, zo džensa z tuteje doby samo muske terakoty² znajemy.

Předstawy wo bytosćach woprawdze božich so jako paralela k nazhonjenjam skerje ze socialnego žiwenja wutworjachu. Po tym, štož mějachu před wočemi (jich sydlišća z bydlami, statokami, polemi, kanalemi běchu mjenujcy pod stajnej kontrolu za to postajených wosobow, bjez kotrychž by so wšitko do njezradowanu puściznu přeměnilo), sudžachu, zo tež zemju a cyłe swětnišćo, kotrež nad sobu měnjachu, dyrbjachu sylniše bytosće přiměrjenje rjadowachu, zamołwite za jednotliwe wotsyki njebjeskeho a pozemskeho wotběha. A woprawdze, kaž zaradowanski aparát w jednotliwych městach a mócnarstwach narosće, tak so tež jich panteon komplikował – hižo w 3. lěttsacy mějachu Sumeričenjo sta wjetších a mjeńších bohow. Wěsty wobchowany zapis jich na dwaj a poł tysac zapřijima.³

Sumeričenjo boha d i n g i r, akkadscy Babylonjenjo a Assyričenjo *ilu* mjenowachu. Wobaj wurazaj stej so jenak pisałoj – z klinowym znamješkom za hwězdu (I. kap.), kotrež přeco jako determinatiw swójskemu mjenu bójstwa předchadžeše. We wumělškim přetvorjenju so bohojo přez tiaru z rohomaj wuznamjenjachu. Na reliefach měznikow so bohojo kóždy ze swojim symbolom znazornjowachu, w kotrychž hišće animizm doklinči.

HŁOWNA TRÓJKA BOHOW: AN, ENLIL, ENKI

Mezopotamska nabožina je so jako jedna z najkonserwatiwnišich na swěće wopokazała. Jeli wot wuprajenjow skepsy a někotrych monoteistickich tendencow starowěka, kaž so na příklad w Egyptowskej Tutanchamuna zjewichu abo kaž pola Židow přewahu dóstachu, wothladujemy,

připóznawachu Mezopotamisku „božu trójku“ (hdys a hdys so do njeje tež bohowka Ninchursag liči, džše tuž wo štvortku) hač do kónca Babylonskeho kulturneho živjenja, to woznamjenja do spočatka našeho časličenja. A přez cyły tón čas z templow stajnje jenake modlitwy zaklinčachu, kotrež su znajmjeňša hižo skónc 3. lěttsaca nastali.

An (akkadsce *Anu*)⁴ bě zawěscé z „najbójšim bohom“. Je so ze znamješkom za hwězdu pisał, kotremuž jako determinatiw zaso znamješko hwězdy (kaž před mjenami druhich bohow) předchadžeše. An bě „bóh njebja“ a po wašnu pisanja tež „bóh bohow“. W předstawach Sumeričanow to bě njesměrnje zdaleny bóh, wo kotrymž konkretnu představu njemějachu. Njeměješ ani někajki wosebity symbol. Na měznikach je so jenož z božej tiaru połoženej na wołtark znazornjował. Z Anowej ličba bě šesdžesatka, princip šesdžesatkowego systema. Njeměješ žanu nimorjadnu funkciju a poměrnje zrědka su so k nim z wosebitej modlitwu wołali. Zrědka běchu tež swójske mjena wutworjene z komponentom z jeho mjena.

Anowy kult so jara njerozšeri, hłowna swyatnica E a n n a, „dom njebjes“ abo „Anowy dom“, bě w Uruku. Płačeše napřečo ludžom jako njepřečelski, kaž to tež episoda z *Eposa wo Gilgamešu* zwurazna, hdžež An chcyše rjek na Ištarine žadanje přez njebjeskeho byka morić dać. Jako hłowneho boha kładu jeho zakonjodawarjo na čestne městno w prologu – Urnammu, kaž tež Hammurapi. Mało „bójski“ nadawk jemu w akkadskej wersiji baje wo stworjenju připadny, hdžež je Anuej přečiwo potworje Tiamat zlě zešlo.

Enlil, „knjez atmosfery“⁵, bě woprawdžity sumeriski narodny bóh, pódla kotrehož so jeho nan An za někajkeho boha na wotpočinku ma. Enlila hižo najstarše teksty ze Šuruppaka a Džemdet Nasra naspmomeja. W akkadskich tekštach so často jako *Bel*, „knjez“ podawa. Bě přenjorodženy boha Ana, z kotrymž tež zhromadny symbol měješe – božu tiaru na wołtarku. Z Enlilowej symboliskej ličbu bě pjatdžesatka, zastupjenje džesatkowego systema.

Z hłownej Enlilowej swyatnicu bě templ E - k u r „dom-hora“, tuž zawěscé naša „swjata hora“. Steješe w Nippurje, mezopotamiskim Romje. Trjechnu charakteristiku počaha mjez Enlilom a Anom namakamy w epilogu Hammurapiowych zakonjow. Knježstwo nad „čornohłowačemi“ (tak mjenowachu „jednory lud“, najskeře tohodla, dokelž z nahej hłowu chodžeše) je jemu Enlil přidželił, ale jeho knježerstwo Anu wozjewi. Tohodla sej při postajenju sankcijow přečiwo mylakam jenož formalne Anuowe zasahnjenje, mjeztym zo wot Enlila ničace zasahnjenje žadaše, hódne wšehomócneho boha.

Enlil bě kruty zahubny bóh; Je so jemu za зло wzało, zo zahinje města Ura njezadžěwaše – kaž wo tym episke składby rozprawjeja – a zo bu zwinjer lijeńcy. Maja jeho wšak tež za garanta porjadka, a z tym tež za dobročelske bójstwo, kaž to hymniske słowa wobswědčuja:

„*Bjez boha Enlila, ,Wysokeje hory‘,
njebychu so města twarili a sydła njebychu nastali,
njebychu so hródże natwarili, ani wowčernja njebystała,
kral njebysta wotrosti a njebysta so narodžił wyši měšnik,
ani wulkoho měšnika a ani wulku měšnicu
njebysta z wowcy postajiło,
robočanski lud njebysta nawodu ani dohladowarja swojego... měł
wody rěkow njebychu zapławjenja přinjesli,
mórske ryby njebychu do sčiny jikry kładli,
njebjeske ptački bychu bjez hnězdow nad zemju lětali,
mróčele na njebju njebychu włochu wudali,
rostliny (a) trawa – wozdoba runinow – njebychu zeschadželi,
žito na polach a honach njebysta nasypowało,
štomy na horach (a) w hajach njebychu płody njesli...⁶*“

Za třečeho člona „bójskeje trójki“ mějachu E n k i, „knjez zemje“⁷; jeho akkadske mjeno Ea tuchwilu njewěmy dokladnje interpretować. Bě knježiél w A b z u, w „słodkowódnym oceanje“

pod zemskej skoru. Tut przedstawu Sumerianow njehodži so za njewoprawnjenu měć, přetož na juhu kraja hnydom pod powjerchom pôdy na wodu storkachu; tež woda w bahnach při Persiskim zaliwje bě słodka.

Enki w Eridu sydleše, po *Lisćinje kralow* najstaršim měscé. Tu jemu templ E - a b z u, „palast hľubinov“ poswiećichu. Znazornjenje Enkia animistiskim przedstawam wotpowěduje. Na měznikach jeho namakamy jako boranou hľou na wołtarku wotpočowacym na chribječe kozoróžka z rybjacej wopušku,⁸ tuž Skalneho kozoła z codiakusa, w kotrymž tež Enki jeho městno měješe. Z Enkowej symboliskej ličbu bě štyrcetka.

Po mjenje mějachu Enkia za boha wódnych hľubinow, česćowachu jeho wšak předewšem jako boha mudrosće, kotryž člowjestwu rjemjesla, wědomosće a wumělstwa wučeše. W jeho rukomaj běchu tež tak mjenowane ME (rěci so wo nich wosebje w skladbje *Inanna a Enki*, w kotrejž so wopisuje, kaž bohowka z lesću ME nabywa a jich do Uruka wotwjedže). Dže wo sumeriski wuraz, kotryž w modernych rěčach ekwiwalent namakaň njeje. Je móžno jón najprjedy jako „bože wobzamknjenja“ abo „bójske mocy“ wujasnić, po kotrychž so wosud člowjeka a wokolneho swěta ma.⁹ Sumerologojo z rozdželných podótknjenjow w sumeriskich eposach a w mytach jich zapis zestajichu, kotryž najmjenje 65 wurazow wobsahuje. Wustupuja mjez nimi najrozdželníše konkretne a abstraktne wopřijeća, funkcije a předmjety, kotrež su móhłjec „za jich žive dny“ za bohow postajene, tuž wšitko, na čož člowječe prócowanje nima wliw abo štož je jednoremu člowjekej njedostupny.

K ME někotre wuznamne funkcije słuchamu – na příklad kralowstwo a zarjad wyšeho měšnika; dale wulke katastrofy a wosudowe činy, kajkiž bě lijeńca abo zapusćenie městow; a přidružowaše so k nim serija abstraktnych wopřijećow – sprawnosć, prawdziwosć, překlepanosć, mučnosć, čěnosć wutroby. Namakamy wšak mjez nimi tež rozdželne člowjeske kmanosće a wumělstwa, na příklad hudźbu a hudźbne nastroje. Do wopřijeća ME je so tež wopřijeće „blido“ zarjadowało, prawdžepodobnje dla symboliskeho wuznama w swójbnym žiwjenju. System sumeriskich ME poprawom hižo někajku filozofiju přestaja, kotař ideologiju tehdyšeje towaršnosće zwurazna: swět je njezměnity a traje wot wěkow, štož je na nim dobre a złe je z rozsudzenjom bohow nastalo.

Enki-Ea so we wočach mezopotamiskeho luda jako dobroćiwy ból jewješe, nic jenož jako dariel ciwilizatoriskich wudobyćow a žiwjenjodarneje wody, ale tež jako wumóžer člowjestwa. Po sumeriskej baji přeradži Ziusudrje rosudzenie bohow lijeńcu na člowjestwo pósłać, a tohodla da jemu radu, zo by sej njepodnurjomnu lódź natwarił. Tak je to tež w *Eposu wo Gilgamešu*. Hdyž Gilgameša čěnosć wo towarša Enkidua w podswěće napjelni, wobroći so wo pomoc na bohow Enlila a Nannua, tola, bjez wusłedka. A je to zaso Enki, kotryž Gilgamešej ze zasadženjom pola boha podswěta Nergala¹⁰ pomha.

Enki jako knjez wódnych hľubinow wobsedžeše „wodu žiwjenja“ za lěkowanje chorych a za wotehnawanje złych demonow. Tohodla tež jeho měšnicy funkcije zaroćowarjow a magiskich lěkarjow wukonjachu. Enki w skladbje wo rjanej Ninnu jako dariel spěšneje samodruhosće a bjez bjezbolostneho poroda wustupuje:

„Potom Enki sam na čołm stupi,
Ninnu k sebi přituleše a wokošeše,
symjo do jeje klina zasykny,
je wona Enkioveho symjo do swojego klina přijała,
jedyn dzeń jej prěni měsac woznamjenješe,
dwaj dnjej za nju běchu z měsacomaj dwěmaj,
dżewjeć dnjow jej měsacow dżewjeć woznamjenješe, měsacow žonow.
Ninnu jako... žałba, jako ta žałba,
jako dobra, kralowska žałba,
bohowce Ninkur je zastup do swěta zmóžniła.“

Hačrunjež kóždy z člonow „bójskeje trójki“ měješe mandželsku (Anum Antum měješe, pozdžišo Inannu, Enlil bohowku Ninlil a Enki Damgalnunu), w zapisach hłownych bójstwów je so na štvortym, druhdy samo na třećim městnje – před Enkiem – bohowka Ninchursag, „knjeni hórstwa“ podała. Sumeričenjo w njej „mać bohow“ abo „mać wšich džéci“ woślawjachu. Tež mnozy knježiēlo ju jich mać mjenowachu, kotaž jich ze „swyatym mlokom“ zežiweše. Z prologa k Hammurapiowym zakonjam zhonimy, zo knježiēl město Adab dla tempa E-mach („najwjetši, wysokodostojny dom“) přelutowa, dokelž w nim Ninchursag rezidowaše.

Znazornjowachu ju jako bohowku z džescom na lónčko, ale wosebje na měznikach tež we formje wołtarka ze symbolom w podobje grjekskeje omegi.¹¹ „Mać bohow“ měješe wšak druhdy tež druhe mjenia: N i n - m a c h , „najwjetša, wysokodostojna knjeni“, N i n t u , „knjeni, kotaž porod žohnuje“, ale tež B a b a , pozdžiša měscanska bohowka Lagaša, M a m a abo M a m i .¹²

ASTRALNE BÓJSTWA

W mezopotamiskim panteonje wulku rólu hrajachu a dalšu triadu reprezentowachu: bód měsačka, sumeriski N a n n a r , akkadski *Sin* (prěnjotne Su-en); bód slónčka, sumeriski U t u , akkadski Š a m a š ; a naposledk bód přirodných živojów, sumeriski I š k u r , akkadski *Adad* (abo *Ramman*). Do tuteje triady so sumeriska bohowka I n a n n a , akkadska *Ištar* (syriska Astarte) zarjaduje, znazornjowana jako planet Wenus.

Měsačkowy bód N a n n a r abo *Sin*¹³ so zwjetša za syna Enlila a Ninlila měješe. Znazornjowachu jeho w podobje měsačkowego serpa, kotryž ludžo w Mezopotamiskej – podobnje kaž džensa w Iraku – na njebju we wodorunym położenju wobkedžbowachu, jako by lódžička abo byčej rohaj był. Tohodla měješe Nannar tež woznamjenjenje „Enlilowy byčk“. Měješe symboliska ličba trícteku, dopominacu na ličbu dnjow w měsacy, nad kotrychž zdokonjenjom ze swojimi prawidłownymi fazami knježi. Jeho hłowna swyatnica – Ekišnugal – w urje steješe. Jeho kultej templ Echulchul tež w sewjernym Harranje poswjećichu. Zdobom jón kultej jeho syna Nuskua, boha swětła a wohnja, poswjećichu. Tutón kult wosebje za knjejstwo assyriskich Sargonidow a za nowobabylonskich knježiēlow rozkćewaše.

Bohowka N i n g a l („wulka knjeni“) mandželskemu Nannarej boha slónčka U t u a (mjenowanego tež B a b b a r – „swětlobłyścacy“); akkadsce Š a m a š , slónčko, rěkaše. Předstaješe boha wšowidźaceho a wšowědzaceho, kotryž wě wšitko prawje rozsudžić, a tohodla jemu tež funkcija najwyšeho sudnika słušeše. A kaž Ovidius w powědančku wo Faetonje je puć slónčka po njebjeskim wjelbje narysował, tež Babylonjenjo sej podobnu předstawu njebjeskeho pohonča wutworichu:

„Stupa Šamaš won z wulkeje hory, z kotrejež žórła pryskaja,
wočini wulke wrota do žahleho njebjeskeho wjelba,
ćéri po njeznatym dalokim kraju w bjezmjeznym času,
w dalokosći wulke morjo překroči, kotrehož bójscy Igigi
bytosć njeznaja, na wozy ze zapräham kaž woheń žahacym.“¹⁴

Znajemy po mjenje tež slónčnego pohonča: B u n e n e . Nimo toho Šamaš tež poradžowarjow měješe: N i g z i d u („Prawo“) a N i g z i s u („Sprawnosć“). Šamaša jako slónčnu tačałku abo w čłowjeskej podobje w tiarje z promjenjom pruhow wuchadźacym z ramjenow a z ceptarom a pjersćenjom jako znamjenjomaj mocy. Z jeho symboliskej ličbu bě dwacetka.

Słónčny bód měješe w přeběhu cyleje sumeriskeje epochi sylnišeho riwala w bohu měsačka. Z dawneje šuruppakskeje doby je so swójske mjenio „Utu je mój sudnik“ wobchowało. Utua mějachu tež za škitarja, pomocnika a radžer rjeka Gilgameša. Šamaš na mócné bójstwo hakle pola

Babylonjanow wurosće. Natwarichu jemu templej w Sipparje a Lagašu (rěkaše E b a b b a r, „swětlobłyścacy palast“).

Sumeriski bóh přirodnych žiwjołów I š k u r (značiši pod akkadskim mjenom *Adad*¹⁵ abo *Ramman*) je sej swój kult ze Syriskeje a Małeje Azije přinjesł. Mějachu jeho za strašnego boha žałostnych njewjedrow, krupow a zapławjenjow. Z mjenom Adad so spomóžne wobličo płódneho dešća zwjazowaše. Bojachu so jeho wšak jako boha zawinowaceho zapěskowanje kanalow, přeselenje pôdy a hľód. Tohodla so jemu tež titl přidawa „hłownego inspektora kanalow“ přiznawa. Hammurapi na tych, kotriž jeho zakonje wonjeswjećichu, w epilogu Adadowu chłostansku sankciju přiwołuje:

„*Njech Adad, knjez nadbytka, hłowny dohladowar spušćadłow na njebju a na zemi, mój pomocnik, preč bjerje włoku njebjes a powodźenje spody, njech dopuści, zo by jeho kraj przez hłód a njedostatk zašoł, njech nad jeho městom zahrima a jeho zemja přeměni po zapławjenjach na šćerk.*“

Adadowy kult je so jara rozšerił. Najwuznamnišej templej měješe w Bit Karkarje a Babylonje. W Ašsurje měješe dwojotempl zhromadnje z Anom wobhladowanym jako jeho nanom. Sławnu swyatnicu měješe tež w Halabje, džensnišim Aleppje. Znazornuja jeho pak ze promjenjom blěskow abo ze sekuru, druhdy zaso – wosebje na měznikach – ze symboliskim blěskom nad wołtarkom, kotryž byč njese, poswjećene Adadowe zwěrjo. Z jeho swjatej ličbu bě šestka, wuchadžišćo šesćdzesatkowego systema. Na astralnym njebju k njemu hwězdno Rapaka (Corvus) słušeše; w hwězdnje Lawa hwězda Regulus.

Do astralneje trójki so tež naspomnjena bohowka *Inanna*¹⁶ (z přenjotneho *Nin-an-na*, „knjeni njebjes“, akkadski *Ištar*) zarjadowaše. A kaž pola nas ke Knježnje Mariji Swjatohórskej, Starobolesławskej, Levočiskej atd. putnikowachu, tež w Mezopotamiskej je so Ištar Urukska, Akkadska, Kińska, Mariska, Arbelkska, Ašsurska a Niniwska česćowała. W Nebukadnecarowym Babylonje jej Ištarine dwojowrota poswjećichu.

Inanna so jako Anowa dżówka podawa, druhdy ju Nannarej připisuja (tak zo je Šamašowa sotra) abo Enkij; při čimž Enkiowe nanowstwo njehodži so po słowie brać. Štó bě Innany mandželski? Bě z bohowku lubosće a lóšta, a to njeda so hižo w sumeriskich časach z krutymi mandželskimi putami přezjedne přinjesć. Jeje mnoholične dyrdomdejstwa, zwjetša wosudne za kóždeho partnera, zrěčnje šesta taflička *Eposa wo Gilgamešu* wopisuje:

„*Kotreho lubkowarja sy wopravdże lubowała?
Kotry z twojich ptačkow je so druhdy k tebi wrócił?
Tak ći tych lubowarjow jedyn za drugim podam:
(pobrachuje linka)
Tammuz, twój luby z młodych lět,
dyrbi lěto wob lěto twojedla żałosćí.
Pisanego ptačka sy potom lubowała,
sy jeho wšak biła, jemu křidle zlemila,
nětko w lěsu sedži a naležnje skiwli.
Sy lawa dokonjaneho mocy lubowała,
sydom a sydom jamow sy jemu wukopała.
Sy konja lubowała, kotryž je w boju sławu dobył,
krud z kałačom a rjemjeń sy jemu za to dała,
sydom dwojohodžin sy jemu galopérować dała,
zamućenu wodu sy dała jemu pić,
jeho mać Sililu sy k sylzam pohnuła.
Sy pastyrja lubowała, kotryž stadła wobstražowa,
kotryž ći stajnje tykancy sćeleše...*

a kóždy džeń za tebje kózlatka rězaše.
 sy jeho storčila, do wjelka přeměnila,
 tak zo jeho swójscy towaršojo honja,
 a jeho swójske psyki jeho do sčehna kusaja.
 Sy Išullana lubowała, Anoweho zahrodnika,
 kotryž či stajnje košiki datlow sceleše,
 a kóždy džeń wulkotne hosćiny připrawješe.
 Je či do wočow bił a tuto sy jemu rjekla:
 „Išullanu luby, wužmy sej hromadže twoju musku móć!
 Máš jón kaž ruku, do klina mi jón daj!“
 A je či rjekl na to (zahrodnik) Išullanu:
 „Što poprawom wote mnje chceš?
 Čehodla mać mi njewari, čehodla sym hlódny,
 zo bych chléb ze skřiwdženjom a zaklećom jědł,
 zo bych so ze stwjelcami trawy přikrywał?“
 Hdyž sy zastyała, štož je či wotmotwił,
 sy jeho tež storčila, do pawka přeměnila,
 na wósku wódneho koła sy jeho połožila,
 (njemóže na wódny nahon wustupić,
 njemóže k bowam dele hić).
 A jeli sy so nětko ze mnu lubowała,
 kaž tamnym by tež mni wotpłaciła!“¹⁷

Inanna nic jenož bowhowka lubosće bě, ale tež „knjeni bitwow a bojow“, w kotrychž lochko dobywa, hačrunjež jeje činitosć je hewak cyle měrniwa – tkače a předženje. Jako patronka wojowarjow je mužica: w Babylonskej hymnje¹⁸ so praji: „Hdyž při wopojnym napoju sedži, hačrunjež žona, kaž porjadny muž, so dzerži.“

W astronomiji je Wenus předstajała, w kotrejž „sapatu smólnicu njebja a zemje“¹⁹ widźachu. Wječor bě žona, w podobje zernički bě wona z mužom. Z jeje symbolom bě wosomrózkata, druhdy šesnačerózkata hwězda, kaž ju wosebje ze zwobraznjenjom na měznikach znajemy. Na pječatach ju zwobraznjachu, kaž na lawje steji, swojim emblemowym zwěrjeću. Z jeje symboliskej ličbu bě pjatnatka – połojca ličby poswjećeneje jeje pozdatnemu nanej Sinej.

MARDUK A AŠŠUR – POLITISKAJ BOHAJ

Někotrych bohow politiske přičiny na najwusatowacyše městna na mezopotamiskim Olympje wuzběhnychu. Bě to pad boha *Marduka*, syna Eoweho a Damkiny. Jako mandželsku měješe *Sarpanitu* a ze synom jemu bě *Nabu*. Z boha přenjotnje jenož městneho wuznama, kotrehož hižo w 3. lěttysacu znajachu, je so za Hammurapi z metropolowym bohom Babylonu, a z tym tež z hlownym bohom mócnarstwa. Tež intronizaciske ritusy su so z jeho česćowanjom zwjazali.

Hammurapi Mardukowy Babylonski templ Esagilu wuchwalowa, kotryž měješe to być, štož kaba za islamski svět a dom swj. Pětra w romje předstaja. Mardukowy postup bu do baje wo stworjenju, *Enuma eliš*, zakompowany. W Assyriskej Marduk nihdy jara popularny njebě, skerje tam bě jeho syn Nabu woblubowany. Wokoło lěta 478 před n. l. je Kserkses Mardukowu sochu w Babylonje zničił, a z tym wušmóra woznamjenjenje „kral Babylonski“ ze swojeho titula: stara tradicija je přikazovala, zo so při nowolětnych swjatočnosćach dyrbi ruka Mardukoweje sochi Babylonskeho krala dótknyc.

Z Mardukowym astralnym symbolom bě planet Jupiter, jeho swjatej ličbu džesatka, zwěrjatom *mušchuššu* – wohniwý zmij z hadžacymaj hlou a šijom, ze šupiznatym čěлом, z wopušu

skorpiona, z přednimaj pacomaj lawa, na zadnimaj měješe pazory. Bě to jedna z charakteristickich skombinowanych bytosćow, kotrychž Babylonska mytologija a demonologija nadosć měještej.

Na reliefach Marduka jako šnawcarjateho muža w swjedženskej drasće znazornjowachu, z krónu wodebjenej z pjerami, z tarčemi, w prawicy měješe krótki mječ, w lěwicy ceptar a pjeršeń. Steješe na žołmach pódla swojego emblemowego zwěrjeća. Wot kassitiskich časow jeho *Bel*, „knjez“ mjenuja. Hišće Herodot jeho pod tutym mjenom znaješe.

Z podobnym politiskim bohom bě *Aššur* w Assyriskej. W 13. lětstotku před n. l. jeho „wulku horu“, „knjeza zemje“ abo „nana bohow“ mjenowachu. W 9. lětstotku před n. l. zběhnychu jeho nad wostatnych bohow, a tak je so Mardukowe mjeno w assyriskej wersiji wo stworjenju (*Enuma eliš*) přez Aššurowe narunało. Zwjaza w sebi wosebitosće rozdželnych bohow: bě změrc nad wosudami, ból sprawnosće a wojerstwa. Wumělsce so w křídłatej slónčnej tarču z prokom przedstaja. Jeho kult je z rozpadom assyriskeho mócnarstwa zahinył, potajkim wo dwaj lětstotkaj zašo jako Mardukowy.

ZBYTNI BOHOJO

Bójstwa, kotrež smy podali, najčesédostojniši rozkćew Babylonskeho panteona předstajeja. Eksistowachu w nim wšak sta bójstwów srjedźnych, mjeńšich a cyle małych – nimale kaž w Romskej cyrkwi swjeći, zbožni, pomocnicy a patronojo. Sumeričenjo a pozdžišo Akkadženjo sej bohow do dweju skupinow klasifikowachu: „bójstwa horjeka“²⁰, potajkim njebjeske (Igigi), a „bójstwa deleka“, potajkim pozemske (Annunacy). Z tuteje plejady sej jenož někotrych wosebje charakteristickich bohow wubjerjemy.

Z typiskim ratarskim bójstwom bě *Ningirsu*, „knjez města Girsu“, a z nim identifikowany *Ninurta*, „knjez zemje“. Prénjeho čwsćowachu we wobwodze Lagaša-Girsu, druheho w Nippurje. Kóždeho mějachu za Enliloweho syna. Z funkciju wobeju bě škit polow – „rólow a bitwow“. Ninurta bě tež ból orkana, w Assyriskej nimo toho jeho jako patrona hoňtwjerow česćowachu. Ningirusowy symbol bě *im dugud*, zaso wumyslene zwěrjo: worjoł z lawjacej hłownu. Jeho mandželska bě Lagaska bohowka *Baba*, kotrejež symbol bě huso. Ninurtowa žona bě bohowka *Gula*, „wulka“, pozdžišo *Ninkarrak* mjenowana, „knjeni pobrjoha“, po cyjej Mezopotamiskej jako patronka lěkarjow sławnia, kotař žiwych lěkuje a mortwych zbudža. Z jeje symbolom bě psyk.²¹ Hammurapi sej w epilogu jeje zakročenie přečiwo wonjesweječerzej žada:

„Zo tola Ninkarrak, dżowka Anuowa, kotař so w templu Ekurje za moju strowosć zasadźa, da w jeho stawach céžku chorosć, žałostne bolosće, zajětřene rany wubuchnyć, kotrež njehodźa so wuhojić a kotrejž lěkar njewě na kožu přińc, kotař njehodźi so z wobwajazami wolóžić, kotař so njehodźi podobnje kaž smjertneho kaňjenja pozbyć, njech njepřestanje nad swoju muskosć do kónca jeho žiwjenja skiwlić!“

Wosobny pochad wot marduka a bójskeje Sarpanity ból Nabu²² měješe, kotrehož w Borsippje w templu Ezida česćowachu. Zhromadnje ze swojej mudrej mandželskej Tašmetu bě z akkadskim bohom pisanskego wuměstwa. Z bohowku mudrośće, pisma a hwězdarstwa bě w Sumeriče *Nisaba*, Anowa dżowka. Z Nabuowym planetom bě Merkur, jako symbol měješe pisak. Wliwni pisarjo so wo rozšérjenje kulta swojego patrona prócłowachu. Česćowachu jeho tež w Assyriskej, hdžež jeho rosćacy kult započa poziciju wostatnych bohow wohrożeć. Pod mjenom Nebo bu w starozakonskich a grjekskich teksthach znaty.

Wuznamne běchu tež bójstwa, kotrež „nad mócnarstwom, z kotrehož njeje žadyn nawrót“ knježachu, kaž so w sumeriskich teksthach podswět mjenuje. Tu bě hłowna postawa w sumeršinje a akkadšinje jenak mjenowany ból Nergal, Enlilowy a Ninliliny syn. Na spočatku bě z bohom palaceje slónčneje horcoty, kotryž woheń sciny, zymicu pola ludži a mór skotu zawirowaše. Z jeho mandželskej je *Ereškigal*.²³

Jako bóh wójny a mora je so bóh Erra do Babylonskeho panteona dóstał – chětro pózdže. W baji so jako zapřisahany njepřečel ludži rysuje; zawjeduje Marduk, zo by jemu za wěsty čas knjejstwo nad swětom přewostajił, a slubi, zo je njeznjewuži. Slub wšak złama a wuwoła mór a njepokoje, z kotrymiž tež Babylon wohrozy. K podswětowym bójstwam so tež Dumuzi a Gilgameš ličitaj.

TENDENCY K MONOTEIZMEJ A ATEIZMEJ

Mezopotamiski panteon je so tak rozrostł, zo so w nim jednory člowjek njewuzna. Bjez džiwa, zo so tendency jewjachu, kotrež so prócwarzachu jón zjednorić. Najlepje to na konkretnym příkladže wobswětlimy. Assyriski awtor²⁴ tute prócwarzanie trochu ad absurdum wjedčeše – apoteoza jeho woblubowaneho boha Ninurty skerje žortna skutkuje:

„*Jeho woči staj Enlil a Ninlil, z tučelawku wočow je Sin,
jeho huba staj Anu a Antu, jeho wuši staj Ea z Damkinu,
jeho nop je Adad, jeho chribjet Marduk, jeho hrudź Nabu ...*“

Tež nowobabylonscy pisarjo kajkosće wostatnych na wuzwoleneho boha analogisce kumuluja:

„*Nergal je Marduk boja,
Zababa Marduk bitwy,
Enlil je Marduk knjejstwa a rady,
Nabu je Marduk wotličenja,
Sin je Marduk, kiž nóc rozswětluje,
Šamaš je Marduk prawa,
Adad je Marduk knjejstwa...*“²⁵

Tohorunja namakamy druhdże tendencu wěsteho boha před kotrymžkuli druhim preferować; njejdže zdaloko wo monoteistiske tendency we woprawdžitym zmysle słowa. Na assyriskim napisu na soše z Kalchu na příklad čitamy: „Dowěr Nabuej, druhemu bohej njedowěrzej!“ Bě to zawěsće tež kus politiki amtěrowaceho naměstnika, kotryž da tutu sochu postajić; snadž je měšnistwo runje tutoho boha dobył, snadž měješe z nim dobre wosobinske nazhonjenja.

Běchu w Mezopotamiskej tež njewěri? Bychmy móhli to sčehować z fakta, zo bu – po tehdyšim wozjewjenju – wěsty templ wurubjeny; paduchoj so tuž bohow njebojachu. Skerje je trjeba měnić, zo so tu skeptikarjo a ludžo nabožensce indiferentni namakachu, hačrunjež přeważny džél literarnych tekstow, listy abo zrěčenja začišć zbudžeja, zo je swět bohow a demonow a češćowanje k nim cyłe žiwjenje mezopotamiskeho člowjeka wobknježił. Ani cyrkwinske ritusy žane městno za skepsu abo samostatne přemyslowanie wyše wostajachu. A tola: přirodny počah k swětej někotrehožkuli člowjeka wjedčeše k tomu, zo by so prócował jón ze strowym, „burskim“ rozumom zrozumić. Elementarne katastrofy, wosobinske njezboža, chorosc a smjerć blišich, tute čežke wupruwowania zbudžowachu skepsu a wjedžechu k zhubbjenju wěry.

Prěnje přiznamjo móžemy w literarnej skladbje znatej pod mjenom *Babylonski Hiob*²⁶ zwěsćić, hdžež so rjek praša, čehodla bóh jeho stajnje z čežkimi a njezasluženymi dóňtami preséčhuje:

„*Mój Pastyr je na mnie złe mocy wupuścił, hačrunjež jeho njepřečel njejsym,
mój towarz mi słowa prawdy njepowěda,
mó přečel moje sprawne słowa zawjerća,
ludak přečiwo mni wabjenki kładże,
a ty, mój božo, ty jeho njeporazyš?*“

Mjeztym zo „Babylonski Hiob“ naposledk pobožny člowjek zwosta, čujemy w druhej skladbje nabožensku kajkosć, hdyz kultiske wašnja buchu z formalitu słušacej k towaršnostnemu dobremu tonej. W sarkastisce zabarbnej basni *Dialog knjeza z njewólnikom*²⁷ čitamy tajku strofu:

„*Stup doprědka, njewólniko! – Tu sym, knježe mój!*
 - *Přinjes mi jónu skoku wodu, chcu sej ruce wumyć,*
chcu bohej swój wopor přinjesć. – Přinjes, knježe mój, přinjes!
Člowjek, kotryž swojemu bohej wopor přinjese, je we wutrobje spokojom
a požconku na wotplačenje dawa.
 - *Ně, njewólniko mój, ja swojemu bohej wopor njepřinjesu.*
 - *Njepřinjes, knježe mój, njepřinjes!*
Twój bóh nawuci so kroćić za tobú kaž psyk
a prajić: ,Pěstuj mój kult!‘ a ,Njeporadžuješ so ze swojim bohom?‘
a stajne někajku wěc chcyć.“

Sumerisku wěru dyrbješe zawěsće pohladnjenje na krala Lugalzagesia střasć, kotrehož wojacy Sargona z Akkada jako jateho wotwiedźechu a při wrótach boha Enlila w Akkadé wustajichu.²⁸ Runje toho boha, wo kotrymž njedawno do toho Lugalzagesi wozjewješe, zo je jemu knjejstwo nad Sumerom dał a do jeho słužbow wšě kraje wot wuchoda do zapada zarjadował. Jeli so člowjek tak zadžerža, tajka změna přichilnosće by so swěra mjenowała. Nahlad na Enlila by prawdžepodobnje hakle prawnuč tutoho Sumera móhl poprawić, hdyz akkadske mócnarstwo pod nawalemi barbarow rozpadny. Kotre nastajenie by wšak měł, hdy by sej wuwědomił, zo njeńdžeše wo bože rozsudženje, ale wo intrigi měšnikow Enliloweho templu, kotriž so z barbarami česćowacymi cuzych bohow zwjazachu.

Za Sargonidow bohojo w Assyriskej do pozadka stupachu. Zdžela w napsiach, kotrež wo wójnskich wuprawach rozprawjeja a knježicela wuchwaluja, a zdžela w naboženskej tematice na reliefach. Z božimi chłostanjam so hižo ani w zrěčenskich klawslach njehrozy, ale so jenož swětne sankcije postajeja (na příklad wohańbace chłostanje žonopowe symjenja z jazykom ze zemje zběrać).²⁹ Tež w někotrych wosobowych mjenach tuteje doby so hižo nimale ateistiske rysy pokazuja. Su so mjenia *La-dagil-ili* („Njeposłuchacy na boha“), *La-adir-ili* („Njebojacy so boha“), haj samo *La-taddar-ilu* („Njeboj so boha“).³⁰

DEMONOJO

Wulkosći a wšelakorosći stawa bohow tež ličba a pisanosć mezopotamiskich demonow mjenowanych *Urukku* wotpowědowa.³¹ Eksistowachu zli demonojo, zjednočeni w „Zlej sydmičce“, přeciwo kotrymž je „Sydom mudrych“ stało. Wobydlérjo Mezopotamiskeje su so we swojej přiwěriwosći žiwjenej z bujnej fantaziju nimale w kóždej žiwjenskej situaciji w mocy demonow (a to skerje złych hač dobrych) widželi. Je so to tež z wašnja jich žiwjenja w krajinje wušlo, hdzež njebywaše njedostatk na pustych abo zapuščenych městnach, hdzež wjèle ludži je so na wikowanske pućowanje podało abo w njestrowych bahnojtych wobstejnoscach smalateho słónčku abo přeludnjenyh městow džělało. Wuswětlenje wšak pytajmy tež w bjezradnosći při wulkej ličbje chorosćow – hižo na příklad při porodach, hdzež při zwučenym zanjechowanju zakładnych zasadow čistoty žiwjenje njedželniče woprawdże na wlösce wisaše – a dale w powšitkownje niskim niwowje ludoweje zdželanosće. Z tutoho hlandanišća – njech to klinči kažkuli paradoksnje – jewi sa swět demonow jako racionalny pospyt komplikacije žiwjenja zrozumić – a za komplikowany ceremoniel zarjekowanja, wěšcenjow a magije, wutworjeny přez dołhu tradiciju za jeho zmištrowanje, zaso jako naprawa člowjeka ze zadwělnosće a pasiwity wuswobodžić: dawaše jemu začuće, zo so móže w kóždej situaciji čim wuspěšnišo škitać, čim wjace so toho pruuweje.

Tutu zakladnu mysličku móžemy tež z někotrych amuletow zhonić; tola tež tohodla su so jara komplikowano komponowali. Zastańmy bliže při demonje, kotryž z prawom k najstrašnišim a najžałostnišim: z nim bě bohowka *Lamaštu*³² (prjedy je so jako Labartu čitała), dokelž žiwjenje njedželničow a nowonarodženych wohrožowaše, tuž podstatu žiwjenja samu. Na spódzu bronzowejce plakety (amuleta) z nowoassyriskeje doby widźimy Lamaštu z žadławym połzwěrinskim čelom, z rozdajenej lawjacej hłowu, kaž na wosole w čołmje kleći, kotryž ma ju tež z jeje dobytu do podswěta transportować. W kóždej ruce hada džerži, na kóždym nadrom ma psyka pójsnjeneho. Za njej dalši demon steji, *Pazuzu*. Horni džél plaketki znazornjuje sydom demonow ze zwěrjacimi hlowami a nad nimi emblemy hłownych bohow. Srđdziznu scena eksorcizma z Eowymi měšnikami w rybjacych přehotowanach wupjelnja. Chory na łożu je muž – to přinjese etnologow na myličku, zo móhlo wo zamérne zaměnjenje k lěpšemu njedželniče, wo *kuwadu** hić.

W jednym napisu wo Lamašće so praji:

„Je sćekla, je nadběhowaca, je bohowka, je strašna... Jeje noze stej kaž noze ptáčka Anzu, jeje ruce stej nječistej, ma woblico kaž sylny law, zběha so ze sčiny rozczybana z wobnaženymi nadrami... Stupa nutř přez wokno, přešmyknje njewobkedžbowana, zastupi do domu, wuńdze z domu. Rěči: ,Dajće mi swojich synkow, zo bych jich cęšila, a swoje holčički, zo bych je zakitowała. K jich hubam chcu swoje nadro přiložić.“

Tekst tuž z wotpohladom runjewon fyzisce wohida wubudža, kotař je widźeć tež z wašnja, kak ju zwobrazowachu: z wulkimi wisacimi nadrami, štož z městnym idealom rjanosće w přečiwku steji, a z nječistymi zwěrjećemi (nimo psyka to bywa swinjo), kotrež da cycać.

Zarjekowanje přečiwo Lamašće bě ritual. Měšnik za to postajeny (*mašmašu*) dyrbješe najprjedy na dokladnje postajene městna njedželničineho čela magiske kamjenje přiwjazać a přepowdowaše potom:

„Žona zwjazana, zwjazana, kotrejež hlowa je zwjazana... Z čłowjeka, syna swojego boha, njech so spřećiwi, njech wuńdze, k mojemu čelu njech so njepřibližuje, přede mnu njech nječini złe, za mnu njech njechodzi, do mojego domu njech njestupa, po mojej třeše njeléze, do městnosće, hdzež sym, njech njeńdze nutř. Zapřisahuju was, při njebju a při zemi, při Enlilu, knježićelu zemje...“

Na hinaši ritus amulet (džensa w Irkskim muzeju w Bagdadze chowany) wočiwidnje pokazuje, hdzež so Lamaštuej sóška choreho připutaneho na łożu před woblico džerži – miniaturka je deleka z wuržbowanym džeržadłom zakónčena, tak zo zaćiśc nastawa, kaž by sóška z drjewa wuržbowana. Hačrunjež nimamy ritus pisomne dokladženy, je jeho eksistence jara prawdžepodobna – znajemy wjele analogijow z magiskich ritusow wšěch narodow.

Njemjenje hrózny a runje tak wohrožowacy bu demon *Pazuzu* znazornjowany, personifikacijajużnego wětra, kotryž chorosć a hubjene žně do Mezopotamiskeje přinjese. Jara sugestiwnje tež džensa na wopytarja Louvra ze swojim ščerjacym woblico sćekłego psyka skutkuje, z rozwětymaj křídłomaj a ze zarězowacymi pazoram.

Naličenje demonow, dobrych a zahubnych, tohorunja kaž jich znazornjenje w podobje zwěrjatow abo potworow by dołhe było. W zaprajidmach podzemscy demonojo Uttuku a Gallu wustupuja, nōcni demonojo Lillu a Lillitu, demonojo chorosće Asakku, posołojo smjerće boha Namтарa, Smjerć Etemmu a druzy. Zarjekowanski měšnik.(*ašipu*) wědžeše jich zarjekować³³:

* *Kuwada* je tak mjenowane njedželničine łožo. Je to ze srjedžomórskich kónčin pochadźace wašnje, při kotrymž nan za porod abo po porodze so do łoża džesća lehny a zadžerženje njedželniče imitěruje, na hrone skorži a kóžde lěkowanje dóstawa, kotrež hewak porodzaca mać dóstawa. Wukonja tež rituelne a magiske aktiwity na dobro džesća, mjeztym zo so žona zwjetša hnydom po porodze k swojemu wšědnemu zadžerženju wróća. Hišće w 19. lětstotku je so wašnje w Baskiskej hajiło. (přełožowar)

„Wopřisahuju was, čiste njebjesa a čista zemja, čiste hwězdy wot wjercha a wot spody, čisći bohojo a bohowki, při čistych njebjesach a čistym podswětom!... Moja huba je čista, mojej ruce stej wumytej, kraj wotpočuje, zemja mjełči, skót je w hródžach, ludžo su so sparej podali, domy su z ryhelemi zawěscene, měšćanske wrota zavrête, zawěry k wulkim boham zasuwanie. Sym was zawałał, hwězdy na sewjerje, na juhu, na wuchodze, na zapadze, wulke a tež małe, kotrež hižo woči njemóža widžeć... Sym wam čisty wopor připravil, sym za was čiste kadžidło rozsypal. Příndzce, dajće mi swoje rozsudženje wědžeć, wuprajće swój wusud. Dajće zlu cofnyć a so z čela wosoby A, syna wosoby B wotstronić, zo tola bych móhl ja, wosoba X, syn wosoby Y, znowa strowotu a zbožo na waš najwyši přikaz nabyć, kotryž je njezměnjomny, na waše, „haj“, zepérane na waše njepřeměnjomne znamjenja!“

PYTANJE ZA PŘICHODOM A SONJERSKE

Znamjenja a předznamjenja, fachowje *omina* mjenowane, mějachu člowjekej w čežkej situaciji podótknyc, štož by najprawše bylo.³⁴ Po najwšelakorišich znamjenjach a zjawach wokoło sebje člowjek swój přichod pytaše, postaješe jón ze zadžerženja zwěrjatow, z formy nutrinow, ze zjawow na dnjowym a nócnym njebju, z mustrow na powjerchu napoja w bónčku a naposledk we wěstej měrje po sonach. Z bohateho naběrka tuthyckich tekstow so da jenož mały wučah podać. Wobchowachu so wobšérne zapisy wšich tuthyckich předznamjenjow, zaprajidlow a zarjekowanjow.

Wułožki sonow, z kotrymž je so pod mjenom „chaldejske sonjerske“ jedna z mało stajnych reminiscencow na Babylonsku wobchowała, słušachu k najbóle mnoholičbnym.

Tež w našim wobswěće „chaldejske sonjerske“ hišće z časow наших wowkow cirkulowachu a wobsahowachu tež ličby doporučowane za loteriju. Wopravdze překwapja, kak so tu wjele, prastarych konstrukcijow k słowu příndzce. Njedžiwajcy časoweho rozdžela někotrych lěttysacow formalne a tematiske přezjednosće ani džensa njezapréja, zwotkel tute formy přenjotne pochadžeja. Symbolika babylonskich sonjerskich a omenow so tu do jednoho cyłka zwjazuje.

W *Storchowych nowych sonjerskich* (1939, z podtitlom Wobdžélane po starých kabalistských egyptowsko-persisko-chaldejských wułožkach) namakamy wjele „tradicionelných“ hesłów našemu wobswětej zdalenych, kaž su na příklad hesła „law“, „granatowe jabłuko“ abo „morjo“. Chrakteristiske je, zo so płačiwość starych symbolow mezopotamiskeho nabožinskeho systema a swěta omenow, kaž su boran, wosoł, kozoł, liška, worjoł, sokoł, had, mrowja, njeměnja. Hesło „Rohi na hłowie – dostojnosć, wosebje w padźe měšnika“ na mezopotamiske znamjo nabožiny dopomina. Na tehdyše wěšćenie z nutrinow wolba hesłów „słożyna“ abo „jatra“ a jeju formulacija skedžbnja – jej wosnje widžeć ničo dobre njewěšći.

Tež w Storchowych sonjerskich su skoro w dospołnej přezjednosći ze starobabylonskej předłohu z wjele detailerowanymi hesłami zakladne wukony čelnje eksistency člowjeka zastupjene, kaž je jědženje rostlinow abo mjasa, piče, močenje. W někotrych wariantach namakamy tež hesła, kaž su to „howno“, „hańba“, „staw“, „nadra“ a „čěšić“. Symbolisku płačiwość sej tež zakladny grat wobchowuje, na příklad motyka, sekera, wóz, koleso.

Tež w „modernej“ wersji sonjerskich so tajke tradicionelne kruhi Babylonskeje sfery wužiwaja, kaž su na příklad bohače wuwjedżene njebjeske zjawy (słónčko, Měsačk, hwězda), wosebje nimorjadne zjawy (zaćmiče, komet, hwězdžina, někotre słónčkow abo měsačkow, wosebje zbarbjenje njebja, tučel a podobne).

Tež w nowočasnych sonjerskich namakamy we wjele analogijach rozeznawanje woznama sona po klasowym a stavowym zarjdowanju (chori – bohaći, ratar – wikowar), na příklad při hesłach chlěb, wusmuž, čěšić, worjoł, wěnc, lěk, łuka. Formulacije rozwitych hesłów zwjetša charakteriski rys wobchowuja, zo změna detaila diametralnje wotchilny symboliski woznam sona woznamjenja. Runje tu najlepje spóznawamy, kajkiž bjezmóčny so napřečo tutym iracionalnym mocam tehdyši prosty člowjek čuješe. Widžeć wosnje „rjebło prawe złamane“, „rjebło lěwe złamane“, „rjebło delnje (krótke) prawe złamane“ kóždy raz něšto cyle rozdželne woznamjenješe.

W sonjerskich na przykład čitamy (s. 106): „Nadłochće wysoke měć – mócný a statny być; rozčahane – miłość; wobrosćene – nabudžeš nowe bohatstwo; wotrézane abo wotrubnjene prawe – muž z přiwuznistwa zemrě; lěwe – žona zemrě; wjele jich widžeć – přečiwnosće dožiwiš.“ Njewuplaća so w tutym zwisku rozmyslić, kak so hač do našich časow kompleksne kmanosće mezopotamiskich měšnikow a zarjekowarjow dale dachu. W jich pomocnych srědkach namakamy na przykład tutu symbolisku interpretaciju ze skupiny omenow wo wšelakorych žałostnych porodach:³⁵

*„Jeli je žona zańdżena a jeje płód so k słowu přizjewja, tak chétře kaž je to zasłyšeć, pozběhnje so nowy njepřećel, přepadnje a zapuści kraj, zebjerje jeho bohatstwo a zmječe bydła ludži... Jeli je žona dźećo z lěwym wuchom porodžila, mócný kral w kraju nastupi... Jeli je žona dźećo bjez praweho wucha porodžila, knježičelske dny su zličene... Jeli je žona dźećo z psyczej hłowu porodžila, město budže wukorjenjene, w kraju k zarażenju dóndže... Jeli je žona dźećo ze swinjaceh hłowu porodžila, budže wjele skotu a hospodarstwo budže rozkćewać... Jeli wowca jelenja zmjeta, kralowski syn so na trón swojego nana sydnie abo dóndže k nawalej kraja Subartu na Babylonsku, kotruž wobknježuju... Jeli wowca džiwiu kruwu mjeta, dóndže w kraju k zarażenju a njewoprawnjeny pretendent so tróna zmocni... Jeli wowca pjeć młodžatow mjeta, dóndže k zběžkej w kraju, mějicel wowcy zemrě, jeho hospodarstwo překřiwa... Jeli wowca pjeć młodžatow ma, jedne z čelacej hłowu, druhe z lawjacej, třeće z hłowu hyeny, štórte psyka, pjate z wowczej hłowu, nastanje w kraju zarażenje... Jeli so někomu w domje čorne křidlate mrowje zjewja, zemrě žona toho čłowjeka a cyła domjacnosć zahinje...“**

Tež Babylonske sonjerske³⁶ nam mnóstwo wułožkow k najrozdželníšim řiwenskim situacijam předpołožuja, ale nic přeco su so takle zachowali, zo bychu jasny zmysł dawali. Najebać toho so w nich podobnje kaž w přisłowach (XII. kap.) kulturne a towaršnostne poměry kedžbyhódnje wotražuja,³⁷

Ludžo w Mezopotamiskej sony – abo skerje měšnicy to jim nasugerowachu – jako poselstwo a znamjo direktnje wot boha wobhladowachu. Wusylanje snonow je so wosebje Šamašej připisowało. Je wułožować jenož měšnicy móžachu, jeničce woni běchu powołani awtentisce a zrozumliwje mystiski, nadpřirodny wobsah sonow wułožić. Při svojim zmysle za porjadk, haj samo runjewon rozrjadowanie wěcow a zapříjećow – kaž jón su akkadscy Babylonjenjo z Assyričanami najscherje wot Sumeričanow přijali – dóstachu so k swójskemu sworaznemu systemej w zběrkach z wułožkami sonow. Podobnje to činjachu w zběrkach zakonjow, w zapisach lěkarskich prognozow a diagnozow, receptow, w zběrkach zarjekowanjow, omenow a přisłowow.

Hłowne žórło wułožkow sonow, t. mj. oneiromantija, je w klinopismowych žórłow swojorazne zrjadowana *Assyrska kniha sonow* z Aššurbanipalowej knihownje w Niniwje. Hdyž so džensa z jeje tekstem zeznajomjamy, zwěścamy, zo to wostudle čitanje docyla njeje, ale nawopak – woswětla rozdželne strony tehdyšeho žiwjenja a swět mysličkow mezopotamiskich ludži. W sonach so jich nadžije, přeća a strachi wotražuja. Wułožk sonow měšnicy kategorije podobnje kategorijomaj zarjekowarjow abo wěšcerjow w rukach džeržachu. Sonjerske jich potřebnosćam služachu: namakachu w nim padý, kotrež mějachu w praksy wułožić – podobnje kaž zběrki zakonjow sudnikam služachu, kotřiž z nich konkretne předpisy jako zepěry jich rozsudženjow wuběrachu.

Njeznaty awtor (abo awtorojo) sonjerskich pokazowa wurjadny zmysł za jeho wurazny projadk. Wuchadžeše předewšěm z toho, zo so w sonach přirodne skutki čłowjeka jewja – jědzenje, piće, wupušćowanje jědžow a napojow, přilěhwo... Druhu skupinu sonow zaso reprezentowachu te, w kotrychž wo džělo, wudžěłki, rjemjesła abo rjemjesnikow džěše. A dalša skupina běchu sony wo zwěrjatach a ptačkach. Wosebitu kategoriju tworjachu sony wo smjerći a druhim swěće, abo samo wo sferje, kotaž dyrbješe za mezopotamiskeho čłowjeka jenož luta fantazija być – prajmy sony wo

* *Storchowe nowe sonjerske* (s. 69): „Mrowje w hromadže do domu lězu – chorosć a smjerć.“

lētanju na swójskich křidłach. Tuta kategorija sonow samo klasowy charakter nabywa: rozeznawa, hač je so bohačkej abo chudakej wo lētanju zedžalo; wułožer wšak miłosćiwy bě a sonjam chudaka zmužity tróštowacy zmysł dawaše. Klasowy bě tež wułožk sonow wo njebočičkach.

Kaž tuž wupadachu wułožki assyriskich sonjerskich? Zapocímy z kategoriju sonow wo jědženju a piću:

Hdyž je so někomu zedžalo, zo je psyka jědł, woznamjenja to zběžk a njespjelnjenje přeča. Tež to je zběžk wěšciło, hdyž je wosnje bobra jědł. Jeli je gacelu abo lišku jědł, woznamjenješe to chorosć. A nawopak, són wo jědženju mjasa z džiwjeho byka dołhe žiwjenje wozjewješe. Na swoje tež wegetariarjo příndžechu: komuž je so zedžalo, zo je płody rostliny *namtar* jědł, tón zwadu žnjeje. Són wo jědženju jadrješkow z płodow štoma *sarbatu* měł zmištrowanie čežow přinjesć. Štóż wosnje trawu jědžeše, kotruž znaješe, měł měrnu powahu nabywać; jědženie njeznameje trawy mělo njezbožo přinjesć.

Sonjerske njezabywachu tež na drastiske sony tuteje kategorije, w kotrychž samo wo zjawy ludžižerstwa džěše. Són wo zabiću někajkeje wosoby – mjenuje so tu tež bratr abo syn – wěšeše zasahnjenje do mětkow; skóncowanje teksta na tutym městnje wšak njehodži so dospołny wułožk spóznać. Štóż wosnje widžeše, zo jě swójsku ruku abo nohu, tón měł wo syna abo džowku přinć. Jeli je so někomu zedžalo, zo je swojemu přečelesy splažny staw wotkusny, són narodženje syna wozjewješe. Assyriske sonjerske so ani sonam wo druhich bjezsłodnosćach wuhibachu: hdyž je so někomu zedžalo, zo jě fekalije swojeho přečela, je to woznamjeniło, zo změje zbožo a zo budže karieru činić. Bohatstwo měł tež són wo jědženju psyčich fekalijow přinjesć.*

W assyriskich sonjerskich bu tež na pady myslene, w kotrychž je so někomu zedžalo, zo jě njepoživajomne wěcyc: „Komuž je so zedžalo, zo jě žiwicu, dóstanje so do jastwa a njezměje pokoj.“ Komuž je so zedžalo, zo so wot suchego asfalta žiwi, toho žarowanje trjechi.“

Runje tak pisanje buchu sony wo piću wułožili: Komuž je so zedžalo, zo jemu wodu k piću porjedžaja, tón budže dołho žiwy.** Hdyž je jemu zedžalo, zo po hasy wodu njese, je to woznamjeniło, zo so jeho njezbožo skónči.³⁸ Són wo piwe člowjekej wěšeše, zo to, na čož je so ze swojimi přečelemi dojednał, zabudže. Komuž je so zedžalo wo piću z rěki, tón wulke bohatstwo nabudže, ale piće wody z luže mělo hižo hadriju přinjesć a piće wody z kanala ničace powodženie wozjewješe. Komuž je so zedžalo, zo moč swojeje žony pije, tón so móžeše na nadbytk jědže wjeselić.

Wułožki sonow wo močenju scyla jara pisanu skalu mějachu. Močenje direktnje před sobu, přeciwo sčenje, hdyž moč po hasy rozbeži, narodženje džěci wozjewješe. Komuž je so zedžalo, zo so k swojemu močej klaka, tomu so syn narodži, kotryž so stanje z knježičelom. Són wo močenju do sčiny žiwjenje bjez potomnistwa wěšeše. Močenje do rěki dobre žně woznamjeni, ale močenje do studnje zhubjenje mětkow předpowědžeše. A močenje do kanala mělo wotplawenje žnow wěšic. Komuž je so zedžalo, zo je so wumocił a wuschnyl, toho měla Ištarina chorosć (splażna) trjechić. A hdyž je so někomu zedžalo, zo sedžo moči, starosće jeho hrabnu.

W assyriskich sonjerskich tež sony wo splažnym styku swoje wułožki mějachu. „Hdyž je so někomu zedžalo, zo z džiwim rubježnym zwěrjećom lěha, budže jeho hospodarstwo rozkćewać.“ Zničeny tekst dalšeje džela sonjerskich znjemóžnja wułožk sona wo přilěhwje z džowku abo z přichodnej mačerju wuslědžić. Són wo dołhim splažnym stawje dospołne dobyče nad riwalemi woznamjenješe.

Njemała kategorija sonow na džělowym miljeju mezopotamiskeho člowjeka bazowaše. Hdyž je so člowjekej zedžalo, zo so jemu šewcowy grat poskića, móžeše lute wudawki wočakować. Jeli són wo kamjenječesarjowym błočku abo wo korbarowym graće měješe, měł wuspěch we swójskim předewzaću měć. Chudoba a běda toho přepadnjetej, kotremuž je so wo metalurgiji zedžalo. Són wo sekerje wotprawjenje předwidžeše, *** són wo kolesu žiwjenje narodženje dwójnikow

* Storchowe nowe sonjerske (s. 57): „Howno člowjeske – bohatstwo.“

** Storchowe nowe sonjerske (s. 91): “Pić – čerstwu čistu wodu – strowota, wulke bohatstwo.”

*** Storchowe nowe sonjerske (s. 113): „Sekera – strach žiwjenja.“

woznamjenješe, só wo wozu spjelnjenje žadosće,****. són wo kruhu žiwjenje bjez riwale woznamjenješe. Wulku rolu tež sony wo zwěrjatach hrajachu: són wo lišce, wopicy abo swinjeću narodženje džéći woznamjeni, kozoł[†] běhanje po wosudach a dobru přichod wěščeše, had spuščliweho strašnika, ptačk namakanje zhujeneje wěcy, boran zhujenje stroweho rozuma.

Assyriske sonjerske swědča wo tym, zo so hižo tehdyšeho člowjeka žadosć lětać zmocowaše, kotař je naposledk w skladbje wo Etanje dokladžena, w jeho sonach. Jeli je so někajkej wuznamnej wosobje zedžalo, zo so wot zemje wottorhny a lětaše, to dalšu karieru woznamjenješe. Jeli je so wo samsnym chudakej zedžalo, són kónc bědy wěščeše, jatemu puščenje na swobodu, choremu wustrowjenje.^{††} Jeli je so wšak bohačej zedžalo, zo podarmo spyta zlećeć, měl wo mětki prińc; w samsnym padže ma chudak kónc swojeje bědy dožiwić. Komuž je so zedžalo, zo do njebja leći, tomu so jeho dny skrótšuju; nawopak – jeli w sonje do podswěta zestupuje, měl dołhe žiwjenje měć.

Na wułožki tuteje družiny wobsażna kategorija sonow wo wonym swěće a wo stykach z njeboćičimi nawjaza. Són wo zetkanju z mortwym při zestupje do podswěta zažnu smjerć někoho z přiwuzništwa wěščeše. Hdyž je so někomu zedžalo, zo jeho njeboćičcy tamaja, to žohnownaje a dołhe žiwjenje woznamjenješe; jeli jeho wšak žohnowachu, to smjerć wěščeše, samo smjerć bjez pohrjeba. Jelo něchtó w sonje njeboćičkich widžeše, kaž so hromadže z nim raduja, woznamjenješe to za bohača zhujenje mětkow, ale za chudaka bohatstwo.³⁹ Komuž je so zedžalo, zo při zestupje do podswěta njeboćičkeho zetka, kotryž jeho žohnowaše, tomu smjertny njezbožo při synjenju scény hrožeše. Hdyž jeho njeboćički w sonje wokoši, měla jeho smjerć ze zmjerznjenjom trjechić; a hdyž jemu njeboćički w sonje pohrozy, mělo to wěšćić, zo trěcha na njeho padnje.

Assyriske sonjerske su z wěrny špihelom mezopotamiskeho člowjeka, swěta jeho přiwěry a wěry, skabosców a naladow. Tohorunja swědči wo tym, kaž so worša ludži k słowu přizjewi, kotříž wědžachu tute slabosće wužiwać a často tež znjewužiwać. Assyriske sonjerske samo na sebi bywaja z wurjadnym literarnym pomnikom: Tež při wobškodženym a fragmentarnym stawje tekstow wjace hač wułožki sonow wobsahuje. Sluša k wuznamnym dopokazam wo ryzy člwoječim profilu, we wjele nastupanjach tež wo socialnym pozadku a hospodarskich problemach doby, w kotrež je nastalo.

WĚŠĆENJA

Z najstarší formu wěšćenja bě po wšem zadaću wěšćenje z jatrow; z Babylonskeje je so do cykeho Orienta rozšeriło.⁴⁰ Je so za dar bohow mělo. Je so wěriło, zo bóh slónčka „sam do čěla woporneho borana swoje wěšćenje zapisa“. Wšako znaće nutrinow zwěrjatow słuša do přenich spóznaćow z anatomije. Z jatrow je so wěščilo tohodla, dokelž je za sydło zmysłów mějachu, a tuž za špihel toho, štož ma člowjeka trjechić. Wosebje wowče jatry je su z wšelakorosću swojego zrijadowanja pisanu paletu wěšćenja poskićiła. Jatry su na někotre džéle rozdžélili a kóždy džél mјeno dόsta – porst, huba, hańba, puć, stejišćo, palast, trón. Eksistowaše rjad přiručkow wěšćenja z jatrow a namakachu so tež hlinjane modele jatrow. Wěšćenje z jatrow na příklad takle wupada:

„Hdyž je ,porst‘ kaž lawjaca hlōwa, služownicy swojego knježiçela zečerja; hdyž je kaž lawjace wucho, knježiçel riwalu njezměje; hdyž je kaž lawjace wucho a prawa zadnja strona jemu pobrachuje, njepřečelska strona riwalu njezměje; hdyž je kaž lawjace wucho a jemu lěwa zadnja strona pobrachuje, wójsko knježiçela riwalu njezměje; hdyž ,porst‘ kaž čelacy jazyk wupada, knježiçela jeho eunuchojø zabija; hdyž je kaž wowča hlōwa, knježiçel budže w nadbytku žiwy; hdyž

**** Storchowe nowe sonjerske (s.141): „Rjany wóz widžeć – radosć.“

[†] Storchowe nowe sonjerske (s. 6): „Kozoł – wobužnosć.“

^{††} Storchowe nowe sonjerske (s. 60): „Lětać – chorym smjerć, čestnym a přistajenym zbožo.“

je hač do połojcy kaž kozacy róh, knježičel starosće wo swój kraj změje; hdyž je hač do połojcy kaž kozacy róh a horni džél ma rozšćepjeny, bójski patron so hinašemu člowjeku přiwobroći.“⁴¹

Podobnje je so tež z jérchenjow wěšciło:

„Jeli je prawy jércheń čorny, kralowski syn zemrě; hdyž je čorny lěwy jércheń, syn krala njepřečelskeho kraja zemrě.“

Wěšcenie z wobrazow, kotrež wolij nalaty do wody abo woda do wolija twori, znajemy tež z bibliskeho powědančka wo Józefje Egyptowskim (Genezis 44, 5). Ale znajemy je tež z našeho hodowneho wašnja wósk do sudobja z wodu kapać; tež to ma tuž sumeriski příklad, stary na pjeć lětysacow. Z přením wěšcerjom bě pječa sumeriski knježičel Enmeduranki. Z Hammurapiowych časow stej so hižo dwě klinopismowej „přiručce“ zachowałojo, z kotrejuž někotre „wučbne sady“ wuběramy:

„Hdyž so na wodźe kolesko z wolija wusměrjene na wuchod a potom zastawa, chory so wustrowi. Hdyž so z wolija dwě kolesce tworitej, wjetše a mjeňše, mužowa mandželska hólca porodzi, abo chory so wustrowi. Hdyž so wolij we wodźe rozpušći a bónčk wotupja, chory zemrě.“

„Hdyž so daš do wěšczenia z lećom wolija, dokelž so chceš ženić, a hdyž so jedna kapaka wolija za muža wotlige, druga nimo toho za žonu, hdyž so potom wobě kapce zwiazatej, muž ze žonu so wozmjataj; hdyž so kapce drje zwiazatej, ale mužowa kapka so při tym połocuje, muž zemrě; hdyž so takle žonina kapka rozpołci, zemrě žona.“⁴²

Runjewon njeličomne běchu wěšczenia po zjawach na njebjesach, po konstelaciji hwězdow, začmića měsačka a słónčka, po wjedrowych zjawach, wosebje zjawach w Babylonskej porědšich, z kotrymiž běchu njewjedra a njejapke zliwki. Tež za to mjenujmy por charakteristiskich wuprajenjow:

„Jeli so džěćo při schadženju měsačka narodzi, budže jeho žiwenje jasne, zbožowne, sprawne a dołhe; jeli so džěćo při schadženju Jupitera a při schowanju Wenusy narodzi, přichodny muž budže změje zbožo, jenož zo wopoušći mandželsku; jeli so džěćo při schadženju Jupitera a při schowanju Marsa narodzi, změje tutón člowjek zbožo a wohlada zahin swojego njepřečela.“⁴³

Tak je so tuž astrologija nastala, kotaž Babylonjanow hišće w grjekskich časach wusławi. Wo njej tež basnik Horatius rěci. Hakle z njeje je astronomija nastala (XI. kap.). W mezopotamiskich wěšcenjach bychmy tež zakłady meteorologije namakali: pranostiku, kotaž hižo nazhonjenju wotpowěduje, „, jeli na njebju zerja pokazaja, rěka to, zo so wětr zběhnje,“⁴⁴ je před třomi lětysacami Babylonski měšnik Nabuacheriba wuprajil. Druhi duchowny meteorolog Raši-il je wobkedžbował a zapisał, zo „koło wokoło słónčka deščik a změnu wjedra přinjese“. Tohorunja bě tučel ze zjawom, po kotrymž stej so wjedro kaž tež přichod postaještej. Po wuprajenju jednoho nowobabylonskeho měšnika w Uruku płaceše: Jeli so tučel nad městem wupina, pónďze so kralej, městu a tež mócnym derje.⁴⁵ Po wšem zdaću njebě duchownemu profetej na wostatnych zaležało.

Z Mezopotamiskeje znajemy tež hemerologiske zapisy.⁴⁶ Na zakładże praktikow wěšcerjow a wužožowarjow so w nich přihódne a njepřihódne dny z přídatkom naličeja, zo na příklad wěsty džeń so wosebje za započinanje zwady hodži, njehodži za zmandželenje abo kup njewólnika, samo za někotre dny njesmě so přez rěku překročeć, druhi džeń so zaso njesmě ryba jěsc, zo njeby člowjek schorjet.

BOŽI WUSUD: ORDAL

Prjedy hač wopušćimy wobłuk kuzłarskich hrónčkow, wěščenjow a sonjerskich, je hišće jedyn charakteristiske wašnje wusudženja naspomnjenja hódne, kotrež starowěk, srjedźowěk přežiwi a so samo tež na spočatk nowowěka wuskutkowa: ordal.⁴⁷ Dopokaz za winu abo njewinu čłowjeka w tutym „božim wusudze“ wot pozemskich sudnikow njewotwisowaše, ale wot prosteho připada, kotryž w Mezopotamiskej „bóh rěki“ mjenowachu. Ordal hižo w Urnammuowych a Hammurapiowych zakonjach nałożowachu (IX. kap.). Urnammu je postajił:

„Jeli něchtó něčeju mandželsku wobwina, zo je w klinje cuzeho muža ležała, jeli pak bóh rěki jeje njewinu dopokaza, tón, kiž ju wobwina, třecinu miny slébra zaplaći.“ (Čl. 11)

Njeńdžeše při tym wo to, hač potrjechena žona wědžeše pluwać, a z tym swoje žiwjenje doby. Cyły wobswět ordala – asistenca měšnistwa a sudniškeho personala, mjetanje a zanurjenje do pruda – su njewobeńdzomne dušowne zatřašenje pola žony wuwołali; doby tuž předewšěm žona z dobrymi nerwami. Jedyn ze sudniškich protokolow potwjerďuje, kak je tajki ordal přeběžał. Dzěše wo ordalowy proces z Mari w dobje Zimrilimowej. K ordalej je šesć žonow nastupiło, zo by prawość swojego twjerdženja dopokazało. Protokol so kaž napjata sudniška drama čita: Prěnja žona je so pod wodu zhubiła, druga žona je pod wodu zhubiła, třeća žona je nastupiła, tež tu je bóh rěki spóźrěł. Na to wobskorženy zadžerža proces ze słowami: „Njemjetajće dalše žony do wody, zo njebychu wo žiwjenje přišli – pripóznamy žadanki wobskóržby!“⁴⁸

MĚŠNISTWO A JEHO ORGANIZACIJA

Rozsahły bě swět bohow, bohowkow a demonow. Runje tak rozsahły bě tež swět jich služownikow a služownicow, měšnikow a měšnicow z najwšelakorišimi funkcijemi při bohosłužbach, woprowanach a magiskich wukonach. Eksistowachu specialisća woporowi, zaroćowarjo, wěšcerji, wułóżowarjo sonow, psalmisća a tak dale. Njebě rědki zjaw ani nahromadzowanje funkcijow, a z tym tež prebendow. Temple mějachu tež knihivjedniscy fachowcy, kotriž přidželenki a dochody wšich přistajenych zapřijachu, wot poslednjeho dženskeho mzdownika hač do najwyšeho měšnika. Tajki naměstnik templu boha Ningirsua w Girsu dóstawaše nimo druhich naturalijow hač do třoch stow hektolitrow žita na měsac. Z toho přetrjebowaše za sebje a swoju swójbu słabu třecinu, ze zbytkom wikowaše. Runje tajke dochody powyšowachu měšnistwo na hospodarsce, a z tym tež politisce wuznamnu worštu.

Wot chwile, hdýž knježiél přesta w templa pobýwać a so w swójskim palasće zasydli,⁴⁹ započina so lajczacija zjawneho zarjadnistwa a z njej zwjazany bój wo móć. Tutón bój je so w Babylonje hižo za knjejstwo Hammurapia pokazał, ale tak, zo njeběchu ani dobyčerjo ani přehračcy. Templ sej nimo wulkeho njewotwisnego wobsydstwa nadale džeržeše wšitke sakralne a ritualne funkcije a wukonjachu z nimi wliw na knježiela a wobydlerstwo. Knježiél, kotryž je sej to wuwědomił, dyrbješe za swoju krótkowidnosć pokućić. Najdrastisce swědča wo tym scěhi Nabonidoweho zadžerženja: ze swojej mnoholětnej njepřitomnosću w Babylonje znjemóžni tradicionelne nowolětne swjatočnosće w Mardukowym templu přewjesć, a tak měšnistwo wulke dochody zhubi. Naposledk měšnicy wrota města persiskemu Cyrusej wočinichu. Tón měješe telko statniskeho ducha, zo domoródny Mardukowy kult zachowa.⁵⁰

Měšnistwo tworješe hierarchisku pyramidu,⁵¹ na kotrejež wjeršku nawyši měšnik steješe, a to dospołnje po słowje. Na najwyżej terasy zikkurata je wón mjenujcy „direktnje wot boha“ přikazy přijimał, a sta so tohodla tež z wukonjerjom jeho wole. Tajke położenie zikkurata cydžeše ludej jara nazornu předstawu, zo wyši měšnik so blisko boha namaka a zo tohodla so móže z nim rěčeć (hišće biblija Mójzesa na horje Sinaj předstaja, hdžež je wot Knjeza plečicy z džesać kaznjemi přijimał). Na wjeršku zikkurata so nachadžeše tež swjatnica za přiležnosć „swjateho wěrowanja“

najwyšeho měšnika (*en*) z najwyżej měšnicu (*entum*). En wustupi tež jako najwyši próstwar a woprowar, ale tež jako najwyši zarjadnik wšich templowych dochadow.

Wažnu poziciju měješe tež další dostojuńnik – *urigallu*. Jeho wysoka funkcija bě wosebje za čas nowłetnych swjatočnosćow wužitna. Druhdy słuchachu k nim tež wosoby kralowskeje kreje, na příkład Aššurbanipalowi bratřa.

Wot Hammurapiowych časow namakamy nowych templowych hódnoscerjow z titulom *erib biti* („stupacy do [božego] domu“), tuž měšnikow wukonjacych swoje zarjady w rumnosćach, do kotrychž prosty lud přistup nima. Připadny jim rjad liturgiskich funkcijow, njesechu na příkład emblemy bohow na procesijach, spěwachu psalmy a wukonjachu tež inspekciju templowych mětkow.

Bychmy móhli hišće wjele dalších stopnjow naličeć, hišće komplikowanišich, hač je hierarchizacija znutřka Romskeje cyrkwe wot bamža hač k subdiakonej. Znaći běchu wosebići měšnicy *pašišu* (mysleni za žałbowanie ze swyatymi wolijemi), měšnicy *ramku* (za ritualne čisćenje a myjenje), měšnicy *ašipu* (jich nadawk bě zažohnować⁹, měšnicy *baru* (we funkciji wěšcerjow a wułożowarjow znamjenjow), dale měšnicy *kalu* (psalmisća), měšnicy *naru* (spěwarzjo)...

(ŽÓNSKE) MĚŠNICY

Žiwjenje w mezopotamiskich templach njeje so přez wostudu wuznamjeniło. Nimo měšnikow su tu druhdy tež měšnicy njemału rólu hrali. Při templach běchu w „klóstrach“ žive a zwonka nich.⁵² Tež měšnicy mějachu wotstopnjowane hódnosće; postupowachu wot najwyšej měšnicy – sumeriskeje *nin-dingirra* („boža knjeni“), akkadskeje *entum* – přez najniše stopnje. Wyša měšnica měješe nic jenož towarzrostnu poziciju, ale tež wulke dochody. Tohodla su tutu hódnosć při najwuznamnišich templach často dżowki kralowskich swójbow wobsadzowali. Rimsinowa sotra bě na příkład z wyzej měšnicu Sinoweho tempela Ekišnugal w Urje, połdra lětysaca pozdžišo je tutu funkciju Nabonidowa dżowka wukonjała. Wyzej měšnicy słušeše wosebity škit jeje česće. Hammurapiowy zakonik na příkład praji: „Jeli je nechtó z porstom na wyšu měšnicu pokazał a to njeje dopokazał, zasluži puki před sudnikami a wottruhanje połojcy hłowy.“ (§ 127) Měšnica sama sej wšak njesmě mjeno kazyć (na příkład z wopytami w korčmach), a to hišće pod chłostanjom spalenja. K tomu hišće bě wotdželena wote wšeho žiwa, štož jej pozicji njewotpowědowaše a štož by ewentuelnje wosud jeje wobsydsta wobwiliwołało. W tym dyrbi so přičina widžeć, cehodla wyša měšnica njesmědžeše swójske džéći měć (porno tomu jej žeńtwa zakazana njebě), a to pod chłostanjom nic jenož straty funkcije, ale tež žiwjenja. Runje tuto nam hižo znatu legendu wo pochadze Sargona z Akkada (IV. kap.) wuswětluje.

Někotre funkcije měšnicow so z kultiskej a rituelnej službu w klóstrje a templu zwjazowachu, druhe zaso z rjadowanjom jich zamóženskich naležnosćow. Při Mardukowym templi w Babylonje měšnicy *naditum* k wysokim kruham słuchachu. Móžachu so wudawać, ale dyrbjachu bjezdžěćne wostać. Dokelž mandželski měšnicy njemóžeše bjez potomnikow wostać, přiwjedźechu k njemu měšnicy nišeho stopnja (*šugitum*) a z njej džéći płodžeše. Šugitum móžeše so wšak tež sama zmandželić. W tajkim padže džéći jej słuchachu.

Měšnicy *kadištum* a *kulmaštum* nadawk temploweje prostitucije spjelnjachu, podobnje kaž měšnicy mjenowane *zikrum* (tutón wuraz so jako „žona-muž“, tuž hermafrodit, wuswětluje). Běchu we wotzamknjenym dželu tempela abo palasta, w haremje. Kadištum tež prawo na mandželstwo měješe a po žeńtwje smědžeše šlewjer nosyć, kotryž jednora prostitutka abo njewólnica pod čežkimi chłostanjemi na sebje wzać njesmědžeše. Kadištum druhdy městno dójki zaběraše. W Mezopotamiskej wšak templowa prostitucija towarzrostne deklasifikaciju nihdy njewoznamjenješe, bě to čestne přistajenie.

SWJEDŽENJE A SWJATOČNOSĆE

Najwjetši swjedžeń, kotryž bu w kóždym wulkim měscé k česći hłowneho městneho boha wosławjowany, bě swjedžeń Noweho lěta mjenowany *akitu*.⁵³ W Babylonje so wosebity ceremoniel k česći boha Marduka wotměwaše. Bu w měsacu Nisanu wosławjowany, na wobrot našeho měrca a aprila, hdźy so nowy kalenderske lěto započinaše. Swjatočnosće nimale dwaj tydženjej trajachu. Do Babylonu so tehdy putnicy ze wšěch mezopotamiskich městow walachu, njesechu sochi městnych bohow a přinjesechu dary a wopory. Chodźachu přez Ištarine wrota a po procesionowej dróze. Hłowny prud – wjedźeny z kralom samym – přindźeše po Eufraće na čolmach a měrješe so na templ *bit akitu* („dom nowolětnych swjatočnosćow“).

Měšnik *urigallu* przednošowaše štwórtý dźeń swjatočnosćow śladbu wo stworjenju swěta. Pjaty dźeń – štyri hodziny do schadženja słónčka – so tutón měšnik z wodu z Eufrata wumy, zastupi do tempa Esagila, wobleče sej płatowu drastu, přednjese modlitwy a wotewrě čakowacemu měšnistwu durje. Dwě hodžinje do schadženja słónčka hišće zarjekowar přińdże, kotryž z wodu z Eufratu templ popryska, přikaza bronzowy bubon bić a zapali wonjatu smólnicu. Potom woporoweho baran zabichu, z kotrehož kreju so swjatnica symbolisce wučiści. Zabiteho borana do Eufrata mjetachu. W tym wokomiku po nim čolm ze sochu boha Nabua, Mardukoweho syna, přijedźe, kotruž w kapałce ttutoho boha na čestne městno stajichu.

Na jewišco kral stupa. Měšnik *urigallu* jemu krónu ze wšěmi znamjenjemi mocy a bije jeho mjezwoči. Kral so ma ze sylzami w wočach swojich přeńdzenjow kać, dokelž by so Marduk we wopačnym padže rozhněwał a zawinował, zo „so njepřećel zběhny a krala z tróna storči“. Kral při tym na zemi leži a modlitwu deklamowaše: „Njejsym hrěšił, knježe zemskich kónčin, njejsym twoju bójsku majestosć zanjechał, njejsym Babylon zničił, njejsym rozpjeršenje wobydljerow přikazał, njejsym Esagilu střasł, njejsym na jeho ritusy zabył... staram so wo Babylon, njejsym jeho nasypy wottorhał.“ *Urigallu* zastupowacy Marduka jemu hakle potom wšě znamjenja mocy wróci a sadži jeho zaso na trón.

Wosmy dźeń so swjatočny čah wotměwaše, kral Mardukowej soše „ruku poda“, z čimž jej do čaha a na ceremonije kazaše, kotrež so w bit akitu wotměwachu. Tute „podaće ruki“ symboliski akt předstaješe, z kotrymž so dyrbjało naspomnić, zo dyribi so kral za zastupnika boha na zemi měć. Mardukowa socha bě wuraz statneje suwerenity Babyloniskeje. A tohodla tež cuzy uzurpatorojo so prócłowachu předewšěm tutu sochu do swojego kraja zawlec, zo bychu tak wobydlerstwu zrozumliwie zjewili, zo je podćisnjene.

Kral po ritusu „podać ruki“ so do swjatočnego čaha zarjadowa. W nim njesechu Mardukowu sochu zhromdnie ze sochu Mardukoweje bójskieje mandželskeje Sarpanity, syna Nabua a sochi wostatnych bohow, wše w swjatočnych, ze złotom přetkatych drastach. Swój wuznam měješe zastawka w swjatnicy Wosudow. Tu je so plan skutkow za přichodne lěto postajił – „postajenie wosudow“.

Mystiske zakónčenje nowolětnych swjatočnosćow „swjate wěrowanie“ předstaješe; ritus wukonjany hižo wot sumeriskich časow na najwyšim schodženku zikkurata. Bójski porik Marduka a Sarpanity tu wyši měšnik z wyšej měšnicu zastupuja. Wěrowanie bě symbol potajnstwa žiwjenja. Za čas knjejstwa III. Urskeje dynastije kral při tutej składnosći w róli boha nalětnjeje wegetacije wustupowaše, kotryž so za „swjate wěrowanie“ z bohowku Inannu zwjazuje, kaž so wo tym w sławnym spěwje *Powyšenie Inanny* (XII. kap.) powěda. Za nowolětnie swjatočnosće w assyriskej metropoli assyriski narodny bôh Aššur wustupowaše, w sumeriskim Uruku bôh An, w Harranje so swjatočnosće boha Sina wotměwachu, w Dilbače swjatočnosće boha Uraša, w Niniwje swjatočnosće bohowki Ištar.

TEMPLOWE WOPORY

Wězo, bohow jenož ze swjatočnymi čahami hymnami a modlitwami počešći njedosahaše, ale tež z prawidłownymi woporami, kotrež buchu podstatne žórło dochodow za měnistwo. Jenož zo žedźba za woporami bu boham samym připisowana, kotriž „njebjesku cyrobu“ trjebaja. Jeje wonje bohow přičahuja, tak zo so „wokoło woporowarja kaž muchi črjoduja“⁵⁴ a „za nim kaž psy běhaja“⁵⁵. Po wopisanju wopora wěnowaneho bohej Anej hódny wopor takle wupada:

„Kóždy džeń a přez cyłe lěto připrawiš na wulku snědań 18 złotych sudobjow a natwariš a stajiš na Anowy wołtar: 7 naprwa a 7 nalěwo z piwon, w dwěmaj budže wino. Samsne za małe snědanje, swačinu a za wječer. Za swačinu a wječer so mloko njeporjedža. Z dwojakeje muki pjekar 243 chlěbow napječe, z kotrychž 30 před Ana położi. Za wulke snědanje njech so 7 čistych prěnjerjadynch tučnych dwojolětnych jehnjatow připrawi, zežiwnjenych z ječmjenjom, 1 jehnjo zežiwnjene z mlokom, 1 wulka jałojca, 1 njewotsadžene čelo a 10 wulkich boranow njezežiwnjenych z ječmjenjom, dohromady tuž 18 boranow.“⁵⁶

Wopory so po tym člonkowachu, wo kotreho boha džěše: runje tak, kaž so tež modlitwy rozdžělowachu. Na te bu doraz kladženy, a hdźyž so bohojo z nimi njenasyćichu, tola za to džerzechu próstwarzow w pokornosći a bojosći. Wobydlerjo při přepowědowanju modlitwów ruki zběhachu, kaž to džensniši Arabojo při modlitwach k Allahej činja. Při modlitwach pak klečachu pak so klečo z čělom zemje dótkachu, košachu při tym nohi, ewentuelnje drasty sochow wołanych bójstwow. W modlitwje k Mardukej zwiazanej ze zažohnowanjom namakamy wobroty, kajkež tež w křesčanskich modlitwach wow wjele lětstotkow młodszych:

*„Marduko, wulki knježe, božo zrudny,
po twojim hódnostnym pokiwje njech sym w strowosći žiwy,
twoje bójstwo njech stajnje wuchwaluju,
njech docpěju wšitko, za čimž jenož žedźu,
njech w mojej hubje prawda namaka swoje městno,
zapołož mi do wutroby dobre wotmysty,
njech wrótnik a słužownik derje wo mni récitaj...“⁵⁷*

PŘEDSTAWY WO TAMNYM SWĘĆE

Někajke dokładniše předstawy wo tamnym swęće tehdyši čłowjek njeměješe, hačrunjež bójstwje tamnego swęta Nergala a Ereškigal česćowaše. Haj so samo jara jako syn zemje čuješe, jako wobdziwar přirody, kotruž so prócowaše po swójskich mocach přetwo^(rjeć. Tuta skutkownosć so do wótreho přećiwestwa z prostym posmjertnym pokojom dóstawaše. Ze zasadu mezopotamiskeho čłowjeka bě swoje žedźby na tutym swęće zwoprawdżować, nic hakle w tamnym swęće. Tohodla sej dołhe žiwjenje přeješe a modleše so za nje k swojim boham.

Tamny swět bě „kraj wobhrodženy ze sydom nasypami, zwotkelž nawrót njeje“, Džěše wo městnje bļudźacych scinow, hdźež so proch a hlina jě a hdźež njesměrna lačnosć knježi. Njesmjerność jenož k privilegijam bohow słušeše – nimo rjeka lijeńcy Ziusudry (sumeriski Utanapištym, XII. kap.). tohodla bě Babylonjanę tak jara na tym zaležało, zo by syna měł, kotriž po jeho smjerći wuleće přewjedże a wopory přinjese; a jelizo swójskeho njemějese, adoptowaše sej jeho. Bjez posmjertnego kulta, jeli wo rjekach padnjenych we wójnje njeńdžeše, pobyt w mócnarstwie mortwych znjesliwy njebě.

Nimo baje, z kajkež je *Zestup Inanny do podswěta*, w klinopismowych žórłach žadynžkuli dopokaz wo rozsudźenje podswětowego sudnistwa⁵⁸ njeje, nimo taflíčki, kotraž je w Puškinowym muzeju w Moskwje schowana. Podswětowu pšeń tutoho dokumenta je S. N. Kramer jako

nachwilu jenički doklad sumeriskeje elegiskeje literatury woznamjenił.⁵⁹ Powěda so w njej wo bohu Słónčka Utu jako sudniku a wo bohu Měsačka Nannarje, kotryž přeco triceteho dnja swojego puća do podswěta dele stupa a tu wosudy zemrětych postaja.

Mezopotamiske předstawy wo tamnym swěće su so na příkład wot egyptowskich rozeznawali, wusko zwiazanych z wěru do posmjertneho žiwjenja. A zo by tute žiwjenje dostoynie było, w Egyptowskej tež pohrjeb dostoynje wuklinči – a tak je so logisce k balsamowanju dōšlo. Ćělo Sumeričana abo Babylonjana spalichu abo do hlinjaneho kašča połožichu. A tu so klasowe rozdžele pokazowachu: chowachu jednoreho wobydlerja hinak hač wyšeho měšnika abo knježićela. Tych druhich chowachu w brónidle. z brónjemi, z woblubenyimi drohočinkami, ze cyrobu a keluchami. Někotrych z knježićelow do rowow z kamjenja połožichu.

Přo pohrjebje knježićela w staršej sumeriskej dobje tež ludži woporachu. Zhromadnje z nim – po přetrjebanju drogow – člonow jeho dwora, palastowu stražu, słužownistwo, hudžbnikow z nastrojemi, wšě zaprähi – tež z pohončemi – nutř hrjebachu... Pokazachu to sensacionelne wotkryća w Urskim kralowskim pohrjebnišču (III. a X. kap.). Tuta namakanka nachwilu jónkróćna zwostawa; jeho wěstu analogija je so jenož w Kišu namakała. W *Eposu wo Gilgamešu* so hišće wo njeboćičkim powěda, schowanym zhromadnje z mandželskej, džowku, konkubinu a słužownistwom.⁶⁰

W Mezopotamiskej je so jenož jara mało narownych pomnikow namakało. Napisy na nich nimochodźacem u kazaja, zo njeby pomniki ničili; hdyž je rozpodowane wohlada, ma je wobnowić, a tak sej dosć wody w tamnym swěće zawěścić.

Wězo, pohrjeb njebě jenož z prašenjom pietnosće, ale tež zjawneho zajima a hygiény. Z kralowskeho archiwa w Mari⁶¹ zhonimy rozhorjacu namakanku zwohidżeneho cěla jednolětneho cěšenka na brjoze Eufrata, kotrehož staršeju do pohrjeba njewuslědžichu. Hinaši list zaso wopisuje, kelko přeslědžowanje je so namakance wotčateje hłowy dorosćeneho muža wěnowało. Komisja je so knježićela prašała, kak trjeba hłowu pochować. Wotmołwa njeje so zachowała.

... nic wzajomneje hidy dla,
ale za wzajomnu lubosć tu smy...

Sofokles Antigona

IX

ZO NJEBY MÓCNY SŁABEMU ŠKODŽIŁ

NAJSTARŠE ZAKONJE ČŁOWJESKICH STAWIZNOW

ZŁOTY WĚK

Předchadzacy kapitl słušeše swětej bohow a demonow. Mezopotamiski člowjek sej z bohow bytosće sebje podobne sčini, ale z nadprirodnej mocu a njesmjeritoscu. Wočakowaše wot nich spjelnjenje swojich žadosćow a pomoc w boju přećiwo złu. Tuta wěra tež zemskich knježièelov namołwješe, zo bychu we wočach swojego luda byli z tymi, štož w bohach pytaše: zo bychu sylni a wliwapołni byli, ale tež smilni, zo bychu – tak kaž bohojo – křiwdu a njeprawu přesčehowali. Tohodla so předstajachu jako škitarjo chudych přećiwo bohatym, słabych přećiwo mocnym, jako wječièeljo potłócenych a sponiženych. Wězo, swój škit kózdemu njeslubjachu. Towaršnosć, za kotruž zakonje wudawachu, na klasowych zakładach steješe: jenož połnoprawni wobydlerjo pod knježièelski škit słušachu.

A tola dopomina tuta towaršnosć w literarnych dźěłach pochadzacych ze spočatka 2. lětysaca před n. l. na časy, hdyž swět cyle hinak wupada. Wě so naposledku, kaž wo dwaj lětysacaj pozdžišo Romski basnik Ovidius „złoty wěk“ wopisa:

*„Na swěće najprjedy wěk złoty knježeše, štož wosudy a zakon
njeznaješe a člowjek sam wot sebje prawdu a prawo česčeše.
Njeběchu chłostanja a njebě strach a do kowa nichtó warnowace słowa
njezarézowaše. Rozkaty winik z bojosću na hubu sudnika
njehladaše. Tež bjez njeho bě kózdy we wěstoće živy.“¹*

Złoty wěk njeznaty sumeriski basnik podobnie zwobrazni. Porno Ovidijej wón nutřkownu a snadź tež materielnu wotwisnosć wot swěta bohow přeradža:

*„Za dawno na swěće hadow ani skorpionow njeběchu,
njeběchu hyeny, njeběchu lawy,
njeběchu džiwje psyki, njeběchu wjelki,
na swěće strach njeznajachu a hrózby njeběchu,
člowjek njepřeçelow njeměješe...“²*

Dale basnik nadbytk zemskich potrjebow a wěstotu wobydlerjow wobspěwuje, kotriž „runočasne bohej Enlilej chwału wopokazowachu“. We funkcji knjeza žiweho stworjenja tu hiše boži knježièel wustupuje, nic zemski knježièel. Awtor je tak znajmjeňša ze swojeje stawskeje anonymnosće wustupił – je so jako dostony pisar Enliloweho templu w Nippurje wopokazał. Hiše wjace je so w scěhowacych wersach wotkryło, w kotrychž „kónc złotego wěka“ a spočatk zwadow a wójnow wotwaluje na komkurencnego boha Enki. Hinak wšak biblija: po njej pad Babylonskeje wěže – a z tym tež zahin derjeměća – člowjek zawiñowa, kotryž chcyše na jednu runinu z Knjezom stajić, a tak jeho hněw zbudzi. „Złoty wěk so hižo njeda znova wožiwić. Wopokaza so, zo trjeba porjadk z nowym wašnjom zawěścić. W prěnjej połojcy 3. lětysaca so prěnje hlinjane taflíčki jewja, předewšem ze zapisami gratow, nastrojow, skotu, žita, dale z dopokazami dochodow a wudawkow, ze lisčinami přistajenych, z registrowanjom jich přidzelenkow, z rozprawjwnjom wo woporach, darow a podobne. Knježièel, templ a jednotliwc, wšitcy chcychu porjadk w hospodarskich, wobchodnych a administratiwnych počahach měć, tohorunja w wosebitych a wěstotnych poměrach.³

PRĚNJE ZRĘCENJA

Pisaše so něhdže lěto 2500 a sumeriski pisar ze swojim scinowym pisačkom tekstu prawnego jednanja wo kupnym zrěczenju, kotrež imobilije nastupa, do hliny tlóčeše. Tajke taflíčki su někak

zjednorjene prototypy nowočasnych ležownostnych knihow. Njech rěči jedna z nich⁴, a to ze swoim titlowym bokom formata 10 x 9,4 cm (na přidatym wobrazku). Wotpowědne tomu je tež cežkopadny, druhdy nic cyle jasny stil. Přełožujemy jón z wobmyslenjem, kotrež wšak jeho powšitkowny zmysł njemyla:

„I¹ 17½ miny kopora² z přičiny kupje domu³ z rozměrom 1¼ saru,⁴ 320 minow kopora
⁵ za další přiſtušk⁶ w domje II¹ 25½ miny kopora² a 1 gur sezama³ z přičiny přidatch
žiwidłow,⁴ 1 mina wołmy,⁵ kus płata,⁶ 4/24 še chlēboweho kisanja,⁷ 40 zakuskow,⁸ 5 porcijow
tykancow,⁹ 5 porcijow rybow,¹⁰ 1 sil wolija III¹ słuša Ninasuej² a Ilej³ předawacym.⁴ 1/24 gura
chlēboweho kisanja,⁵ 10 zakuskow,⁶ 2 porciji tykancow,⁷ 2 porciji rybow⁸ słuša Cheabsej⁹ a
Eurbidugej,¹⁰ poleràm.¹¹ Girnibadib,^{IV}¹ syn² Achutiowy,³ Muniab,⁴ pinčnik palasta,⁵ Kigu.⁶
piwarc,⁷ Ikinugi,⁸ pisar,⁹ Urabsu,¹⁰ ... V¹ Eurbidug.²³ Mepae,⁴ Kinimuzu,⁵ Meannedug,⁶
zahrodnik,⁷ Urinini,⁸ Urabsu, VI¹ pisar,² Epae,³ pisar,⁴ su swědkojo.“

Tajkim zrěčenjam mamy za dopokazy wo hospodarskich, socialnych a kulturnych poměrah, wo produkcijskich počahach, wo zakótwenym priwatnym swójstwie. Kelko jeničce podaće wo powołanju swědkow praji!

A hišće jedna přičina, čehodla sym to na zawod kapitla zasunyli: hižo sama eksistenca taflíčki dopokazuje, kak mało je so na pomjatk spučćiko a kak minimalnje je so do fair play zrěčenskich partnerow dowěru mělo. Tón, kotryž jednaše, chcyše to tež zapisane měć, njespokojoji so ze słowami abo z podaću ruki. Předewšém džěše wo porjadk a wěstotu.

Za jenakim cilom kročeše tež sumeriski knježičel, staješe jón jako knježerstwo nadawk, přetož při stupjenju na trón wozjewjowaše „zawjedzenje prawnego porjadka a sprawnosće“. Sam je so woznamjenił jako „krala prawa a sprawnosće“, zo by tak podanam žiwenje we wěstoće a w derjeměcu poskićił.

PRĚNI MORATORIJ

Mjena ekonomow abo finančnych ministrow měšćanskeho Lagaskeho stata, iniciatorow přenjeje znateje naprawy přeciwo hospodarskej krizi w Sumerje (wokoło lěta 2430), njejsu so zachowali. Smy jenož mjeno knježičela Entemenu zetkali* – na wapnowcowej plečicy w sumeriskim napisu. W nim Entemena swoje twórby naliča, wosebje hačenja; móžno, zo je so runje z tym wo złazhodženje bjezdžělnosće starał. Zawod a kónc napisa wšak rozsudženje předstaja, z kotrymž sej Entemena titul „prěnjeho socialneho reformatora“ zasluži, dotal hakle Urukaginje přiznawany. Entemena tuž rěči:

„Postaji, zo by so Lagaš wot dołha wuswobodžiť**. Mać džěćom wróci, džěći maćeri wróci.
Postaji, zo by so žitny dołh wodał. Postaji, zo bychu so wobydlerjo Uraka, Larsy a Badtibiry wot
dołha wuswobodžili. Zmóżni jim nawrót k Inannje do jeje Uraka, k Utuej do jeho Larsy, ke
knježicelj Emušej do jeho Badtibiry.“

Kraj sej do ćežkeje krizi zalěze. Dołne wotročstwo hłuboko swóbnje počahi a domjace hsopodarstwo myleše. Entemenowe rozrisanje bě radikalne: wozjewi moratorij, zastaji branje dołha a dawkow. Takle je wón masam zadołżeneho połnoprawnego wobydlerstwa jara pomhał. Runočasne to akt jeho rozhladniwosće předstaješe, dokelž měješe runje z pomocu tutoho wobydlerstwa w padže wohroženja swojeho knjejstwa z njepřečelom ličić. Ale je

* Někotři sumerologojo tež čitanje *Enmetena* namjetuja (M. Lambert–O. Tournay, ArOr 18, 1950, 306).

** Sumeriski wuraz a m a (r) g i₄ – „wróćenje k maćeri“ (tuž wuswobodženje wot dołżnego wotročstwa); hlej A. Falkenstein, *Neusumerische Gerichtsurkunden*, 93, III, 91.

prawdžepodobnje, zo tak chcyše tež sumeriskim templam napřečo přínić, kotrež swoje džělowe mocy wróćo dobymu.

Entemenowy napis bě z wjetšeho džela hižo skerje znaty. Šěroku zjawnosć H. Schmökel při přiležnosći swjećenja dwustotego jubileja narodženja G. F. Grotefenda w Göttingenje w lěće 1975 na njón skedžbni, hdžež wón historiski wuznam Entemenoweho knježičelskeho akta wuzběhny.

URUKAGINA A JEHO „REFORMY“

Z přenim dotal znatym knježicelom, kotryž wo sebi kaž wo tworičel prawa rěči, bě Urukagina, samopomjenowany Lagaski kral w 24. lětstotku (IV. kap.). Dokladne слова jeho zakonjow njewěmy – zachowachu so wšak powěsće na třoch hlinjanych kehelach a ovalnej plečicy z rjadom jeho „reformnych“ naprawow. Wozjewja w nich wotstronjenje nahromadženych křiwdow, zla a jebanjow. Tohodla so Urukagina jako přenjeho socialneho „reformatora“ woznamjenja.⁵ Mjeztym jemu tutón titul (myleny wšak z Entemenu) přewostajemy a pohladamy, štož jeho džělo rěči.

Zarjadowanje džělo je krute: zawod, naličenje swójskich „reformow“ a kónc. Pisarske šule hižo swoju tradiciju mějachu – knježicelska „kenclja“ wěsće nic přeni raz někjakemu „statnemu aktej“ přišlušnu reprezentatiwnu a propagandistisku formu spožci. Najprjedy so tu wuzběhuje, zo knježicel je boham podany, zo ma dosć mocow za twarjenje templow, palastow, kanalow a twjerdžiznow. Tohodla so na přenim městnje wo twarjenju tempela za Ningirsua, patrona Lagaša, tempela bohowki Baby kaž tež wo twarjenju kanalow a nasypow rěči. Podobne naličenje njebudže w někajkim přichodnym prologu zakonjedawarskich džělow falowač, jenož mjena bohow, palasto, kanalow a twarow budu hinaše. Tež džělo same so z wotpohladom w skutkownych přečiwkach komponuje: w zawodze so do zańdženosće wobroča, charakterizuje dotalne njeporjadk a šmjatk. Předchadnicy su swoju mót bjez hańby znjewužiwalli. Naměstnicy (ensiojo) sej najlepše templove ležownosće a najbóle wysokohódnotny skót wuběrachu, rozdželowachu mjaze sobu žně a podobne. Jich twjerdosć načešo na lódžnikow, rybarjow, ratarjow a pastyrjow tlóčeše, kotriž mějachu přidželenki jich wšehowšudžomnym dohladowarjam wotwjesć. Wuličachu sej tež přehnate poplatki za rozwody a pohrjeby, kotrež sej měsnicy wužadowachu. Wšitko tute bjez narunanja přežiwi. Urukagina so chcyše jako knježicela zawjesć, z kotrehož hlownym pósłanjom je křiwdy a njeporjadki wotrungač. Wotwoła dohladowarjow a běrcow wot lódžnikow, rybarjow, rólnikow a pastyrjow, templam sčazane mětki wróća, zniža poplatki za rozwody a pohrjeby, chłosta kradnjenja a njewěru.

Na Urukaginje wšak njesměmy wšitko idealizowač: jeho „reformne“ naprawy běchu njewbeńdzomne, zo by sej trón zdžeržał. Jako usurpator přiwišnikow jara trjebaše, kaž w rjadach hierarchije tak tež wobydlerstwa, z kotrymž w padže wójnskeho konflikta ličeše. Reformy dyrbjeli jemu zdače legality spožci. Čim sebjwědomišo wustupuje, čim wjace slabosće we swojej poziciji pokazuje. Charakteristicsce je to wosebje za kónc džěla: tu Urukagina wozjewja, zo je poddanow wot lichowarstwa, jebanjow, rubjenstwa, morarstwa a bědnosće wuswobodžił. Dokelž mjeztym teksty jeho reformow njeznajemy, wostawa prašliwje, kak jara woprawdže na porjedžowanje njeporjadka měrjachu a kak jara wone jenož za propagandistiske zcile služachu. Runje tak kaž Mójzes połdra lěttysaca pozdžišo džesač kaznjow jako swoje dorěčenje z Knjezom předpołoži, woznameni Urukagina swoje reformy jako zrěčenje wopječatowane z bohom Ningirsuom. Hinak njebudu ani zakonjedawarjo přichoda postupowač.

Urukagina skónčne dwaj slubaj podawa; móhli my je poprawom socialne mjenować, jelizo by je na wšě wobydlerstwo adresował, a nic jenož na połnoprawnych wobydlerjow. Wo čož w nich džěše? Urukagina předewšěm lubi, zo wudowy a syroty bohačam na miłość a njemiłość wuda a zo njedowoli słabych wot mócných potlóčeć. Dalokož je znate, je to po Entemenje přenje nadrobne wuprajenie zasady, kotaž so potom jako čerwjena nić přez wšě mezopotamiske zakonjedawarske džěla sčahny. Ženje so sankcije za jich přeńdženje njewuprajichu, z chłostanjom dyrbješe jenož pokleče z bohami być, štož tehdom z najwyšim chłostanjom bě.

Urukagina dale poskići Lagaskemu wobydlerstwu „swobodu“. Tak so mjenujcy – nic konkretnje dosć – wujasnia sumeriski wuraz **a ma(r)gi₄** (po słowie „k maćeri so nawrócić“); pozdžiši knježiéljo jón potom při nastupje tróna wospjetuju. Z tym bě najskeře wolóženje hospodarskich brémjenjow wotmyslene, štož dolžne wotročtwo nastupaše. Wostawa prašliwje, do kotreje měry je so poradžilo tute „reformy“ zwoprawdžić – hižo jeničce džiwajo na krótke traće Urukaginoweho knjejstwa. Njewěmy, hač tež dobycer nad nim Lugalzagesi z Ummy zakonje we swojim krótkotrajacym mócnarstwie wuda. Pod wjedženjom Sargona z Akkada potam semitiske mócnarstwoasta, ale dotal ani wo jeho zakonjach žane doklady nimamy. Wězo, jeho wyše lětstotne wulkomócnarstwo hodžeše so lědma bjez kruteje ruki a bjeze zakonjow rjadować.

URNAMMU A JEHO ZAKONJE

Bohačiša dokumentacija so z III. Urskej dynstiju započina. Jeje załožičel Urnammu bě runje tak zakonjedawar, samo najstarši z dotal znatych.⁶ Jara wobškodžena taflíčka z tekstem jeho zakonjow original njeje, jenož kopija zhotowjena wobrot 19. a 18. lětstotka před n. l. Njewotkryjachu ju w Urje, ale w Nippurje, sławnej „składnišču“ sumeriskich taflíčkow. Tež tuta taflíčka wšak potwjerdzi, zo zamóže sej wosud druhy jara dokonjano z rukopisami zahrać. Tflíčku namakachu w Nippurje hišće za čas turkowskeho knjejstwa w Iraku, tuž před tři štvörč lětstotkom, potom je wona do Muzeja stareho wuchoda w Istanbulu dóstala, hdžež je w depoče do lěta 1952 ležala. W běhu systematiskeje inwentarizacije je ju konserwator F. R. Kraus druhí raz „wotkrył“. Spózna jeje wuznam a skedźbni sumerologa S. N. Kramera na nju. Tón hnydom přińdže a da so do studija taflíčki z inwentránym čísłom Ni 3191. Nimale přez nóc zwěsći, zo njeje pućowanje přez ocean podarmo činił, dokelž spózna, zo dotal najstarše znate zakonje stawiznow člowjestwa čitaše. Hačrunjež bě taflíčka do dweju fragmentow złamana, z městnami poškodžena hač do njezrozumliwosće, najebać to namaka wón jeje předsłowo a woprawdžite zakonje; konkludowaše, zo wona tež dosłowo měješe. W předsłowie jeho zajimowachu słowa:

„Urnammu, wustojny wojowar, kral města Ura, kral Sumera a Akkada, je tehdom z mocu boha Nannara, stražnika města, a na direktny přikaz boha Utua woprawdžite prawodawstwo w kraju zawjedł, wutupi njeporjadk, namów a zwady.“

Hižo so njeda dwělować: W horliwym zawodże so zakonjedawar sam předstaja a wozjewja dale:

„Syrota njebu na miłość a njemiłość bohačej wudana, wudowa njebu na miłość a njemiłość mócnemu wudana, člowjek „jednoho šekela“ njebu na miłość a njemiłość člowjekej „jednoho miny“ wudany.“

Je so 31 zakonjow zachowało. Jich techniska formulacija swědći wo dlěšim puću nazhonjenjow, kotryž redaktorojo tekstow přeñdžechu. Bjezwěla mějachu předchadnikow a je jenož prašenje časa abo zboža archeologow, hdy přenistwo Urnammuowych zakonjow padnje. Tajki je hižo wosud starožitnych ppmnikow tuteje družiny. Kaž je tehdy kustos Pariskeho Louvra ze stely Hammurapia etiketu, kotař tute zakonje jako najstarše woznamjeni, wotstronił a ju koleze do Istanbula wotstupił, najskeře tón wotstupi ju tohorunja: hdy a dokal, to tuchwilu njewěmy.

Ze zakonjow je lědma połojca zrozumliwa. A tola tež tute torso kdežbyhódne towaršnostne a prawne poćahi přeradža a poskićuje přiležnosć za přirunanje z jich pozdžišim zrjadowanjom. Hnydom přeni njepoškodženy artikl – w porjedże někak štvorty – potwjerďa šwarnu wučenosć twórcow zakonja; dótka so sumeriskeje analogije bibliskeje powědky wo Potifarowej žonje:

„Jelizo mandželska ze swojimi powabami druheho muža přiwabi, tak zo z njej lěhaše, mandželski swoju mandželsku mori, sudnistwo tutoho muža tola wuwini.“

Rozrisanje tajkeho pada nimamy ze sumeriskeje prawneje praksy dokladzene; z biblje wšak wěmy, jak delikatne a fatalne połoženie „zawjedżenego“ muža wupada. Dalokož je znate, Urnammu njeje mandželstwołamanje kaž tež wumocowanje cuzeje mandželskeje chłostał. Chłostaše jenož wumocowanje cuzeje njewólnicy (jeli bě knježna) z pjenježnym chłostanjom we wysokosći 5 šekelow slěbra. Bě to poměrnje niske chłostanje, dokelž so čin jenož jako poškodzenie cuzeho swójstwa posudžowaše. Urnammuej ležeše na dobrym mjenje žony; mandželsku wobwinjenu z mandželstwołamanjom je wón wódnemu ordalej podčisnył (artikl 11):

„Hdyž je bóh rěki pokazał, zo je wona bjez winy, zapłaći tón, štóż ju wobwini, 20 šekelow slěbra.“

Urnammu škitaše tež wažnego ženicha wo njewjestu, kotryž přichodnemu nanej slabne dary přinjese. Hdyž jemu potom džowku za mandželsku njeda, dokelž je so za nju „lěpša partija“ pokazała, dosta wotpakazany ženich dwójce telko darow. Urnammu je tež zarunanie postajił, kotrež mandželski swojej rozwjedżenej mandželskej wuplaći. Jeli wo jeje přenje mandželstwo džese, je wona jednu minu slěbra dostała, we wostatnych padach jenož poł miny slěbra.

Křiwe swědčenie je so ze škodu na swójstwie pochłostało. W druhim předpisu so zarunanie škody zawiowaneje ze zapławjenjom ležownosće přez njekedžbosć susoda abo z tym, zo da najen ležownosć wopustnyć, postaja. Za kóždy zapławjeny abo wopustnjeny iku zaona (něhdźe 35 arow) je so zarunanie 9 hl žita postajiło. Urnammu postaji dwaj šekelaj zapłaćenie za přiwjedżenie čeknjeneho njewólnika abo čeknjeneje njewólnicy.

Kedžbosć wubudžichu předpisy wo wotmyslenym škodzenju strowosće. Hammurapi runje tak kaž Mójzes tu zasadu wotrunanja „wóčko za wóčko, Zub za Zub“ wuži. Wo wjele starši Urnammu so bôle doprědkarski:zda: za złamanje ruki napołoži škodowarzej pjenježne chłostanje jednu minu slěbra (hódnotu třoch njewólnikow). Za wotréznanje nosa 2/3 miny, za złamanu nohu 1/6 miny... Tute dwojake hódnočenie měješe korjenje direktnje w charakterje towarznosće, w kotrejž su te abo tamne zakonje nastali. Urnammu ličeše z kruće zasydlenym měścanskim wobydlerstwom, hdžež so hódnota jednotliwca wot jeho džéloweje mocy wotwisowaše. Tohodla je tež zarunanie za złamanu ruku najwyše. Hammurapiowa zasada wotpłaćenia wotrazy nomadisku abo połnomadisku towarzność a jeje hospodarjenje w gmejnach. Jednotliwc njemeše přeco něšto, zo by płaćił, tohodla škodowar – wobhladany jako njekmany zarunanie wuplaćić – měješe z wotrunanjom puknić. Njedospołny staaw Nippurskich fragmentow Urnammuowych zakonjow, z kotrychž so jenož džél prologa a sydom postajenjow⁷ do zrozumliweje podoby zrekonstruować dachu, pomhaše do wuznamneje měry nowe wotkryće dweju fragmentow tutych zakonjow z Ura wudokonjeć. Stej w Britiskim muzeju zapoždżenej. Dže wo złamkaj samsneje taflíčki, wobsahowacej dalše, doal njezante Urnammuowe zakonje. W sobudžèle jendželskeho assyriologa O. R. Gurney a ameriskeho sumerologa S. N. Krameraasta studija⁸, kotaž wobdžělanje a charakteristiku taflíčki přinošuje: je to zwučowanski tekst pisarskich šulow z pozdžišeje doby.

Prěnju cyłkownu edicju Nippurskeho a Urskeho fragmenta z přełožkom a krótkim wułožkom je ameriski sumerologa J. J. Finkelstein⁹ (The Laws of Ur-Nammu) wudał. W depoće Archeologiskeho muzeja w Istanbulu namaka potom J. Wan Dijk taflíčku ze Sippara, kotaž džél prologa a džesać Urnammuowych postajenjow wobsahuje.¹⁰ Cylički přełožk Urnammuowego džěla z přislušnymi přispomnjenkami W. H. P. Römer pod mjenom Aus den Gesetzen des Königs Urnammu von Ur¹¹ přinošuje (wobsahuje zachowany džél prologa a dwajatřiceći postajenjow). Ale Urnammuowa zběrka w tutej podobje skónčena njeje. Fakt, zo su so Urnammuowe zakonje dotal na třoch rozdžělnych městnach namakali, swědči wo zajimje, kajkiž so za nje pokazowaše. Runočasneje wubudža nadžiju, zo so dalše fragmenty wotkryja.

ZAKONJE LIPIT-IŠTARA Z ISINA

Rjad sumeriskich a akkadskich knježicelov da wo sebi napisać, zo „zwawjedžechu sprawnosć“, tuž zo so wo wotstronjowanje socialnego njeporjadk a prawneje njewěstoty starachu, ale tež to, zo zakonje wudawachu. Tuta klawsula so prěni raz z Nidnušom z Dera zwjazuje (prěnja połojca 20. lětstotka před n. l.), dale z Išmedaganom ze samsneje doby¹² a jeho synom Lipit-Ištarom (1934–1924). Připisachu sej zwajdženje prawneho porjadka w kraju; ale tekſt zakonjow, ze zawodom a epilogom, je so jenož wot Lipit-Ištara wobchował. Tekſt je sumeriski, hačrunjež knježicelske mjeno je dočista semitske (we woznamje „Ištarine stworjenje“). Snadź jedna so wo sumeriski přełožk dotal njewotkryteje akkadskeje wersije. Kaž epilog wobswědča, su original tutoho zakonika do kamjentnejstele zaryli.

Lipit-Ištarowe zakonje su ameriscy archeologojo¹³ hižo před pjećawosomdžesat lětami w Nippurje wotkryli a jich po prěnjej swětowej wójnje wudali, hačrunjež zakonjedawarsku wosobu njeznajachu. Prolog so mjenujcy dželeny w Pariskim Louvru namaka, a mějachu jón za hymnus na Lipit-Ištara. Hakle po druhzej swětowej wójnje je S. N. Kramer we Philadelphii fragmenty wotkrył, wo kotrychž so přeswědči, zo k fragmentam hižo prjedy znatym słušeja a zo njeńdže wo hymnus, ale wo prolog. Kramerowy sobudžělačer F. R. Steele¹⁴ wuda wše znate postajenja z Lipit-Ištarowego džěla. Pokazowa so, zo je to lědma třećina přenjotneho džěla, kotrež 1200 rjadkow ma. Słušeše k nim prolog, nimo kotrehož so na 40 zakonjow zachowa, a złamki epiloga.

Towaršnosć Lipit-Ištareje doby bě po narodnosći a klasach na towaršnosć Hammurapia podobna. W njej běchu Sumeričenjo kaž tež Akkadženjo žiwi, połnoprawni a njewólnicy. Lipit-Ištar wo muškenach njerěči, hačrunjež za jeho čas eksistowachu.¹⁵

Lipit-Ištar w prologu swoju misiju reformatora zdoraznja:

„Ze swójskeho pohona dach tehdy synam a džowkam Nippura, synam a džowkam Ura, synam a džowkam Isina, synam a džowkam Sumera a Akkada, kotrež wotročtwo na swojich šijach njesechu, wuswobodženje jako jich wosud začuć.“

„Enlil sam je mje powołał..., zo bych z brónju zło a namóc wotrazył.“

W epilogu hišće horcyšo žohnuje a hišće kručišo hrozy:

„Štóž so přečiwo postajenjam stele zły čin njeskući, štóž moje džéko njeposkodži, štóž mój napis njewuhładži a na stelu swoje mjeno njenapisa, njech budzee na dołhi čas z měrnym žiwjenjom wobdarjeny... Štóž wšak moje džélo poškodži... podstawk mojeje stele wobškodži, napis na njej wuhładži, tam swoje mjeno napisa, abo štóž ze stracha před tutym zaklećom hinašeho nastorci, njech je to kral abo wyši měšnik... njech njema potomnika, njech Utu, sudnik njebjes a zemje... přewobroci jeho města do rozpadankow, zniči zakłady jeho mócnarstwa, jeho krala, njech je wón štóžkuli, njech jeho zmječe Ninurta, sławný rjek a syn boha Enlila!“

Na Lipit-Ištarowych zakonjach je klasowy charakter we wšelakim nastupanju widčeć. Jeli na příklad je knjezej njewólnik wućeknył a so dopokaza, zo je so pola někoho cyły měsac zdžeržał, dyrbješe tón člowjek jeho knjezej dalšeho njewólnika dać abo 15 šekelow slěbra zaplaćić (art. 17 a 18). Njewólnik móžeše knjezej wužitnosć wopokazować, zdžela ze swojej dželowej hódnotu a zdžela z tym, zo móžeše město swojego knjeza do dołzneho wotročstwa knjezoweho wěričela zastupić. Jelizo njewólnik wobaj nadawkaj spjelni, jemu zakonjedawar nadžiju na pusćenie z wotročstwa dawaše.

Lipit-Ištar nadrobne poziciju džěci połnoprawneje wosoby a njewólnicy zrjadowa. Runy pad tež Hammurapi pozdžišo rozrisa.

Hdyž wobeju zakonjedawarow přirunamy, pokaza so nam směr, kotryž prawne wuviće nakroči:

LIPIT-IŠTAR**HAMMURAPI**

„Jeli so něchtó z połnoprawnej žonu woženi, ta jemu džéči porodži a tute džéči při a tež jeho njewónica jemu džéči porodži, a nan žiwjenju wostanu, a njewónica tež sowjemu za jeho žiwjenje džéčom, kotrež jemu njewónica knjezej džéči porodži, da nan njewónicy a jeje porodži, rjeknje, „Sće moje džéči“, přiliča so k džéčom swobodu; džéči njewónicy so njebudu z džéčom jeho mandželskeje; potom, hdyž nan džéčimi jich knjeza do swójstwa džélić.“ (Art. zemrě, džéči mandželskeje a džéči njewónicy so nanowe wobsydstwo w jenakej mérje rozdžela; prěnjorodženy syn mandželskeje sej džél wubjerje a wozmje.“ (§ 170)

„Jeli jeho prěnja mandželska zemrě a wón sej swoju njewónica wza, su džéči prěnjeje kotrež jemu njewónica porodži, „Sće moje džéči“ mandželskeje z jeho namréwcami; džéči, kotrež njerjekny, potom, hdyž nan zemrě, džéči njewónica swojemu knjezej porodži, budu so njewónicy so z džéčimi mandželskeje nanowe swójstwo z jeho swójskimi džéčimi džélić.“ (Art. swójstwo njedžéla; njewónicy a jeje džéčom dyrbi so swoboda dać a džéči mandželskeje so njebudu wot džéči njewónicy wotročtvo kazać.“ (§ 171)*

Lipit-Ištar zasadnje znaje monogamne mandželstwo. Druhu, pódlsanku žonu wón jenož při woslepjenju mandželskeje přípušeše abo při domapytanju z éežej choroscu, najscherje z paralyzu. Po art. 33 měješe drje wona narok dale pola mandželskeho być a na jeho zežiwjenje, ale mandželski sej móžeše druhu žonu wzać, na kotruž so jeho zežiwjenske zawjazki runje tak počahowachu. Tež mandželskeje njepłodnosć woprawnješe mandželskeho sej „holcu z hasy“ za płodženie potomnistwa wobstarać. Hdyž je jemu džéči porodžila, płačeše za njeho winowatosć jej drastu, žito a wolij wobstarać. Njesmědžeše wšak jeho mandželska być.

Tež Lipit-Ištar škitaše slubjeneho, kotryž přichodnemu nanej hižo wěno přinjese. Hdyž přichodny nan slab tohodla rozwjaza, dokelž so „lěpša partija“ zjewi, dyrbeše dwójce telko wěna wróćić a dżowku bjeměješe za noweho ženicha wudać, za kotrehož je slab rozwjazany (art. 34).

Nanowe wobsydstwo přechadžeše na synow, při čim móžeše nan swojemu woblubowanemu synej nimo toho dar dać. Dżowki tehdy jenož namréchu, hdyž běchu z klóšterskimi měšnicami.

Lipit-Ištar tež poměry w ratarstwie zrjadowa. Štóž do wopušceneje ležownosće přečahowaše a ju tři lěta wudžeržowaše, naby swójstwowe prawo. Najenk měješe přenajatu pódú wotpowědnje wobdželać, we wopačnym padże płačeše winotwatosć zanjerodženu pódú ze swójskiej ležownosću zarunać. Nadrobnje su so zarunanja za zranjenje přez cuzy skót: wubiće wóčka so z poł płačizny skotu zaruna.

Wuznamne rozwíče bě hižo łódźny wobchad po rěkach a kanalach docpěł. Pola Lipit-Ištara namakamy zarodk pławboweho porjadka:

„Hdyž sej něchtó łódź naja a při tym jemu jeje pławbowu trasu wottyknychu, on ju wšak změni, a tak poškodženie łódźe zawirowa, dyrbi wón tutu łódź narunać.“ (Art. 9)

Lipit-Ištarowe chkostanske prawo jenož po zlemkach znajemy. Ze smjerću bu čłwojek chłostany, kotryž so do domu z wułamanjom durjow abo přez přeraženu sčenu zadoby; potom su jeho před tutym městnom zahrjebali.

* Ze zakonjedawarstwom starožitneho Orienta so knize JOSEFA KLIMY *Nejstarší zákony lídstva* (Hammurapi a jeho předchadnicy), Praha 1979, a *Zákony Asýrie a Chaldeje* (Pokročowarjo Hammurapia), Praha 1985, nadrobnje zaběratej, kotrež mnóstwo dokumentaciskeho materiala z tuteje doby přinošujetej.

Za kradnjenje w cuzej zahrodze je so 10 šekelov slěbra płaćiło, za porubanje štoma 30 šekelow. Za njedopokazane wobwinjenje knježny ze splažnym stykom je so pjenježne chłostanie we wysokosći 10 šekelow slěbra postajiło.

Lipitštar je tež mzdowe a płaćiznowe tarify wozjewił; naspomnicu so najskerje hnydom na spočatku, kotryž je jara poskodženy. W art. 4 namakamy hišće tarif za přenaječe woza, zapřaha hromadže z pohončom: najenske pjenjezy su so w žiče přeco na jedyn dźeň płaćiły.

Swoje dźeło zakonjedawar jako krajny „zakonik“ za Sumer a Akkad woznamjeni, ale jeho płaćiwosć lědma wobwod Nippura a Isina překročowaše. Wo jeho wužiwanju we wśednej praksy tuchwilu wjele njewěmy. Lipit-Ištarowe dźeło wšak wostawa doklad wo prawnym tworjenju w pisarskich šulach, kotrehož tradicija bjezdwěla tworjenje Hammurapiowych zakonjow wobwliowaše.

ZAKONJE Z EŠNUNNY

Hammurapiowe zakonje njeběchu přenje zakonje pisane akkadsce. Jim předpisy z Ešnunny předchadźachu, kotrež so hišće před trīceći lětami Bilalamowe zakonje mjenowachu.¹⁶ Zawinowa to mylenje jich přenjeho wudawaćela ameirskeho assyriologa A. Götz. Přislušny zakonjedawar bě najskerje Dadušam ešnunnski knježiċel na spočatku 18. lětstotka před n. l.¹⁷; su tuž jenož wo kusk starše hač Hammurapiowe zakonje. Wobchowachu so w dwěmaj nimale sej kryjacymaj eksemplaromaj, kotrejž iraksi archeolog Taha Baqir w Tell Abu Harmalu po druhej swětowej wójnje wotkry. Na tutym městnje něhdy město Šaduppum steješe, kotrež k ešnunnskemu mócnarstwu podcísnenemu wot Hammurapia słušeše.¹⁸

Zakonje z Ešnunny w přirunaniu z předchadźacymi ani prolog ani epilog nimaja. Započinaja so z w špatnym stawje zachowanej datowanskej formulu, tohodla tukanja wo jich dokładnej starobje dale traia. Dotal jich original ani njeznajemy. Rozdźełe w tekstromaj wobeju eksemplarow woprawnjeja k předpokładej, zo stej so z rozdźełnych starých předłohow wotpisowałojo.¹⁹

W nich so nimo połnoprawnych měščanow tež pozicija njewόlnikow a muškenow rjaduje. Wotbłyścują jasne produkcske počahi a rozwicé rjemjesła a wikowanja. Započinaja so z płaćiznowymi a mzdowymi tarifami. Płaćizny so dwojako postajeja: pak jako jednotnu płaćiznu w slěbrje abuo w žiče. Zakonje myslachu tež na postajenie najenske pjenjezy za zapřah abo za łódź, při kotrejž hižo na jeje „tonažu“ džiwachu. Postajeja tež džensku mzdzu žnjenca a wostatnych mzdowych dźełačerjow. Tež danjowe měry su so hižo kruće postajili.

Kruće bu wěričel chłostany, hdyz sej wot někoho bjez přičiny njewόlnicu do zapłačenja wza. Jeli swójstwownik njewόlnicy přisaha, zo ničo dołžny njeje, so njewόlnica jemu wróci, ale hromadže ze mzdzu za dźeło, kotrež by swojemu knjezej za čas njewoprawnjeneho zdžerżowanja činiła. A hdyz so sta, zo njewόlnica pola njeprošeneho wěričela zemrě, dyrbješe wón dwě njewόlnicy wrócić (art. 22 a 23).

Kredit so njesmědžeše synej dać, dołhož hišće k swójbнемu zhromadženstwu skušeše, ale ani njewόlnicy (art. 16). Wikowar njesmědžeše wot njewόlnikow slěbro, žito, wołmu, wolij... kupić (art. 15). Škitaše so dowěra: mějičel składa ručeše za zeskladowane wěcy; wot rukowačelstwa jeho wotwiazachu w padže, zo su so zeskladowane wěcy hromadže z jeho wobsydłstwom při někajkim njewotwobrotnym podawku zhubili (art. 36 a 37). Tež mějičel bodžateho byka abo złeho psyka bě za škody přez nje zawiowane zamołwity. Bu wšak rozeznawane, hač je zwěrjo połnoprawnego čłowjeka abo njewόlnika na smjerć zraniło. Zarunanie 40 abo jenož 15 šekelow slěbra předstaješe (art. 53–55). Swójstwownik twara z njedostatkami, kotryž njeda ani po hamtskej namołwje wuporiedźić, bu přez kralowske sudnistwo wotsudženy, a tón zwjetša smjertny wusud wupraješe (art. 58).

Njewόlnikam je so zakazowało město bjez knjezoweho schwalenja (art. 54) wopusćić. Hdyz kupc njewόlnika abo njewόlnicy mjeno jeju předawarja njeznaješe, jeho jako paducha chłostachu (art. 40). Štóż cuzej njewόlnicy knježništvo rubješe, zapłaći jeje knjezej sumu wyšu, dyžli bě jeje

předawanska płaćizna. Wumocowanie wostatnych njewólnicow – podobnje kaž zranjenje, zabiće abo kradnjenje njwólnika – bu kaž zničenje abo poškodženje cuzeje węcy pochłostany (art. 49).

Swójba so w Ešnunnje za zawirjeny cyłk měješe. Jeje přislušnicy wot nana abo maćerje wotwisowachu a běchu na zhromadne hospodarjenje wjazani. Jel jedyn z bratrow chcyše swój podzél předać, mejěše winowatosć jón druhemu bratrej za połoju sumy poskićenej z czym kupcom (art. 38) přewostajić. Štóż z nuzy dyrbeše swójski dom předać, měješe prawo retrakta, tuž při wospjetowanej předanju měješe kupc dom na nawrótnu kup (art. 39) poskićić.

Je so jenož zrěčenske zmandželenje škitało (art. 37):

„Hdyž so něchtó z dżowku někoho bjez prošenja jeje nana abo maćerje woženi a jeje nanej abo maćeri hosćinu njepřiprawi a mandželske zrěčenje njewotzamkny, njewjesta z jeho mandželskej njebudže, tež jelizo je w jeho domje cyłe lěto pobyla.“

Slubjeny bu tež w Ešnunnje (tute postajenie hižo třeći raz čitamy a bychmy je naposledk tež w powědančku *Tysac a jednej nocy* namakali) před wobličiwoścu přichodneho nana škitany, samo hdyž ewentuelnje přihódnišeho ženicha za dżowku namaka (art. 25).

Bu jenož mandželstwołamanje přez mandželsku chłostane. Jeli ju in flagranti lepichu, wočakowaše ju smjerć (art. 28). Zakonje z Ešnunny rozwod njenaspomnjeja. Znaja wšak hinaše kóncy mandželstwa: 1. Zajeće abo wotwjedženje mandželskeho (jelizo je so jemu poradžilo wućeknyć, měješe so mandželska k njemu wrócić, tež potom, hdyž so bě mjeztym wudała a nowemu muzej džěćo porodžila, art. 29); emigracija mandželskeho, motiwizowana jako zacpěće kraja a knježičela (w tajkim padže muž narok na żonu zhubješe, hačrunjež je so pozdžišo wrócił, art. 30).

Chłostanske prawo w Ešnunnje ani krajnu wjećbu ani zapłaćenje njeznaješe. Na čelné abo strowotne poškodženja so zamóženske chłostanja počahowachu. Smjertne chłostanie bu wuwzańcie napołożene: mandželskej lepjenej při mandželstwołamanju, za wotwjedženje a wumocowanje slubjeneje knježny (art. 26) a za kradnjenje muškenoweho zamóženja skućene w nocy (art. 12 a 13). Jako paduch so móžeše tež wysoki funkcinar chłostać, kotryž njewólnika abo skót pochadzajac z kralowskeho palasta namaka a do třiceći dnjow jeho njewróci (art. 50).

Ešnunnske zakonje jenož někotre wotrézki prawnych a hospodarskich počahow rjadu. Najsckerje wotpis džěla wjetšeho prawnego džěta předstajeja, kotrež najsckerje dwórskim a sudnískim zastojnikam služeše. Tohodla jim prolog, epilog a zwučena knježičelska proklamacija pobrachuje.

HAMMURIPIOWE ZAKONJE – WJERŠK MEZOPOTAMISKEHO PRAWNISKEHO TWORJENJA

Antikska Grjekska měješe sławnu eru za Periklesa a klasiski Rom swój złoty wěk za Awgustowe knjejstwo přežiwi. Babylon swoju wysoku dobu za Hammurapiowe knjejstwo dožiwi. Kaž hižo wěmy, bě to najsławniši knježičel na mezopotamiskim trónje. Stwori mócnarstwo a zdžerzeše je přez centralizaciju a zjednotnjenje: da jemu jenički centrum – Babylon, jeničku hamtsku rěč – akkadščinu, jeničku nabožinu – mócnarstwoweboho boha Marduka.

Hammurapi so wšak jenož na Marduka njespušći. Rozsudne wjazadło mócnarstwo widżeše w zakonjedawskiej a wukonjacej mocy. Jeho džělo w znatym rozsahu a wuznamje ani w dwémaj naslēdnymaj lěttysacomaj wotpowědowanje njenamaka. Hačrunjež jeho zakonje wo gloriolu prěnistwa příndžechu, zhubjeja lědma hižo primat najwažného, najwjetšeho, ale tež najčešeho džěla (bazaltowa stela, do kotrejež buchu wurubane, ma masu něsto dwójnych centnarjow). Urugagina chcyše jenož Lagaski stat reformować, Urnammu jako społnomócnjeny boha Nannara za město Ur wustupowaše, Lipit-Ištar je so w zastupjenju Isinskeje bohowki hižo z knježičelom Sumera a

Akkada stał; ale Hammurapi so jako knježičel štyrjoch swětowych stronow a wšech „čornohłowačow“ przedstaja.

Někotre Hammurapiowych zakonjow běchu – we wotpisach z Asurbanipalowej knihownje w Niniwje (IX. kap.)²⁰ – znate hižo do namakanja sławneje stele. Překwapješe městno jich namakanja: namakachu so hakle w Elamskej Suzy, w metropoli wulkeho riwala Babylonskeje. We hľubokosći 12 metrow pod hornim niwowom akropolisa elamskich kralow je je tu zymu 1902 sobustaw francoiskeje De Morganoweje ekspedicije G. Jecquier wotkrył. Do Suzy je ju Štruknachunte w 13. lětstotku př. n. l. jako wójnsku trofeju zawlekł. Dobyčer chcyše do jeje spódnjeho džela napis zaręznyć, tohodla je ju wuhładźić dał, a tak je teksty wyše trīceći zakonjow zničili (wobr. příl.). Ale stela bu přez wotwlečenie poprawom zachowany: na přenjotnim městrne by so njewotwobročomnje zhuliła, kaž tež so wostatne pomniki a twary z Hammurapiowej doby zminychu.

Džélo so z prologom zahaja, z epilogom wotzamkuje a mjez nimaj je 282 „paragrafow“, kaž je přeni wudawar stele, francoiski assyriolog P. V. Scheil²¹ wočisłowa. Publikaciju z přepisom a přełožkom je wón z wašnjom wopravdze mišterskim za njecyły poł lěta po wotkrycu přihotował. Dotal wostawa zakładne žórło assyriologiskeje literatury. Nowe rozbudżenja jenož wotkryca dalších kamjentych zlemkow z druhich stelov tutoho džela zwainowachu, kotrež so tež w Suzy namakachu. Jich wudawačel francoiski assyriolog Jean Nougayrol konkluduje, zo je Štruknachunte do Suzy najmjenje tři stele wotwlekl, z kotrychž so jenož jenička w cylosći zachowa.²²

Hammurapiowe zakonje w templach wulkich Babylonskich městow nastajachu. Knježičel sej tak móžno kaž šeročku publicitu swojego džela přeješe, štož wšak při tehdyšim wulkim analfabetstwje lochko njebě. Tohodla Hammurapi – wuwědomjejo sej tutón zadžewk – w epilogu praji:

„Tón, kotremuž je so křiwda načiniło, kiž do zwady dóndže, njech přindže k mojej soše krala sprawnosće, njech sej da stelu z mojim napisom předčitać, njech słucha na moje wuznamne słowa, njech moja stela jemu jeho pad wujasnja, njech wotwaži jeje rozsudy!“

Na steli wšak postajenia wo wikowanskim zrěčenju, testamenće, džedžičnym slědže džowkow, mandželskich hačenjach, powodžowanju a podobne pobrachuja. Njeje w njej ani naspomnenje wo jednorym mordarstwje abo nanowym mordarstwje, ale złożenie ruki syna na nana so chłosta, kaž tež skradźne a rubježne mordarstwo. Njechłosta so tu zapalerstwo, ale město toho wurubjenje při wohenju; njeju tu postajenia wo jednorym kradnjenju, ale chłosta so zdaobyće do domu. Jenož hujnje so sudniskeje organizacije a procesa dótka, njeje ani rjadka wo danjach, popłatkach a jich branje. By přehnate bylo, jeli so Hammurapiowe džélo jako zakonik kwalifikowało. Wuraz „Hammurapiowy kodeks“ wužiwany z jeho přenimi wudawarjemi a přełožowarjemi je jenož konwencionalny,²³ při čimž njemysla na dospołnosć džela, ale na wšelakorosć jeho prawnych padow.

Hammurapi – njech klinči hižo namołwa w jeho epilogu tak sebjwědomje kaž móžno – njemóžeše wučerpowacu dospołnosć swojego džela docpěć. Jeho redaktorojo njewědzachu z kwakle krutych prawnych wašnjow wučeknyć a njewidžachu ani potrjebu je pisomnie zapisać.²⁴ Zwjetša dachu jenož předpisy zaręznyć, z kotrymiž so wašnja reformowachu, abo tajke, za kotrež w dotalnych wašnjach rozrisanja njeeksistowachu.

Jich džélo na čim je za kazuistiske měć: konkretne prawne pady rozrisowachu tak, kaž je jendželske *common law* hišće znaje. Kóžde postajenie so z kondicionalnej sadu započina (resp. z wjazawku šumma, jelizo), w kotrejž so wobstejnoscē skutka wopisuje, potom so prawniske sčewki ze sankcijemi postajeja. Tajka metoda abstraktnu formulaciju wuzamkuje, tohodla namakamy w zakonjach definicije abo interpretacie běžne wužiwanych prawnickich zapřjećow, kajkich su na příklad swójstwo, kup, požconka, padustwo, překřivjenje, mordarstwo, zranjenje čela.

Abstraktnje zrjadowanemu dželu by tehdy lědma štó zrozumjenje napřečo přinjesť. Njedostatk abstrakcije njemóžemy twórcam připisać, ani jim njedostatk fachoweje kwalifikacije wumjetować. Wopokazachu so w prawnej praksy přewšo rutinowani, zo su sej swójsku dželou metodu wutworili, při kotrejž woprawdžite potřebnosće hospodarskeho žiwjenja a towaršnostnych poměrow respektowachu. Tohodla so jich dželo bjezdwlá přez rysy pokrokowosće wuznamjenja – wosebje w přirunaju z předchadzacej towaršnostnej formaciju. Wězo, njemóžachu njetwotwisni fachowcy być, kotriž jenož po swójskich znajomosćach rozsudžachu: džše předewšem wo přislušnikow swojeje klasy, zastupowacych a škitacych jeje zajimy. Zdobom su so swojemu knjezej podrjadowali, orientaliskemu despotej, a tohodla so na nich dospołne počahowaše: „Čeji chlěb jěš, toho pěseň spěwaj!“

Nadawk so ze systemom zaběrać, kotryž tući redaktorojo wutworichu, hižo do fachoweje studije słusa. Město jeje charakteristiki dosaha na dwaj rozdželnje wulkej dželaj zakonjedawarskeho džela pokazać. Prěni džel (§ 1–41) je poprawom zběrka předpisow zjawneho prawa. Započina so z někotrymi postajenjemi z procesa, pokročuje z chłostanjom kradnjenja wěcow z palasta abo templow a kónči so ze zarjadniskimi předpisami, postajenymi wosobam, kotrymž je knježičel ležownosće za wukon w službje dowěrił. Počahuja so tež na wojerske wosoby. Druhi a wobsažniši džel (§ 42–282) rjaduje swójstwo, swójbu, wotstupjenje, cělnu njedótkliwosć a někotre kapitalne złóstnistwa, z kotrymž so do prawow jednotliwca zasahowaše, kaž na příklad mandželstwołamanje abo morjenje zawirowane přez njekedžbosć twarskeho mištra.²⁵

Wo wjele wjetše bolenje hłowy assyriologam hinaši problem zawirowuje. Wuwołuje mjez nimi rozkory, kotrež jich wótrosće dla njehodža so ani z našimi něhdyšich bojemi wo prawosć Rukopisow. Dže wo prašenie: Što je Hammurapiowe dželo poprawom? Historikar wumělstwa wotmołwu lochko namaka (X. kap). Historikar prawa sej nad nim hłowu łama. Orientalistiscy filolođo jeho přeswědčuju, zo je to jenož literarny pomnik, wězo jedyn z najwjetších a najnatočenišich,²⁶ ale nic wjac. Reputaciju džela chcedža historikarjo prawa tak zachować, zo jo jako zběrku sudniskich rozsudow kwalifikuja, postajenych praksy.

Je wšak prašomnje, hač a kak je so tute dželo w praksy nałożiło. Na to jednozmyslna wotmołwa njeje. Znajemy jenož cyle wuwzačne sudniſke rozsydy, w kotrychž so praji, zo su w přezjednosći z „wuprajenjom stele“. Stelu wšak bliže njemenuja, hišće njeje, zo bychu paragraf z njeje citowali. Kaž napislēdku wěmy, original Hammurapiowej stele paragrafy njeznaješe, jich zawirowar hakle P. V. Scheil je. Z praksy zunajemy rjad dokładow, při kotrychž je – runjež njewuprajene – nałożowanje Hammurapiowych zakonjow wočiwidne.²⁷ Njech wšak hižo literarny pomnik přede mnú mamy abo zakonjedawarske dželo, w kóždym padže sej naše wobdzíwanje zasluži. Redaktorojo tutoho džela docyla originelni njeběchu, dokelž su jeho formalne rozdželenje přewzali: w prologu předstajichu zakonjedawarja jako zastupjer bohow, ale njemějacha za trěbne dželo z wozjewjenjom smjertnych chłostanjow, wustorčenja a čežkich pokutow započeć. Profil knježičela reprodukowachu jara pozitivne a za poddanow zrozumliwje.

TAK RĚČI HAMMURAPI...

Podarmo bychmy wočakowali, zo swoje dželo ze słowami „Ja, Hammurapi...“ započne. Najprjedy so kedžbnje za mjenami bohow schowa, jeho mjeno so přeni raz hakle po nich jewi:

„Hdyž dostoñny Anum, kral bójskich Anunnakow, a Enlil, knjez njebjes a zemje, kotryž wosudy zemje postaja, Eowemu přenjorodžencej Mardukej móć nad wšemi ludźimi přisudžištaj, jeho nad bójskich Igigi powyšištaj, hdyž jeho dostoñne mjeno Babylonej wozjewištaj a jeho we wšech kónčinach swěta powyšištaj, hdyž jemu wěcne kralestwo z kruće zakótwyjenymi zakonjemi njebjes kaž tež zemje wutworištaj, tehdy Anum a Enlil za zawěscenie derjeměća ludži mje z mojim mjenom Hammurapi zawałaštaj, knježičela starosćiweho a bohabojazneho, zo bych dał sprawnosći na zemi zabłyśknyc, zo bych złóstnikow a njekničomnikow zničiļ, zo bych mócnym zadžewaļ słabeho

potlóčeć, zo bych kaž bót Slónčka nad čornohłowym ludom schadžať a ze swětom zemju rozswětiť.“²⁸

W dalšim Hammurapi hižo wo swojich činach rěci, naliča, štož je za swój kraj scinił, štož za města a lud – a su to woprawdžite *res gestae*, kajkež su nam je pozdžišo na příklad Romscy kejžorjo zawostajili. W mištrowskim zawalenju Hammurapi tež swoje njesmilne zasahnjenja přečiwo njepřečelam a rebelam naličuje. Njepřidawa, zo je město Mari do zakładow potorhał, wupraja so radšo diplomatisce, zo „sydlišćo na Eufraće na přikaz boha Dagan, swojego tworičela, podcīsny, a tak lud z Mari a Tuttula přelutowa“. Připisuje sej charakteristiske epitetonys: „wulki zmij mjez kralemi“, syé na law njepřečelow“, „njeskludny byk, kiž njepřečela na rohi bjerje“, „njeporažomny nadpadnik“, „změromstajer zběžkarjow“.

Prolog nimale běžnje do srjedźnego zakonjedawarskeho džela přechadža. Hammurapi so tu ze wšemi swojimi titulami předstaja:

„.... potomnik Sumula’ela, mócný namrěwc Simmuballita, z wěčnego rodu kralowskeho, kral sylny, slónčko Babylona, kotrež dawa swěcy nad Sumerom a Akkadom zeschadžeć, kral, kotryž sej postušnosć štyrjoch stronow swěta zawěscuje, Ištariny lubušk, to sym ja. Hdyž je mi Marduk nadawk dał, zo bych ludžom sprawnosć pokazał, zo bych krajej wědženje dał, sym prawo a sprawnosć do huby zemje połožił. Tehdy...“

Sčehuja jednotliwe zakonje. Prěnje zakonje njechlostaja, kak so móhlo wočakować, křiwdženie knježicela abo krajnowu přeradu, zběžk. Redaktorojo derje znajechu swojich „pappenheimčanow“, jich nachilnosć žałosći, wozjewić a křiwe přisahać. Na spočatku tohodla namakamy kruće chłostanjka postajene kwerulantam a denunciantam: „*Hdyž něchtó někoho mordarstwa wobwinuje, ale to njedopokaza, budže ze smjerću pochłostany.*“ (§ 1)

Škitachu tež priwatne swójstwo połnoprawnego měščana: „*Hdyž kupc njepřiwedże toho, kotryž je jemu wěc předał, abo swědkow, před kotrymiž je ju kupił, hdyž pak swójstwownik zhubjeneje wěcy swědkow přiwjedże, kotriž jeho zhubjenu wěc znaja, budže kupc kaž paduch ze smjerću pochłostany.*“ (§ 10) Ze smjerću so chłostaše tež wotwjedženie džesca połnoprawnego měščana (§ 14) a zadžeržowanje cuzeho njewólnika (§ 19). A nawopak, přiwjedženie cěkateho njewólnika knjezej je so z „namakanskim mytom“ we wysokosći dweju šekelow slěbra (na wše džesaćina hódnaty njewólnika) mytowało. Zadobyće do domu so na městnje chłostało: Skućicela před přełamanym wotewrjenjom wobwěsnymu (§21).

W předpisach wo rubjenju (§ 22 a 23) so hišće přeživjenje přenjotneho zhromadženstwa wotraža: „*Jeli něchtó rubjenje skući a jeho lepja, budže ze smjerću pochłostany; jelizo rubježnika njehrabnu, wurubjeny pod přisahu wšitko wozjewja, čehož bu wurubjeny, a gmejna z předstejičerjom, na kotrehož teritoriju bě rubježnik chłostajomny skutk wobešoł, jemu wšitko naruna, čehož bu wurubjeny.*“ Hdyž rubježnego mordarja njewusłědžichu, zapłaći gmejna zawostajenym po woporje jednu minu slěbra – tajka bě tehdy płacična člowjeka, so wě, połnoprawnego.

Knježicel měješe wosebity zajim wobornu kmanosć kraja wobchować, štož je so w šesnaće zakonjach wotrazyło (§ 26–41). W nich so tež hospodarjenje wojerskich wosobow na ležownosćach rjadowaše. Tohodla rjaduja dalše předpisy (§ 42–65) najeće ratarskeje pôdy, nabywanje hospodarskeho kredita, wothladowanje kanalow, założenie štomownjow, wosebje datlowych, rjaduja. W na drjewo chudym kraju bě štom kruće škitany: „*Jelizo něchtó bjez dowolenja swójstwownika w jeho zahrodze štom poruba, zapłaći ½ miny slěbra.*“ (§ 59)

Předpisy ze zetréteho džela stele (§ 66–100) móžemy po namakanych taflíčkowych fragmentach rekonstruować, na rozeznawanje so z pismikami A, B C... woznamjenjeja. Namakamy mjez nimi zajimawy předpis wo přenajeću domu: „*Jelizo je něchtó dom přenajał a najenк swójstwowej domu najenske pjenjezy za cyłe lěto dočasa zapłaći, a jelizo swójstwownik domu najenka namołwi wučahować, hačrunjež najenski čas hišće njebě so minyt, potom swójstwownik*

domu příndže wo najenske pjenjezy, kotrež je jemu naienk zapłatił, dokelž da naienka wućahować, hačrunjež najenski čas zasty njebě.“ (§ E)

Mjezera mamy te6 při předpisach wo danjowej sadźbje: při pjenježnych požconkach bě 20%, při žitnych 33 1/3 %. Štó tutu měru překroči, bě lichownik a chłostaše so ze stratu žadanki. Ale w praksy danje wo wjèle wyše běchu. Na kóncu mjezery so rěčeše wo towaršnostnym zrěčenju: „*Jelizo je něchtó pjenjezy do towarstwa dał, budu so towaršnicy nastaty dobytk abo stratu do poměrnych dželow dželić.*“ (§ U)

Na zadnjej stronje stele so počahi mjez wikonwasnkim předewzaćelom a jeho społnomócnjenym, kotrež su modernemu komisinjemu (§ 99–107) a spediciskemu (§ 112) zrěčenju podobne. Zasunjene su tu policajsko-zarjadniske předpisy přećiwo korčmarkam: „*Jelizo korčmarka za zapłaćenje piwa žito njepřija, ale pjenjezy po wulkej waze* (tuž na jeje lěpše), *abo mnóstwo piwa w poměrje k mnóstwu žita zniži, budže tutej korčmarce to dopokazane a wona do wody mjetana.*“ (§ 108) „*Jelizo korčmarka zapřisahancow njezaja, kotriž so w jeje domje schadżowachu. a jich do kraloweho palasta njepřiwedže, budže ze smjerću pochłostana.*“ (§ 109)

Nad Babylonskimi korčmami móhlo wozjewjenje wisać: „*Mniškam zastup zakazany!*, dokelž bu postajene: „*Jelizo měšnica naditum abo wyša měšnica entum, njebydlacej w klóšterje, do korčmy po piwo zastupitej, budžetej spalenej.*“ (§ 110) Hišće jedne postajenie korčmarki nastupaše: „*Jelizo korčmarka na kredit sudžik piwa da, wozmje sej w času žnjow 50 ka* (na ½ hl) žita. (§ 111)

Dale so rjadujetej požconka a ručenje a wuznamnje so dotalna praksa reformuje: „*Jelizo rukowaćel w domje swojego wěrićela na sćewki bića abo hubjeneho wobchadżenja zemrě, tón, kotryž rukowaćela poskići, wěrićelej to dopokaza; jelizo dže wo syna poŁnoprawnego wobydlerja, budže syn wěrićela morjeny; jelizo dže wo njewólnika połnoprawnego wobydlerja, wěrićel zapłaći 1/3 miny slěbra a příndže wo wšitko, štož je požcił.*“ (§ 116) „*Jelizo někoho dołh čeži a wón mandželsku, syna abo džowku předa, abo jich jako rukowaćelov za dołh da, budu tři lěta w domje jich kupca abo wěrićela dželać, w štvortym lěće budu na swobodu pušceni.*“ (§ 117)

Wo chowanju a wysokości chowanskich pjenjez płacęše: „*Jelizo něchtó chce druhemu slěbro, złoto abo něšto druhe do chowanja dać, pokaza swědkam wšo, štož chce do chowanje dać, wuhotowa zrěčenje a woteda jo do chowanja. Jelizo je wěc bjez swědkow a zrěčenja do chowanja dał a pozdžišo tón, kotremuž je ju wotedał, to zapře, njemóže jeho za to wobskoržić.*“ (§ 122 a 123)

Wjèle předpisow (§ 128–195) so z mandželstwom a swójbu zaběra: „*Jelizo sej połnoprawny wobydler mandželsku wza, ale wo tym zrěčenje njewuhotowa, so tuta žona z jeho mandželskej njestanje.*“ (§ 128) Mandželski bě knjez nad žiwenjom swojeje žony: „*Jelizo bu něčeja mandželska při přiléhwjez druhim mužom lepjena, zwiazaja wobeju a mjetaja do rěki; jelizo knjez mandželskeje swoju žonu žiwu wostaji, wostaji tež kral swojego služownika žiweho.*“ (§ 129) Za wumocowanje cuzeje mandželskeje su skućićela ze smjerću pochłostali: „*Jelizo něchtó hubu něčeje mandželskeje zatyka... a so w jeje klinje wuspa, jelizo jeho hrabnu, budže ze smjerću pochłostany; tuta žona budže bjez winy.*“ (§ 130) Jelizo bě mandželska jenož mandželstwołamanja podhladna, je so rozeznało, hač jeničce mandželski na nju tukaše, abo ju ze zlého zadžerženja susodža wobwinowachu: „*Jelizo mandželsku jeje mandželski wobwini, wona wšak hrabnjena njebě, zo je z czym mužom spała, přisaha při bohu a wróci so do swojego domu.*“ (§ 131) „*Jelizo na něčeju mandželsku z porstom cuzeho muža dla pokazowachu, ta wšak z czym mužom lepjena njebu, zo je pola njeho spała, podnuri so kwoli swojemu mužej do rěki.*“ (§ 132) Tu měješe so jej to z wódnym ordalom dopokazać.

Mandželstwo so móžeše mandželskeje njepłodnosće dla rozwjesć, jelizo njewuhojomnje chora njebě: „*Jelizo sej něchtó mandželsku wza a ju zahubnu zymicu hrabny, wón sej potom chcyše druhu mandželsku wzać, móže sej ju wzać, ale swoju mandželsku njezastorči; budže w domje bydlić, kotryž jej natwari; dołhož budže žiwa, budže jej zežiwenje skieć.*“ (§ 148) Rozvod so tu na zawěścenie choreje žony přez jeje mandželskoho wjazaše.

Wo rozvod móžeše tež mandželska prosyć: „*Jelizo mandželska wohidu k swojemu mandželskemu dóstta a jemu rjekny ,Njebudžeš mje wobjimać‘, přeptytuje so jeje naležnosć před*

jeje^{} sudnistwom; jelizo bě na swoju česć džiwała a bjez poroka bě, ale jelizo jeje mandželski domiznu wopušćeše, a ju jara ranješe, budže tuta žona bjez winy; zebjerje sej swoje wěno a woteńdze do domu swojego nana.* “ (§ 142) Běda wšak złej mandželskej: „*Jelizo na swoju česć džiwała nije a domiznu wopušćeše, swójbne wobsydstwo rozbroji, swojego mandželskeho ranješe, budže tuta žona do wody mjetana.*“ (§ 143) Hišće hόrši kόnc trjecheše mandželsku, kotaž bě so mandželskeho ze skradźnym mordarstwom pozbyła: „*Jelizo mandželska swojego mandželskeho druhemu mużej kwoli morić da, budže tuta žona na koł štapjena.*“ (§ 153) Na incest so chłostanje počahowaše, kotryž najskerje powostank z časow pratowaršnosće przedstaješe: „*Jelizo so něchtó ze swojej džowku wuspa, budže tutón čłowjek ze zhromadženstwa wustorčeny.*“ (§ 154)

Wotstupjenje so jenož w padźe woblubowanego syna rjadowaše: „*Jelizo něchtó swojemu synej, w kotrymž spodobanje namaka, polo, zahrodu abo dom dari, za njeho taflíčku wuhotowanu z pječatom wuhotowi, potom nan za wosudom woteńdze, hdyz so potom bratřa džela, wozmje sej dar, kotryž je jemu nan dał, a wyše toho sej rozdželi wobsydstwo nanowskeho domu do jenakich dželow.*“ (§ 165) Płaćiwe wupowědżenie herbsta synej so z tutym předpisom zrjadowa: „*Jelizo so něchtó rozsudzi swojemu synej herbstwo wupowědžić, rjeknje před sudnistwom, Swojemu synej herbstwo wupowědžu;* sudnicy jeho pad přepytuja; *jelizo syn ćežke přehrěšenje njeskućeše, kotrež wupowědżenie herbsta wuskutkuje, nan swojemu synej herbstwo njewupowědži.* – *Jelizo je napřećo nanej ćežke přehrěšenje skući, kotrež wupowědżenie herbsta wuskutkuje, nan jemu na prěni raz woda; jelizo ćežke přehrěšenje druhi raz skući, móže nan swojemu synej herbstwo wupowědžić.*“ (§ 168 a 169)

Nowe wudaće wudowy so na sudniske schwalenje wjazaše: „*Jelizo wudowa, kotrejež džěći su njepołnolětne, so rozsudzi, do domu druheho muža zastupić, njesmě bjez přihłosowanja sudnistwa zastupić; jelizo chce do domu druheho muža zastupić, sudnicy zapis wobsydstwa jeje prjedawšeho mandželskeho wuhotowja a wobsydstwo jeje prjedawšeho mandželskeho jeje naslēdnemu mandželskemu a tutej żonje dowěrja; daja jimaj tež taflíčku wuhotowić; budžetaj so wo wobsydstwo starać a njepołnolětne džěći wotčahować, njemožetaj domjace wuhotowanje předać; kupc, kotryž wuhotowanje wudowinych džěci kupi, přińdze wo pjenjazy, wobsydstwo so jeho swójstwownikej wróci.*“ (§ 177)

Adopcija nastupaše pak wusadżene džěci (namakancy), abo džěci zhubjenych (na příklad w času wójnow): „*Jelizo je jej něchtó džěćo wot narodženja za syna wzal, nowonarodżene džěćo so njemóžeše wróćo žadać. – Jelizo sej něchtó za syna džěćo wza, kotrež potom za swójskim nanom abo swójskej maćerju pyta, tute přiwzate džěćo so do nanowskeho domu wróci.*“ (§ 185 a 186) Rjemjeslnicy mózachu wučomnikow adoptować, ale pod wuměnjenjom, zo jich swoje rjemjesło nauča.

Kruće so podsunjenje džesća chłostaše: „*Jelizo něchtó swoje džěćo dójce dowěri a džěćo pola njeje zemré, dójka sej potom bjez dowolenja nana a maćerje džesća druhe džěćo k nadram přiłoži, budže jej to dopokazane a wotetnje nadro, dokelž je sej k nadru druhe džěćo wzala.*“ (§ 194)

Džěci krutej nanowskej disciplinje podležachu: „*Jelizo džěćo swojego nana biješe, budže jemu ruka wotčata.*“ (§ 195)

Zakonje wo zapłaćenju maja klasowy charakter: „*Jelizo połnoprawny wobydler połnoprawnemu wobydlerzej wóčko wubi, budže jemu wóčko wubite.*“ (§ 196) „*Jelizo muškenej wóčko wubi abo jemu stav zlemi, zapłaći jednu minu slěbra.*“ (§ 198) „*Jelizo czemu njewónnikoj wóčko wubi abo stav cuzeho njewónnika stav zlemi, zapłaći połojcu jeho kupneje płaćizny.*“ (§ 199) „*Jelizo połnoprawny wobydler džowku połnoprawnego wobydlerja biješe a jej paporod zawirowa, zapłaći 10 šekelow slěbra za jeje płód.* – *Jelizo tuta žona zemré, budže jeho džowka morjena.*“ (§ 209 a 210) „*Jelizo czemu njewónnicu biješe a jej paporod zawirowa, zapłaći 2 šekelej slěbra.* – *Jelizo tuta njewónnica zemré, zapłaći (jeje knjezej) třećinu miny slěbra.*“ (§ 213 a 214)

Klasowy charakter džela so tež w lěkarskich honorarach a při zamołwitosći lěkarja pokazowaše: „*Jelizo lěkar na połnoprawnym wobydlerju ćežku operaciju z bronzowym nožom*

* Po słowie „před jeje wrotami“, tuž před sudnistwom přislušnego wokrjesa (štvrte).

přewjedže a połnoprawnego wobydlerja zhoji, abo jelizo z bronzowym nožom nadwóčnu zaćekliznu wuręza a wóčko połnoprawnego wobydlerja zhoji, wozmje 10 šekelow slébra.“ (§ 215) „Jelizo wo muškena džěše, wozmje 5 šekelow slébra.“ (§ 216) „Jelizo wo njewónnika džěše, zapłaći njewónnikowy knjez lěkarjej 2 šekelej slébra.“ (§ 217) „Jelizo lěkar na połnoprawnym wobydlerju čežku operaciju z bronzowym přewjedže a jeho smjerć zawirowa, abo jelizo z bronzowym nožom nadwóčnu zaćekliznu wuręza a wóčko połnoprawnego wobydlerja zniči, wotetnu jemu ruku.“ (§ 218) „Jelizo lěkar čežku operaciju z bronzowym nožom na njewónniku přewjedže a jeho smjerć zawirowa, naruna njewónnika z njewónnikom.“ (§ 219)

Podobne klinčeše ručenje twarskeho mištra: „*Jelizo za někoho dom natwari, swoje džělo dokladnje njesčini a dom, kotryž je natwarił, so sypny a smjerć mějićela domu zawirowa, budže tutón twarski mišter ze smjerću pochlostany. – Jelizo smjerć džesća mějićela domu zawirowa, budže džěco tutoho twarskeho mištra morjene. Jelizo smjerć njewónnika mějićela domu zawirowa, da jemu njewónnika za njewónnika.*“ (§ 229–231)

Bjez prawneho postajenia pławba na mezopotamiskich wodžiznach ani njewosta. Citujmy znajmjeňa dwaj předpisaj: „*Jelizo lódżotwarc za někoho lódź ze zatykanskim srědkom wumaza, ale swoje džělo starosćiwe njewukonja a lódź hišće w samsnym lěče škałbu dóstta a so poškodzi, lódżotwarc tutu lódź na swoje kósty rozebjjerje, potom kruće hromadu staji a bjez zmylka porjedženu wobsedžerzej lódże wróćo da.*“ (§ 235) „*Jelizo lódź pławaca přećiwo wodže na lódź pławacu z wodu narazy a ju potepi, wobsedžer potepjeneje lódże pod přisahu zbožo mjenuje, kotrež je z lódžu zhubiło, a lódžnik jědžacy přećiwo wodže jemu lódź a wšo zbožo naruna.*“ (§ 240)²⁹

Séchuje zestawa předpisow z pola ratarstwa, wosebje wo najeću skotu, wo škodach (na nim a přez njón zawirowanych), wo prawach a zawjazkach ratarskich džělačerjow, wo pastyrstwie (§§ 241–267). Tu na příklad čitamy: „*Jelizo čejizkuli kus skotu naučenosć ma na rohi štapać a so to před sudnistwom wozjewi, ale wón (t. j. wobsedžer) rohi njezawěści a swój skót njewobrěza a tutón kus skotu džěco połnoprawneje wosoby na rohi štapi a jo mori, zapłaći wón poł miny slébra.*“ (§ 251) „*Jelizo pastyr, kotremuž kundroza abo skót na pastwje dowěrichu, bě njesprawny, znamjo wobsedžerja změni a kus skotu předa, jemu to dopokaza a naruna wobsedžerzej džesaćore toho, štož je z chléwa abo z hrodže zebrał.*“ (§ 265) „*Jelizo so we wobhrodźe ,dótknjenje boha‘ pokaza abo law skót mori, pastyr so z přisahu čisći a škodu we wobhrodźe wobsedžer wobhrody njese.*“ (§ 266) „*Jelizo pastyr z njeporjadnosću zawirowa, zo we wobhrodźe drapaasta, wón sam škodu z drapy njese, kotrež dopušći nastać, naruna swinje a skót jich wobsedžerzej.*“ (§ 267)

Hammurapi tež tarify počahowace so na služby a mzdy podawa: „*Jelizo sej něchtó kus skotu za mlöćenie žita wotnaja, su wotnajenske pjenjezy za njón 20 qa žita wšědneje.*“ (§ 268) „*Jelizo sej něchtó dnjoweho džělačerja wotnaja, da jemu wot započatka lěta do 5. měsaca wšědneje 6 zornješkow slébra, wot 6. měsaca do kónca lěta da jemu wšědneje 5 zornješkow slébra.*“ (§ 273) „*Jelizo sej něchtó lódź pławacu z wodu wotnaja, su wotnajenske pjenjezy za 1 džeń 3 zornješka slébra.*“ (§ 275)

Poslednje zakonje wo njewónnikach powědaja: „*Jelizo sej něchtó njewónnika abo njewónnicu kupi a wot kupje cyły měsac zašoł njeje a njewónnik na epilepsiju schorje, kupc jeho předawarjej wróci a sej pjenjezy zebjerje, kotrež je zapłaćił.*“ (§ 278) „*Jelizo njewónnik swojemu knjezej ,Mój knjez njejsy‘ rjekny, jeho knjez dopokaza, zo je z jeho njewónnikom, a wotréza jemu wuchō.*“ (§ 282)

Njeposrědne na zakonje epilog nawjazuje, z kotrehož někotre charakteristiske pasaže wuběramy:

„*Na přikaz Šamaša, najwyšeho sudnika njebjes a zemje, njech mój prawny porjadk na zemi zabłyšći! Na nastork mojego knjeza Marduka njech moje zaréznjene džělo njenamaka nikoho, štož by jo wonječesći! Zo by so moje mjeno na wěcne časy w Esagili mócnje wołało! ... Jelizo někajkižkuli čłowjek na moje słowa kedžbu njezměje, kotrež sym na swoju stelu napisał, a njezměje moje zakleća kedžbu, moje wuprajenia potłóći, njebudže so zaklećow bohow bojeć, jelizo prawny porjadk zrani, kotrež sym wutworił, moje wuprajenia potłóći, moje zaréznjene džělo zniči, moje*

mjeno wotstroni, zo by swójske zapisał... njech wulki Anum, nan bohow, kotrež moje knjejstwo wozjewi, blyśc jeho kralowanja preč wozmje, jeho ceptar zlemi, jeho wosud zaklige! Njech Enil, knjez postajaceho wosuda ... přečiwo njemu njepotlóčomny zběžk a spjećowanje wubudži, kotrež jemu zahubu w jeho sydle přinjesu, njech jemu da za dótkt krótke dny, lěta hłodu, ćmowotu bjez swětliny, smjertnu slepotu! Njech ze swojej hubu wozjewi skóncowanje jeho města, zawlekowanje jeho luda, spowalenje jeho tróna, wumaznjenje jeho mjena a pomnikow w kraju!“

Hammurapi jednoho boha po druhim naliči, zo bychu čežke zakleća wunjesli, napisledk rěči ke wšem boham zhromadnje: „... njech ze zahubnym zaklećom zakliwaja tajkeho čłowjeka, jeho potomnistwo, jeho lud a wójsko!“ Čłowjek w Starym orienće so před zaklećemi bohow stróżach, skutkowachu wuspěnišo hač hroženja z pozemskimi chłostanjemi. Hammurapiowi redaktorojo běchu dobrí psychologojo, a tak zaměstnichu najbóle drastiske warnowanja na kóncu dzěla, kotryž je hromadže ze započatkem najbóle wupytany. Tež w tutym nastupanju běchu z mištrami swojego facha.

POZDŽIŠE BABYLONSKE ZAKONJE

Po Hammurapi njewuńdzechu předpisy, kotrež bychu so ani po ličbje ani po wuznamje jeho dzělu runali. Hakle z nowobabylonskeje doby su w Babylonskej zvbytki wjetšeho prawotworjaceho pomnika wotkryli. Dže wo 15 abo 16 předpisow na njewulkej taflícce schowanej w Statnych muzeach w Berlinje³⁰. Nimaja prolog ani epilog a rjeduja naječe, plahowanje skotu, narunanie škodow z njeporjadnego powodžowanja, direktne zastupowanje, ručenje za prawne zmylki předateje njewolnicy. Někotre předpisy so na mandželstwo a na wotstupjenje počahuja. Po wšem zdaću dzěše wo wuběr z wjetšeho prawnego dzěla (skerje hač wo wurézk direktneho teksta zakonika), kotrež potriebam sudniskich a dwórskich kencijow.

Druhim knježičelam – wězo hižo do Hammurapia – drobne wukazy³¹ za konkretne pady na pole administrativnym a fiskaliskim³² dosahachu (mjenowachu so *mišarum*, ewentuelnje *simdatum*³³; za knjejstwo Persow a Seleukidow su so w Babylonskej tak mjenowane *data*³⁴ wudawali).

ASSYRISKE ZAKONJEDAWARSKE POMNIKI

Najstarše znate pomniki – tři fragmenty ze započatka 2. lěttsaca př. n. l. – pochadžeja z „džiwič“ wurywanjow ze staroassyriskeho wikowanskeho zasydlenja Kaneš. Mjenujemy je staroassyriske „zakonje“ – wobsahuja předpisy wo sudniskej organizaciji tutoho zasydlenja a wo procesu.

Wo assiriskim prawnym žiwjenju nam srjedźnoassyriske „zakonje“ na štyrnaće taflíckach wjace powědaja. Poznamjenjemy je z pismikami A–O³⁵ a pochadžeja najscherje z doby Tiglatpilezara I. (1115–1077)³⁶. Němski archeolog W. Andrae je je do přenjeje swětoweje wójny w Assurje při wrotach Šamaša wotkrył, hdjež so měščanske sudnistwo schadzowaše. Taflícki najscherje sobustawam sudniskeho tribunala služachu.

Najwobsérniša je taflícka A, kotaž w džewjećapjećdžesat nastawkach prawa žony a njeskutki na njej a wot njeje skućene rozjima. Tohodla so powšitkownje *Prawny špihel assyriskich žonow* mjenuje. Podajmy mało wučahow:

„*Jelizo wudata žonapo měsće kročeše, něchtó ju zadžerži a jej ,Dowol, zo bych so z tobú wuspał’ rjekny, jelizo žona njepřihłosuje a so wutrajnje přečiwi, wój ju wšak wumocuje a so z njej wuspi, hdyz jeho při činje lepichu, hdyz swědkojo přečiwo njemu doswědčichu, zo bě so z tej žonu wuspał, budže tutón čłowjek ze smjerću pochłostany, žona je bjez winy.“* (art. 12)

„Jelizo je wudata žona ze swojeho bydlenja wušla a k někomu do jeho bydlenja šla, jelizo je so muž z njej wuspał a wědžał, zo je wudata, budžetaj tutón muž a tuta žona ze smjerću pochłostanaj.“ (art. 13)

„Jelizo so něchtó z wudatej žonu pak w korčmje abo na hasy wuspa a wědžeše, zo je wudata, so wobchadža z tutym rozwólnikom tak wobchadže, kaž rozsudža mandželski ze swojej mandželskej wobchodźeć; jelizo z njej spaše a njewědžeše, zo je wudata, je bjez winy, mandželski winu swojej mandželskej přisudži a z njej po swojej woli wobchadža.“ (art. 14)

Z taflički B je so dwaceći artiklow rjadowacych na příklad rozdželenje nanowskeho wobsydstwa mjez synow zachowało, z kotrychž najstarší dwójny podźél dósta (art. 1), abo abo škit imobilijow przed zasahnjenjom třećeje wosoby (art. 13).³⁷

Nimo staroassyriskich „zakonjow“ su so zběrki instrukcijow za palastowe a haremove potrjeby zachowali. Trjechnje charakterizują pomery, kajkež tam w 14.–12. lětstotkach przed n. l. knježachu. Zajimuje na příklad předpis, kotryž njedowola, zo bychu direktni swědkojo knježicelej smjerć jeho najblišeho přiwuznego zdželili. Wužadowaše sej to protokalariski akt, ke kotremuž je jenož palastowy kancler woprawnjeny.

Ani jedyn assyriski zakoń njeje knježicelej abo někakzej zjawnej instituciji napołožił so wo wudowy, syroty abo chudych starać. Wěsće so tež to da z hrubej powahu Assyričanow wuswětlić. W nawalu starosćow wo swójski trón a wěstotu kraja assyriskim despotam za to čas zwostał njeje.

Naposledku ani tam, hdzež je so příkaz „zo by mócný slabemu njeskodžił“ do kowa abo hliny dostał, njemóžachu jón ēi, kotřiž su jón wudali, ze swětnymi sankcijemi wunuzować. Stajichu jón pod sankcije bohow, pod jich zakleće a jón zachować přewostajachu hłuboko nabožinskim przedstawam poddanych. Tutón příkaz je so často w dalšich lětysacach zaklinčał, hdyž bój přečiwo wuklukanju čłowjeka z čłowjekom na intensiće přiběraše. Mezopotamiskim zakonjedawarjam njemóžemy prěnistwo wotrjec, hačrunjež su jón ze zaměrom swójskeje propagandy wuprajachu.

Wumělske džělo stareje Mezopotamiskeje njebě
wozjewjenje zwonkowneje woprawdžitosće...
ale forma komunikacije, z narěčenjom a modlitwu.

Lubor Hájek k wustajeńcy *Wumělstwo stareje Mezopotamiskeje*

X

PUĆ K WUMĚŁSKEJ TWÓRBJE

ČŁOWJEK HLINJE, KAMJENJEJ A KOWJE PODOBU DAWA

PRĚNJE KROKI

Ani Sumer ani Akkad nima swoje Lascaux, Tassili abo Altamiru, ludžo so tu njemóžachu w prózdnjeńcach chować, na kotrychž sčenach bychu w rysowankach slědy wumělskeho wobdarjenja zawostajili. Do Mezopotamiskeje je čłowjek dosć pozdže zestupał a namaka tu jenož hlinu, sčinu a błudženki připławjene přez prudženie rěkow. Jeničce w nakromnych kónčinach – njech myslimy na příklad na anatolski Çatal Hüyük abo na skały w Negebskej pusčinje – namakamy rysowanki zwěrjatow, hudžbnikow, rejowarkow...¹

To wšak njewoznamjenja, zo dawny wobydler Mezopotamiskeje hišće do přichoda Sumeričanow njebě kmány swoje předstawy a wumělske nachilnosće zwuraznić. Swědča wo tym namakanki figurinow zwěrjatow a bohowkow płodnosće² z předkeramiskeje doby Džarma. Z dalšimi wurjadnymi doakładami su skotkowne alabastrowe figurki, sudobja a šklički, kotrež irakscy archeologojo su njedawno w Tell es-Sawwanje wotkryli. Tute překwapjace namakanki so do doby hassunskeje kultury zesrđež 6. lěttsaca kładu.

W tuthych figurkach „bohowkow płodnosće“ su so takrjec hižo přichodni socharjo a rězbarjo widželi. Jich tworjenje woprawdžity swubój wunamakaweho wumělca ze spěrawym materialom předpokładowaše. Njeńdžeše wo serijowe wudžěłki; su to drobne indiividuelne džěłka, kotrež so hižo z prawom do wuměstwa ličeć daja. Hižo tući dawni tworičeljo załožichu tradiciju, kotaž Mezopotamisku potom dołho charakterizowaše: Prócowaſa so wuraznu indiividuelnosć z parlowinowym wobrubjenjom wočow na nje tlóčić.

Najrozšérjeniši a najformujomniši material, za kotrymž pračłowjek wobdarjeny z wutworjacymi kmanosćemi sahny, bě hlinu. Z dobrej formujomnej bělej hlinu bě wón wosebje w Mezopotamiskej na kóždej kročeli wobdaty. Za jeje wobdžěłowanje njetrjebaše ani zdaloka telko techniskich nazhonjenjow, kelko sej džěla z kamjenja abo metala wužadowachu. Čłowiekej při tworbje z hliny njedostatk přihódneho grata njewadžeše, jemu ruce a wušikne porsty dosahachu. Nimo toho přiroda pomhaše – słónčko a suchi klima. Hlinjane wudžěłki so po krutosci kamjenjej runaja.

Po lochkosci wobdžěłowanja alabaster hlinje najbliže steješe. Z njeho je tež čłowieča hłowa z Jericha ze 7. lěttsaca z wočemi z mušle wutworjena, kotrež su pod wysokim čołom zasadźene a wobliču wurazny, runjewon filozofiski pohlad spožčeja.³

W běhu lěttsacow so jednotliwe prawěkowe kultury rozwiwachu a wumjelkowachu tak, kaž smy to hižo na druhim městnje prajili (III. kap.): kultura hassunska, halafiska, eriduska, kultura z Qal'at Hadži Muhammad a obejdska kultura. Pozastańmy chwilku při tutej poslednjej: jeje nowostka su – nimo žónskich terakotow – muske terakotki. Obejdska žona hižo nowe znamjenja nabywa: pola jeje předchadnicow je so z nadrami a bokami symbol maćerstwa wuzběhnył; obejdska terakotka chce symbol žónskosće zwuraznić⁴. Obejdski muž – najscherje načolnik, dokelž kij jako znamjo mocy w ruce džerži – so ze zdoraznjenym splažnym stawom woznamjenja. Žona a muž z Obejda so nahaj zwobraznjetaj, jenož na ramjenjach a na hrudži majetaj małe platki z hliny přilěpjene⁵. Obejdski wumělc so za śwēt zajimowaše, kotryž jeho wobdawaše, wo čimž tež wjele terakotow zwěrjatow swědči. Lenzen wo jednej z nich měni,⁶ zo napad kozy z lawom zwobraznja; jenož zo móhlo runje tak derje wo swěru wobkedańowanu hru kozy z kózlatkom hić.

Paralelnje z obejdskej kulturu so tež wumělska twórba pola wuchodnych susodow w Elamskej, dokladzena z mnóstwom keramiki ze Suzy. Někotre předmjety swědča wo woprawdże originelnym wumělstwom, hinaše su zaso z wočiwdnymi rjemjeslniskimi wudžěłkami. Přeradžeja njejenake stopjeń wobdarjenja hornčerjow, kotriž pak swěru swojich napodobnjachu, pak kič zhotowjachu. Nimale na wšech wudžěłkach ze Suzy zadžiwa lochkosć njezatych wumělcow, při čimž nic přeco wo najjednoriše wutwory njeńdže – džěłachu ze seršcowcom w brunym wotsčinje na zelenožółtym spódku. Wosebje mišterski kruch ze Suzy je waza z dekorom wódnych ptačkow jewjacych so ze žołmow, psykow w běhu a stilizowanego kozoróžka.⁷

Na prašenje, hač hižo móžemy mjez tutymi wumělcami Sumeričanow pytać, so džensa negatiwnje wotmołwja.⁸ Prěnich Sumeričanow hižo w džemdetnasrskej zažnostawizniskej dobjie zetkawamy. W Uruku so wokoło lěta 3200 najstarše temple na schodženkowych terasach jewjachu, rozwite socharstwo, dokonjana glyptika a přenje, hišće wobrazliwe pismo.

ARCHITEKTURA

Jako „primarna a příkladna móć“ so architektura hižo w prawěku k słowu přizjewja, na příklad z twarjenjom hišće jednoreje swyatnicy w Eridu. W zažnym Sumerje a potom tež w Babylonskej a Assyriskej so ze mócnymi twarami templow, palstow, murjow a wobtwjerdženjow a powšitkownje z cyłym urbanistiskim zapřjećom předstaja. Koncentruje so to na dobu wot Uruka na proze 3. lětysaca hač do Nebukadnecaroweho Babylonu w 6. lětstotku před n. l.

Na rozdžel wot Egyptowskeje, hdžež we funkcji twarskeho materiala kamjeń přewažowaše, w Mezopotamiskej so njedžiwajo na wuwzača z cyhelemi twarješe. Město malty so asfalt wužiwaše, wo čimž so hižo w bibliji wědžeše (*Genesiz* 11, 3). Při monumentalnych twarach, wosebje při zikkuratach, bě to hinak. Po někotrych worštach cyhelow so jako armatura woršta sčiny połoži, zo by so elastiskosć murizny zawěścila. Wězo, z hliny so ćežko dachu wjelby a kupole twarić, a tola tež te so jednotliwje namakachu. Twarske drjewo so dyrbješe z Ammana, Libanona, Anatoliskeje a Persiskeje dowożować.

Mezopotamiske twarstwo fachowcy w rukach mějachu, akkadsce mjenowani *itinnu* a sumersce *itungal*. Njemějachu žane bjezwuznamna towaršnostna pozicija, tak zo so bórze započa za jich činitosć tež zakonjedawar zajimować. Hižo w zakonjach z Ešnunny, kaž tež w Hammurapiowych zakonjach namakamy předpisy, kotrež jara kruće twarske njedostatki chłostaja.

Před wulkimi twarami so twarske plany wudželowachu, z kotrychž je so nam mnóstwo zachowało⁹. Knježičel tu často jako twarski mišter wustupowaše, ale wězo jenož symbolisce (podobnje kaž džensa při swjatočnym zapołożenjom zakladneho kamjenja) – z přenjej lopaću abo z klepnjenjom na zakladny kamjeń:

„Ja, kral Asarhaddon, sym maltu z wolijom, wónjowym wolijom a cedrowym balsamom změšał. Za swójski wužitk a dołhe žiwjenje sym sam přeni cyhel na ramjenjomaj donjesť a jón do zakładow temple połožił.“

Tuta ceremonija je so wot sumeriskich časow hač do nowobabylonskeje ery zachowała, hdžy kral Nabonid jeje kontinuitu w twarskim napisu potwjerdža:

„Ja, kral Nabonid, sym zakłady swyatnicy na jeje přenjotnej městnje połožił. Nowu terasu sym na stare zakłady swyatnicy E-ulmaš połožił, ani wo porst wjace ani mjenje...“

Njetwarjachu so wšak jenož palasty, temple a měščanske domy. Twarjachu so tež domčki a hěty, jenož nic z cyhelow, ale ze sčiny. Kosćowc hěty zhotowjeny ze zwitkow sčiny bě so z matami ze samsneho materiala pokrywał. Hišće džensa so takle w Iraku *srefe* a w Iranje *zarife* twarja¹⁰. Najskerje ani tutym jednorym twaram wozdobne elementy falowachu, kotrež so z techniku splećenja a z rodzdzělnym kładzenjom sčinowych zwitkow docpěwachu.

K najwuznamnišim twaram temple słušachu. Ani jedyn njeje so wšak w cylosći zachował. Niniwa bě tak zničene, zo Xenofon za čas swojeje sławneje anabazy ani mysleše, zo na pustym městnje, kotrež přeprěči, hišće před połdra lětstotkom město w połnej pyše steješe. Ani Herodot za swój wopyst Babylonu w 5. lětstotku před n. l. hižo njemóžeše rjad zašlych twarow widžeć. Kak wše twary wupadachu, to sej móžemy jenož po zwobraznjenju na reliefach předstajeć a snadź hišće swěrnišo po wopisanjach w klinopismowych přewodnikach po Babylonje a Assurje.¹¹

Archeologojo jenož jich zakłady wotkrywachu, z kotrychž wšak móžemy wulkosć a nutřkowny porjad čežko wotwodźować.

TWARY TEMPLOW A ZIKURATOW

Kaž mějachu antikscy twaršcy mištrojo swój doriski, ioniski abo korintiski stil a kaž zaso křesčanscy twaršcy mištrojo swoje baziliki, tachantske cyrkwe a katedrale w romaniskim, gotiskim, barokowym stylu k njebju zběhachu, tak tež mezopotamiscy twaršcy mistrojo poněčim w cyłku k štyrjom typam swyatnicow dóndžechu. Wyše nich so we wjele městach tež schodzenkowe wěže twarjachu – zikkuraty, te hižo z bibliju sławne „Babylonske wěže“.

Prěni templ, kotryž su němscy archeologojo w Uruku wotkryli (H. Lenzen jehoastače z lětom 3000¹² postaja), na sumeriskeho wobhladowarja podobnje kaž romaniska tachantska cyrkę na srjedzowěkowskeho člowjeka skutkowaše. Tutón templ njebu cyle wuwzačnje z palenych cyhelow, ale z wapnowca natwarjeny. Spodnja murizna bě z mozaikom z barbnych hozdžíkow zadrasca, tak zo začišć z cyłego twara wotpowědnje skutkownje skutkowaše, kaž džensa jeje zbytki na wotypowarjow muzejow w Bagdadze abo Berlinje skutkuja.

Druhi twarski typ templ bohowki Nintu w Hafadžu postaješe. Třeći typ – wužiwany wot III. Urskeje dynastije hač do nowobabylonskeje doby a najskejre hižo w akkadskim twarstwje korjenjacy – templ z prawidłownym kwadratiskim podrysom. Jako „wučbny příklad“ tutoho typu so templ w Tell Asmarje podawa, natwarjeny wokoło lěta 2000 z podrysom rozměrow cka. 30 x 30 metrow.¹³ A skónčnje namakamy příklad štvrteho typu temple w dobje Sargonidow.

Prěnje sumeriske a wočiwidnje tež předsumeriske temple na terasach stejachu. Irakscy archeologojo su tajku swyatnicu w Eridu z doby chalkolitikuma hižo w XI. woršće namakali. Z njeje so potom schodzenkoje, terasote wěže, mjenowane „Babylonske wěže“, rozwiwach. Jedna abo dwě w kóždym wjetšim mezopotamiskim měsće steješe. Jich mjenou ziqquratu¹⁴ „sahacy do wysokosće“. W dwajadwaceci městach su archeologojo dotal štyriatřiceci naličili.

Najsławniši zikkurat w Babylonje steješe. Za čas swojeho někak hač do dwajtysaclětneho trača je sumeriske woznamjenjenje E-t-e-m-e-n-a-n-k-i, „dom zakładow njebja a zemje“ njesl. Měješe sydom schodzenkow (jelizo z Herodotom, *Stawizny I*, 181, tež jeho podstawk sobu njeličimy, kotryž by z wosnym schodzenkom był). Kóždy poschod porno spodnjemu wróćo stupaše, tak zo terasy nastachu, přistupne ze schoda a wuhotowane ze schadowymi podiumi. Z najwyšim poschodom bě swyatnica, w kotrejž so „swaty kwas“ wotměwaše (VIII. kap.). Babylonski zikkurat bě 90 metrow wysoki a jenak dołha bě kóžda strona jeho kwadratiskeho zakłada (III. kap.). Zachowa so jenož zboha snadny džél zakładow. Po klinopismowym žórle, hdžež je samo dokładny datum – 29. 12. 229 před n. l.¹⁵ – je swyatnica hišće stała, dokelž ju tež podrobnje wopisachu.

Lěpje zachowany je zikkurat w Urje. Irakske statne zarjadnistwo pomnikow je jón do wysokosće přenjeho poschoda restawrowało, ze schodami a džělemi murjow druheho poschoda.

W Akarkufje (16 kilometrow na sewjerozapad wot Bagdada) so hišće džensa do wysokosće 50 metrow cyhelowia ruina zikkurata zběha, kotryž da w druhéj połojcy 2. lětysaca kassitiski knježicel Kurigalzu natwarić. Prěni wotypowarjo Mezopotamiskeje mějachu jón za Babylonsku wěžu, runje tak kaž zikkurat w Borsippje. Irakski archeolog Taha Baqir je sej wo to zašlužby dobył, zo su so tež jeho schody wotkryli.¹⁶

Z ironiju wosud je, zo dotal najlepiej zachowana „Babylonska wěža“ bu zwonka mezopotamiskeje pôdy namakana – w Elamskej. Namaka ju francoski archeolog R. Ghirshman po druhéj swětowej wójnje w Džoga Zambilu. Ma pjeć schodzenkow. Schody njejsu podlú wonkownych scénów, ale nutřka, tak zo wotypowar po nich w scinje horje stupa. Z wulkim překwapjenjom bu labrint nutřkownych rumnosćow, wotkryty hakle pozdžišo, dokelž wostatne zikkuraty su połne, masiwne twary.

Wo zmysle a podstače zikkuratow je so hižo wjele měnjenjow wuprajilo. Widželi so w nich kumštne kopcy, kotrež mějachu Sumeričanam na horatu pradomiznu dopominać, mějachu je tež za

hoberske wołtary, na kotrychž buchu boham wopory přinjesene, tak blisko kaž móžno k jich njebjeskim sydłam. Móžachu wšak tež za wjacore zaméry być. Z wysokoscu dominowachu nad cyłej dalokej wokolinu: z jich wjerškow so njedachu jenož pohiby hwézdow wobkedźbować, ale w času wójnskeho stracha tež pohiby njeprečelov a hodžeše so sčasom wobydlerjow warnować.

Njech hižo w zikkurače widźimy wotpowědowanje srđedźowěkowskeje katedrale abo moderneho astronomiskeho obserwatorija, wostawa wulkotny wutwor člowječeho ducha a rukow – runje tak kaž egyptowske pyramidy abo schodźenkowe temple Actekow.¹⁷

PALASTY KNJEŽIĆELOW

Jara bórze so započachu z templom po krasnosći wubědźować, haj samo su jón po pyše přewyšili. W podstaće njeje so stil palastow hač do kónca Babylonskeje doby změnił. Za nowoassyriskich knježiċelov bě tak mjenowany *bit-hilani*¹⁸ jenička wosebitosć – palast ze stołpojtej zastupnej terasu, w Mezopotamiskej cyle jednotliwy element. Stoły mějachu twar optisce wolóžeć. Tute wašnje twarjenja assyrisci despoća hłownje w Syriskej póżnachu, je so jim zalubiło a wužiwachu jo tež doma.

Hižo jedyn z najstarších palastow – w Kišu zesrjeď 3. lěttysaca – měješe trónowu žurlu z přestrjenju 22 x 8 metrow. Stwiny wjerch štyri podpěry njesechu. Naramsinowy palast z 24. lěstotka, wotkryty w Tell Braku, ma podrys 108 x 95 metrow z hłownym dworom w dołhosći 40 metrow. Zimrilimowy kralowski palast w Mari někotři orientalisca wosmy džiw swěta mjenuja.¹⁹ Džiwajo na wonkowny wobjim přibližne 200 x 125 metrow, na hłowny dwór z rozměromaj 50 x 33 metrow, na trónowu žurlu (samo z tribunu) z rozměromaj 25 x 11 metrow a na 300 městnosćow hodži so woměrje z wosobnymi palastami assyriskich Sargonidow přirunować. K palastej w Mari hišće mjeńši trakt na „módrym dworje“ słušeše. Měješe 20 městnosćow za priwatnym wužiwanjom přez najwyśich přiſlušnikow dwora, běchu to kuchnje, kupjelnje a „socialne zarjadowanja“. K palastej dale archiwy, składy a šula z rjadowniskimi stwami słuśachu (XI. kap.).²⁰

Palasty assyriskich knježiċelov njeběchu jenož we swójskiej metropoli, w Assurje,²¹ sławne, ale tež w Dur Šarrukinje, krótkodobneje rezidency Sargona II. Jeho projekt wosta njedokónčeny. Areal palasta a twjerdźizny najebać toho płoninu přibližne 3 kwadratnych kilometrow zabra a kołowokoło běchu murje z wěžemi. Palast sam předstaješe wotzamknjenu štŵoré z přestrjenju 320 x 240 metrow, přistupny bě wón jenož přez jedne wrota. Assyriski despot so takle wo swoju wěstotu před wonkownym a nutkownym njeprečelom staraše. W najzdalenišim dželu wobhrodźeneho areala templa a zikkurat ze sydom schodźenkami a z rampami na wšich bokach kwadratiskeho zakłada z dołhoscu 43 metrow steještej. Z reliefowej wozdobu bu palast Assurnasirpala II. w Kalchu sławny a wosebje Assurbanipalowy palast w Niniwje ze sławnej knihownju.²²

Koldewey je w Babylonje rozsahle zbytki „sewjerneho“ a „južneho“ palasta posledních nowobabylonskich knježiċelov wotkrył. Južny z rozměromaj 320 x 190 metrow bě wopravdžita rezidenca, kotruž pjeć susodnych traktow tworješe. Třecha legendarne „wisate zahrody“ njesęše. W Nebukadnecarowym palasce je so snadź najstarši „muzej swěta“ ze zběrkami starych sochow a stelow namakał. Z dokonjanej originalitu so móžachu nowobabylonscy kralojo chwalić, dokelž sej dachu „lětny palast“ zwonka Babylona natwarić, zo bychu sej rezeidencu w měrnej wokolinje a wjetšej wěstoće dobyli.²³

Měšćanski dom jedyn zachod měješe, přez kotryž je so do westibula a wot tam dale do dwora zastupiło. Tu so zachody do jednotliwych bydlenskich rumnosćow namakachu. Přez zachody do domu je tež swěca přišla. Wokna mjenujcy ze žadnostku bywachu; město nich so mjez hornjej wobkromu murje a třechi sčasami swobodny rum z wentilaciskej funkciju, přetorhnjeny jenož z niskimi stołpikami, móhrljec z nošakami třechi. Tajka připrawa je ruočasne před zadobywarjemi škitała. Jenož cyle wuwzačneje mějachu měšćanske domy wjace poschodow. Ćim wjace majestotne palasty, temple a zikkuraty jich niske třechi přesahowachu.

Města jako njerozwaženy změšk domow a swobodnych městnow. Twarjachu je w prawidłownym, zwjetša štyriróžkatym podrysу, po podobnje načisjenym jadrje palasta abo templu. Su so nam plany domow zachowali, ale tež někotrych městow, na příklad Nippura²⁴. Jara wurazne je z tutoho stejniča Herodotowe swědčenje (*Stawizny I*, 180), kotryž so praworóžkatemu překřižowanju Babylonskich hasow džiwaše. Wšě hasy wšak njehodžechu so z kamjenjom wudlöžbić, kaž na příklad sławnu Hasu procesijow. Wjetšinu hasow dlöžbjachu z palenymi cyhelemi a wufugowachu z asfaltom.

WUMĚŁCY KAMJENJA A METALA

Zetkanje prawěkoweho wuměłca z twjerdym materialom smy hižo pónzali. Hižo wot tych časow bjerjachu wojowanje z materialom na so, do kotrehož swoje wobdarjenje, inspiraciju a předstawy načiščichu, kajkež so druhdy njedachu z člowjecej rěču zwuraznić. Na spočatku 3 lěttysaca – na proze historiskeje doby – sumeriski wumělc z Uruku w čornym bazalce jedyn z najstarších znatych reliefow twori – scenu hońtwy na lawy.²⁵ Scena jara realistisce skutkuje, hačrunjež njeje tak jara předzélana kaž hońtwjerske sceny na reliefach assyriskich palastow. Tuta stela je so najskerje w někajkim Urukskich templow jako wuraz džakprajenja hońtwjerjow boham za dobytuw a tež škit postajiła, z čimž so hižo w zažnej dobje wuprajaranje J. B. Shawa wobkruća, po kotrymž „wumělstwo je we swojim zakladže ikonografiske“.²⁶ Z Džebel el Araka je so nam – z předdynastiskeje doby – analogiska scena wurězana do črona noža ze slonowiny zachowała. Dwaj historisce wot sebje zdalenaj wuměłc妖 staj so z jenakej předstawu a wolu zahoriło, zmužitosé a njebojaznosć člowjeka w strachu popadnyc. Wumělc na proze historiskeje doby sej móžeše lědma přihódniši motiw wubrać a jón přeswědčiwišo zwuraznić... Wokoło lěta 3000, snadž hišće předy, je w Uruku hinaši *chef d'oeuvre* we wobdžělowanju kamjenja nastalo – alabastrowa waza z kultiskimi motiwami.²⁷

Němscy archeologojo su na předwječoru druheje swětoweje wójny (februar 1939) w Uruku jedne z najbóle wusahowacych džěłów starosumeriskeho socharstwa, znatu alabastrowu hłowu žony, kotař so džensa *Dama z Warki* mjenuje. Jeje hłowa ma nimale přirodnú wulkosć, a to je w mezopotamiskej plastice wuwzačny zjaw. Najebać prózdnych wóčnych jamkow, do kotrychž je so něhdy inkrustacija z mušlowiny a lazurita, a najebać prózdnych žlobikow brjowki, kotrež je něhdy barbizna wupjelnjała (podobnje kaž žlobik we frizurje něhdy zepěra złoteho diadema bě), zawostaja tuta hłowa tež z wotbitym nosom hłuboki zaćiść. Jeje zavrjene huby runjewon hódančko člowjeka symbolizują. Štó so za tutej masku z mjelčaceho kamjenja chowa? Snadž zwobrazni bohowku, wyšu měšnicu abo knježičelku, ale zawséce to bě wosobina, do kotrejež tehdyši wumělc wědžeše wažnosć a dostojnosc nadychać a runočasne z elegantnosću a powabnosću młodeje žony zwjazaać.²⁸

W tricetych lětach namakachu w ruinach boha Abua w Ešnunnje kolekciju dwanače alabastrowych a wapnowcowych wotiwnych figurkow, džesać mužow a dwě žony w sprostnjenych pozicijach při modlitwje (jenož jedna postawa kleći). Rěci so tohodla wo „adorantach“, próstwarzach. Figurki su wot 20 do 76 centimetrow wysoke, najwyše dwě so maja za knježičela a knježičelku, ewentuelnje tež za boha Abua bohowku.²⁹ Wšě so přez nadměru wulke inkurstowane woči wuzanmjenieja, hladace do njeznateho, ruki maja přez hrudź skřiżowane, někotre kelušk za woporne wuleće džerža. Wumělc je na nje hišće w přejnej połojcy 3. lěttysaca nazornje pokazał³⁰ štož je so hižo we wosobinskim portreće docpělo – abo skerje dokelž bě tehdyše wumělstwo hišće wot njeho zdalene. Wotpowědnje zakladnym geometriskim formam je wumělc model skerje ekspresionistisce a abstraktnje stworil. Sóški su so nimale njewobškodžene na płoninje mjeńšej hač kwadratny meter namakali. Archeologojo so njetajachu, zo proste pohlady sóškow na wěste wašnje bojazliwje skutkowachu, kotrež nabožinowědnicy „mjerznenje člowjeka při zetkanju z numinoznej sferu njeznateho“ mjenuja.³¹

Wumělc w prěnjej połojcy 3. lětysaca je hižo za kowom sahnył – za koporom. Z mnóstwa tajkich džělow tu jenož dwě podamy. Prěnje pochadža z Hafadži a předstaja dweju naheju mužow w džerženju wojowarja; na hlowje njesetaj wopornej sudobi.³² Druhe džělko – koporowa figurka štyripřežnika z pohončom – bu w Tell Agrabje namakane. Je to dotal najstarša plastika swojeje družiny, nimoměry zajimawa tež kulturno-historisce: dže wo jedyn z prěnich dokladow kolesa ze zwjenami a wobruču.³³ Wumělc znozorni štyripřežnik wočiwidnje krótka do jězby – pohonč je so hižo z křudom zahnał. Wuraz plastiki je ze zasadženjom wočow z běleje parlowiny nabył.

Wězo, kak to ani njemóžeše być, mesopotomisci socharjo wosebje knježičelov portretowachu, na kotrychž dworach běchu žiwi. Najskeře tež najstarši dotal znaty sochartski portret je socha woprawdžiteho knježicela – urukskeho wyšeho měšnika z doby wokoło lěta 2800. Wotkrychu jón poprawom dwaj razaj. Najprjedy je jón w seleukidskej dobje wočiwidnje twarski mišter při rekonstrukcji dawneho Urukskeho tvarjenja připadnje namakał, hdyž kilopy ryčkow na starožitnu sóšku storčichu. Z česćownosće a z bojosće su ju pietetnje w zakładach přichodneho twara na zwučene wašnje pochowali – w mlóčniku z wołhamanej šnapku zakrytej z přikrywku. W „rowje“ je namakanka cyłej dwaj lětysacaj wostała, doniž njeje ju w lěće 1959 H. Lenzen druhí raz wotkrył.³⁴

Njeznaty Urukski knježičel z krutej hubu, takrjec přihotowanej na knježičelsku rěč, a z połnymaj licomaj na nas z kedžbyhódnym pohladom swojich inkrustowanych wočow hlada. Ma hromadu zrosćenej brjowce – do džensnišeho znamjo rjanosće na Bliskim wuchodze. Na hlowje turban, broda jemu na hrudź dele kudžerješe. Muskuloznej ramjeni ze styknjenymaj rukomaj a dłoni ze zrunanymaj palcomaj chcetej pak słowa zdoraznjować pak skerje nawalej nadpřirodnych mocow wobarać. Z wumělskim předzélowanjom tutón Urukski magnat punc sochartskeje šule z Uruka njeje, zwotkelž trochu pozdžišo znata *Dama z Warki* wuńdze.

Runje tak tež daloko na sewjer, w Mari, wumělczy swoje džěla w službach knježičelov tworjachu. Hačrunjež sochi z Mari jasnje semitiske rysy maja, njeda so při wšém sumeriski wliw zapréć. Dže předewšem wo cyły rjad sochow Mariskich knježičelov z prěnje połojcy 3. lětysaca. Nanuća so tu prašenje, na kotrež tuchwilu wotmołwa njeznajemy: kak móžeše sumeriski wliw tak daloko na sewjer postupić? Dondžechu sumeriscy wumělczy hač do sem, abo su akkadscy wumělczy z Mari sumerisku „wutwormu akademiju“ absolwowali? Samsna technika wulkich inkrustowanych wočow, prosteho pohlada, samsne předstajenje połnych licow, dołheje brody, rukow styknjenych na hrudzi so w Mari kaž tež w Uruk u pokazuja. Rozeznawaja so jenož suknie sochow, sumeriske maja wiwle wowčeho runa (*kaunakes*).³⁵

Z wumělskich Mariskich pokładow před nami sóška krala Lamgimari z běleho kamjenja defiluje, na 20 centrimetrow wysoka, sóška Ikušamagana z alabastra, na 10 centrimetrow wysoka, guwernera Ebichila sedžaceho na alabastrowym křesle, 52 centimetrow wysoka, dale alabastrowa sóška „konsistorialnego rady“ Nani z filozofiskim pohladom wulkich wočow, abo róžojta sóška Idinariuma mjenowanego Mlynk, najskeře „ministra zastarowanja“ w Mari.³⁶ Su tu zastupjene tež sochi žonow – najsławniša je sóška temploweje spěwarki Urnanše.³⁷

Z Mari je so tež skupina sóškow zachowała – 12 centrimetrow wysoka; wočiwidnje dže wo mandželskej z wysokich kruhow. Hlowy pobrachuja, zbytny džel je sedžacy muž ze žonu, kotryž jeje ramjeni wobjima. Wo mužowej wysokej hódenosci swědči to, zo ma jenož kaunakes woblečene. Nimale jenak wulkaj mandželskej staj so w tutej pozyci jenož w Nippurje zachowanaj (z alabastra). Ekspresionistiske předstajenje wobeju sóškow hłuboku žiwjensku filozofiju mandželskej wupruža, kotrym su lěta w dospołnej harmoniji zašli; mjelčace huby přeswědčacy dopokaz wo hódnocē prosteho člowječeho zboža wudawaja.³⁸

PLASTIKI Z GIRSU-LAGAŠA

Zwučne mjeno je so „wutworny akademija“ tež w Girsu-Lagašu nabyła. Jeje wutwory pochadžaja z doby, hdyž so pójcje nad politiskej swobodu Sumera směrkać, ale sumeriski wumělc a literat bě nadal połne živjenje žiwy. Z wuraznych sochartskich džělow je so na příklad

alabastrowa wosomcentrimetrowa hłójčka sumeriskeje žony ze žołmatej frizuru a štryntuškom zachowała. Najebać wobškodženeho nosa a wupadnjeneje inkrustacije wočow z jeje cuneju hubow a wysokeho poławobłuka brjowki kuzło woprawdžiteje młodosće wupruža.³⁹ Sóška sedżaceho muža, zdrasčeneho w sukni z wobrubom a z wliwemi, ze 27. lětstotka pochadža. Móžemy na njej započatk noweho wumělskeho wuraza wobkedžować, kotryž so přez zjednorjenje rysow wobliča, rukow a nohow wuznamjenješe.⁴⁰

Lagascy wumělcy tež kedžbnosć zwěrjatam wěnowachu, kaž wo tym bronzowa hłowa byčka z wočomaj inkrustowanymaj z parlowinu a lazuritom a z dołhimaj zawjerčanymaj rohomaj swědči. Nimo kozow a kozolów słuša byča hłowa k najčasćišim motiwam, kotrež su sumerisci wumělcy za zwěčnenje z ratarskeho wobswěta wuběrali.⁴¹

Lagaska šula je hišće na kóncu 3. lěttysaca za knjejstwo sławnego Gudey zakćela. Jeho sochartske portrety su so direktnje na skazanku dospołnje z drohotneho diorita zhotowjeli. Džensa ma kóždy wjetši muzej swojego Gudeu, w Pariskim Louvru so cyła žurla z jeho sochami (Gudeowa žurla) namaka.⁴²

Po charakteristickich znamjenjach so sochi jako Gudea z planom, Gudea z měridłom, Gudea ze širokimaj abo wuskimaj ramjenjomaj, Gudea próstwar, Gudea woprowar z wazu rozeznawaja, někotre jednorje jako Gudea A, B... Bu jeho sochi bjez hłowy namakane, druhdže zaso jenož hłowa. Sochar njeměješe myse čělo wumodelować, to skicērowa z jednorej liniju, staraše so wo woči: runjewon zamróżowacy pohlad, wuraz knježičelskeje dostojońsće, druhdy tež z turbanom na hłowie zesylnjeny. Ruce stej pak při modlitwje rituelnje zavrětej abo na wěsty nadawk skoncentrowanej – kaž při soše z planom abo měridłom.

W žonje z nowosumeriskej drasće někotři „knjeni Gudeowu“ widźa. To hižo *Dama z Warki* njeje, kotař na wobhladowarja jeničce z wurazom swojego wobliča skutkuje. *Dama z Lagaša*, nimale wo poł lěttysaca młódša, na nas předewšem ze swojej wulkotnosću zarěči: zespody diadema do žołmow připrawjena frizura won hlada, nad inkrustowanymaj wočomaj so wótfre wudželanej brjowce pinatej, měrnje skulojčenej lice, wuskej hubje, mała broda a drobnej wusi. Jeje šiju pjeć rjadow perlow dospołnje zakrywa, z ramjenow jej dołha drasta z małym dekolletéjom, kotař nadłochczej hač do łochcę pokrywa. Woblečenie a drasta stej dokładnje wobrubjenej. Chětro wobškodženej ruce stej tradicionelnje w dłoniomaj styknjenej.⁴³

AKKADSKE SOCHARSTWO

Přizjewja so w dobie Sargona z Akkada.⁴⁴ Prěnje zachowane kedžbyhódne džělo je hłowa (najskerje tutoho knježicela) z bronzy nimale w přirodnej wulkosći. W lěće 1931 je ju jendželski archeolog Campbell-Thompson w ruinach Ištarineho templa w Niniwje wotkrył, kotryž Aššurbanipal w 7. lětstotku před n. l. natwari. Kak je so tute džělo do Niniwy dostało? Jeho poškodzenie přeradža, zo ma njeměrny wosud za sobu. Elamski knježicel Štruknachchunte je jo do Suzy zawlekl, zwotkelž zaso Aššurbanipal wróćo do Niniwy.

Akkadski wumělc je so džělu z wulkej starosćiwości wěnował: detailnje je frizuru wudželał, dozady sčesana do kajkehožkuli włosoweho suka a hač do nimale k brjowkomaj zdžeržana, kotrež so zaso při korjeni nosa zwjazujetej, staraše so wo kóždu włósku kónčkojče sčesaneje brody, tež wo wutřihanych semitiskich hubach. Knježicel na nas z prózdnymaj wóčnymaj jamkomaj, ale tež tak ma wuraz njezjednanliwosće a zacpěća, štož je wumělc hišće tež z dwójnej morščinu nad korjenjom nosa zdoraznił.

Akkadske socharstwo bližeše so dalšim cilam, kaž to namakanki z Babylona a Mari z 19. a 18. lětstotka před n. l. pokazuja. Za mišterski příklad so ma kralowska hłowa z diorita, kotař bu w Suzy namakana a so w Louvru wustaja. Najskerje jedna so wo hłowu Hammurapia. Wobličo nam ze zahorjenosću narěči, z kotrež so grjekske sochi wuznamjenjeja, džělo wšak mezopotamiski pochad njezapřewa.

Zespody hladkeho turbana a hromadu zrosćeneju brjowkow na nas zandželenej woči z nabubnjenumaj wěčkomaj ze zamyslenym, direktnje starosćiwyem wurazom hlada. Woblico je suche, huba je wuska z połnej delnej hubu. Włosy bjez přetorhnena do bohateje, wumělsce kudžerjaweje brody přechadžeja. Detaile – nabubnjene wěčka, zeschnyte woblico – maja daloko wot načasneho „ideala rjanosće“, móžemy w tym tuž prócowanje wo portretne zapopadnjenje widžeć. Napreco tomu dyrbi so stilizowana broda po načasnej konwenciji měć – bjez tutoho wuraza dostojnosće njeje knježiēl wušoł.

Tute džélo je snadź runje tohodla wumělców a „wumělców“ k falšowankam zawjedło. Za tajke so majetej dwě wotpowdnej hlowje, kotrejž Američenjo wot irakskich wobchodnikow ze starožitnostkami nabychu. Tajki duplikat bu najebać toho za original wudaty a samo w galeriji Williama Rockhilla Nelsona w Kansasu City wustajeny.

Na spočatku 2. lěttsaca před n. l. su socharja na knježiēlscim dworje w Mari na wuzrawjenu tradiciju swojich přechadnikow nawjazali, staršich wo wyše poł lěttsaca. Mariske wumělcý – podobnje kaž lagascy – dołhi rjad sochow wutworichu, při kotrychž so njeda wliw sumeriskich příkladow zatajić, hačrunjež bě politiska mōc Sumera w tym času hižo wuhasnjena. Dospołnje zachowana socha 152 centimetrow wysoka, z turbanom a wuraznymaj wočomaj, z předzělanymi wusami a brodu, z „gudeowskim“ styknjenjom rukow, z jednorym wobrubjenym płašćom, kotryž do połojcy bristwow bosy nohow pada, Mariskeho guwernera Ištupiluma zwobraznja.⁴⁵

Wotkrywarjo wšak nic přeco tajke zbožo njemějachu, zo bychu sochi njepoškodzene namakali. Druhdy so jenož hlowa namaka abo druhi króć zaso čělo bjez hlowy. Hdyž Koldewey Babylon wotkrywaše (III. kap.), namaka w Nebukadnecarowym palasće dwě dioritowej soše bjez hlowow. Ale wotkryče njebě so z tym kónčilo: Městni ludžo su hlowu při wurywankach „džiwje“ namakali, kotruž Statne muzeje w Berlinje kupichu. Bórze so wšak pokaza, zo tuta hlowa preciznje na bjezhłownu sochu, tuchwilu w Istanbulskim muzeju zaměstnjenu, pasuje. Započa so tuž wuslědžić, koho socha předstaja. Wotmołwa so da wo cešo namakać, dokelž na soše běštej dwaj napisaj. Po jednym jednaše wo Puzurištara, starostu města Mari, po druhim wo nana mjenowanego, Turudagana, kotryž tež bě starosta Mari. Dokelž na hlowje sochi běštej tež rohaj – znamjo boha – dyrbješe někajke bójstwo być. Tohodla so džensa měni, zo socha z Mari wysokeho hódnosćerja předstaja, kotrehož pak hišće za žiwjenje abo po smjerći za boha wozjewichu, a zo najskerje dže wo měšćanskeho wjercha Puzurištara.⁴⁶

Z 18. lětstotka před n. l. alabastrowa bohowka z Mari pochadža. Ze swojim směwkacym woblicoem z něžne hladkimaj licomaj a z jamku w brodže, z włosami padacymi na ramjenja a z połnej hrudžu woprawdże wobkuzlujo skutkuje. Wozdebjena je wona z juwelemi, w rukomaj džerži wazu, z kotrejež při swjatočnych skladnosćach woda pryskaše (z pomocu wosebiteho mechanizma zatwarjeneho do sochi⁴⁷). Přeradža prócowanje wumělca bohowku po předstawach ideała rjanosće jeho doby zwobraznić. Ničo z rjanosće tutoho wulkotnego džela njeje so ani z poškodzenjom na woblicoem, ani z rozłamanjom do tr̄i kruchow zhubiło.

Napadne podobnosće sochi lawow pochadzace z rozdželnych šulow přeradžeja, hačrunjež lawy ze Šaduppuma (džensniši Tell Harmal) su z paleneje hliny a lawy z Mari su bronzowe a maja inkrustowanej woči. Na sochach wšich lawow so jich warnowaca funkcija zdoraznja – wotewrjena klama, ščérjene zuby, džerženie přihotowane na skok.⁴⁸ Tradicija stražnickich lawow tež w Assyriskej pokročowaše a traješe hač do Romskich časow; je samo we wěstych formach do džensnišeho žiwa.

Wottrašawu funkciju lawow su w Assyriskej sadrowcove sochi křidlatych byčich kolosow přewzali, ale, wo wjele pozdžišo. Assyriski wumělc je so domyslnego trika přimnył: zo by přichadžacy wopytowar zwěrjo z kóždeje strony we wukročenju pytnył, je jemu pjatu nohu přičinił.⁴⁹ Tute assyriske kolosy hižo wěsty přechad k najbóle charakteristiskej formje tutoho doby – k reliefjej – předstaja.

Je překwajpacie, zo stej so nam ze sto šesnaće assyriskich knježiēlow jenož dwě soše zachowały: Aššurnasirpala II. a Salmanasara III. Aššurnasirpal II. bu w alabastrowej soše wysokiej 106 centimetrow zwěčnjeny, kotaž bu w Nimrudze namakana. Sochar staraše so jenož za

předzéľowanje brody a trodlateho wobruba, ale do wobliča njeje ničo wosebite połožił, chiba šematisowanu krutosć a nadradowanosć.⁵⁰ Jeho syn Salmanasar III. je najskejše socharam „rady sedžał“, hdyž jeho portretowachu. Wot njeho buchu štyri bazaltowe sochi namakane. Dwémaj hłowa pobrachuje, ale z napisow na podstawkomaj zhonimy, koho portret sedžaceje postawy zwobraznia. Třeća socha dopomina prosće stejacu Aššurnasirpalowu sochu, jenož zo je w detailach předzéľaniša.⁵¹ Štvrta socha bu (w dželarnjach Irakskeho muzeja w Bagdadze) ze zlemkow pochadzacych z „džiwich“ wurywankow skompletowana. Tež na njej bu knježičelske mjeno namakane, tak zo datowanje čežko njebě.

Kedžbyhódnia je sóška z ambry, wysoka jenož 25 centimetrow, wuzdobjena z inkrustaciju ze złota a drohokamjenjow. Assyriologojo ju po powšitkownym nahledze tohorunja do tuteje doby zarjaduja. Sóška wostawa anonymna; mjenujcy njewěmy, koho przedstaja, a ani namakanisko njeznajemy. Muzej rjanych wumělstwów w Bostonje je ju wot irakskeho starožitnika kupił.⁵²

Z wobłuka tutych dohromady standardnych skulpturow hodži so jenož jeničke džélo wuwzać – wapnowcove, nimale metrowe torso žónskego akta z Niniwy, datowane do 11. lětstotka před n. l. a zeskladowane w Britiskim muzeju. Jónkróčna jednorosc a wuraznosć modelowania na wysoki niwow mezopotamiskeho socharstwa a na wěstotu socharowego błócka, z kotrymž chcyše hołdowanie wěčneje rjanosće žónskego cěla wutworić.⁵³

Smy hižo *Damu z Warki* a *Damu z Lagaša* zeznali. Assyriska je w 8. lětstotku před n. l. wšak tež swoju damu z Nimruda⁵⁴ měla – swoju Monu Lizu abo znajmjeňša jeje hłowu z čeńkimaj hubomaj a potajnym posměwkom na jara žiwym wobliču žołtobruneho wotsćina, kotruž bohate kudžerje wobrubjeja. Tajki začiśc material sam wuwołuje: sóška je mjenujcy ze slonowiny. Džensa skutkuje najskejše skutkownišo hač w času swojehoasta. Je ju sir M. E. L. Mallowan w lěče 1952 na dnje dwacećimetroweho šachta namakał. Runjewon dołhe składowanie w powětrokrutej wokolinje je jej tamny njenapodobnijomny žołtobruny wotsćin dodało. Prěnjotnje je ju inkrustacija debiła, ale je so z najwjetešeho džela zhubiła. Koho tute přícahliwe wobličo przedstaješe, wostawa prašenie. snadž jedna so wo džel trónowego abo luksusowego lěhadła abo banketnego blida – a wobličo je tuž jenož idealizowanje tehdyšeho zapřiječa žónskeje rjanosće, dokelž ju poprawom ornamentalna, a nic portretowa funkcija postaješe.⁵⁵

Podobnu wozdobu tež hinaša Nimrudská plastika ze samsneje doby przedstaješe, kotaž jenaki wosud w samsnym šachće kaž przedchadzaca namakanka mješe. Měri jenož 6 centimetrow, ale wumělcej je so poradžilo scenu nadpada člowjeka přez lawicu jara naturalisice zwobraznić. W lotosowym husčinje je jeho na zemju porazyła, z přednimaj pacomaj jeho kruče džerži a při tym sej jemu do šije zakusa. Wjetšina złoteho zadrasčenja tutoho dželka je so zhubiła, runje tak kaž nimale cyła inkrustacija z drahokamjenjow, ale najebać toho słuša k drohočinkam, kotrež je nam assyriska pódā wobchowała.⁵⁶

Hru fantazije wumějnemu přez nabožinske przedstavy móžemy na 14,5 centimetrow wysokiej bronzowej sóšce derje wobkedžbować, kotaž je najskejše w přejnej połojcy 1. lěttysaca před n. l. nastala. Jeje ródnišco njeznajemy, Pariski Louvre je ju wot starožitnika nabył. Znazornja demona Pazuzu.⁵⁷

Wubér z mezopotamiskeje plastiki wotzamknemy z dželom ze 4.–3. lětstotka před n. l. – 24 centimetrow wysokiej alabastrowej sóšku. Zwobrznja bohowku Ištar a dokładuje tak jeje wjacetysacłetny kult hižo w času, hdyž syriske mjeno Astarte přijima. Awtor je ju z nimoměry čisteho alabastra wumodelował, woči a pupk z rubinow inkrustował, wokoło šije je jej štyri złote rynki, do wušow čežke złote naušnice a na hłowu złoty serpik měsačka. Nimo inkrustowaneju wočow sóška žane slědy klasiskeho mezopotamiskeho wumělstwa njenjese. Z někotrymi wonkownymi znajmjenjemi – z připravjenjom frizury, z formu cěla – hižo chila k nowemu stilej z persiskeje a helenistiskeje doby.⁵⁸

RELIEFY

Jelizo socharske džěla skerje sakralnu hač swětnu sferu wotbłyšcowachu, potom su reliefy tutón počah hišce we wjetšej mérje wobročili. Ze swětnym motiwon hižo prawěkowy wumělc w Çatal Hüyük příndže – na skałowym chromowanym reliefje dweju leopardow. Swětny motiw, ale na templowym frisu (wysokim 22 centimetrow a dołhim 115 centimetrow), ma wosebity relief z prěnjeje połojcí 3. lěttsaca w El Obejdže. Z čorneho pozadka žiwca płone figurki z marmora w scenje dejenja kruwów a změšenje mloka wustupuja.⁵⁸

Sakralne kaž tež swětné elementy „swójbny relief“ Lagaskeho knježičela Urnanše zwjazuje. Na nimale kwadratnej, 40 centimetrow wysokiej wapnowcowej plečicy, kotař ma w srjedźizne wotwěru za přikručenje na scénę, so knježičel dwaj razaj předstaja. W hornim polu kroči z košom na hlowje, napjelnjenym z twarskim materialom za zakłady templu; přewodźeja jeho hódnosćerjo dwora a člonojo swójby.⁵⁹ W delnim polu so hižo swjatočnosć dokónčeneho twara z wobdželenjom samsnych wosobow zwobraznja.

Podobny relief je so tež z Hafadža zachował. Předstaja scenu swjatočnosćow swjatočnego podawka a je tež za přikručenje na scénę postajeny. Falowacy džěl z njego so w Urje namaka. Kak da je so tam dóstal?

Sławna bu nimale dwumetrowa, na woběmaj stronamaj z reliefom wudebjena *Supowa stela* knježičela Eannatuma z Lagaša, z kotrejž so měješe jeho dobyće nad Ummu (IV. kap.) wosławić. Jeje tworiciel je so wěsće po zasadze „bože bohej a kejžorske kejžorej“ měł. Cyły podawk so na reliefje tež wopisuje.⁶⁰

Akkadske reliefowe wumělstwo so hnydom na započatku z wulkotnym džěлом předstaja – z mōcnej stelu z róžojteho pěskowca, kotař Naramsinowe dobyće nad hórskimi kmjenami Lulubejow wosławija. Wumělc so runjewon mištersce płoniny zmōcni, kotruž k dispoziciji měješe. Docpěwa to ze spiralojtym načisnjenjom reliefowych pasmow. Płony relief je tak rumnostnosć nabył. Naramsinowa stela w Pariskim Louvru w samsnej žurli kaž *Supowa stela* steji, tak zo so runjewon poskića wobě džěle, tak rozdžélnej po jeju zapřijeću, přirunać. Mjez tym zo *Supowa stela* dla swojeje masiwej mocy a horizontalnego rozrisanja jednotliwych polow statisce skutkuje, Naramsinowa stela z modernej wutwornej rěču narěči a je runje z bombastiskej lochkosću skutkowna.

Wumělc je dobyčerskeho Naramsina nimale na wjeršku stele zaměstnil. Nad nim je hižo jenož wjeršk kopca a astralne symbole bohow, darielow dobyća. Zwobrazni jeho w měrnje zwjetšenym měridle, na hlowu da jemu rohaj, symbol zboženja, w lěwej ruce džerži prok a sekertu, w prawej hlebiju, pod kotrejž storkom njepřečelski wojowar na kolena dozady pada. Postawa za nim ruce w gesće wo miłość zběha. Wo dospołnej poražce njepřečela jara zrěčniwe šmjat cělow swědči, kotrež do bjezdna padaja. Akkadske wójsko na rozdžél wot tuteje sceny dobyčersce z dostojsnym krokem za swojim najwyšim rozkazowarjom stupa, ze standartami w ruce.

Je runjewon njesłyšane, kak je so wumělcíj poradžilo, předstawu wo bitwje w jeje cyjej dramatiskosći jenož z pjatnače postawami wuwołać, hačrunjež bitwu bjezdwěla wulke armeje rozsudžachu. Po skutkownym začišću so tutón relief z klasiskim Velázquezowym wobrazom *Kapitulacija Bredy* přirunuje, na kotrymž wón z wosoamadwacei postawami nazorný wobraz wojerskich masow wutworja. To móže jenož ženij docpěć. Bjez přehnaća móžemy tež njeznateho autora Naramsinoweje stele do nich zarjadować.⁶¹

Akkadske wuwiče bu za III. Ursku dinastiju přetorhnjene. Jeje załožer Urnammu je so na pjećpaskowym reliefu na reprezentatiwnej, wyše třímetrowej kamjentnej steli zwěčnić dał. Njeje to hižo cylopłoninowy relief typa Naramsinoweje stele, ale po Lagaskich předłohach je wón do samostatnych džělow zarjadowany. W najwyšim pasku steji knježičel w česćownej pozý před bohom Nannarom sedżacym na trónje pod emblemami astralnych bójstwów Słónčka, Měsačka a Wenusy. W druhim pasku widzemy Urnammua w róli woporowarja před samsnym bohem džeržacym koło a ceptar; w prawym džělu so scena před bohowku Ningal wospjetuje. Zachowany džěl třečeho paska Urnammua při twarjenju Nannaroweho templu zwobraznja – z twarskim gratom

kroči na twarnišo přewodžany wot boha samoho. Tuta scena tak realistisce wuklinčuje, zo přihladowar runjewon čežu grata čuje, kotryž dyrbi nošer zezady podpěrać.⁶²

Lagaskie reliefowe wumělstwo so bjez mylenja dale wuwiwaše. Z Gudeowej doby je so fragment wapnowcoveje stele ze scenu intronizacije Gudey přez jeho škitneho boha Ningizzidu (woznamjenjeneho z dwémaj zmijowymaj hłowomaj při ramjenjach) zdžeržał, kotryž Gudeu k hišće wyšemu bójstwu wjedże, snadź k Ningirsuej, snadź k Enkiej.⁶³

Lagaskich reliefow z nowosumeriskich dobow, kotrež bychu sej naspomnjenje zaslužili, by cyły rjad było. Předstajmy hišće znajmjeňa dwaj. Gudeowy woporowanski keluch nas do mócnarstwa mystiskeje symboliki zawiedże. Zarjadnistwo Louvra zwěsti w nim tajki wobdžiwany eksponat, zo wote njeho dokladne sadrowe wotliwki po 100 frankach (płaćizna z měrca 1975) předawa. Keluch so kehelojče dele zwužuje, na jeho małej płoninje dwaj splećenej hadaj jako relief wustupuja, kotrejuž hłowje runje hač ke kromje sahatej, byrnjež bychu chcyli wobsah woptać. Po woběmaj stronamaj stej hišće dwaj křídlatej zmiej, kotrejž w pazorach tyč ze seklu džeržatej. Zmiej matej worjolace křídla a pazory, hadžacu hłowu, tyłow leoparda a wopuš skorpiona. Tute hrózbnej zwěrjeći běstej znamjo Gudeoweho božeho patrona Ningizzidy a měještej njezbožo wot knježicela a jeho kraja wotwobarać. Tež napis na keluše wozjewja, zo je jón Gudea tutomu bohej wěnował.⁶⁴ Je so hišće por tajkich keluchow tež z napisom wobchowało, hačrunjež nic přeco njeskóncowanych.

Druhi pomnik je 50 centimetrow wysoki wapnowcowy relief z elamskeje Suzy z druheje połojcy III. lětysaca. Předstaja klečace bójstwo, kaž mócný koł zabiwa.⁶⁵ Bójstwo z tym funkciju patrona přichodneho twarjenja na so bjerješe. Dželachu tež bronzowe figurki tajkich bójstwów a dawachu je do zakładow. Reliefsy a figurki, často tež hlinjene hozdže běchu hižo z nowej formu, z někakim symbolom, kotryž stare surowe wašnje wotměni – ludžiwopory do zakładow klasć. Na figurku, hózdź aby přewodnu taflíčku bu přislušna dedikacija napisana. Tute wašnje je do džensnišeho w podobje spisow zapołożenych pod zakładny kamień přetrało.

Tři lěstotki amoritiskich knježicelov jewjachu so jako mócné impulsy nowych wurazow a wumělskich prócowanjow. Wo wysokim niwowje reliefowych mištrów z Hammurapiowej doby najlepje wjeršk jeho zakonjedawarskeje stele swědči, hdzež knježicel zakonje wot swojeho boha přijima.⁶⁶ Nimo tuteje oficielneje stele namakamy podobny zjaw na małej wapnowcowej plaće, ale tež na wjetšej bazaltowej steli z Elamskeje, kotař so w temje zwjetša oficielnej steli runa.

Potom slědowaše kassitiska doba. Jeje něhuša powšitkowna degradacija na „dobu čemna“ by we wěstej měrje najskerje runje we wumělstwie płaćiła, hačrunjež tež tehdy rjad kedžbyhódnych dželówasta. W architekturje smy hižo zikurat Kurigalzua naspomnili. Na polu reliefsa zajmuje wozdoba fasady Karaindašowego tempa w Uruk. Stereotypne so tu bóh z bohowku wotměnja a kózdy džerži z woběmaj rukomaj wazu z pryskacej wodu na hrudzi. Rum mjez bohomaj wupjelnja dekor dweju wódneju prudow pódkowojče zwjazaneju. Motiw je mezopotamiski, ale wotměnjanje bójstwów a njesměrnje dołhe delne džěle jich čelov (tworja połoju cyłkowneje třímetroweje wysokosće a předewšěm technika reliefsa z modelowanych palenych cyhelow postajeja hranicy wumělskich móžnosćow tutoho džela.⁶⁷ Tutu techniku – nowinku – přinjesechu pozdžišo k wulkej dokonjanosci. Tež w Suzy namaka so podobny cyhelyowy relief njeznateho boha (z byčimaj nohomaj) a bohowki Ninchursag.⁶⁸

Bychmy njesprawni ke kassitiskim wumělcам byli, hdžy njebychmy reliefsy (*kudurry*, V. kap.) na stach měznikow naspomnili. Runje jedyn z tajkich měznikow – Caillou Michaux – je so do europskich zběrkow mjez přenimi pomnikami z Bliskeho wuchoda dostał.⁶⁹

Najslawniši kapitol staroorientalnego reliefsa su nowoassyryscy wumělcy napisali. Wulki džél reliefow postajenych za wozdobu palastowych scén w Ašsurje, Kalchu, Dur Šarrukinje a Niniwje je poprawom stawizny we wobrazach z přislušnym komentarem w přewodnym tekscē. Podajmy jako příklad Sanheribowy relief zwobraznjacy kapitulaciju palestinskeho města Lachiša w lěće 690 př. n. l.⁷⁰

Hišće ze staršim příkladom je wšak Čorny obelisk Salmanasara III., kotryž so w Kalchu namaka. Tuta dwumetrowa štyristronska stela z čorneho alabastra ma na kózdej ze štyrjoch stronow

pjeć reliefowych wuržkow. Na jednym je israelski kral widžeć, něhy „hordy Jehu“, kaž wón před assyryskim despotom do procha pada. Na wostatnej płoninje obeliska buchu wojerske činy knježićela wopisowane.⁷¹

Nowoassyriscy wuměłcy su z wulkej mištrowskoſcu žanrowe sceny wudžěali: wosebje reliefy hońtwow na lawy abo byki. Hač do najmjeńſich podrobnosćow zwobraznjeja wosoby a zwěrjata. Wuměl̄ jenož anatomiju člowjeskeho a zwěrjaceho čěla njewobknježi, ale je samo přehnate napinanja činił knježićela jako njebojazliwego hońtwjerja z atletiskej postawu, kotryž z jednej ruku zwěrjo zabija. Dokladuja to hižo reliefy Aššurnasirpala II. z Kalchu, pozdžišo wjele hońtwerskich reliefow Ašsurbanipalowych z Niniwy, hdžež su so tež reliefy ze scenami z palastoweho žiwjenja namakali, reilefy z drohimi konjacymi rasami, z kultowymi scenami a podobne.⁷²

Nowoassyriscy knježićeljo přikazachu swojim wumělcam wurjadne impozantne reliefy na skałach daloko wot maćerskeho kraja wutworić – njech je na dopomnjeće na wojerske wuspěchi abo na warnowanje před njepřečelom. K tajkim słuša na příklad Bawianski relief na spočatku sławnego akwedukta (V. kap.), kotryž Sanheriba z bohom Aššurom zwobraznja.⁷³ Hinaši skalny relief je w Nahr el-Kelbje na sewjer wot Beiruta, hdžež so da Asarhaddon na dobyčerskej wuprawu k Srjedźnemu morju zwěčnić.⁷⁴ Další relief na skale w armenskich horach při předpokladanym žórle Tigrisa⁷⁵ předstaja Tiglatpilezara I. Wše tute reliefy hodža so do rjada, kotryž wočiwdnje Naram-Sin ze swojim reliefom při džensnišim Darband-I-Gavre w južnym Kurdistanje započa.⁷⁶ W duchu tuteje tradicije nasta tež znaty Dariusowy relief z trojorčnym tekstem w Behistunje (I. kap.).

Njemjenje wuběrni mištrojo běchu tež tworićeljo nowoassyriskich reliefow w bronzy, kotrež su sej wotchilnu techniku wužadowali. Wuměl̄ najprjedy hrube wobrysy postawow a předmjetow wurazy, hakle potom je wón je drobnje wucizelērował. Najbóle wobdžiwane džělo tutoho typu mjeztym bronzowe reliefy Salmanasara III. a Aššurnasirpala II. wostawaja. Tući knježićeljo dachu z nimi drjewjany dwukřídłowy templowy portal w Imgur Belu (džensa Balawat) wobbić. Zaso to běchu ilustrowane stawizny połstalętnego wuwića Assyriskeje a wosebje wulkich ekspansijow k syriskemu pobrjohej. Městno su sej woprawdze přihodnje wuzwolili – Assyričenjo, kotriž do tempa přídu, so móžachu z tutych podawkow wuwučować. Tež za džensnišeho wobhladowarja su Balawatske reliefy stajne žórło wučenja, a tak je bjez džiwa, zo je jim Britiski muzej wosebitu rumnosć wěnował.⁷⁷

MOLERSTWO

By to jara rozsaħle polo mezopotamiskeho wuměstwa było, hdžy njeby na nim njesmilne Zub časa džěłał. Mamy so z jeho skromnymi powostankami z někotrych lětysacow spokojić; dawaja wšak měnić, zo je molerske wuměstwo tajki stopjeń wuzrawjenosće kaž twarstwo a plastika docpělo.

Smy hižo wo prawěkowych molerjach w Çatal Hüyük a Jerichu rěčeli. Mezopotamiska je swojeho Michelangela hižo w 18. lětstotku př. n. l. namakała – w hoberskim barbnym fresku njeznateho mištra na scěnje swjedženskeho dwora Zimrilimowego palasta w Mari. Njewěmy, z kotrrejež šule tutón mišter příndže, kotryž na njemałej płoninje džělo woprawdze wurjadne w času swojehoasta zwěčni. Tež džensa wuwołuje wobdžiwanje wopytarjow Louvra.

Pochad mištra Mariskeje mólby nam móhli taflíckowe dokumenty z palastoweho archiwa w Mari wuswětlić, w kotrychž so tež wo hospodarskich a kulturnych stykach z Kretem rěči. Mjez kretiskim Knossosom a mezopotamiskim Mari woprawdze jenož wobchodnicy a financnicy njepućowachu, ale su k nim tež wuměłcy přidružili.

Najwjetše Mariske fresko swědči wo wuběrnym šulerju, kotryž mištra předewšem ze swojim zmysłom za realitu přetrjechi: jako centralny motyw předstaja inwestituru Mariskeho knježićela přez bohowku Ištar. Wotkrywar freska André Parrot skedžbnja wobhladowarja na mały pódłanski detail, na módrého ptačka, lećaceho z palmowej hałuzy. Runje tajki módry ptaček je w aprylu 1950

před nim wulećał, hdyž wón na wuhrjebanjach w Mari džělaše, a to potwjerdža, zo dawny wumělc njeje so přeco jenož přez fantaziju storhnyć dał.⁷⁸

Dodajmy hišće, zo paleta barbow Mariskeho mištra bě jara bohata: namakamy tu okrowu, čerwjenu, oranžowu, bělu, karminowu a jako nowostku tež zelenu a módrú. Z podkladom freska njebě sadra kaž do toho, ale mlóčna skorpizna njeposrđnje na wobmjetk mjetana. Na podklad je wumělc wobrysy přichodnych postawow zarył a wupjelni je z barbu z pomocu špachtle, kaž by barbnu intarsiju wutworił. Překwapja trajnosć džěla na tak slabje džeržacym podkladže – přežiwi nic jenož zahin Mari za Hammurapi. ale wobsta přeciwo zubej časa nimale štyri lětysacy a wudžerža tež „wotwiedżenie“ do Parisa.

Ze zahinom Mari njeje so mezopotamiske molerstvo kónčilo. Tež kassitisci knježičeljo su nam swoju molersku šulu předstajili – z mólbu ze 14. lětstotka př. n. l. na sčenach palasta w Dur Kurigalzu. Widžimy tu čah wyśich a nišich hódnosćerjow z turbanom kaž tež bjez njeho; z bělymi šatami wuwołuja zaćiśc premonstratenskich mnichow kročacych pobožnje.⁷⁹

Runje tak nadarjeni molerjo su za čas nowoassyryskich knježičelow narostli, wot kotrychž dóstawachu podobny nadawk kaž tworičeljo reliefow: jenož zo město z blóckom ze seršćowcom a barbami „barbne reliefy“ na sčenach palastow tworjachu. Najbóle přeswědčaca pokazka jich wumělstwa su barbne freska w palasće prowincnej rezidency Til Barsip (džensniši Tell Achmar) z 9. – 7. lětstotka př. n. l. Freska po wotkrytu so zwjetša kažachu, ale buchu sčasom kopije zhotowjene. Zwobraznjachu hoňtwjerske sceny, portrety hódnosćerjow abo wobrazy zwěrjatow – do Louvra je so zachowane fresko kozoła dostało, namolowane z kobaltowej módréj.⁸⁰

MOZAÍK

Jelizo w mezopotamiskim wumělstwie móhla mólba we wulkej měrje „relief narunać“, wunamakawosć domjacych wumělców dóndže tež k nawopačnemu postupej: město wozdebjenja sčenow z mólbami zadrascáchu je z barbnymi glazurowanymi cyhelemi, kotrež w kónčnym skutkowanju předstawu naščenoweje mólby wubudžowachu. Z tajkej wozdobu su so sčeny trónoweje žurle w Sargonowym palasće w Chorsabadze pyšili, Ištarine wrota abo murje podlu Procesionoweje hasy a sčeny žurlow Nebukadnecaroweho palasta w Babylonie.⁸¹

Glazurowane cyhele buchu w rozdželných barbach zhotowjene. Kóžda barba měješe – nimo dekoratiwnego skutkowanja, hišće zesylnjene přez slónčny wotbłyśc –, tež swój tradicionelny symboliski wuznam.

DROBNE PŘEDMJETY K WUŽIWANJU

Bjez dwěla bychu přeňe městno zabrali, hdyž běchmy wo wuznamje wumělskich twórbow jenož po mnóstwje sudžili. Dže wo drohočinki, džěla ze slonowiny a parlowiny (wosebje intarsije), ale hłownje je to miniatura glyptika, charakteristiska za tutu krajinu wot proha stawiznow hač do doby Achajmenidow: pječatne cylinderki – amulet kaž tež emblem kóždeho swobodneho wobydlerja.

W Babylonskej je so hižo w 5. lětysacu př. n. l. krute pječaćidlo zjewiło, z kotrehož so wokoło lěta 3000 pječatny cylinderk (V. a VI. kap.) wuwi. Wot tam je so do Elamskeje a Syriskeje rozšeriła. Glyptika pječatnych cylinderkow lochki nadawk njemješe. Wušikny mišter zamó na płoninje jenož někotrych kwadratnych centimetrow nimo krótkeho teksta z mjenom mějičela tež charakteristiski motiw wotpowědneje woršty wobydlerjow abo epochi zaryć.

Pječatna wlčka bu jako přiwěšk na ručnym zhibadle nošena, hdys a hdys tež jako amulet abo wozdoba.⁸²

Nazornu přehladku drobneho mezopotamiskeho wumělstwa podawatej dwě zběrce pomnikow, wobě hišće sumeriskej. Prěnja zběrka z urskeho kralowskeho pohrebjenišća pokaza nam

wosobinske drohoćinki kralowny Puabi a jeje dwórnych damow – diadem ze złotych łopješkow, złote nawušnicy, našijniki a narušnicy z drohokamjenow a połdrohokamjenow. Do Urskeho pokłada słua tež wuklepany złoty Meskalamdugowy nahłownik, keluchi a bónčki z bronzy, modele slěbornych čołmow, harfy z drohotnej wudebiznu, hrajne „blidka“ ze sadźbu hrajnych „kamuškow“. A sławna „wójnowa a měrowa standarta“ (VII. kap.).

Druhu sumerisku zbérku kampanja w Mari w lěće 1965 njewočakowano wotkry. Dže wo namakanku hlinjaneje wazy přikryteje z dwemaj hlinjanymaj talerjomaj. Składowana bě wona lěpje hač w bankowym safje – w róžku murjow kralowskeho palasta. Parrot wopisuje jeje namakanje na předwječoru jutrow jako dramatiski podawk a tuta kedžbnosć, kaž wopokazujemy, wona sej woprawdze zasluži⁸³:

„Smy ju 17. apryla 1965 skónc dnja wotkryli a do pawiljona ekspedicije donjesli. Njejsmy chcyli ju wuprzednić, dokelž wječor hižo nastawaše a smy móhli jenož při swětle petrolejowej lampy džělać. Smy nadawk na ranje 18. apryla přesunyli, na jutry. Džělo traješe někotre hodžiny, dokelž bě trjeba – kaž so pozdžišo pokaza – wyše 50 předmjetow do zemje zahrjebanych won brać. Njebě ničo jich widčeć hač do wokomika, hdyž je naša ruka pósłana na wusłdženje wobmasa. Dyrbjachmy pomału džělać, znajwjetzej łahodnosću, kotař bě jara na městnje ztym, zo nimo krutych předmjetow, kaž běchu to pječatne cylinderki abo perle, so tam tež jara krjechke wěcy namakachu – kaž figurki ze slonowiny. Wšitko je so poradžiło, móžno prajić, w najlěpšim porjadku a zpołnym wuspěchom.“

Tute předmjetu su zwulkim chwatkem do wazy położene byli, hdyž Hammurapiowe wójska Mari dobywachu. Hdyž je ekspedicija won bjereše a wučisci, zjewi so cyła galerija drobneho wumělstwa Mezopotamiskeje jara starožitneje epochi. Hnydom pod wěkom so špicy dołhich. włosowych sponow zpředželanymi hłójčkami namakachu, pod nimi ležachu koporowe a slěborne naručnicy zestaszene zněkotrych spiralow, hišće pod nimi zaso figurki – předewšem mała postawa naheje bohowki ze slěbra a bronzy, zwočomaj zparlowiny a lazurita a ze złotym paskom zasadżenym do frizury ze žiwca. Dwě žónskej figure ze slonowiny stej so hižo w rozpadže namakałojo, ale w ekspediskim laboratoriju je so poradžiło je zjednoćić. Wšě namakanki běchu woprawdžite miniatury: bohowka docpěwaše 11 centimetrow, žónskej figure 8 centimetrow a 4 centimetry.

Jara žiwe wosebje sóška bohowki skutkowaše, a to ze swojim barbnym přewjedženjom, kaž tež z naspmjenjom pohiba – snadź rejowanskeho, z přiznamjenjom wukročenja a ze zběhnjenymaj rukomaj. Bě to woprawdžita rjanolinko po idealu jeje doby: njewulke młodostne nadra, świžna talja, šerokej bokaj z wulkim klinom a wurazniwy škličkojty pupk, kajkiž hišće tež arabscy basnicy w *Tysac a jednej nocy* za džél žónskeje rjanosće mějachu. Idealej tež hłójčka wotpowědaše: Zhorbjenej zrosćenej brjowce a wurazniwej woči, módrzej, kaž so za bohowku słuša.

K wuznamnym namakankam w hlinjanej wazy słua tež žiwcowa figurka worjoła z lawowej hłowu (znaty emblem města Lagaša). Hłowa a wopusť stej ze złotej folije na žiwcowym podkładze, kotryž přez wěčka wočow přeswěća a kontrast twori. Na figurce běchu tři wotwěry, přez kotrež so šnórki přečahnychu, zo by so hodžała jako pektoralna wozdoba nosyć. Tomu tež rozmery wotpowědowachu: wysokość 13 centimetrow a rozpjeće křidłow 12 centimetrow.

We wazy so tež wjèle hinašich debjenkow namaka: přiwěški, hwězdzički, amulety, parlowe našijniki a pječatne cylinderki. Ale najwuznamniša namakanka tuteje kolekcije na dnie wazy ležeše: módrjencowa parla dołha nic cyle 13 centimetrow a široka maksimalnje nic cyle 6 centimetraj. Parla předstaješe kluč wot rebusa, přez kotryž je waza kedžbyhódny pokład a kotryž zdobom Mari zastup na jewišco swětowych stawiznow wotewěra. Na parli je mjenujcy napis.⁸⁴

Prěnja myslička, kotař Parrotej při přehladanju namanki do myslow příndže, bě podobnosć z drobnymi předmjetami namakanymi na kralowskim pohrjebnišcu w Urje před štyrceći lětami. Myslička fantastisce wupadaše – slědžena woršta w Mari do wo wjèle mlódšeje epochi słušeše. Jeničce napis na módrjencowej parli datum podawa: „Bójstwu GAL – Mesanepada – kral Ura – Gansudej – krajej Mari – wrječenkojtu parlu – wěnowaše.“ Jelizo załožer I. Urskeje dynastije da wěnowanje zaryć, hodži so z toho slědować: Urski knježiél wěsće wuběrný muster juwelěrskeho

wumělstwa do Mari pósła. Tajki dar sej wobdarjeny zawěsće wosebje wažeše. Tute měnjenje tež wašne namakanki podpéra. Deponowa so najskejce w njenapadnym sudobju pod nutřkownu palastowu scěnu hakle za čas woblěhowanja a po padže Mari njeje so ju hižo po cyłe štyri lětysacy něchtó dótknýł.

Podate zwiski wuskutkowachu, zo so „Mariska parla“ na program dweju assyriologiskej kongresow dósta – w Strasbourgu a Brüsseli. Z njeju so wučene rozmoły tež do dželarnjow slědžerjow přinjesechu, tak zo so zwady wuraznje wo kóždu smužku napisa wjedu. Jedni zakitujá swój nahlad podawajo šerše kulturno-stawiznske zwiski, druzy čitaja napis njetwotwisnje wot wokolnosće. Tak dwěluja nic jenož na mjenje wobeju knježičelow a lokalizaciju (Mari so tu njenujcy „Mer“ pisa), ale tež na fakt, hač so napis na parlu počahuje, kotruž před sobu mamy. Do zwady tež chudeho rytwarja zapřijachu, dokelž so w napisu „prawopisne zmylki“ namakachu. Zwada so při tym we wšej elegancy wotměwaše.

Hdyž so jedyn z přečiwnikow přišlušnje začéri, tituluje swojeho přečiwnika „mon honorable et estimé collègue“ (mój česćeny a waženy kolega), a přewostaja so čitarjej, zo by sej hľubokosć ironije předstajił.⁸⁵

Kedžbyhódne měnjenje, kotrež přečiwo nahladomaj Parrota a Dossina rěči, němski assyriologa Von Soden⁸⁶ wupraji. Pokazuje na wopravdžitosć, zo při darjenskich aktach mjez knježičelemi so w zajimje dodžerženja mjezynarodneje zdwórliwosće najprjedy mjenno wobdarjeneho (w padže Mariskeje parle tuž mjenno Urskeho knježičela) a na druhim městnje mjenno daričela podawaše – knježičela z Mari. (Von Soden jo Hé-an-na čitaše, hinak prajene z archaiskej formu za woznamjenjenje Mariskeje krajiny Hana.) Tutón dar so da z Mari do Ura doručić, ale wotpóslanje dara najskejce někajki njepřečelski napad znjemóžni. Tak je so poprawom parla z wostatnymi debjenkami we wazy zachowam, kotaž bě před njepřečelom derje zakryta.

Zwada njeje hišće dokónčena. Z objektivnym změrcem so móže jenož namakanka dalšího analogiskeho napisu stać, dokelž Mari wšě swoje pokłady hišće njewuda. Tak so snadž wo přijomne rozrisanje přinjesemy – Wědomosć jenož na iluzijach njesteji, ale na přepruwowanych wopravdžitoscach.

Njesměmy kmanosće druhich jenož tohodla podhódnočeć, zo běchu do nas žiwi byli.
Hišće nětko zběramy płody jich džěla.

Thor Heyerdahl *Wuprawy Ra*

XI

ZJAWY ZDŽEŁANOSĆE

PŘI PRĚNICH ŽÓRŁACH WĚDOMOSĆE

ŠULE

Hižo před wjele lěttysacami dóndzechu rozswětlene hłowy w rěčinje wulkich rěčnych kulturow k spóznaću „šula – zaklad žiwjenja“. Wuznam zdželania hódnočachu tež w Sumerje, hdzež hižo w 3. lěttysacu př. n. l. přisłowa cirkulowachu: Wumělstwo pisać je mać rěčnikow a nan zdželanych abo Kajki je to pisar, kiž njewě sumerisce pisać.¹ Mezopotamiske šule su zdobom z pismom nastali.² Tež rěkachu trjechnje É-d ubba („dom taflíčki“). Šulu wjedžeše „direktor“ (ummia), kotremuž „nanojo šule“ podstejachu, najscherje rjadownisci wučerjo, a hišće „wulcy a mali bratřa“ – přidželeni a pomocni wučerjo.

Na wyšich stopnjach su hižo „profesorojo“ wučili (dubšar nišid – matematiku, dubšar ašaga – geometriju a rysowanje, dubšar gengira – sumeriščinu). Šula měješe tež sekretara, kotryž bě woprawnjeny šulerjow chłostać, zo bychu disciplinu wobchowali.³

Šule njebě za wšech, měješe swój klasowy *numerus clausus*. Přistup k zdželaniu mějachu jenož synojo z „lěpšich swójbow“, holcy zrědka hdy. Njewónnik w šulskej ławce bě jara hódnotty. Wotbłyšcę so to na příklad tež w ironiskim prajidmje: „Je to njewónnik, kotryž je woprawdže sumeriščinu nawuknył.“ Knjez móžeše njewónnika do šule dać – podobnje kaž do rjemjesla – wosebje tohodla, zo by jemu hospodarstwo a knihowanje wjedł. Su so zapisy pisarow z podaču mjena a powołanja jich nanow zachowali: docyla dže wo wyšich palastowych a templowych hódnoscerjow, měščanostow abo kencliskich přistajenych.

Z archeologiskich namakankow znajemy tež zakladne postajenia za jich zarjadowanie. Šulerjo sedžachu na hlinjanych ławkach, wusko hromadže. „Wučbnicy“ a „zešiwki“ běchu na jednym boku njezručne (hlinjane taflíčki běchu čežke), na druhim boku pak, jelizo šuler zmylk činješe, móžeše to z powłóžnjenym porstom wottrěć a prawje napisać. Wučer na jednej połojcy taflíčki pisanje znamješkow za zwučowanje pokazowaše, na druherj połojcy šuler pisaše. Hubjeny nadawk bu „do koša“ mjetany – wězo hlinjaneho, a tak su so nam zdžerželi. Žadyn tekst njeje ze swojim wobsahom slědžerjow rozhorił, doniž je so zwěściło, zo dže wo šulski diktat po njezdžeržanej předloze.⁴

Znajemy tež prašenja, kotrež šulerjam při kónčnych pruwowanjach dawachu. Na příklad: „Wěš, kak so ma tekst přełožić, hdyž je akkadścina horje pisana a sumeriščina dele, a nawopak, hdyž je akkadścina dele a sumeriščina horje?“ Druhe prašenje přesledžeše, hač šuler wosebitosće w rěci złotobjerja a kamjenjeržarja abo pastyrja a łódźnika rozezna.⁵

Při mezopotamiskich templach rosčechu tež budy wyšeho zdželowanja, někak pramustry srjedžowěkowskich klóšterskich šulow. Wuwučowaše so tu nic jenož sumeriščina, hdyž bě dawno mortwa rěč, ale tež algebra a geometrija, zakłady prawniskeho tworjenja, přirodnych wědomosćow, medicina a farmacij a astronomije (tehdom skerje jenož astrologije). Kaž hodžeše so wočakować, bě nabožina ze zakladnym předmjetom. Posłuchar temploweje „wysokeje šule“ so dyrbješe ze zajomoscu bohow wupokazać, dyrbješe liturgiske, wosebje woporowanske předpisy wobknježić, wumělstwo wěščenja, ptajnstwa magije, złych duchow zarjekować a wuhnawać.

Tak kaž srjedžowěkowscy mniša z chcownacami w klóštrach wostawachu, mějachu tež jich Babyloncy předchadnicy při templach twarjenja – bit mummi, „domy wědomosćow a wumělstwów“.⁶ Hladancy so so tu w socharskim wuměstwje zwučowali a we wuporjedžowanju sochow bohow, wosebje pak z nich pisarjo wurosčechu. Zawostajichu – zwjetša anonymnje – wulke twórby rjaneje literatury kaž tež přeňje zabłyski wědomostneje literatury, wězo dobje tributneje. Runje jim mamy so za wjele pomocne džela džakować, kaž to běchu katalogi, zapisy knježicelow, wysokich přistajenych, datowanske formule a rjad hinašich spisow.

ARCHIWY A KNIHOWNJE

Woprawdžite pokłady dawno zahinjenych kulturow su so nam nic jenož dzak spřečiwenjakmanosći hlinjanych taflíčkow do džensišeho zdžerželi, ale tež džak tomu, zo jara

skoro powołanieasta, kotrež hač do džensnišeho jenakim zaměram słuži – archiwarjo a knihownicy.⁷ Mějachu nadawk taflíckowy material klasifikować a składować. Powšitkownje dawachu jón do lódkow, kaščiki a košow z hliny, asfalta abo sčiny, ewentuelnje do boksow w scénach. Tute depoty woznamjenachu z hlinjanym etiketom (g a - d u b - b a , „kaščik taflíckow“) a z podaćom wo jich wobsahu, a tak naby sumeriski archiwar abo knihownik dokonjany přehlad wo rozsahłym materialu, kotryž zarjadowaše. W Lagaskim archiwje Francozojo něhdže 70.000 taflíckow namakachu a podobne tež w druhich sumeriskich, babylonskich a assyriskich městach. Sławny bě archiw w Šuruppaku z wjele šulskej a hospodarskej tekstami. Z techniskeho nastupanja je „archiwowanie“ taflíckow z Uruka naspomnjenja hódne, hdžež na dodžerženje stabilneje temperatury a włožnosće powětra myslachu (žlobiki z wodu w špundowanju). Smy hižo rozsahlosć Mariskeho, Ugariskeho a Eblaskeho archiwa naspominali, podobne smy tež rozdželne nowobabylonske wobchodne a bankowe archiwы pónzali.

Knihownje so na rozdžel wot archiwów předewšem na twórby rjaneje a fachoweje literatury, sumeriske, akkadske – originalne a ze sumerišciny přełožene. Wobšernišedžela buchu na wjacorych taflíckach napisane, do serijow zradowane a wočisłowane. Na příklad znata baja wo stworjenju *Enuma eliš* měješe sydom spěwow (serijow), *Epos wo Gilgamešu* dwanaće spěwow (serijow), někotre twórby mějachu tež dwaceći hač do sto serijow, kóždu na swójskej taflícce. Khinownicy katalogi činichu, do kotrychž titule po spočatnych słowach twórby zapisowachu. Su tež system pozdžišich kolofonow wunamali – taflícki měješe nimo poprawnego teksta tež podaće wo titulu džéla (wotpis jeho prěnjeje rjadki) abo bu při taflícce ze serije poslednja rjadka předchadzaceje taflícki na spočatku naslēdneje taflícki z podaću mjena cyłeje serije a porjadniskiego čišla taflícki w seriji wospjetowana. Druhdy namakamy přispomnenku pisara „Po starej předloze (abo originalu, přełož.) napisał a přiruňał“.⁸

Najstaršu knihownju w Assyriskej – jelizo wulku zbérku, kotruž Tukultininurta I. hižo kónc 13. lětstotka př. n. l. jako dobytu z Babylona do Assyriskeje transportować da – je wočiwdne Tiglatpilezar I. natwarić dał. Jeho tradiciju Aššurbanipal k najwjetej sławje dowjedże. Doby nic jenož ze zdobyćemi sławu, ale tež z kajkosćemi, kotrychž dla jemu džensa atribut Rozswětleny přidawaja.⁹ We swojim hłownym měscie założi knihownju, kotař jeho mieno zwěčni. K žadosći za wyšimi cilemi wón so hižo na spočatku knjejstwa přiznawa:

„Sym spóznaće toho, štož je mudry Adapa ludżom wotkrył, zakryteho pokłada cyłego wumělstwa pisarow, nabył. Wuznaju so w znamjenjach njebjes a zemje, móžu wo nich na zhromadźinje mištrow jednać. Z najsławnišimi wěšcerjemi wěm wo zbérce Jatra, wotrażenje njebjes, rěčeć. Rozrisam nawopačne ličenje a najbóle komplikowanu multiplikaciju, hdžež žane rozrisanje date njeje. Běžne čitam wše wučene taflícki, kotrychž sumerišcina je njejasna abo kotrychž akkadścina so jenož z čežemi prawje čitać da. Wučitam tež napisy na kamjenjach pisane w času do ljeńcy, kotrež su potajne, hłuche a njezrunane... Wuznaju so w powołaniu wšich zdžěłanych.“¹⁰

Hódnota Aššurbanipalowej knihownje so hakle z wotkryćom w zašlym lětstotku njepokaza,¹¹ ale česčichu sej ju hižo assyriacy rowjency. Swěđca wo tym namołwy k wužiwarjam knihownje, někak pramustry džensnišich wupožčowanskich poradow. Na příklad jedna namołwa warnuje: „Wopisanje scinjene ... z Nabuusuršuom. Štó so boha Nabua boji, njech skradźu njewotnoşa wupožčenu taflícku z městnosće knihownje, zo njeby z tym druheho z wužiwanja knihownje wuzamknył.“ Druhi raz so warnowanje za tekst twórby na taflícce přidawa: „Slědžerja, kiž taflícku do regala wróća, zo by so hodžała dale wužiwać, njech Ištar požohnuje. Njech wšak wulje swój hněw na kóždeho, štóž by taflícku z temploweje knihownje wunjesł.“¹²

Knhownicy njemějachu mało starosćow, dokelž Aššurbanipalowa knihownja po magacinowanju w Britiskim muzeju hiče 23.357 inwentarowe čišla wobsahuje – ze złamkami wšak.¹³ Jeje prěnjotny katalog wšak něšto wyše 5.000 titulow wobsahowaše. Ale hdž sej tute titule „in natura“ předstajimy, druhdy z formatom 30 x 20 centimetrow a w tołstoće znajmjeňša 2

cenimetraj, zrozumimy lěpje starosće knihownikow ze zaměstnjenjom tutoho materiala, zwiazane z dohladom nad nim.

SYLABARY, SŁOWNIKI A ENCYKLOPEDIJE

Knihownje buchu idealne slědžerske srjedžišća a přenje laboratoriije najrozdželníšich fachow. Zhromadne žiwjenje Sumeričanow a Akkadžanow, dweju mōcneju narodow rozdželnje rasy a njejenakeho zestajenja, wjedže nic jenož k wzajomnemu wobwliowanju, ale tež k wubědžowanju. Tohodla hižo šula džiwaše na to, zo by sumeriski šuler do swěta akkadštiny a tež akkadskeje kultury zadobył – a nawopak. Tute džělo so hižo při fibli započinaše a pokročowaše so k słownikam a džělam słušacym do filologiskeje literatury. Započatkar dôsta taflíčku z třomi rynčkowanymi stołpikami, w kotrychž wot najjednoríšich znamješkow napisanych srjedža postupowaše. W lěwym stołpiku so zwukowa hódnota podawaše, w prawym mjeno znamješka (tab. na s. 166). Šulskim potrjebam słužachu tež dalše lisčiny, kotrež so hromadže z lisčinami zwukowych hódnootow wuhotowjachu, tohorunja do třoch stołpikow rozdželene. Srjedža bě ideogram, znamješko počahowace so na wěstyje wopřječe, nalěwo akkadske a naprawo sumeriske čitanje. Fachowje so jako syllabary mjenuja, ale praktisce spjelinjachu we wěstej měrje funkciju słownika (tab. na s. 166 deleka).

Zwukowa hódnota	Znamješko	Mjeno znamješka
mur		kikknu
pak		mušennu
ri		tallu

Pozdžišo so lisčiny synonymow zestajachu, tajki bě na příklad lisčina *malku-šarru* – „kral“. Tu namakaja so najwšelakoriše wopřječa, kotrež ze zakladnym wopřječom zwisowachu: kralowna, palast, stwy, durje, křeslo, palmy...¹⁴

sumerisce	ideogram	akkadsce	woznam
a d		abu	nan
d u		alāku	hić
g u		alpu	skót
u		ešerit	10
n i š		ešrā	20
n i n n u		chaššā	50

Z přirostrom politiskeho wliwa Babylonskeje a Assyriskeje dobychu mezopotamiske kulturne hódnaty do zdalenišich krajow, a z tym so tež potrjeba jewješe sej znajomosć akkadštiny přiswojić. Diplomaticke počahi z Egyptowskej wuskutkowachu, zo egyptowscy pisarjo akkadštinu nawukných tak jara, zo móhli zarjadnísku korespondencu činić. Po mustrje sumerisko-akkadskich syllabarow su sej Hetiča słowniki z přidatym stołpikom hetitiskich ekwiwalentow zestajili, a tak

trojorčeny slovnikasta.¹⁵ Eksistowaše tež akkadsko-hurritiski slovnik¹⁶ a za čas kassitiskeho knjejstwa w Babylonskejasta tež nawopačna potrjeba: kassitisko-babylonski glosar měješe Babylonjanam wosebje njezrozumliwe kassitiske mjena wujasnić. Skónčnje so tež Grjekojo w seleukidskej epoše prócawachu do potajnstow klinoweha pisma a akkadščiny zadobyć. Dopokazuja to taflíčki ze sumerisko-akkadskimi gramatiskimi wukładami a z grjekskim přepisom.¹⁷

Zdželani pisarjo so tež k tworjenju dželov rozsudžachu, kotrež hodža so za zarodki encyklopedijow měć, abo znajmjeňa za prócu tak wjèle kaž móžno homogenych wopřjećow wěsteho pola žiwjenja koncentrować. Jednu z tych zběrkow – samo wjacedželnu – reprezentuje sumerisko-akkadska serija, mjenowana po zawodnym wurazu HAR.ra – *hubullu* („požčonka“). Namakamy w njej zapis předmjetow z drjewa, tuž wšěch tehdy znatych štomow, dale kamjenjow a wěcow z kamjenja, mjena domjacych a dźwic zwěrjatow, wšěch družinow lódžow, wšěch ratarskich wurazow, hornčerskich wudžělkow, mjena rěkow, hwězdow a woznamjenjenja ludži po towaršnostnej přišlušnosću a podobne.¹⁸ Lochko so da hoberška služba tutych lisčinow za assyriologiju a sumerologiju domyslić.

Z tutych šulow wuchadžachu tež specializowane serije, kotrež swědča wo rozsahlej zdželanosći pisarjow, kaž na příklad sumeriska-akkadska serija *ana ittišu* („za jeho nawod“). Podawaja so w njej zestajenja prawnych a administratiwnych wurazow a cyłych klawslow, někajka prawniska frazeologija abo přiručka za pisarjow, kotriž zrěčenja spisowachu abo zarjadniske funkcije wukonjachu.¹⁹

Pisarjo su tež jako wučeni komentatorojo wobswědčeni, nic jenož dželov rjaneje literatury, na příklad skladby *Chcu wuchwalować knjeza mudrosće* (XII. kap.), ale tež dželov, w kotrychž so nječistota jako „wupuski a moč“, hľuchosé jako „zatykanje wuchow“ wuswětla ... Často so tekst jenož džak jich komentaram wujasnja. Nastupa to na příklad wuswětlenje předznamjenja (omena) „hdyž žona usumia porodži“. Hakle z wukładzenjom wopřjeća *usumia* jako „stworjenje z dwěmaj wobličomaj“ budže předznamjo zrozumliwe.

Hdyž sumeriščina zasta živa rěč być, bu wona přez wučených pisarjow něšto podobne kaž īačonščina w srjedžowěku. Pisarjo su ze zapalom wopravdžitych filologow gramatiske a leksikografiske pomocne srědkи zestajili, w kotrychž so na příklad zapis sumeriskich prefiksow, sufiksow a hinašich verbalnych wutworow z wukładzenjom woznama w akkadščinje. A namakachu so tež zběrki, w kotrychž buchu jednotliwe wurazy we woběmaj sumeriskimaj narěčomaj podate – *e me-sal* počahowaše so na rěč kulta, *e me-ku* na rěčanu rěc.²⁰ Wšě tute džela inspirowachu tež z wotkazanjemi sumeriskeje materielneje kultury wědomostne wuslědženje podžela Sumeričanow na ciwilizatoriskim wuviču člowjestwa.

CHRONOLOGIJA A HISTORIOGRAFIJA

Zajim zdželanych so njeorientowaše jenož na wuslědženju rěčow, ale tež na póżnaču zašlosće kraja a prócowanje to wšitko za potomnikow wobchować. Nimo toho – a wjèle razow předewšem – tež wobchod měješe roscacy zajim za natwar krutego chronologiskeho sistema. Najwjetši nastork za zapisowanje podawkow buchu předstawy wo swěće bohow, z kotrychž kóždy na swoje wašnje do wosudow člowjeka zasahowaše. Ludžo tohodla chcyhu z bohami měrnive a přečelske počahi wudžeržować.²¹

Chronologije njewuchadžeše z wěsteho dypka a njeličeše so po někajkej erje. W lisčinach kralow²² (IV. kap.) bu lijenća mjeza, tak zo so rěčeše wo kralach „do lijeńcy“ a „po lijeńcy“. Jednotliwe lěta knježićeljo po wuznamnym podawkom podawachu, kotaž so w zašlym lěće wotmě. Tajke woznamjenjenje bě w přenim lěće knjejstwa jednore – na příklad „X je so z kralom stał“. Prawidłownje so wšak – a to nic bjez wulkeje porcije propagandy – realizacija wulkeho twara abo dobyče nad njepřečelom podawa. Hammurapi postaja oficielny datum třiatřiceteho lěta swojeho knjejstwa tak wurjadnje wobšernje:

„Wukopa kanal mjenowany ‚Hammurapi je derjemēće ludu a lubušk Anua a Enlila‘, wuskutkowa trajny přiliw spomóżneje wody do Nippura, Eridu, Ura, Larsy, Uraka a Isina, znowa skrući zeslabjenej Sumer a Akkad, porazy wojersce měsće Mari a Malgu a přija Mari (...) pod swój najwyši dohlad.“²³

Tuta datowanska formula bu njewuchilny přislušk nic jenož wšich hamtskich aktow, ale tež priwatnych zrěčenjow, a tohodla su knježičeljo wulke sebjwědomje do nich nutř połožili.

Po přichadźe Kassitow so jednorje po porjedže lět knjejstwa nastupaceho krala ličeše. W Assyriskej so po wysokim hódnosćerju postupowaše, tak mjenowanego *limu*, kotryž so přeco na jedne lěto woleše (podobnje pozdžišo w Athenje eponymojo). Limujo so we wosebitych lisčinach registrowachu a jich časowy porjad w lětach 911-668 př. n. l. pomhaše astronomija dokladnje zwěśić. Limu Bursagalle mjenujcy da zapisać, zo w měsacu *Siwan* (junij) zaćmiče slónca wobkedžbowachu. Tak so wuchadžišo doby: móžeše to jenož 15. junija 763 př. n. l. być. Předchadnicy a naslědnicy tutoho hódnosćerja so potom po časowym porjedže spuščliwje postajichu.²⁴

Ale Assyričenjo mějachu tež druhe zaslužby wo historiografiju: jich knježičeljo zawostajichu rjad twarskich napisow, kotrež do zakladnych kamjenjow wulkich twarow nutř połožichu. W nich so předewšem podawki z lěta do započatka twar – a hakle potom bu notica wo konkretnym twarje podata. Z dalšim witanym pomocnym srědkom buchu rozprawy wo wójskowych wuprawach, kotrež so drje njedatowachu, ale so do časoweho porjada zarjadowachu. Jich pisarjo so k fachowcam w žanru politisko-propagandistiskeho přehnawania, rjanobarbjenja kaž tež zaćemnjowanja, ale w podaćach za historiografiju maja swój wuznam.²⁵ Wójskne rozprawy buchu na šesćsćenate hač do džesaćsćenate prismy ze hliny napisane. Dalše assyriske historiografiske žórła – anala – buchu do sćenow palastow abo reliefow a tež obeliskow zaryte, kaž to na příklad *Čorny obelisk* Salmanasara III. (X. kap.) dokładuje.

K dalšim pomocnym srědkam so powšitkownje tež tak mjenowane bože listy ličachu, tuž rozprawy adresowane na boha Aššura a druhich bohow, w kotrychž kral wo dobyčerskej wuprawje referuje.²⁶

ZEMJEPIS A MAPY

Zajim za zemjepis je předewšem nomadstwo wuwołalom, roscace wobchodne styki a wójskne wuprawy. Na blisku a zdalenu wokolinu móžachu ludžo, kotriž tam zastupić smědžachu, z wjerška zikkurata widžeć. Předstawu wo tym, kak zemja z ptačeje perspektivi wupada, zapřija njeznyaty basnik do baje wo Etanje (XII. kap.). Snadž njepřekwapi, zo so bórze wot zwjetša wumyslenych předstawow k něšto cyle konkretnemu – k mapje.

Rysowanka najstaršeje dotal znateje „mapy“ z kónca 3 lěttysaca sčinjena po originalu na hlinjanej taflíčce (format 7,6 cm x 6,8 cm x 1 cm). Bu w Nuzi namakana a přez kanadski assyriolog T. S. Meek z Torontoskeje uniwersity wobdžélana. je w Semitiskim muzeju Harvardoje uniwersity składowana. Naprawo wot srjedźnego kružka (z dwójnym wobrubjenjom) je napis ša-at a-za-la „służacy A“. Njej wšak jasne, hač dže wo mjenu swójstwownika lěžownosće abo w lokalitu; za to wokolnosć swědči, zo we wostatnych kružkach su mjenia gmejnow podate. Wudawaćel teksta slěduje, zo na tutej „mapje“ zapřijata krajina njedaloko wot Gasura mjez horinami Zagros a z hórkimi hrjebjenjemi na sewjer a na juhu wot Kirkuk (horiny z hórkami woznamjenjene). Woznamjenjenej wodžičce so wón za Delni Zab (ewentuelnje Radame) a Tigris ma, jelizo njeńdže jenož wo powodzowanske kanale (jedyn so na „mapje“ Ra-hi-um, „Woplódnjowacy“ mjenuje). Uapad so z wurazom IM-MAR-U na delnej kromje taflíčki woznamjenjenja, wuchod na hornjej jako IM-KUR.

Najstarša mapa – narysowana na hlinje, nic wšak „něma“, ale z mjenami sydlišćow wupjelnjena – z kónca 3. lětysaca pochadža. Wotkrychu ju ameriske archeologojo w lěće 1930 w Nuzi.²⁷ Na njej so hory w formje nad sebje rjadowanych hromadkow, wodžički (rěki abo kanale, najskeře tež bahnišča) woznamjenjeja a do kružkov su mjena sydlišćow zapisane. Znajmjeňša přiblížne hodži so tež měritko mapy wučitać: srjedža so podwojeny kružk namaka, kotryž cylkownu přestrjeń w přestrjenjowych jednotkach podawa (cka. 150 ha).

Mapa so wšak podstatnje wot džensnišich mapow rozeznawa: je tež hinak orientowana – wuchod je horjeka a sewjer nalěwo.

Druha mapa wobchowana ze Sippara w nowobabylonskej podobje (we formaće 12 x 8 centimetrow) narysuje cyły svět, jeničce po tehdyšich představach – jako kruh wobsahowacy Mezopotamisku. Woznamjenja so na njej běh Eufrata, kružk srjedža podawa položenje Babylona, na sewjerowuchod wot njeho další kružk položenje Aššura. „Zemju“ wobsahuje dalše koło, za kotrymž je „hórka“ rěka, z koła (wobškodženeho) wuběži něhdže sydom třírožkatych kónčkow z podaču wzajomnych zdalenosćow a z charakteristiku příslušnych kónčinow. Na jednym z nich steji, zo dže wo „kraj, hdžež njeje slónčko widčeć“. Čežko prajić, hač to bě připadna metafora, abo hač su sej Babylonjenjo hižo představy polarneje nocy nadžělali.²⁸

Wuviće geografiskeho slědženja klinopismowy tekst wokruča, snadž hižo z časa Sargona z Akkada, w kotrymž so rozměry jeho mócnarstwa podawa. Na příklad: „Wot Hizzata k Abulabej so kraj Akkad čehnje. Wot Abbulata k Hallabej so kraj Gutejow wupřestrěwa.“

Zhonimy tu tež dołhosć někotrych pućow: „Dzewejdžesat dwojohodžin měrja puće Elamskeje, 180 dwojohodžin měrja puće Akkada.“ Hdy njeby ničo druhe eksistowało, jenož tute doklady, tež tak mapy abo znajmjeňša pospty za nje wopravnjeja mezopotamiskeho geografa za dostojny příklad grjekskeho Anaksimandrosa abo arabskeho Istachri měc.²⁹

MATEMATIKA A GEOMETRIJA

Eksaktna matematika a geometrija – podobnje kaž přírodowědy – běstej w džensnišim zrozumjenju mezopotamiskemu člowjekej cuzej.³⁰ Njemóžemy jemu to zło brać: stawizny pokroka hišće njebě motorizowane a hospodarske abo towarzostne potřeby njejsu jeho nučili spěšnišo myslíć. Hišće njetrebaše techniku, kotař by jeho k chwatliwemu tempu pospytow wjedla. Sumeričan bě dospołnje praktiski člowjek: zeznajomi so z ličbami a z jich wuživanjom, dokelž sej to wobhospodarjneje pôdy wot njeho wužadowa. Zwjeiw so to w knihwjedniskej agendže, wosebje při palastowym abo templowym hospodarstwje, do kotrejež so tež zemjeměrstwo dostojne zarjadowaše.

Z ličenjom sej Sumeričenjo³¹ wědžachu runje tak kaž džensniši šuler přenjeje rjadowne poradžić: ličachu z porstami, a tak su so k ličbje 10 dóstali, k zakladej decimalneho systema. W dalšim ličachu hač do 60 – kaž naši předownicy z kopami; najskeře tohodla, dokelž ličba 60 je najniša zhromadna měra wjacorych džělakow. Tohodla so tuta ličba při dželenju lěta do dnjow abo při dželenju kruha do stopnjow wužiwaše. W spočatkach njejsu so Sumeričenjo nad tutu ličbu dóstali. Na rozdžél wot Babylonjanow a Assyičanow, kotrež znamjo za ličbu 100 (*me*) a za ličbu 1000 (*lim*) mějachu, dyrbjachu Sumeričenjo znamjenjowu kombinaciju wužiwać: za ličbu 100 kombinaciju 60 + 40 a za cyfru 1000 samo (16 x 60) + 40.

Džeń sumerisci ličerjo do 12 dwojohodžin rozdžělichu a kóždu dwojohodžinu do 30 džělow. Džeń so w nowobabylonskej dobje wot połnocy započinaše. Znajemy tež mjenou wučenca, kiž z tutej nowostku příndže: rěkaše Kidinnu (wot Grjekow Kidinas mjenowany). Dondžechu tak k rozdželenju kruha a ekliptiki do wotsykow z dwanaće dwojohodžinami, z čimž tež zwěratnik nastá, w kotrymž kóždemu znamjenju 30 stopnjow přísluša.

* W słowackim originalu „horúca”, serbsce „horca”, steji. Dyrbi wšak „horká”, serbsce „hórka” rěkać.

Džesatkowy a šesdžesatkowy systemaj poskičeše móžnosć wšę ličbowanske operacije realizować. Zestajichu tež taflíčki z multiplaciskimi tabelemi po mustre: $2 \times 1 = 2$, $2 \times 2 = 4$, $2 \times 3 = 6\dots$ hač do 2×20 , 2×30 a 2×50 . Tež diwiděrowanje měješe swój „zarejestrowany“ system: nihdy so džélenc podawa, tuž $\frac{2}{3} = 40$, $\frac{1}{2} = 30$, $\frac{1}{3} = 20$. Z toho wuchadža, zo džélenc bě 60.

Za woznamjenjenje łamkow so wosebite znamjenja wužiwachu, ale druhe w praktiskim a teoretiskim zwobraznjenju. Znajachu tež druhe a třeće radiksy, tohorunja wudželane w tabelach.³²

Wšę tute pomocne srědky poprawom najstarše zběrki příkladow z matematiki předstajeja. Wučerjo ličbowanja bywaja ważni sobustawojo wučerskich kolegijow na mezopotamiskich šulach a prócawachu so wo rozmach matimatiki a wědomosćow, kotrež so na nju zepěraja a połožichu tak zakłady algebry, kotaž wysoki stopjeń aritmetiskich wědy předpokładuje. We wobličenjach příndu samo na žro Ludulfoweje ličby – swoje II zwuraznicu jara přiblžneje z ličbu 3. Tohodla džensa fachowcy wo Sumeričanach wozjewjeja, zo so runje w matematice k woprawdžitej wirtuoziće předžěłachu.³³

Jenake wuspěchi geometrojo mějachu. K nim jich potrjeba wjedžeše, parcele polow, zahrodow, pastrowow ... měrić (a po zaplavjenjach přeco znova přeměrjeć). Bě trjeba hranicy mjez nimi z kolikami woznamjenjeć. Z tym so hižo w druher połojcy 3. lěttsaca wosebity zastojnik *rabi sikkati*, „načolnik kolikow“, ze swojim stabom zaběraše. Zhotowjachu katastrowe plany parcelow z podrobnym woznamjenjom jich rozměrow. Při parcelach njepravidłowneje formy so žadaše, zo bychu so w planach praworóžki a třiróžki wustupowali. Zdžeržeše so woprawdžity kataster cyłeje krajiny Harrana jako podklad za postajenie ležownostneho dawka.³⁴

Mjez wjele geometriskimi nadawkami, kotrež serija přiručkow z 18. lětstotka př. n. l. wobsahuje, zdžeržeše so tež jedyn za babylonskich šulerjow wosebje čežki: „Wulič diagonalu praworóžka ze šerokoscu 10 a z dołhoscu 20 īochéow!“ Nadawk rozrisachu, a přibližichu so z tym principej, kotryž wo wjele pozdžišo sada Pythagorasa zwurazni. Podobnje wotkrychu tež jadro sady Euklida.

MĚRY A WAHI

MĚRY	SUMERISKI WURAZ	AKKADSKI WURAZ	PŘIBLIŽNÝ PŘEKLAD
DOŁHOSĆOWE	šu-si kùš gi gar – danna	<i>ubānu</i> <i>ammatu</i> <i>ganū</i> – <i>ašlu</i> <i>bēru</i>	porst, cól īochć ¹ sčina tyč, žerdź powjaz, syčina, sycel mila
PŁONOMĚRY	sar iku bur	<i>musarū</i> <i>ikū</i> <i>burū</i>	wosrjedk, hrjadka polo ¹ lan
DUTE	sila ₃ ban pi gur	<i>qa</i> <i>sutu</i> <i>parsiktum?</i> <i>kur</i>	keluch ¹ , liter měra koš, kórc kor
	–	<i>pīhu</i>	sudk, džěza
WAHI	še gin ma-na gu-nu	<i>še'u</i> <i>šiqlu</i> <i>manū</i> <i>biltu</i>	zornjatko (žita) šekel ¹ mina nakład, talent

PŘIBLIŽNÝ WZAJOMNY POMĚR	PŘIBLIŽNA HÓDNOTA	PŘISPOVNENKA
– 1 łochć = 30 cólow 1 sčina = 6 łochćow ² 1 tyč = 12 łochćow ³ 1 powjaz = 120 łochćow ⁴ 1 mila = 21.600 łochćow	1,6 cm 50 cm 3 m 6 m 60 m 10,8 km	¹ łochć = zakł. dołhosćowa jednotka ² nowobabyl. sčina = 7 łochćow ³ nowobabyl. tyč = 14 łochćow ⁴ też połpowjaz-subbanu (= 60 łochćow)
– 1 polo = 100 wosrjedki 1 łan = 18 polow	35,3 m ² 3530 m ² 63520 m ²	¹ Wot kassitiskeje doby so přestrjeń pola po trébneho mnóstwa wusywa: na 1 iku bě zakł. jednotka 30 qa žita
– 1 měra = 20 keluchow 1 koš = 3 měry 1 kor = 5 košow	1 l 20 l 60 l 300 l	¹ Entemenowa waza wobsahowaše 10 silow (někotři na 4,1 1 přeličuja). Awilmardukowa waza z poł. 1. lětst. so w poměrje 1 sila ₃ = 0,842 1 podawa (džensa na 1 l nakružujemy)
po Hammurapiowych zak. (§ 111) a korespondency z Mari (ARMT 7, 263 I 10 10) = 20 l		² jednotka duteje měry w mnóstwa něhdze 30 galonow
– 1 šekel = 180 zornjatkow 1 mina = 60 šekelow 1 talent = 60 minow	0,0467 g 8,4 g 505 g 30,5 kg	¹ Jedne z najstarších čežidłow z Urugaginoweje doby ma woznamjenje „15 šekelow“ a waži 119,3 g (R. Largent, DADT I, 1964, 680)

Literatura:

- F. Thureau-Dangin, JA 1909, 80 a n.
F. Thureau-Dangin, RA 18, 1921, 127.
F. R. Kraus, Altbabylonische Briefe č, 1968, XI.
S. N. Kramer, The Sumerians, their History, Culture and Character, 1963, 107.
M. Birot, Tabletes d'époques babylonienne ancienne, 1969, 8 a 9.

Wutworjenje systema měrow a wahow dyrbi so bjez dwěla hižo sumeriskim ličbowarjam připóznać. Mjeno někotrych jednotkow rěča wo dawnym pochadže dokladuja zbohom konkretne wašnje mylenja. Jich hódnata konstantna njebě, měnješe so po času a městnje.

Z dołhosćowej měru bu łochć, ale tež „sčina“. Wysokosć hětow w Assyriskej měrješe so po ličbje rjadow cyhelow, ze zakładnej přestrijenowej měru běš starobabylonski wosrjedk, z konstantu dutych měrow bu džesačilowy wobsah Entemenoweje slěborneje wazy (X. kap.). Z najmjeńšej jednotku masy bě zornjatko.³⁵ Dokładniši přehlad měrow a wahow smy w tabeli podali.

WOT ASTROLOGIJE K ASTRONOMIJI

Pokroki w matematice su so ruku w ruce z wobkedžobowanjom, měrjenjom a zapisowanjom pohiba njebjeskich čèlesow wuwiwali. Nimale stajnje jasne njebjo a njemyleny wuhlad na njebjeskeho wjelba z wjerška zikkurata poskičachu „prěním astronomam“ dobre wuměnjenja, jenož redukowane přez njedostatk techniskeho wuhotowanja. Tež tak je so jim wšak poradžilo jednotliwe fazy Wenusy wotkryć a zapisać, w kotrejž Ištar widźachu, knjeni njebjes. Wěnowachu jej wulku kedžbnosć a mějachu za nju mjeno Bilibat, z Grjekami jako δελεφατ přewzate. Zajimowachu jich wšě planety inkl. zrědka widzomnego Merkura a zaběrachu so tež ze stejnicami. Mějachu za nje dotal wužiwane mjena, na příklad Wulki wóz, abo nimale wšě mjena codiakusa, na příklad Dwójniki, Rak, Skorpion. Identifikowachu ekliptiku słónca, tak mjenowanu „słónčny puć“, tež čaru měsačka wokoło zemje.

W Ašurbanipalowej knihowni je so we wotpisu *Astronomiska přiručka* zdžeržala (original wočiwidne z Hammurapiowego časa pochadža), kotruž po spočatnych słowach *Mul akin* „Plužna hwězda“ mjenowanu. Dže wo džělo z někotrymi tafličkami, z kotrychž stej prěnej dwě zdžeržaloj. Prěnja rozprawja wo rozdželenju njebjeskeho wjelba na dwě pasmje (mjez sewjernym a

južnym wobrotnikom). Přez srjedžiznu njebjeski runik přeběži, posvjećeny bohej Anuej. Sewjerny wobrotnik Enlilej słušeše a južny Eje. Podawaja so nic jenož časy schadženja hwězdow, ale tež wokomiki, hdyž so schadženje jedneje z schowanjom druheho kryje. Wobsahuje skónčnje tež přirunowanje pohiba hwězdow, na příklad: „Wot schadženja Wahi hač do schadženja Kozy 30 dnjow zańdze, wot schadženja Kozy do schadženja Leoparda 30 dnjow.“

Druha taflička w přiručce bě hišće podrobnisa. Nastupa slónco, planetow a codiakus, stejnicy, zapisuje dołhosć dnja a nocy, a to kóždeho přenjeho a pjatnateho dnja měsaca. Na zakladže přiručki sej móžemy dosahacu předstawu wo problemach mezopotamiskich astronomow činić. Bě to wurjadna wučbnica, zdžeržeše so we wjele nowoassyriskich a nowobabylonskich wotpisach.³⁶

Babylonska da swětej hwězdarow rozwažowaceju na swój čas na wurjadnym niwowje. Jeju mjenje znajemy nic jenož z babylonskeje, ale tež z pogrekšceneje formy: Naburimannu (5. lěstotk př. n. l.), grjeksce Naburianos, a Kidinnu (4. př. n. l.), přeni zastupjer sławneje astronomiskeje šule w Sipparje.³⁷

Za přeslědženie njebjeskich čèlesow mějachu mało techniskich pomocnych srědkow k ruce: jednora kedžbowanska roła, woduličak (klepsydra), slónčny časnik (gnomon) a polos, duta połkula z jehlu wosrjedź, mjetaca scin na stopjenje nanjesene na wužlobinje připrawy.³⁸

Mezopotamiscy astronomojo, zwjetša měšnicy, so přeco jenož z wědomostnym wobkedžbowanjom njebjeskich čèlesow a jich pobiba njezaběrachu. W praksy trjechimy wjele časiczo na astrologijum wułożenje hwězdow, kotrež hromadže z druhimi družinow wěščenja a magiju k „potajnym wědomosćam“, stajene pod škit bohow, słušeše. Sta tafličkow wěščenje z hwězdow a podawkow na njebju wopisowachu. Wjele so na příklad ze zajwa wotwodžowaše, jelizo samsny džen běstej měsačk a slónco widžeć:

„Jelizo 12. dnja w měsaku budžetej slónco kaž tež měsačk widžeć, woznamjeni to kónc dynastije, wutupjenje wobydlerstwa, rubježnik budže hlowy wotcinać. Jelizo 13. dnja w měsaku budžetej slónco kaž tež měsačk widžeć, woznamjeni to njepokoj, kónc wobchoda a wužitka kraja, noha njeprećela w kraju wotpočuje, njeprećel wšitko z kraja wotnjese. Jelizo budžetej 14. dnja w měsaku slónco kaž tež měsačk widžeć, woznamjeni to derjemēće, krajej budže so derje wjesć, bohojo změja wužitk Akkada wotmyslene, wutroby ludži zajuskaja a skót Akkada budže so pokojnje na pastwišcach pasć...“³⁹

Tak so seriozne astronomiske wobkedžbowanja z njewědomostnym wułożenjom z hwězdow měsachu. Z dołhej tradiciju je so w nim kruty system sfiksował, kotryž niwowej tehdyzej zdželanosći a nabožnym předstawam wotpowědowaše.

PROTYKA

Zepěra so na wobkedžbowanie zakladnych astronomiskich zjawow, wotměnjowanja dnja a nocy, měsačkowych fazow a počasow⁴⁰ – bě to njezbytna přiručka za ratarstwo, wobchod, požčonku a zrěčenske počahi. Prěnjotna protyka bě lunarna: Z dnjom, hdyž so měsačk znova w přenjej štvrć pokaza, so kalenderski měsac z džewjećadwaceći abo triceći dnjemi započinaše. Jelizo so nowa štvrć třiceteho dnja pytny, měješe měsac 29 dnjow, jelizo hakle jedynatřiceteho dnja, měješe 30 dnjow.

Lěto wobsteješe z dwanaće měsačkowych měsacow; měsačkowe fazy wjedžechu kastaću štyrjoch sydomdnjowych njedželow. Mjez měsačkowym a slónčnym lětom nasta časowy přeciwk, kotryž z njeprawymi přeličenjemi a njepokojemi za čas wójnskich podawkow narosće. Bě trjeba jón z wopravdžitoscu přezjedne přinjesć. Čeže tež dołhotrajaca njejednotnosć zawirowaše: kóžde město měješe swoju protyku. Mjeno měsacow so wot 3. lětysaca jewja. Dawachu je pak po typiskich ratarskich džěłach pak po wuznamnym swjedženju we wotpowědnym měsacu.⁴¹

Jednotnu protyku Hammurapi po mustrje protyki z Nippura zawjedže a mjeno jeje měsacow přewzachu za cyły kraj. Z někotrymi rjadowanjemi wobstawaše hač do pózdnjeje babylonskeje doby. W bytosći su ju tež Židža přewzali a přez posrđnistwo *Stareho zakonja* bu wona powšitkownje znata.

Hammurapiowe calendrowe lěto so z měsacom *Nisanu* započinaše. Wułožk tutoho mjena je njewěsty, po někotrych „nalětni měsac“ woznamjenja. Dóndže w nim k runonócnosći, kryješe so tuž z druhej połoju našeho měrca a přenjej połoju našeho apryla. Slědowaše *Ajjaru* („měsac kwětow“), *Simanu* („měsac dozrawjenja“), *Du'uzu* („měsac boha Dumuzi“), dalše měsacy – *Abu*, *Elulu*, *Tišritu*, *Arachsamma*, *Kisilimu*, *Tebetu*, *Šabatu* – maja njewěsty woznam. Posledni, dwanaty měsac (*Addaru*) so jako „pochmurny“ měsac wułožuje.

Lěto 354 dnjow měješe. Diferenca porno slónčnemu lětu so přez zasunjenje „přestupneho“ měsaca rjadowaše. Činješe so to přeco na wosebity příkaz knježicela: Njeměješe na mysli jenož porjadk w protyce, džěše jemu tež wo statnu pokładnju – njesmědžachu so dawki zminy. Tohodla tež Hammurapi přikazuje: „Tute lěto ma zasunjeny měsac. Měsac, kotryž příndže, budže so jako *Druhi Elulu* písat. Tohodla dawki, kotrež so maja k 25. dnju měsaca *Tisriu* płacić, dyrbja so 25. dnja w *Druhim Elulu* zapłacić!“⁴² *Elulu*, šesty měsac, bu připadnje wuzwoleny, dokelž bě hižo po žnjach a zběranju datlow. Podobnych instrukcijow wo zasjeđenju „přestupneho“ lěta bě wjele. Hakle za čas persiskeho nadknjejstwa – najskerje na nastorku hwězdara Kidinu – bu kruty cyklus džewyatnaće lět zasjeđeny, w kotymž so přeco do přenjeho a potom třeče, šesteho, jědnateho, štyrnateho a sydomnateho lěta další měsac *Addaru* a do džewjateho zaso další měsac *Elulu* zasuny.⁴³

Rozdželenje lěta do 12 měsacow wotpowědowaše rozdželenje dnja do 12 dwojohodžin, kóžda z nich so do 30 džělkow člonkowaše, tuž po našich 4 mjeňsinach. Džeń so do schowanja slónčka měješe, hdyž w tutej zemjepisnej šerokosći chwatny přechod dnja do nócneje čěmnoty nastupi. Nóc so do třoch stražow džěleše: „čas schadženja hwězdow“, „srěnja straža“ a „switanje“. W 2. lěttysacu př. n. l. je djeń rano započinal, w pózdnjej babylonskej dobje wo połnōc. Klepsydra zmóžni zwěscíć, kelko wody so wot schadženja wěsteje hwězdy hač do samsneho wokomika přichodneje nocy wuběža. Tuta woda so wotwažeše a je so to na 12 džělki rozdželiło. Mnóstwo, kotrež na 2 dwojohodžinje dónđze je so *mina* mjenowało, wočiwdnje po masy wody wužitej za měrjenje wěsteje časoweje jednotki. Z tym je kruty poměr mjez masu a časom nastal.⁴⁴

Berossos wužiwaše wuraz *saros* za měrjenje. Dže wo pogrekšény twar sumeriskeho wuraza s ar, kotryž ličbnik 3.600 woznamjenje. Saros měješe w pozdžišej babylonskej dobje wulki wuznam za wuličenje zaćmića měsačka a slónčka. Tworješe dobu 18 lět a 10 1/3, ewentuelnje 11 1/3 dnjow (abo 223 synodiskich měsacow, tuž periodow mjez dwěmaj na so slědowacymaj konjunkcijomaj abo opozicijomaj měsačka), po kotrehož wotběhu so zaćmiće nimale jenak wospjetuje.⁴⁵ Dołhosé synodiskeho měsaca wuliči Kidinu na 29 dnjow, 12 hodžin, 44 mjeňsin a 3 1/3 sekundow – jenož wo 0,6 sekundy wjace hač po cyle eksaktnym měrjenju. Hwězdarjo wot połojcy 8. lětstotka př. n. l. zapisowachu zaćmiće měsačka a slónčka,⁴⁶ kaž tež hinaše zjawy na njebju, na příklad komety.

Babylonske lisčiny wo rozdželných astronomiskich zjawach služa džensa jako jedna z hlownych zepěrow při postajenju mezopotamiskeje chronologije. Na příklad w niniwskej knihowni je so w astrologiskej zberce *Enuma Anu Enlil* lisčina wo zaćmiću Wenuše za Ammisadukowe knjejstwo zdžeržała. Po periodiskosi tajkeho zaćmića hodžeše so hižo starobabylonska chronologija – džiwajo na chorsabadsku lisčinu kralow a korespondencu z Mari – chětro dokladnje postajić.⁴⁷ Dokładne datowanje wotwisuje wot dołhosé časoweje mjezery, kotař Hammurapiowu dynastiju wot epochi wotdžela, kotrejež absolutnu chronologiju smy hižo wěsće postajili.

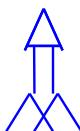
Grjekski geograf a hwězdar Klaudios Ptolemaios z 2. lětstotka postaji we swojim *Kanonje* (tež *Almagos* po Takril-Al-Megesti mjenowane, kaž Arabojo jeho *Megale syntaxis* mjenowachu) nastup babylonskeho krala Nabunasira na trón samo z dokladnosću na djeń – 26. februara 748 př. n. l. Wuži tři najstarše zapisane zaćmića měsačka: k přenjemu dónđze w sydomadwacetym lěće knjejstwa podateho knježicela a kryješe so z egyptowskim wobkedžbowanjom samsneho zjawa z

29 dnja měsaca *Thot*, tuž 19. měrca 721 př. n. l. Dzěše wo dospołne zaćmiće, kotrež so „dobru hodžinu po schadženu měsačka“ započa. Tute „kulojte“ časowe podaće je z tym nastalo, zo Babylonjenjo po dwojohodžinach ličachu, mjeztym zo Grjek z Aleksandrije wuraz „hodžina“ wuži.⁴⁸

SPOČATKI CHEMIJE – WOBDŽEŁOWANIE METALOW

Z alchimije so pomału a z čežemi chemija rozdžeše.⁴⁹ Ludžo storčichu na nju při najwšelakoríšich přiležnosćach. Jara bórze wotkry so škrjenje metalow a pytny wužitne kajkosče zlećinow: běchu krućiše a džeržliwiše. Ale tež připravjenje piwa a droždzenych napojow, lěkow, kosmetiki a mydla předpokładowaše zakladne znajomosće chemije.

Škrjenja pěc⁵⁰ je w serwjernej Mezopotamiskej hižo na spočatku 3. lětysaca nastala. Znazornješe ju sumeriske wobrazowe znamješko:

Nimale zdobom z škrjenjom dóndže k zleću. Prěnje dželowe nastroje běchu z kopora. Jelizo jón jenož wučišći chcychu, dosahaše za škrjenje pěc na čoplotu 700–800 °C přinjesć. Jeli hižo džěše wo zleće – najstarše bě zleće kopora z cynom – bě čoplotu 1.200 °C trěbna. W kraju chudnym na drjewo tepješe so tež z datlowymi pōčkami a suchim hnojom. Škrjenje kopora z cynom wjedžeše k wotkrycu bronzy. Dodžeržeše so poměr šesć sydminow kopora k jednej sydminje cyna. Kopor, kotryž so při škrjenju zhubi, so trjechnje „přez woheń zjedženy“ mjenowaše. Bronza bě kručiša, džeržliwša a lěpje wobdželujomna hač kopor.

Wobdželowanje bronzy bě wědomosć sama za so. Nimo formowanja z klepanjom wužiwaše so technika leća do wotewrjene kamjentneje formy abo do zawrjene formy. Docpě so to tak, zo buchu dwaj připodobnjenej dželej na so położenej, a jelizo chcychu szej dutý wudžélk dobyć, bu do kamjenteje formy jadro z paleneje hliny nutř położene, sčinjene po wotmyslenym napohledze prózdnicy. Při třećej motodže (do džensnišeho pod mjenom „zhubjeny wósk“, „cire perdue“, „lost wax“ wužiwana) bu najprjedy wotmysleny předmjet zhotowjeny, tón potom z někotrymi čeňkimi worštami hliny wobalený a čoploče wusadženy. Wósk rozpušći so nutřka a nastata prózdnica wupjelní so z rozeškrýtem metalom. Po stwjerdnjenju bu hlinjana wobalka rozbita a wotliwk bě hotowy.⁵¹

Hdyž so w druhej połojcy 2. lětysaca př. n. l. želeso zjewi, pokaza so bórze, zo bu z kowanjom hišće twjerdše hač bronza. A tak doby tón, štož wědžeše želeso wobdželować, hobersku přewahu nad tymi, kotriž tutu techniku njeznajachu. Tež za surove želeso je so w starobabylonskej dobje wjèle płaciło – pjatnaćoru płaciżnu slěbra, kotrež zaso něhdže dwójnu hódnotu kopora měješe. Hdyž w nowobabylonskej dobje želeso hižo běžne bě, dósta so za šekel slěbra 225 šekelow suroweho želesa.⁵²

K słowu přizjewi so tež wobdželowanje złota a slěbra. Złoto bu na wyši stopjeń ryzosće přeškréwanie abo ze slěbrom do elektrona, „žołteho złota“ złete. Lijerska technika je so wulce wuwiła, kaž to hižo namakanki z urskeho kralowskeho pohrebnišća (III. a X. kap.) dopokazuja. Z analyzu mječa z tutoho namakanišća je so zwěsćiło, zo 91,11 % złota, 7,69 % slěbra a 1,2 % kopora wobsahuje.

Slěbro so dobywaše ze slěborneho błyščaka (argentita), podobnje kaž wołoj. Bu nadosć w Armeniskej a Małej Aziji namakany. Sargon z Akkada rěci wo wuprawje do „Slěbornych hór“.

ŠKLEŃCA A BARBY

Druhi wuznamny chemiski proces wotběži při zhotowjenju škleńcy a barbow. Wosebje při zhotowjenju škleńcy⁵³ wuwołuje rjemjeslniske mišterstwo mezopotamiskeho člowjeka naše wobdžiwjenje. Njeznajachu wšak našu přewidnu škleńcu, škleńca irizowaca a swětlo přepušcace zhotowjachu hakle na kóncu 1. lěttsaca př. n. l. Ale škleńčina – glazura – a zhotowjenje škréteho škleńcoweho materiala (fachowje frita mjenowaneho, z přiměškom kopora do módreje hač módročorneje barby) wustupištej hižo w 3. lěttsacu. Wo wotkryće škleńcy sej najwjace rjemjeslnicy zabéracy so z emaljowanjom zaslužby dobychu. Město toho, zo bychu emaljowu pastu jenož na powjerch nanjesli, lijachu ju na maćiznu (hižo na spočatku 2. lěttsaca př. n. l.). Z njeje formowachu niłke tyhele a šklę, hľuboke wazy so njedachu zhotowjeć.

Škleńca (sumerisce *anzach*, akkadsce *anzachchu*) bě mlokoběla abo ćmowa. Zdžeržeše so rjad prěnjotnych „receptow“ za jeje zhotowjenje. Najpodrobniši namaka so w Ašurbanipalowej knihowni na šesćatřiceći wjetšich abo mjeňsich taflíckowych zlemkach (dohromady 500 rjadkow). Jich zestajenie, přepis a přełožk su wurjadny příklad mišterstwa moderneje assyriologije.⁵⁴ Zdžeržeše so tež recept za zhotowjenje čerwjeneje škleńcy.

Nimo frity (w starej Egyptowskej dobywachu z njeje „egyptowsku módrū“) zhotowjachu glazura, poliw, kotraž mješe jenake fyzikaliske a zwjetša tež chemiske zestajenie kaž škleńca a rozeznawaše so jeničce přez wužiwanje jako wonkowne počehnjenje hinašeho materiala.

Skónčenie fayence sem slušeše. Bě to běla, tirkisowa abo swětomódra maćizna z pěska z trochu wapna a sody. Z njeje so wotmyslene předmjety wutworjachu, palachu so při čoploče 870 °C a po wochłdnjenju poliwachu ze słabym škleńčnym počehnjenjom. Majolikowe sudobia, figurki, parle a podobne běchu jara woblubowane.

Hižo z Halafskeje doby namakachu so majolikowe parle, přiwěški a pječaty, ze samsneje doby ač do połojce 2. lěttsac př. n. l. znajemy tež škleńčne parle z Niniwy, Nuzy, Tell Asmara a Ura. To dopokazuje, zo zhotowjenje škleńcy mješe kolebku w Mezopotamiskej, wosebje sewjernej, snadž hišće zašo w Egyptowskej. Wot prěnjeje połojcy 2. lěttsaca př. n. l. zhotowjachu so hižo ze škleńčneje maćizny tež sudobia wšelakich formow.

Škleńca, frita a majolika słučachu k luksusowym předmjetam. Namakachu so jenož w palastach, templach, domach bohatych wobchodnikow a w jich rowach. Jich płaćizna runaše so płaćizne drohokamjenjow, kotrež mějachu poprawom napodobić. Tohodla njepokazowaše so dołho potrjeba wužitkowu škleńcuy wutworić (woknowa škleńca so hakle wot 3. a 4. lětstotka wužiwaše), štož w połnej měrje hakle wunamakanje škleńčerskeje piščałki zmóžni.

Wobšerny dokument z Niniwy (mjenownay *Bab kuri*, „Durje škréjneje pjecy“) njewobpríjimaše jneož něhdze 60 škleńčnych receptow, z kotrychž so dobra połojca z mnóstwom techniskich a chemiskich, často čežko přełožujomnych terminusow zdžeržeše. Bě to zdobom tež zběrka kuzłarskich hrónčkow a magiskich skutkow, z modom w 2. lěttsacu př. n. l. Jedyn příklad tuteje magije z chemiju⁵⁵:

„Jelizo chceš zakłady za pěc za škrjenje metalow połožić, wubjer sej w přihódnym měsacu přihódný džeń a połož potom zakłady škréjneje pjecy. Tak ruče kaž stajiš škréjnu pěc a přihotowiš so na škrjenje, nastaj tam přibohow – cuzy člowjek tam njemše zastupić, nječisty so njesmě njemu přibližić – a nahromadź przed nich woporne dary. Hdyž chceš metal do pjecy nuž połožić, přinjes wopor... zapalenje woheń pod škréjnou pjecu a połož potom metal do njeje... Wosoby, kotrež chceš k škréjnou pjecy pušćić, dyrbja so wočišćić, hakle potom móžeš je k pjecy připušćić. Drjewo, z kotrymž chceš tepić... dyrbi so w měsacu Abu rězać...“

Slěduje nawod za hotowjenje kumštneho lazulita z dokladnymi podaćemi wo porcijach jednotliwych wobstatkow a wo fazach cyłej škrjenja hač do wuleća čisteho lazulita. Mištrojo su sej produkcske potajnstwo wobchować. Na přikkad słowo za kamjeń (akkadsce *aban*) je so pak

znamjo pak sylabisce jako *a-ba-an* pisało. Zo bychu za druhich wopřječe njezrozumliwe činili, pisachu jo jako *ha-bar-an* a čitachu *aban*, ale njezaswiečenemu wuraz zmysl njedawaše.⁵⁶

Tež zhotowjenje barbow swědčeše wo wjele chemiskich procesach, kotrež so běžne w rjemeslniskich a wumělskich džělarnjach wužiwachu. Zwjetša njejsu so wot našich rozeznawali: běla so z kóstneje mučki dobywaše, čerwjena z mangana, módra a zelena z koporoweho oksida, ultramarin je so z roztołkaneho lazulita připrawił. Bjez wobkedžbowanja ani barbny spektrum a słabe woršty interferencnych barbow njewosta, kotrež so jewjachu, hdźyž bu wolij při dopadže slónčnych pruhach na wodu wulaty.⁵⁷ Ani při barbach njeńdžeše jenož wo wědomosć, ale tež wo jich magiski abo symboliski wuznam (X. kap.).

KOSMETIKA

Tež w kosmetice so we wulkej měrje barby nałožowachu. Mezopotamiska žona z hornich worštow je sej hižo „make up“ činiła, hornje wěčka je sej z próškom z wołojobłyšcaka, spódnje je sej z próškom z malachita zelene barbiła. We woběmaj padomaj džěše wo jara drobny puder, akkadsce *guchlu* mjenowany, z čehož arabske *kochl* nasta, kotryž tež jara dobry spiritus woznamjenješe – z tutoho wuraza je so naš alkohol wutworił.

Tak sej kosmetika ruku z parfimeriju dawa, z nałoženej chemiju dnjoweho žiwjenja nic jenož žonow, ale tež mužow. Hižo wot 2. lěttysaca př. n. l. wědzachu wolijowe ekstrakty z wonjatych drjewow dobywać a cedrowy a kasiowy wolij produkowachu jako lěki.⁵⁸ Wolij njehraješe rólu jenož při čělnym džěle, ale tež při woporach, a tohodla buchu za jeje dobywanje wukrajne rostliny předewšěm ze Syriskeje a Libanona dowożowane.

Kaž Assyričenjo mějachu zběrku škleňčnych receptow, mějachu tež receptnik zhotowjenja parfimow, kotryž dwě žonje zestajištej.⁵⁹ Je to zrozumliwe, wšako žona připrawješe w kuchni jědže a nimo toho tež žaľby tež parfimy. Žona njeměješe w praksy při warjenju problemy z wólbu přihódných tehelow, hornčkow a sudobjow, wědžeše ekstrakty kombinować, wodu abo wolij na trěbnu čoplotu zahrěwać. Při tym příndže zjawne, zo so tute postupowanja wot akkadskich hač do arabskich zhotowjerjow docyla njezměnichu.

LĚKOWANSTWO A LĚKI

Traješe jara doňo a to da wjele přemyslowanje a prócy, doniž so při lěkowanju chorosów ze zaročenjom a wuhnawanjom złych duchow k pytanju přičinow a wotstronjenju scěwkow njedóndže, tuž doniž so wot magije a eksorcizma k wědomostnej medicinje njedósta. Hač do njedawna mjenowaše Hippokratesa „nana lěkowanstwa“, z rodom z kupy Kosa (5. lětstotk př. n. l.). Ale hižo za jeho čas ani w Atenje ani w Romje njewědžachu, zo před dwěmaj tysacomaj lětomaj rozwite lěkowanstwo mjez Eufratom a Tigrisom eksitowaše. Zawinowa to tež nan stawiznopisa Herodot (*Stawizny I*, 197). Z njeprawych informacijow swojich přewodžerjow poda jara skomoleny wobraz wo wobchadženju z chorymi w Babylonskej. Twjerdžeše, zo přinjesu choreho na torhoščo, dokelž lěkarjo njeběchu, a tu dóstawa rady wot pasantow, kotriž něhdy podobnu chorosć mějachu. To wšak móhlo w najlěpsim padže za wjenjanske sydlišča płacić.⁶⁰ Naposlědk naspomnja tež biblia podobne wašnje, hdźyž Chrystus chorych lěkuje. Města mějachu hižo fachowcow, samo specialistow někotrych družinow.

Wo wobsahu Hippokratoweho džěla so džensa wadža, napřečiwo tomo klinopismowe taflíčki jasne rěča, kotre lěkowanske postupowanje lěkar wuzwoli a kotry lěk zapisa. Znajemy mjeno sumeriskeho lěkarja, kotryž w Urje wokoło lěta 2700 př. n. l. praticerowaše: Lulu⁶¹, Ze zběrku wyše ducenta receptow je anonymny Nippurski lěkar z kónca 3. lěttysaca sławu dobył. Dale budžemy widžeć, zo w jeho džěle stopy zaročenja abo magije njejsu.⁶²

Zdžeržeš so pječatny cylinderk wosobinskeho lěkarja Gudeoweho syna Urningirsua z tekstom: „Božo Edinmugi, naměstniko boha Gira, kotryž rodžacym maćerjam pomaha, Urlugaledina, lěkar, je twój služownik.“ Tuž zdobom reklama babjenca pod bójskim škitom. Na pječatnym cylinderku je bóh ze swojimi emblemami zwobraznjeny, kotrež prjedy mylnje za lěkarske nastroje mějachu.

Naspomnímy hišće znajmjeňa pječatny cylinderk z mnohich, kotrež su nam zdžerželi. Slušeše assyriskemu lěkarjej Makkurmardukej. W tekscé „kołka“ pódla obligatneje inwokacije bohow čitamy: „Pječat Makkurmarduka, lěkarja, syna Sinašarida, lěkarja.“ Džše tuž wo džedžične swójbne powołanie.

Assyriski lěkar Nabuleu zrychtowa swoje mјeno přez přiručku z přiznamjenjemi wědomostnego wobdzělanja sławne, tež hdyž ju cylemōžemy z albumami lěkarskich rostlinow. Ma tři stołpiki: w přenim mјeno lěkarskeje rostliny, w druhim chorosć a w třećim wašnje připrawjenja a wužiwania.⁶³

Lěkar so akkadsce *asû*, „znajer wody“ (sumerisce *a zu*), druhdy tež *i az u*, „znajer wolija“. Za woprijęce „lěkowanstwo“ mějachu wuraz *asûtu*, samo jewješe so wuraz za „wyše (wočiwidnje specializowane) lěkowanstwo“ – *azu gallutu*, kotryž so tež za „hłownu lěkarsku komoru“ w Ašsurje wužiwaše. Assyriologojo hač do njedawna přijimachu podaty wułožk z jednomyslnnej samozrozumliwosću a wězo wot njeho so dachu tež awtorojo popularnych džělow, na příklad Kurt Pollak w knize *Medicina dawnych ciwilizacijow* kónc wjesć. Assyriologija jako poměrnje młoda wědomosć so stajnje wuwiwa; štož wčera płačeše, njetrjeba džensa płaćić. A tak so džensa wuraz *asû* nachwilu do słowow z njewěstej etymologiju zarjaduje. Zawiazne žórło – Chikagski słownik assyrišciny – wuraznje praji, zo wuraz „njewoznamjenja nikoho, ,kiž wodu znaje“ („not to be interpreted as ,one, who knows the water“). Přińdże mjenujcy na to, zo znamjo wułožene jako „znać“ so hinak pisa, tuž to běžny wułožk słowa njepřipušča. Filologojo džensa k interpretaci wuraza *asû* jako pisarja w lěkowanju we fachu wukubłanego, stajeja jeho tuž mjez hinaše družiny rjemjesłow.⁶⁴

Takle rozumjeny wuraz tež lěpje wurazam wotwodženym ze samsnego słownego zakłada wotpowěduje. W Hammurapiowych zakonjach so rěci wo *asû alpim* abo *asû imerim* (lěkar skotu abo wosoła, tuž weterinar). Lěkarjo tworjachu někajku cechu (*asûtu*) podobnje kaž rjemjeslnicy; na čole steješe předstajeny (*rab asî*, „načolnik lěkarjow“).⁶⁵

Hromadže ze sobustawami druhich „cechow“ wyśich službow dyrbjachu lěkarjo před měšnikami přisahu zložić. Najsckerje je so tež na swjatočnym akē tež zastupjer palasta wobdzelał, kaž rozprawa swědči, kotruž templowy měšnik jeho metropole Aššurbanipalej pósłał:

„Kralej, mojemu knjezej, twój služownik Ištaršumereš; budź strowjeny, kralo, mój knježe! Njech Nabu a Marduk žohnujetaj krala, mojeho knjeza! Pisarjo, wěšcerjo, zaroćowarjo, lěkarjo, wułožerjo z lěta ptačkow, palastowi hódnosćerjo bywacy w měsće su přez přisahu 16. dnja měsaca Nisana winowaći. Dyrbjja tež jutře přisahać.“⁶⁶

Formulu přisahi mezopotamiskich lěkarjow njeznajemy. Njewěmy, hač lubjachu powołanje po swojej najlepší wědze a swojich kmanosćach wukonjeć. kaž to K. Pollak twjerdzi a kaž to bě w přisaze asklepiowcow.

Mezopotamiscy lěkarjo mějachu swojich bójskich patronow. Smy hižo bohowku Gulu (VIII. kap.) zeznali, „knjeni, kotraž dawa mortwym wožiwić“. Jeje symbol bě podobnje kaž Asklepiowy psyk. Tež jeje mandželski bóh Ninurta so jenož za boha wójny njeměješe, ale tež za wuswobodžerja čłowjestwa wot zaklećow a chorosćow. Dalšej bójskaj patronaj lěkarjow běstaj syn podswětoweje bohowki Ereškigal z chrakteristiskim mjenom Ninazu, po słowie „knjez doktor“, a jeje wnuk Ningizzida, „knjez praweho štoma“. Ningizzidowy symbol bě had wijacy so wokoło kija – do džensnišeho znamjo lěkowanstwa a farmacie.

Wo hadže so wěrješe, kaž to mamy na příklad tež w *Eposu wo Gilgamešu* (XII. kap.) dokladzene, zo sej z ronjenjom kože stajne młodosć wobnowja. W měsće Derje česćowachu hada Sachana jako dwojosplažne bójstwo, jako „knjeza“ abo „knjeni“ žiwjenja.⁶⁷

Hammurapi zrjadowa w zakonjach (IX. kap.) jenož poziciju lěkarja a zwěrjaceho lěkarja. Pozicija *gallabua* wobmjezowa jako markěrowarja njewólnikow, hačrunjež tež dentistiske wukony přinjese.⁶⁸ Njenaspomnjeja so zaroćowarjo, wěścerjo a eksorcisća, kotřiž k templowemu měšnistwu słušachu a so tež z lěkowanjom zaběrachu – wězo z pomocu magije – dokelž we wobłuku laicizacije zjawneho zarjadnistwa a sudnistwa wo měšnikach docyla njerěči.

Hammurapo postaji honorar lěkarjow, kotřiž z čežkej operaciju pacientej žiwjenje abo widžensku mōc wuchowa, złamanu kósć naprawi abo poškodženy myšk do sporjadkowa. Zdobom postaji tež jich měru zamołwitosće, jelizo smjerć zawinowachu abo pacient wo wóčko příndže. Wysokosć honorara a měra zamołwitosće so po klasowej přislušnosći pacienta měješe.

Lěkarja zwjazowachu hišće hinaše wukazanja, předewšem powšitkownje ritualne, džensa bychmy rjekli adminstratiwne, kotrež njewobwliwoachu jenož jich činitosć. Běchu to předpisy wo njepřihódnych dnjach (assyrisce *limnu*, „njezbožowny džeń“). W assyriskej bě to kóždy 7. džeń a jeho množiny, tuž 7., 14., 21., 28. djeń w měsacu, a nimo toho hišće tak mjenowany „djeń hněwa“ – 19. djeń w měsacu, kotryž nastá z přiličenjom 30 dnjow z předchadneho měsaca (abo 49 – sydom króć sydom). W tých dnjach „pastyr wšech ludži“ – kral – njesmě pječwo a mjaso připrawjenej na drjewowym wuhlu jěsc, njesmě sej drastu wuměni a nowy woblec, njesmě wopory přinjesć, njesmě z wozom jěć a rozkazy dawać. Wěścer zsaō njemóže činitosć na zakrytym městnje wukonjeć a lěkar chorym pomhać.⁶⁹

Hinaše naprawy móžemy hižo do prwentiwnych aprofylaktiskich zapřjeć. Epidemije tehdom rědki zjaw njeběchu. Na příklad doklady z Mari (18. lětstotk př. n. l.) přinjesu wozjewjenja „krajnych hygienikarjow“:

„Mojemu knjezej (kralej Zimrilimej) rjekn tuto: Takle rěci Kibri-Dagan (guwerner města Terki), twój stužownik: ,Dagan a Ikrub-II staj strowaj. W měsće Terce a jeho wokolinje je wšitko w porjadku. Druha naležnosć: W Kulchitimje bôh skót a ludži zežerje – kóždy djeń dwě abo tři wosobow mrěja. Bôh spózre swójbu Pachlugajima, twojego stužownika. Wšě džeci su mortwe a njeje nikoho, kiž by domjacnosć wjedl.“

Knježičel sej zdželenki wo strowotnym stawje wobydlerstwa wužadowaše, tež hdýž bě na wójnskich wuprawach:

„Štož nastupa nakaženja, wo kotrychž mój knjez rozprawu požada, tak su w Tuttulu wubuchnyli, ale mortwych je mało. W Dunnumje je w přeběhu dweju dnjow něhdže dwaceći ludži zemrélo. Ludžo su město wopuščili a su na wjes wotešli. Muban a Manuchattan, měsće we wokolinje Dunnama, njeběštej potrjechenej. Nakaženje je jeničke w Dunnumje. Mari a jeho kraj njejsu potrjechenej.“

Bój přečiwo infekciji, kotryž hižo móže jako protoyp modernych profylaktiskich naprawow słužić, so zesylnjowaše, jelizo wo hygienu runje w knježičelskim palasće džěše. Knježičel warnuje swoju mandželsku Šiptum před strachom infekcije:

„Sym zasłyshał, zo je dwórska dama Nanname nakažliwje schorjeła. Najebać toho je často z personalom palasta kontakt měla a we swojich kemenatach rjad wopytowarjow přijimała! Přikazaj tohodla, zo njeby přichodnje nichtó z jeje bónčka pił, zo njeby so nichtó na jeje sydadło sydnył, ani do jeje lóžka lehnył. Njech hižo njepřijima w palasće telko wopytowarjow! Jeje chorosć je nakažliwa!“⁷⁰

Mamy wjacore tajke wuswědčenja wo druhdy džiwacej, ale najebać toho zrozumliwej starościwości wo hygienu w kraju. Za assyriskich lěkarjow płaćachu směrnicy „hłowneje lěkarskeje komory“ při Aššurbanipalowym palasće w Aššurje. Mjez druhim tu čitamy:

„Jelizo nichtó na žołtnicu schori a jeho wobličo, hłowa, cyłe čelo a samo korjeń jazyka běchu hižo potrjechene, lěkar so njesmě tajkeho choreho z ruku dótkenyć, tajki čłowjek so njewustrowi, zemrě.“⁷¹

Wo lěkowanskich metodach *ašipua*, esperta w magiji, so wjele rozprawow we wulkej seriji ze štyrceći taflíčkami zdžeržeše (naspomnimy je hiše). Porno tomu mamy mało dokladow wo přepytowanskimm a lěkowanckim postupowanjom *asua*, lěkarja, kotryž při lěkowanju w zasadže přirodne srědki wužiwaše, zepérace so na tehdyšu wědomostnu wědu. Asú a *ašipu* wšak mějachu jenaki cil: čłowjeka wustrowić.⁷² Zda so, zo z fachom, do kotrehož zaroćowar a eksorcist njezstupichu, bě chirugija w najwobšernišim zmysle слова. Zakonje Hammurapia naspomnjeja powšitkownje „čežke operacije“ z bronzowym skalpelom, škit wóčka, wustrowjenje złamaneje ekstremity abo poškodżeneho myška. Wot krutych paragrafownjemóžemy podrobnosće zajimawe z lěkarskeho stejnicha wočakować. Tohodla namakamy na hlinjanych taflíčkach kedžbyhódne zapisy wo chirurgiji:

„Jelizo na nopje choreho je absces połny kapaliny... wotewrješ jón, wočistiš nop a wotstroniš kapalinu.“⁷³

„.... zo by sej brach wukorjenił, napadnješ jón ze špicku skalpela... jelizo brach hač do mozowca kosće předoby, wotstroniš jón, wučisciš kósć a wozmješ wotemrěty džél won.“⁷⁴

Skóncowaný tekst dalšeje assyriskeje taflíčki⁷⁵ rěčeše wočiwidnje wo wotstronjenju ameboweho absces jatrow (infekciskeho patologiskeho schorjenja jatrow). Je tu nawod za punkciju mjez wosnym a džewyatym rjeblom, zwotkelž so ma jětřenjowa kapalina won brać.

Wjele měnjenjow je so wo trepanacji nopa wuprajilo. Jeje znajomosć so připušča samo hižo w prawěku. Sčehuje so na nju po prawidłowych elipsojtych wotwěrow, kotrež so na nopalach třoch sobustawow assyriskeje wobsadki w palestinském Lachišu, hdžež w 8. lětstotku př. n. l. zahinjechu. Džensa so někotři fachowcy měnja, zo tute nopalne wotewěry njenastachu přez zasahnjenje dawneho chirurga, ale ze sčehom zranjenja.⁷⁶

Wjele njejasnosćow wostawa dotal wokoło operaciskeho rěza wokoło nadwóčnego wobłuka (akkadsce *nakkaptu*). Hammurapi naspomnia jón (§ 215) jako zasahnjenje za škit wóčka, njepodawa wšak bliše symptomy bracha. René Labat, jedyn z wuznamnych fachowcow za mezopotamiske lěkarske teksty, znjemóžna, zo móhlo wo operacijsku šereho mjadra hić, kaž so to často twjerdži. Po nim docyla njejdže wo operacijsku wóčka,⁷⁷ ale wo rozrězanje nadwóčneje začekliny, kotař do džensnišeho w Iraku pod mjenom „Bagdadska kula“ wustupuje. Jelizo so chorosc zanjecha⁷⁸ a jědmo do wóčka lije, chory často wo nje příndže. Z tym pada tež měnjenje, zo dže wo operacijsku strabizma, kaž to Pollak podawa. W najnowšim času přinošuje zhromadna studija assyriologa P. Nastena a profesora L. Missottena z uniweristy w Liège k interpretaciji wuraza *nakkaptu*. Dondžetaj k nahladej, zo tola jenož wo wotstronjenje šereho mjadra (katarakty) dže.⁷⁹

Zdžeržeše so njedospołny fragment assyriskeje taflíčki, hdžež móžemy čitać: „*Jelizo je wóčko choreho ze ,sčinom‘ pokryte, ze skalpelom...*“⁸⁰ Trochu wjace naspomnia druha, tohorunja poškodżena assyriska taflíčka: „*Jelizo woči někoho (su) z čežkim ,sčinom‘ (počehnjene), kotryž so po lěkarskim zasahnjenju njezhubi, ale so stajnje wróća...*“⁸¹

Často so na suchosć prawnych dokumentow huntori. Kelko zajimawych wěcow wšak su wo mezopotamiskej towaršnosći přeradžili! Džak jednem tajkemu „suchemu“ zrěčenju wo adopcijsku dwulětnego hólca zhonymy, zo bě so z wurežanjom džesca narodžil. Zrěčenje so z 23. lětom Hammurapioweho knjejstwa datuje a podawa, zo adoptowane džěco „ze žiwota“ mrějaceje (abo runje zemrěteje) mačerje „wuwzali“.⁸²

Njewěmy, hač buchu chirurgske zasahnjenja do nutřkownych organow činjene. Grawanje před čelam, wuchadźace z nabožnych přestawow, wuzamkny secěrowanja, a z tym tež móžnosć anatomiske znajomosće wo čłowiečim ēèle dobyć. Na příklad w Mezopotamiskej njewědžachu wo słožynje ani wo močowym pucherje. Wo žiłkach, hronowkach, žiłach, nerwach, ēecele a podobne mějachu jenož mlowojoje předstawy. Zajimowachu so hłownje za nutriny přeslēdżene při zwěrjacych woporach: za jatra a žołčnik. Zdžeržachu so tež modele jatrow (VIII. kap.), jeničce za wěšcerske zaměry.⁸³

Znajemy jenož wjacore diagnozy symptomow schorjenja jatrow: „Jelizo so chory najě a bolosće wokoło žołdka začuje, nutřkowne palenie čuje a při bluwanju žołč ze sebje dóstawa...“ To wšak njeje namakanka lěkarja *asua*, ale zaroćowarja *ašipua*, kotryž symptomy jatroweho brach podrobnej wopisa. Postaji tež lěki, přeważne rostlinske (wosebje přecozelene – cypresy), sól a rozdželne korjeniny we winje, kotrež so dyrbjachu choremu při schadženju zernički (tuž wočiwidne načwutrobu) dawać. Slěduje prognозa: „Chory so wustrowi.“⁸⁴

Puće *asua* a *ašipua* za samsnym cilom přeco jenake njeběchu. Prěni so jnež na zwěscene symptomy chorosće zepěra a lěkuje z wupokazanymi srědkami. Druhi so prócuje demonow zwěsći, tuž nadpřirodne mocy, jako zawinowarjow schorjenja a choreho „lěkuje“ ze zažohnowanjom a z eksorcizmom. Hdys a hdys sahnje tež za „přirodnymi“ lěkarstwami, kaž *asû*.

Přečiwick a zhromadnosće mjez woběmaj *Akkadska přiručka lěkarskich diagnozow a prognozow* nazornje podawa. Tak mjenowaše René Labat⁸⁵ zběrku štyrceči taflíčkow, rozdželenych do pjećich serijow, wočisłowanych a z informaciskim titulom. Bě to wopravdžity strowotniski wademekum, kotryž je so wjele nimale njezměnjenych „wudaćow“ wot 8. hač do 5. lětstotka př. n. l. dočakał. Njehodži so wuzamknyc, zo jeho korjenje hač do kassitiskeje doby sahachu, snadž hač k Hammurapiej. Prěnjej dwě taflíčce stej čisće magiskej. Mały příklad dosaha:

„Jelizo eksorcist k domej kroči... a durje domu, hdžež chory leži, zakřipja, chory zemrě... Jelizo eksorcist čorneho psyka abo čorne prosatko zetka, chory zemrě... Jelizo had na lóžko choreho padny, chory so wustrowi. Jelizo so na scěnje napřečiwo wobliču choreho skorpion džerži, chorosć jeho wopušći...“

W 3. hač k 35. taflíčce hižo njeńdže jenož wo magiske skutki, ale tež wo přirodnu diagnozu a prognozu. „Jelizo hłowa, šija a chribjet choremu bolosc zawiňuje, dže wo načehnjeny myšk.“

Najčasčišo so wšak zhonimy, zo ta a ta chorosć je sčěwk dótkenjenja ruki wěsteho bójstwa, ale najebać toho wostawaja kedžbyhódne wopisanja symptomow jednotliwych chorosćow. Tuta „strowotniska přiručka“ je historiski měznik we wuwięlu lěkarskeje wědy runej z tym, zo so hłownych lěkarskich aktow dótkaja – symptomatologije, etiologije, diagnozy a prognozy. Kelko nazhonjenow teža přeradža, kotruž na kóncu podawamy:

„Jelizo je chory z čerwnejew wumpjeru pokryty a čelo so jemu čorni, je wón to po přilěhwje z wěstej žonu podešoł: je to dótkenjenje ,ruki boha Sina‘; wustrowi so.“⁸⁶

Zaroćowar na choreho předewšěm psychologisce skutkowa. Chory w nim měšnika widžeše, kiž dyrbi jemu wot złych demonow wuswobodzić, zawiňowarjow chorosć. Najscherje je so jemu lěpje wjedło, hdźyž je zaslyšał, kaž zažohnowanja wupraj i złych duchow zahnawa. Běchu to jara sugestiwnie słowa, z kotrychž patina lětstotkow dychaše:

„Sym zaroćowar, Eowy wyši měšnik... tak ruče hač zastupju do domu choreho, Šamaš je přede mnū, Sin za mnū, Nergal na mojim prawym boku, Ninurta na mojim lěwym boku. Tak ruče hač so choremu přiblížu, tak ruče hač ruku na hłowu połožu, njech dobry duch, njech přihódny stražnik mi poboku stejetaj!“

Zły Utukku, zły Alu ... chorosće, smjerće ... zły wosud, njech sy štóžkuli, wotsal so wote mnje! Woteńdž z tutoho domu! ja sym Eowy zaroćowar! Ja rozpřestréju nad chorym zaroćenja! ... Wotsal

so wote mnje! Zaroćuju će z njebjom, zaroćuju će ze zemju. Njepřibližej so tutomu člowjekej ... njewrócej so k njemu!

Sym wuhnawačel, kiž je zemju přemóhł! Sym zaroćowar, kiž kroči přez cyłe město! ... Tak ruče hač sym při chorym, kotrehož so Namtar zmócni, na kotrehož Asakku padny, tak ruče hač choremu přibližu, zo bych jeho žíle a myški přepytował, zo bych jeho čélo přeslědžítl ... tak ruče hač choreho rozraduju, tak ruče hač so wobliča choreho dótktu ... tak ruče hač započnu zaroćowanja z Eridu, njech dobrý duch, njech příhodny stražnik, njech so wobaj džeržetaj ...! Eowe znamjenja su w mojimaj rukomaj, drén, Anuowa dostojna brón, je w mojimaj rukomaj. Mam w ruce palmowu hałuzu wulkeje mocy.

... W prawicy džeržu rapaka, posoła bohow ... sokoła, drohotneho ptačka, džeržu w lěwicy, přećiwo twojim złym wotmyślam, přećiwo tebi sym so do čerwjeneho płašča zawalił, kotryž hrózbu wubudžuje. Na wudwjernach sym troska powěsnył a na kolik sym kaprowu hałžku zapowěsnył. Z křudom sym twoje čélo kaž wowči kožuch bił ...⁸⁷*

Jelizo hišće eksorcistowy wobraz z przedstawu jeho hladce wottruhaneju wobliča a hłowy (wotpowědnie tonsura katolskich měšnikow), njepřekwapi, zo wše tute magiske ceremonije móhli strowotnemu stawej choreho wjace hač krute postupowanje lěkarja *asua* tyč. Wšako nućeše tón na příklad choreho, po wšich prawidłach tehdyšeje lěkarskeje wědy, zo by so w parnej kupjeli poćił, dokelž wědžeše, zo tak zymicu zniži.⁸⁸

FARMACIJA

Z lěkowanjom zwisuje tež farmacija, kotrejež dołhu tradiciju sumeriski zapis lěkow z kónca 3. lětysaca potwjerďza. Wotkrychu jón ameriscy archeologojo w Nippurje a je wustajeny w Uniwersitnym muzeju we Philadelphiji. Taflíčka scyla napadna njeje, ani jeje format 9,5 x 16 centimetrow wurjadnu kedžbosć njewubudžuje. Nimo toho bě jeje přednja strona poškodžena. Prěni pospyt ju přełožić zwrěšći nic jenož fragmentranosće dla, ale tež njezrozumliwosće wjele wurazow dla.⁸⁹ Prócwanje wo jeje přełoženje wutwori runjewon detektiwnu dramu sumerologije posledních lět. Dajmy słowo S. N. Kramerej, kotryž je skónčnje wubědžowanje wo potajnstwo tutej taflíčki dobył:

„Hdyž sym so z konserwatorom taflíčkowych zběrkow Uniwersitnego muzeja stał, čahaše mje druhdy k witrinje, hdžež tuta „lěkarska“ taflíčka ležeše, sym sej ju tež na blido přinjesł, zo bych ju přestudował. Hdy a hdys sym w spytowanju był so do přełoženja dać. Na zbožo njeběch nihdy podležał. Přeco sym ju na městno wrócił a na příhodny wokomik čakał.

Jónu sobotu rano nalěto 1953 příndže młody člowjek do mojeje studowarnje, kotryž so jako Martin Levey předstaji, chemikar z Philadelphije. Runje je na doktora přirodowědow promował a so prašeše, hač njewěm wo někajkich sumeriskich taflíčkach, kotrež móhł při swojim džěle ze stawiznow přirodowědow. Mój wokomik bě dόšoł! Zaso sym taflíčku z witriny wzal, ale nětko njejsym ju wróćo połožił, doniž njebě zanjmjeňša pospytnje přełožena. Na teksće smój mój z Levey někotre njedžele džělałoj. Najprjedy sym so na čitanje sumeriskich znamješkow a na analyzu gramatiskeho twara wobmjezował. Martin Levey potom z dokonjanej znajomosću starowěkowych technologiskich a chemiskich postupowanjow zrozumliwe džěle prěnjeho receptoweje knižki člowjestwa.“⁹⁰

Přeważny džél receptoweje knižki – wyše 25 receptow – słusese do botaniskeje sfery. Z rostlinow to bě tymian, čertowe howno, lupina, kassija a ječmjeń, ze štomow krušwina, wjerba, datlowc, figowc, jědla, cedra ... Léki so z ekstraktow abo přez sušenje rozmlětych korjenjow, ɬopjenow, kwětkow, skory a mězy dobywachu. Tak kaž džensa so w próškojtej, krutej abo kapalnej

* *Capparis spinosa* (wšedna kapra), černjojty kerk, rosće w suchich pěščinach južneje Europы a Orienta; jeje pupki su pod mjenom kapry znate.

formje. Ze zwěrinstwa so na příklad mloko, hadžaca koža, želwjowy pancer wužiwaše. Z mineralow so podawa natrijowy chlorid – sól njeznateho charakteru⁹¹ – a kaliumowy nitrat (kalisalpeter), prěni jako antiseptiska maćizna, druhi jako přećiwožidlawowy srědk.

Lěk so dobywaše ze změšenjom jednotliwych přidatkov, kotrež so njaprjedy dyrbjachu k próškej roztołkać a w předpisanym roztworje, potom z wšelakimi přidatymi ingrediencami přefiltrować. Jedyn recept na příklad rěkaše:

„Roztołkaj rěčnu hlinu k próškej, zmjeć ju z wodu a mjedom a polij tute često z mórskim wolijom a hórskim wolijom z cedry!“

Druhi recept zaso předpisowaše suché jabłuko z korjenjom měsačkoweho symjenja (menisperma) k próškej roztołkać, w piwe roztworíć a choremu wupić dać.

W zdžeržanym dželu so wšak dozěrowanie ani podaće dawa, přećiwo kotrej chorosći so přislušny recept indikuje. Pak je to poškodžena strona taflíčki wobsahowała pak je to předmjet wjetšeje taflíčki bylo, do kotrychř serije naša taflíčka słušeše. Móhlo naposledk tež wo zwučowansku taflíčku šulerja Nippurskeje šule hić.

PORODNE BABKI

Mjez wosobami, kotrymž starosćiwość wo strowotu člowjeka připadny, njesměmy na porodnu babku zabywać (Sumeričenjo su ju šá b-zu, „znajaca maćerski klin“ mjenowali, Akkadženjo šabsūtum⁹²).

Znajemy samo prapotronku tutoho powołania: w baji wo Atrachasisu (XII. kap.) měješe „mudra“ bohowka Mami, „porodna baba bohow“, při stworjenju člowjeka pomhać. W sumerisko-akkadskich sylabarach so hišće tež akkadski wuraz *gallabum* („frizer“) namaka. K prěnim wukonam porodneje baby, kotrež so ani při jeje modernej koleginje njezměnichu, słušeše přichodnou njedželniču truhać.

Wězo, wjele jeje wukonow bě ryzy magiskich – k čelu njedželniče příkladžechu „zela rodženja“ abo „kameń rodženja“, do kotrehož bu prózdnica za wobrazk wuhlubjena, symbol płoda w maćernym živoće. Wuprajachu tež zaročenja, wosebje přećiwo zahubnej Lamaštu (VIII. kap.). Zo by so porod pospěšił, mazachu njedželniču z wolijom změšanym z prochom z pućow, „hdžež najwjace ludži chodź“ – Lamaštu w podobje infekcije měješe před durjemi wostać.

Poslednja taflíčka ze znateje *Přiručka diagnozow a prognozow* wěnuje so wěcam wokoło poroda:

„Jelizo je čělo samodruheje žony žolte, džěćo, kotrež nosy, je hólci ... jelizo so jeje čělo běłe błyšći, džěćo, kotrež nosy, je holca – budže bohate; jelizo je čorne, džěćo, kotrež nosy, je holca – budže w pokoju žiwa; jelizo je čerwjene, džěćo, kotrež nosy, je hólci – zemré.“

Hačrunjež so lěkarjo z porodnej pomocu zaběrachu, kaž wo tym Urlugaledinowy pječatny cylinderk z Ura swědči, bě tola wosebje w rukach porodnych babow. Bě to wažene powołanje a we wěstej měrje měješe hamtski charakter. Sudniski protokol ze Samsuilunoweho časa nas ze zwadu wo nanowstwo zeznajomja; podrobnje so wopisuje, kaž mać zemréteho nana da z hamtskim pućom porodnu babu wołać, kotař bě při porodze wnuka asistowała. Jeje swědčenje znjemóžni wujam posmjertnika, zo bychu jeho wudžedžili⁹³.

W dívorskich dekretach assyriskich knježicelow so porodna baba pódla templowych měšnicow kadištum mjenuje, z kotrymiž w samsnym domje bywaše. Wobě služachu maćerjam. Kadištum zwjetša přijimachu jako dójku a jeje poziciju Hammurapiowe zakonje postajichu (IX. kap.).

CHOROWNJE A DOMY CHOROMYSLNYCH

Chorownje hišće njeznajachu, ale dom, hdžež chory ležeše, hižo zwonka woznamjenjachu: zastup namazachu ze sadru a asfaltom, wisachu na nim amulety ze sóškami bohow a demonow, druhdy zakopachu woporowe zwěrjo pod prohom. Při lóžku choreho bě kadžidželnica a smólница, hdys a hdys tež woporowe kózlo.⁹⁴ Mandželski, kiž da so chutnje z chorej mandželskej rozwjesć, měješe jej po Hammurapiowych zakonjach (§ 148) bydło twarić, hdžež by na čas žiwjenja bydlila.

Domy za duchachorych so ani njezarjadowachu. Rozeznawachu mjez nachwilnej chorosću, trajacej demenciju a demoralizaciju. Słabomyslne wosoby so swojeje nješkódnosće samo při někotrych přiležnosćach na dworje wužiwachu, zo bychu rólu knježičelskeho dwójnika hrali: „Hdyž w Akkadé k začmiú měsačka dóndže, zasadžeja město krala słabomyslneho, zo bychu njepřihódne dny bjez wohroženja krala přešli.“⁹⁵ Wosoby, kotrež pod halucinacijemi čerpjachu, runjewon k zaročenju a wěščenju wuwabichu. W znatej příručce na příklad čitamy: „Jelizo je něchtó doľho chory a fantazéruje, zo borana widži, wostanje chory a zemř ... Jelizo je něchtó doľho chory a fantazéruje, zo gacelu widži, tajki chory so wustrowi.“⁹⁶

Konflikt racionalizma z metafyziku so w někotrej sferje myslenja tehdyšeho člowjeka připowědžeše, ale najwótřišo je so runje w lěkowanstwje zjewił. Tam, hdžež wo člowječe žiwjenje a strowotu džěše, připóznawachu drje njeparujomny swět nadprírodných mocow, ale sej hižo zwažichu přečiwo njemu jednać. Tutón bój je hižo sumeriski a zu hromadže z prěnim chemikarjom a lěkarnikom z prócu přewojował. Haj, samo tež zaroćowarjo a eksorcisća sami hdys a hdys takrjec tukachu, zo z demonami a z dótkenjenjemi rukow bohow njewuńdže, ale maja so srědkow přimnyć, kotrež je žiwjenje same přepruwowało.

Wobraz je mjelčacy baseń a baseń je rěčacy wobraz.

Plutarch *Wo sławje Athena*

XII

HYMNY, EPOSY A MYTY

NAJSTARŠE POKŁADY SWĘTOWEJE LITERATURY

PRĚNI POSOŁ RJANEJE LITERATURY

Wuprajenje assyriologow, zo *Epos wo Gilgamešu* je twórba, kotaž w swětowej literaturje wotpowdowanje nima, pžijima tež džensniša kulturna zjawnosć bjez znapřečiwjenjow. Z tym so mezopotamiskej literaturje wurjadne městno přiznawa, ke kotrejž tutón epos słuša a z kotrymž najskerje kulminowaše. Džensa chce nic jenož assyriologija, ale tež powšitkowna literarna wědomosć, znać, z čehož tuta literatura je wurostla.

Fachowcy su hišće před džesać lětami jednomyslnje wotmołwili: lědma zo su ludžo pismo wužiwać započeli, započachu sej tež dochody a wudawki zapisować, a hakle pozdžišo pisachu hymny a basnje.¹ Jednotliwe hłosy literarnych stawiznarjow a assyriologow su so prócowlali tutu mjezeru z předpokládané eksistencu ertneje tradicije pjelnić – z folkloru. Ale archeologiska namakanka z Tell Abu Salabicha² přinjese njewočakowanu wotmołwu: mjez taflíčkami z jara zažneje doby so dokument namaka, kotrejž njeje nwentarowa lisćina ani kwitowanka, kaž to zdobom w Šuruppuku abo Uruku bě, ale literarnu skladbu wobsahuje – hymnus na Keski[•] templ.

Hišće drje wo kreaciju tajkeje basniskeje wysokosće njeńdže, kajkuž w skladbach wjerškoweje doby wobdziamy, ale ma hinaše zajimawe strony: hymnus so mjenujcy dopokazujomje w archaiskej wersiji (jenom z snadnymi přeměnami) přez wosom lětstotkow zdžerža. Sumeričan ze 27. lětstotka – kaž tež Babylonjan z 19. lětstotka př. n. l. – je so ze swojim hymnusom k bohu Enlilej wołał, patronzej Nippura, a ze samsnymi słowami je wón tež k bohowce Nidabje, patronce pisarskeje wědy wołał. Spěwaše wo tym, zo Keski templ „nad wšě wostatne w kraju swój wjeršk zběha... wulki, woprawdžity templ dótkacy so njebjes... sam njebjeski knježiél bóh Enlil jón jako krónu na swojej hłowie nosy“.

Při komplikowanosći a rozsahlosći sumeriskeho panteona je bjez džiwa, zo cyły rjad hymnickich skladbow eksistowaše. Zdžerža so hymnus na templ města Ura a hymnus na nowołětne swjatočnosće w Uruku; sławnia bywaše dwojica hymnusow na Lagaskeho knježiela Gudeu, w kotrejž so bóh Ningirsu wospěwuje. Awtor wuzwoli skutknemu formu – da jeje podobu wěščerskeho sona (VIII. kap.): Gudea wopisuje, kaž je wosnje hobra wysokeho wot zemje hač do njebja widžał, z krónu na hłowie, z božim ptačkom na ruce, z wětříkom při nohach, z lawami naprawo a nalěwo. Hdyž bě slónčko schadžało, příndže žona z pisanskim gratom a příndže muž, kotrejž podrys tempila na taflíčku narysowa. Gudea wohlada tež wšelake twarske připrawy, formy za cyhele, kamjeň – a mulicu. Za wułożowanje sona je so bohowka Nanše sama rozsudžiła: hober woznamjenja hłowneho boga Lagaša Ningirsua, kotrejž ze sonom přikaz dawa templ natwarić, tohodla so tu tež twarski grat namaka,. Tež wostatne postawy předstajeja bohow a mulica scélesnuje Gudeu samoho. (Tež jednanje *Eposa wo Gilgamešu*) so z wěščerskim sonom zawjedže, kotrejž Gilgamešowa mać, „mudra a wšowědzaca“, jako předznamjo wułożuje, zo Gilgameš bórze swérneho towarša Enkidua dóstanje.) Tajka předstawa jasneje pokazuje, kaž bě we wonej epochu literarneho wuwića literarna skladba z nabožinu splećena.

Nabožinsku literaturu w prawym zmysle słowa wšak hymny předstajeja, jara tradicionelne při wólje epitetow a cyłych wobrazow. Njepřekwajpa, zo akkadske hymny maja telko paralelow ze starzej sumeriskej worštu. Za wšo njech rěci pokazka z hymnusa na boga Šamaša, skladba hižo ze swojej dołhosću česchéhodna – wyše 200 wersow³:

„*Ty, kiž zemju woswětleš a njebjesa sudžiš,
kiž čěmnotu rozswětluješ, pastyr tam horjeka a tu deleka,
Šamaš!...*
*Staraš so wo wšěch ludži na swěče,
kotrychž Ea stwori, kral bójskich radžièelow,
njech słuša na přeco k twojej starosćiwości...*

[•] z Keš-ski. Keš je najskerje antikske mjenou za Tell Abu Salabich. (přełož.)

*Bjez wodychnjenja a bjez wotchilenja džeš po njebjeskim wjelbom,
džeń wote dnja překorčujes zemju w jej cytej šěrokosci...
Z pastyrjom swęta sy tu deleka, z pastyrjom swęta sy tam horjeka,
ty, kiž swętnišćo wodžiš a jeho swęca sy, Šamaš, jenički...“*

W dalšim wotběhu skladby so Šamaš jako bóh sprawnoscé česćuje⁴:

*„Štož postajiš, Šamašo, ze swojim sprawnym słowom, je skónčne,
twoje přikzay su wažne, njepowalne a maja krute woblico...
Štož zloži woči na žonu swojego přećela,
za smjerć jeho postajiš, prjedy hač so jeho čas skónči...
sudnikej bjez česće daš jastwo zeznać,
chłostanje jeho trjechi za to, zo za wobtykanske pjenjezy njesprawnje rozsudži...
ale tón, kiž dary wotpokaza a so słabeho w jeho zwadze zastaji,
čin Šamašej bohuspodobny zdokonja a dožwi wjele dnjow...“*

Dosaha sej knihi starozakonskich profetow a psalmistow wotewrěć, zo bychmy pytnyli, kelko podobow tu eksistuje, hačrunjež wo skladby z tamneje doby njeńdže. Na Bliskim wuchodže so bóh hižo tradicionelnje ze swęci přirunowaše a wustupowaše we wohenu a blyskach w róli zakonjedawarja, namakamy wšak tež dalše, wo wjele konkretniše wotpowědowanja bibliskich maćiznow. Najznačišej reprezentujetej dwě seriji: wo stworjenju swęta a čłowjeka a wo lijeńcy.

BAJA WO STWORJENIU

W pokładnišcu narodneje literatury ju Sumeričenjo kaž tež Akkadženjo mějachu. Ze sumeriskeje baje mamy móžnosć jenož njecyłe fragmenty někotrych wšelakich skladbow. Jich wzajomny počah zwěscí S. N. Kramer⁵ a zrekonstruowa tuchwilu najstaršu znatu wersiju wo stworjenju. Wo čo dźeše w zdźeržanym torsu?

Hdyž bě so ličba bohow na zemi tež wo žónske bójstwa rozšeriła, započachu so bohojo starośći, hač budže dosć městna za wšech. W tym měješe Enki jako bóh mudrosće radu dawać. Tutón wšak kruče na mórkim dnje spaše a njesłyšeše swojich bójskich towaršow. Tohodla wusłachu jeho mać Nammu, kotaž bě „zemi a njebju žiwjenje dała⁶ a „wšěm boham žiwjenje dała”. Mać Enkiej namjetowaše, njech stwori kóždemu bohej słužownika, kiž by so jemu podobny był. Enki přemysli – a namjetowaše čłowjeka stworić:

*„Maći moja, stworjenje, kotrehož mjeno sy wuprajila, tu steji,
wuhotuj jeho z napohladow, kajkiž sy boham dała,
wutrobu čín jemu z hliny, kotrejež je w hłubinach dosć,
kmani tworićeljo njech přemjatu hlinu,
potom ty jemu wutworiš stawy,
na dźeło njech kedźbuje Ninmach,
bohowki, patronki zrodzenja, při tebi budu,
hdyž budžeš podobu w hlinje mjasć,
maći moja, wosud jemu přiastaću postaj,
Ninmach jemu podobu nutř stlöči, kajkuž bohojo maja,
hlej, čłowjek je...”⁷*

Sumeriska baja pokročuje z wopisanjom činitosće, kotruž bychmy w duchu klamarskeje tradicije móhli „prěnju produkciju kepsankow mjenować”.

Stworjenje čłowjeka bohojo z hosćinu woswjećichu a su so wopili. Ninmach, njestwori z hlinu, kotruž bě z hłubinow pósłał, njestwori čłowjeka, ale rozdżelne potwory, parody, kotrymž někajki organ abo zmysł pobrachuje a kotrež su duchownje abo čelnje mjenjehódne. Kelko žiwjenskeje mudrosće a zmysła za žiwjensku woprawdžitosć!

Wjèle sumeriskich mytologiskich składbow je zo ze stworjenju swěta a čłowjeka zaběrało a wothłosy namakamy tež w kuzłarskich formulach. Aluziju na baju wo stworjenju namakamy tež na spočatku składby sumeriskeho cyklusa wo Gilgamešu mjenowaneje *Gilgameš, Enkidu a podswět*.⁸ Tohorunja sumeriska etiologiska wersowa składba wo motyce so w zawodnych wersach prašenja stowrjenja swěta dótkeny. Předstaja so w njej, kaž so Enlil rozsudzi čłowjestwu motyku na wužitk dele pósłać hišće přjedy, hač wostatny swět bu stworjeny.

Tež jedyn ze sumeriskich „zwadow“ (*Skót a žito*) so ze słowami započina, kaž An swoje bójske džéći stwori – Annunakow. Zo by za nje cyrobu a drastu měł, stwori w „bójskej stwě stworjenja“ Lachara z funkciju boha skotu a Ašnanu jako bohowku žita. Annunacy so wšak njewědžachu žiwić, doniž čłowjek njebu z „dychom žiwjenja“ wobdarjeny, zo by so wo nich starał. Hižo tehdom je myslíčka zjewiła: dónit čłowjeka je džělo.

Porno starym a wuznamnym sumeriskim składbam skutkuje akkadska baja – mjenowana po spočatnych słowach *Enuma eliš* („Hdyž horjeka“) – ze swojim rozsahom a sydom spěwami runjewon majestotnje. Assyriologojo njejsu přezjedni wo tym, hdy je tuta twórbaastała. Najprawdžepodobnišo je, zo so poněčim a w dołhim wuwiću wukristalizowa. Někotři – na příklad Von Soden – połožichu ju do časa I. Babylonskeje dynastije, někotři samo runje do lět Hammurapiowego knjejstwa; nětko so do kassitiskeje doby kladže.⁹ Kanoniska podoba baje pochadza z Niniwskeje knihownje. Twórba je so zdžeržała hłownje dospołnje nimo V. spěwa, z kotrehož něhdźe třećina zwosta. Jednotliwe spěwy maja 120 hač do 160 wersow, tak zo cyła twórba přibližne 1.100 wersow wobsahuje.

Baja *Enuma eliš* bu oficjalna składba Mezopotamiskeje a w kulće zabra wosebje wurjadne městno,¹⁰ dokelž ju wyši měšnik w cyłkownej formulacji za čas nowolětnych swjatočnosćow přednošowaše (VIII. kap.). Wuchwaluje Marduka jako statneho boha (za assyriske knjejstwo jeho Aššur wotměni). Hewak so jeje tekst po cyłe lětstotki njeměnja. Tutón mysterium wo stworjenju swěta z wěcy bjez mjena, tuž z „ničeho“, w Mezopotamiskej takle klinčeše:

„Hdyž njebjo nad nami hišće mjeno njeměješe,
hdyž ani kruta zemja deleka mjeno njeměješe,
tu Apsu, trajacy wot wěkow a jeju płodžičel,
stworičel, (a) Tiamat, rodžiélka, kotraž wšěch zrodži,
swoje wodžizny změšeštaj.“

Ze zwiska Apsua a Tiamat staj přenjej bohaj wušloj a dóstastaj mjenje Lachum a Lachanu. Sčělesnjowaše wódne zapławjenja. Z jeju džesomaj bu dwojica Anšar a Kišar jako personifikacija njeba a zemje. Z tuteje dwojicy potom bóh Anu wuchadžeše, kotryž „po swojim wobrazu“ Eu mjenowanego Nudimmut spłodži. Z mudrosću a mocu bu Ea móčniši jako jeho předchadnicy: „Mjez bohami runjeća njeměješe.“ Sta so z knjezom wodow a spóznaća.

Młodži bohojo běchu njemdri a ze swojej rozwólnosću mylachu Apsua w sparje. Apsu sej w hněwje wot Tiamat požada, zo by jich zahubiła. Najprjedy bě jej přečiwo zmyslenju zahubić to, štož je sama stworiła, ale po poradžowanju z Mummuom bě přezjedna. Bohow wuchowa Ea ze swojimi kmanosćemi zarjekowarja. Apsua zasparni do spara smjerće, potom sputa Mummu a wurubi jemu błyśc, na Apsuowym čele twarješe bydlenje w nim woswjeći kwas z Damkinu. Z jeju zwiska so bóh Marduk narodži. Měješe štyri woči a štyri wuši, z huby sapaše woheń a přesahowa wšěch bohow po mocy.

Tiamat přihotowaše wjeébu. Stwori jědnaće potworow z čěłom zmija a z jědom město kreje, nad kotrymiž jeje wuzwoleny syn Kingu rozkazowaše, wobdarjeny tež z „tafličkami wosuda“. Ea z Anuom so podarmo prócowaše, jich wot wjeéby wotwobroćić. Ea namołwi swojeho syna Marduka

do boja z Tiamat a jeje potworami. Marduk chcyše jenož pod wuměnjenjom wojować, zo so jemu „taflički wosudow“ přepodawaja. Do rozsudźaceje bitwy so hospina wotměwaše, za čas kotrejž napići bohojo Marduka za knježicela z tym powyšeja, zo jeho wuprajenie budže njezměnliwe.

Marduk wobróni so z prokom, heju a syću a přewodźany wot štyrjoch njebjeskich a dalšich sydom wětřikow pušći so do boja. Zaja wšich potworow a tež Kingua a wza jemu „taflički wosudow“ preč. Tiamat je wón ze syću popadnył a mori ju z kłokom do šije: šip jej hač do nutrinow dójdże. Z połojcy jeje cęla wutwori njebjeski wjelb a z druheje zemju. Na njebju knjejstwo Anuej, Enlilej a Eje dowéri, lěto rozdželi do 12 měsacow, stwori Sina jako boha měsačka a dalše njebjeske cęlesa. Z kreje morjeneho Kingua wutwori Ea po Mardukowych pokiwach člowjeka z mjenom Lullu a na jeho ramjeni „połoži służby za spokojenje bohow“. Bohojo twarjachu Babylon a z džakownosće postajichu Mardukej templ Esagilu a za sebje swyatnicy. Składba so ze zwučenej bajkowej formulu: „Potom su sej wšitcy k hospinje zesydali, jědžachu a pijachu kónči.“

RJEK „PŘEMUDRY“

Mjeno tutoho rjeka w někotrych mezopotamiskich składbach w podobje Atrachasis¹¹ wustupuje (w starobabylonskej wersji Watramchasis). Storčimy na njeho w XI. tafličce *Eposa wo Gilgamešu*, hdjež rjek lijeńcy Utnapištym atribut „mudry“ ma:

„Jenož sym mudremu són dele pósłał,
zo by potajnstwo bohow zhonił.“¹²

Přez atribut „přemudry“ staj so tež mytiskaj rjekaj Adapa a Etata wuzběhowało. Atrachasis jako titulny rjek wustupuje w starobabylonskim eposu mjenowanym po zawodnym wersu *Hdyž bohojo hišće ludžo běchu, džělachu a so drějachu*. W eposu je rěč předewšem wo stworjenju člowjeka, na kotrehož so měješe dračina bohow přenjesć:

„Tu Belet-ili, rodžičelka, njech stwori swojego potomnika!
Džělo bohow njech člowjek wozmje na swojej ramjeni!“¹³

K bohowce so wołachu a za babu bohow, mudrej Mami, so wobhonjachu:

„Ty sy rodžičelka, stworičelka člowjeskeho splaha,
ty stworiš člowjesku bytosć a ta ponjese kwaklu!“

Počasu su so ludžo rozmnožili a činjachu hawt, kotryž bohow myleše. Tohodla su bohojo suchota, bědu, hłód a chorosc na člowjestwo dele pósłali. Na Atrachasisowe zasadženie je so bóh Ea nad ludžimi smilił. ale skoro su so do nowych njepokojow a ropotanja přeciwo boham pućili. Na rozsud boha Enlila su bohojo naposledk lijeńcu na člowjestwo dele pósłali, kotruž jenož – na njepotepjomnej lódžu natwarjenej po Eowych radach – Atrachasis přežiwi.

Tutón epos bu hišće w starobabylonskej dobjе wjacekrót wotpisowany (druha połojca 17. lěstotka př. n. l.). Wotpisy wotkrychu w Sipparje a na jich kolofonje so mjeno „Ku-aia, młodsí pisar“ jewi, tuž jich zestajer. Hačrunjež w tutym padže wo awtora njejdže, wšako jenož pisara před sobu mamy, kiž sebjwědomje anonymitu wotpołoži, tajku zwučenu pola jeho předchadnych a naslědných kolegow. Tež ze srjedźnobabylonskeje (kassitiskeje) doby stej so dwaj fragmentaj tutoho eposa zachowało (w Nippurje a Ugariće) a dalšej dwaj fragmentaj pochadžetej z nowobabylonskeje doby. Wjace nowoassyriskich fragmentow je so w Ašurbanipalowej knihowni w Niniwje namakało.

Epos wo Atrachasisu měješe wokoło 1.250 wersow; z nich mjeztym něhdje třecinu znajemy.¹⁴

LIJEŃCA

Powědanie wo lijeńcy ludźom w pomjatku tčeše, tak zo znajemy někotre literarne wersije ze stareho Bliskeho wuchoda. Tema lijeńcy so tež w *Eposu wo Gilgamešu* wobdžęluje, hdžež w XI. tafličce Utanapištym, „tón, štóž žiwjenje namaka”, jako rjek lijeńcy wustupuje. Prěnjojnje wšak njeje baje wo lijeńcy k tutomu eposej słuchała, zarjadowa so do njego hakle w kassitiskej dobje. Tak so zda, zo tež mjeno editora znajemy, kiž kanonisku wersiju baje wo tutu epizodu rozséri. Je móžno tak na zakładze literarnych katalogow sc̄ehować, w kotrychž so při *Eposu wo Gilgamešu* jako awtor Sinlekeuninni podawa.¹⁵ W Ugaritiskej skladbje wo lijeńcy z 13. lětstotka př. n. l. Atrachasis wospjet wustupuje. Tutu baju naposledk tež znata bibliska wersija wobdžęluje (*Genezis* 6, 9 – 9, 17).

EPOS WO GILGAMEŠU

Literarne skladby maja nimo čisće činoweho, episkeho wobstatka tež hhubši wuznam. Mezopotamiski basnik medituje nad wosudowym dónтом člowjeka, nad jeho smjertnoséu a njedokonjanoscu, nad jeho bolosćemi, přečiwo kotrymž so prócuje ze statoscu a njebojaznoscu wojować. Runje w tajkich rozwaženjach je hlowny wuznam *Eposa wo Gilgamešu*. Filozofiski podtekst rozeznawa jón wot literarneho přerézka a wot skladbow z podobnymi mysličkami: Adapowe prócwanje wo njesmjertnosć, Etanowa žedźba rostlinu z płodźawoscu a tak dale. *Epos wo Gilgamešu* wukristalizowa k tworbje, kotraž tak swojeje historiskeje hódnoty dla, kaž tež mysličkoweje hhubokosće a wumělskeje formy dla k najwjetšim pokładam swětoweje literatura słuša.

Epos wo Gilgamešu přeńdže dołhe wuwiće, na kotrymž so Sumeričenjo, Babylonjenjo a Assyričenjo wobdželichu. Zakład tworješe pjeć sumeriskich samostatnych skladbow znatych z knihownje Enliloweho templa w Nippurje. Najwuznamniša bě episka baseń *Gilgameš a Agga*, kotraž boje mjez Kišom a Urukom wobpríjima. Dalša skladba z mytologiskim charakterom so jako *Gilgameš a Huwawa* (něhdy tež *Gilgameš a kraj Žiweho*) podawa. Rěci so w njej wo wuprawje Gilgameša a jeho towarša Enkidua přečiwo hobrej Huwawje, kotremuž cedrowe lěsy pobiwaja a kotrehož Gilgameš naposledk zabije. Tuta sumeriska skladba je so w przedźelanej formje do III.–V. tafličce assyriskeje wersije epoza dostała. Do tutoho cyklusa słušeše hišće sumeriska baseń *Gilgameš a dub hulup*¹⁶ (abo *Gilgameš, Enkidu a podswět*). Jeje přeni dźél – kopist Nabuzukupken njeje ju do XII. spěwa epoza přewzał – wopisuje, kak sej bohowka Inanna dub hulup zasadži, zo by sej pozdžišo z jeho drjewa hido a trón dźelać dać. Ale w jeho korjenjach je so had zasydlił, we wjeršku ptačk Anzu a do jeho zdónka bě zla sonina Lilit začahnjena. Hdyž jej Gilgameš pomhaše štom porubać, da jemu Inanna za mytowanje jeho korjeń, zo by sej dał buben a kiješki zhotowić (po druhim wułožku wobruć a kiješk). Tutej wobaj předmjetaj stej jemu do podswěta spadnyłoj. Tu so hižo XII. taflička epoza započina. Enkidu přilubi, zo Gilgamešej buben z kiješkami z podswěta přinjese. Sumeriska skladba *Stworjenje swěta a lijeńca* je předłoha XI. taflički *Eposa wo Gilgamešu*. Sumeriski rjek lijeńcy Ziusudra¹⁷ bu w episu Babylonski Utanapištym.

Z tuthy samostatnych basnjow je hakle Babylonska wersija jednotny cyklus stworiła. Někotre sumeriske skladby njejsu so wšak do kanonizowaneje wersije ze 7. lětstotka, kaž ju na dwanaće tafličkach wotkrytych w Niniwje znajemy, dóstali. Arunje pisarjo Niniwskeje knihownje maja zasłużbu, zo nam twórba jako cyłk zachowachu, nimo toho su swójske wunamakanje přidali, wotbłyšcowace wobswět a swět myslow. Štó bě woprawdžity tworićel (abo tworićeljo) tuteje wulkotneje twórby, za nas potajnstwo wostawa. W kolofonje XI. taflički čitamy mjeno Sinlekeuniinni, kotremuž Babylonske literarne katalogi drje awtorstwo připisuja, ale bjez dwěla dźeše jenož wo kopista, w najlepšim padže wo redaktora.¹⁸ Jako redaktor XII. taflički so Nabuzukupken podawa, zdželany nowoassyriski astronom a měšnik na dworje Sargona a Sanheriba (7. lětstotka př. n. l.), kiž je eposej XII. tafličku po sumeriskej skladbje *Gilgameš a dub hulup*¹⁹ přidał.

Hižo w orientalnym starowěku přerosče *Epos wo Gilgamešu* ramik narodneje literatury. W Hattuši je so taflíčka ze skróšenym přełožkom prěnich pjeć spěwów kanonizowaneje assyriskeje wersije do hetitištiny namakała. We fragmenće so tam tež předloha namaka – akkadske wopisanje V.–VI. taflíčki. Epos přełožichu tež do hurritištiny a wułamki su so zaso tež w Hattuši zjewili, štož za slědžerjow wulke překwapjenje bě. Mały akkadski zlemk VII. taflíčki wotkrychu tež na palestinskej krajinje w Megiddé.²⁰

Slědžerjo pytachu dopokazy tež wo tym, zo je tradicija wo Gilgamešu do antikskeje kultury přešla. Pječa so tym mjena někotrych postawow swědča. Na příklad mjeno hetitiskeho rjeka za Gilgameša – Uluš – zwjazuju z wurazom za Odysseusa – Ulyxes.²¹ Nymfu Kalypso (grjeksce „zawodźeta“) zwjazuju z analogiskej postawu w *Eposu wo Gilgamešu* – z korčmarku Siduri („zašlewjerjena“). Podobnosće nastupaja tež wobsah: wobě žonje zadžeržujetej wobeju rjekow na puću k cilej, kotryž hakle po wjele peripetijach docpějetaj. Tute analogije wšak ani zdaloka njewoznamjenjeja, zo wo direktne požčonki džěše. Jednozmyslny dopokaz nam pobrachuje. Přezjednoty so dachu tež ze zakonitosćemiasta episkeho žanra wuswětlić. Njedžiwajo na staršeho tworjenja su wospijetowano podobne předstawy nastali, wšemu kulturnemu člowjestwu zhromadne.

Starowěkowski swět znaješe tež samo mjeno hłownego rjeka, wězo, w pogrjekšcenej formje Gilgamos, a to w činje, kotryž je so w Babylonskej wothrawa, tak zo so njemělo jenož wo připadnu přezjednotu hić. Zachowa jo Claudius Aelianus w zabawnej twórbje wo žiwjenju zwěrjatow (*De natura animalium*). Babylonskemu knježičelej Senechorej wěścachu, zo jemu swójska džowka trón wurubi. Da ju tohodla do wěže zawrěć, a hdý džěco porodzi, stražnik čisny je na knježičelski příkaz dele. Džěco wšak bu wot worjoła popadnjene a do zahrody zanjesene. Přiwza jeho zahrodnik a da jemu mjeno gilgamos. Wěścenka so dopjelni a namakanc so z Babylonskim kralom stanje.²² Podawk tuž napadnje na džiwołtowne wuchowanje Sargona (nimo wašnja wuchowanja) a kryje so tež z wersiju wo bibliskim Mójzesu. Njewěmy, hač Aelianus někajku z wersijow znaješe, hačrunjež jeho wučer Pausanias wulki zajim za mytologiske temy pokazowaše.²³ Tohorunja so w scholijach hebrejskeho awtora Theodora Bar Koni Gilgameš jako Abrahamowy runolětnik naspomina.²⁴

Za hłownego rjeka eposa wšak su hišće hać do njedawna legendarneho knježicela měli. Ale džensa płaći jako historiska postawa z wobrota 28. a 27. lětstotka – tutu chronologiju postajichu assyriologojo z wukopanjow nasypow Gilgamešoweho Uruka.²⁵ W eposu wšak knježicel – wotpowědujo zakonitosćam žanra – jako bytosć z dweju třećinow bójiska a z jedneje třećiny člowjeska: bě smjertny, podleža člowjeskim čućam – žedźbje za přečelstwom a bojosći před smjerću.

W eposu so wosebje dwaj kruhaj mysličkow rozwijaja: motyw člowjeskeho přečelstwa, bjez kotrehož njeje móžno w dyrdomejach a boju z wuspěchom wobstać, a motyw bojosće před dónitom wšich ludži – před smjerću. Na spočatku skladby so Gilgameš jako twjerdy knježicel předstaja: „.... njepušća Gilgameš k nanej syna, wodnjo a w nocy nući džěći džělać... njepušća Gilgameš k lubowanemu holca!“ Na próstwu wobydlerjow su bohojo zasahnyli. Bohowka Aruru stwori mōcneho stepoweho džiwjenka Enkidua, kotryž so z gazelemi wot stepoweje trawy žiwi a hrózbu w pastyrjach wuwołuje. K Enkiduej pósćelu kupnu holčku, zo by jeho zasjeđla, a tak wot džiwoſće wuswobodžila, dokelž zwěrjata jeho hižo mjez sobu přijmu. Holčka wopravdže w nim „rozum a posudženjakamnosć“ zbudži. Enkidu so ke Gilgamešej nastaji – chce z nim mocy měrić.

Gilgameš zhoni wo Enkidu wosnje. Mać Ninsun jemu són jako předznamjo wułożuje, zo mōcneho a swérneho přečela namaka. Hdý so wobaj rjekaj skónčnje zetkataj, najprjedy ze sobu wojujetaj:

„Přimnyštaj so za pas kaž wjerharjej,
w kolenach padnyštaj.
Wrota wurazyštaj, skoble wuwalisti
a scěny so třasechu.“

Bój je njerozsudne skónčil, a tak so rjekaj spřečelitaj. Ale přečelstwo so hnydom pruwje podcisnylo, hdyž Gilgameš wuprawu přeciwo Humbabje (babylonsce Huwawje) planuje, stražnikej cedroweho lěsa. Enkidu waha, Gilgameš dyrbi jeho přerěčeć:

*„Ty so chceš snadź smjerće bojeć?
Što so sta z mocu a twojim rjekowstwom?
Před tobu chcu tuž kročić...
Jelizo ale padnu, na přeco sej mjeno zachowam.“*

A tak so z Enkidiuom na puć poda, byrnjež jeho rada starých warnowała, kaž tež poradna zhromadźizna města Uruka. Ze zbožom zabijetaj Humbabu a rjekaj zmócnitaj so cedroweho lěsa.

Wérne přečelstwo w VI. taflícce eposa znova wobsteji, hdyž wobaj rjekaj přeciwo njebjeskemu bykej wojujetaj. Na Uruk je jeho Ištar pušćiła, hdyž bě ju Gilgameš hordže wotpokazał. Ze zhromadnymi mocami so jimaj poradži njebjeskeho byka zahubić a wuspěch wosławja z wulkotnej hoścīnu w Uruku.

Druhi idejowy kruh eposa so z VII. taflíčku započina. We wosudze rjekow dóndže k wobrotej, kotryž pozdžišo Grjekojo tak trjechnje φθόνος θεού – „zawisć bohow“. Bóh Anu Enkiduej són dele pósła, w kotrymž jemu blisku smjerć wěšći. Tute předznamjo Enkidua jara wustróži. Dowěrja so Gilgamešej – a a tute městno słusa k najbóle sugestiwnym w cyjej skladbje:

*„Ropotachu njebjesa, wotzynk zemja wróčeše,
a stał sym wosrjedź toho,
w tym so čłowjek wotkry, ćmowe wobličo měješe,
kaž ptak Anz mješe wobličo,
město rukow měješe lawjace pacy a město nochćow pazory worjoła.
Přimny mje za włosy a skupaše mje zhruba,
potom wuslēka mi drastu
a naheho ponuri do wohniweje rěki.
(8 rjadkow pobrachuje)
Potom přeměni mje do hołba;
tak zo mi ruki zarosćechu kaž ptakej pierjo.
Přimny a wlečeše mje do domu čémnoty, bydlenja Irkaly,
z kotrehož tón, kiž do njeho zastupi, nihdy njewuńdže.
Wjedżeše mje po puću, z kotrehož nawrót njeje,
do domu čémnoty, hdžež či, kotriž w nim sydla, su bjez swětla,
hdžež proch je jím cyroba a hlina jědž.“*

Són so dopjelni, Enkidu zemrě a Gilgameš žałości, skubnje sej włosy a torha drastu dele. Da Emkiduej kralowski pohreb wuhotować a přikaza jeho sochu wutworić. W nutrinach wšak je něsto złamało. Wotpokazuje dalše dyrdomdeje a tež sławu a dračuje jeho předstawa, zo jeho jenaki wosud kaž Enkidua potrjechi.

Gilgameš podawa so na puć za potajnstwom wěčnego žiwjenja, zo by čłowjeskemu dóńtej wućeknył, smjerći. Pyta rjeka lijeńcy Utanapištima,²⁶ kotremuž bohojo jako jeničkemu z ludži njesmjertnosć darowachu. Dósta so hač k mórskemu brjohej, hdžež korčmarce Siduri wo swojich rjekowskich skutkach rozprawja, wo zhubjenju přečela a bojosći před smjerću. Dóstawa wot njeje runjewon hedonistisku radu:

*„Hdže běžiš, Gilgamešo?
Žiwjenje, kotrež pytaš, njenamakaš!
Hdyž wulcy bohojo čłowjestwo stworichu,
postajichu čłowjestwu dóńt smjerće,*

*žiwjenje wšak su sej do swojich rukow wzali
 Gilgamešo!. Napjelń sej žoldk,
 wodnjo a w nocy so raduj!
 Kóždy džeń woswjeć swjedżeń a bliduj,
 rejuj a wjesel so wodnjo a w nocy!
 Měj stajnje čistu drastu na sebi,
 hłowu měj wumytu, we wodźe so kupaj!
 Staraj so wo dżęco, kotrež na rukach dzeržiš,
 njech so či zawjesel mandželska na klinje.
 Tak jedna člowjestwo!“*

Gilgameš začisne tajku radu a prosy Siduri, zo by puć k Utanapištimej přeradžila. Korčmarka jeho tuž k přewozníkej Uršanabie póscele. Tež tomu Gilgameš svoju bolosc̄ skorži. Skónčne jeho Uršanabi k Utanapištimej dowjeze. Gilgameš jemu zaměr swojeho pućowanja wuswětli:

*„Přečel mój lubowany je so do hliny změnił,
 Enkidu, lubowany, do procha je so přeměnił!
 Mam so tež kaž wón na łóżo połožić
 a potom wěki na wěki hižo njestanyć?“*

Utanapištim wuswětla Gilgamešej podarmotnosć jeho prócowanja, dokelž smjerć je dóńt člowjeka:

*„Surowej smjerći so njewuhibnješ!
 Twarjemy da dom na wěki? Pječatujemy na wěki?
 Dżela so da bratřa do podżela na wěki?
 Traje da hněw w kraju na wěki?
 Stupa da rěka a přinjese zapławjenje na wěki?
 Kuklenku swoju bohowy konik wopušća,
 zo by so znowa do słóncka pohladać móhł.
 Ničo njeje njezměnite na wěčne časy.
 Spjacy a mortwy – kak podobny je jedyn druhemu?
 Njetworitaj jenaki wobraz smjerće?
 Młody abo stary – štoda to płaci? Hdyž Enlil přikaza,
 zeńdu so Annunacy, wulcy bohojo,
 z Mametu, tworićelku wosuda, kotrež jemu dóńt postaji.
 W jeje rukach je žiwjenje kaž tež smjerć.
 Džeń smjerće wšak nikomu znaty njeje!“*

Gilgameš wšak pohnuwa Utanapištima, zo by jemu potajnstwo njesmjertnosćé přeradžíł. Utanapištim jemu na to wo podawku lijeńcy powědaše, kotryž XI. taflíčku eposa wupjelnja, Gilgameš měra njeda, doniž jeho Utanapištim njepruwuje: jelizo šesć dnjow a sydom nocow bjez spara wudžerži, docpě wěčne žiwjenje. Ale wusny, lědma zo so sydny, a z tym přehra njesmjertnosć.

Utanapištimowa žona so wšak nad nim smili a na jeje zasadženie da Utanapištim jemu poslednju radu, kak móhł njemsjertnosć docpěć: dyrbi rostlinu wěčneje młodosće z mórskeho dna wottorhnyć. Giglameš sej na nohi ćežke kamjenje přiwjaza, spušći so na dno a donjese rostlinu na brjóh. Na wróćopuću so chce w žórle wumyć a w tym wokomiku pokradnje jemu had rostlinu, sleče so kožu – a wot toho časa ma město člowjeka had njesmertnosć. Gilgameš hórko płaka, ale ma so z wosodom zjednać. Wróci so do Uruka a skladba so tak kónči, kaž je so započala – z odu na Urukske nasypy.

Do kanonizowaneho wudaća hišće XII. tafličku z přeložkom druheho džela staršeje sumeriskeje skladby *Gilgameš a dub hulub* přidachu, hdžež Enkidu do podswěta dele stupa a na přeco w mócnarstwje mortwych wostać ma.

Epos wo Gilgamešu z runjewon titasnkim kompleksom a Faustowskej ideju předstaja we świetowej literaturje swójski přinošk – Gilgamešowski.²⁷ W tym je ničemu druhemu podobny. Swoje specifiske kuzło njeje so ani po lětysacach zhubiła.²⁸ Zaja tež wulkeho mištra zynkov Bohuslav Martinů, kotrehož za wutworjenje přemóžaceje skladby²⁹ inspirowaše.

ADAPA

Žedźba wěcne žiwjenje docpěć so tež w dalšim akkadskim mytosu ze 14. lětstotka př. n. l. jewi. Wotkry so w Amarnaskim archiwje (III. kap.) a zdžerži so tež w nowobabylonskej wersiji. Z jeho rjekom je Eowy syn Adapa. Personifikowany južny wětr je jemu na rybołojenju čolm přewrócił a hrozył, zo so zatepi. Adapa je so na nim tak wjećił, zo jemu křídla wotłama a znjemóžni na twjerdź wěc. Bóh Anu chcyše Adapu pochłostać, ale Ea so prócowaše chłostanje wot syna wotwobroći a poradzi jemu, zo by so w žarowanskej drasće do njebja z próstwu wo wodaće podał. Njesmě so wšak jědżow a napojow dōtknyć porjedžanych w njebju. Adapa bu na zakładze zasadženja njebjeskich stražnikow wot winy wuswobodženy a na hosćinu přeprošeny, za čas kotrejež jemu Anu chlěb a napoj wěcneho žiwjenja předpołoži. Adapa, wopominajo nanowu radu, je wobaj wotpokazał, njedocpě njesmjertnosć a wróci so na zemju.³⁰

ETANA

Dawno do grjekskeju bajkojeju lětarjow Ikarusa a Daidalosa je w starobabylonskej dobje baja wo Etanje, dwanatym Kiskim kralu „po lijeńcy“, mjenowanym „pastyrjom, kiž do njebja postupi“ nastala. Phoni jeho k tomu člowjeska a muska žedźba za potomnikom, kotrehož jemu žona jenož po jědzenju zela z płodniwej mocu móžeše porodzić. Baja je so w starobabylonskej, srjedžoassyriskej a nowoassyriskej wersiji zdžeržała.³¹ Wopisuje w njej Etanowy lět na křídłach worjoła k słónčku, hdžež mješe po Šamašowej radze zelo nabyć. Worjoła wuswobodži z hľubokeje jamy, do kotrejež jeho had nutř čisny, dokelž přečelstwo złama a hadzace młodžata zežra. Etana zhoji worjoła a tón jeho za wotrumanje na křídłach k słónčku donjese. Tutón wotrězk baje so runjewon do realistiskeje reportaže z lěta měnja.³²

„Hdyž jeho do wysokosće dweju milow horje donjese,
worjoł k njemu, k Etanje rjekny:
,Hlej, přečelo mój, kaž zemja wupada,
pohladaj na morjo podļu scěnow Ekuru!‘
,Zemja bu woprawdże jenož kopc,
morjo bu jenož rěčny prud.‘
Hdyž jeho do wysokosće dwaj króć dwě mile horje donjese,
worjoł k njemu, k Etanje rjekny:
,Hlej, přečelo mój, kaž zemja wupada!‘
,Zemja bu...‘
Hdyž jeho do wysokosće tři króć dwě mile horje donjese,
worjoł k njemu, k Etanje rjekny:
,Hlej, přečelo mój, kaž zemja wupada!‘
,Zemja bu jedna zahroda,
kotruž morjo kaž pasmo wobjima.“

Etanu na kóncu wjerēnje a hrózba zajmjetej a nochce hižo w lěće pokročować. Zhonimy hišće, zo Etana tež z worjolom woprawdže spadnychu, ale další Etanowy wosud hižo njeznajemy, dokelž kónc skladby njeje so zdžeržał. Překwapja wopisanje měnjace so perspektivi zemje – čim wjace, dokelž mezopotamiski člowjek we swojej domiznje njeměješe móžnosć w wjetšeje wysokosće na zemju zhładować.³³ Swědči to wo wobdžiwanja hódnej mocy jeho předstajiwoścę. Na awtora so da z tendency skladby scéhować. Na njej so da – podobnje kaž na epsosu wo Adapje – wliw Babylonskeje měšniškeje ideologije wobkédźować: zwuraznuje so tu njekmanoś člowjeka z přirodnymi mocami wojować. Dobyče je jeničce priwileg bohow a jich měšnickich zastupjerjow.

PTAK ANZU

Podobna tendenca w akkadskim mytosu wo ptaku Anzu zaklinči,³⁴ kotryž Enlilej emblem hejo mocy pokradny – „taflički postajenia wosudow“ – a do hór wotleća. Na Eowu radu bu Ningirsu hromadže ze sydom wětřikami za nim wusłany, kotryž na njego klok wutřeli. Tón wšak nimo džěše, dokelž Anzua magiske taflički škitaja. Z dalšíj sankciju ma woněmjenje Anzua być, zo njeby móhł kłoki wutřelane přećiwo njemu zakliwać. Kónc baje njeznajemy, ale ze zdžeržanych dželow so da scéhować, zo je zaso mów bohow přećiwo wšěm, kotřiž so jim chcyhu sprěciwić.

Baja wo ptaku Anzu přeńdże we swojim časowym wuwiću (jeje wersije su so wot starobabylonskeje doby z Mezopotamiskeje, z elamskeje Suzy, ale tež z nowoassyriskeje doby ze 7. lětstotka př. n. l.) z rozdželnymi změnami zdžerželi. Na příklad wustupuje pozdžišo město boha Ningirsua bóh Ninurta w róli Anzuowheho přećiwnika. Prolog skladby podótknje, zo je z dželom rozsahleho cyklus wo rjekowstwje boha Ningirsua, ewentuelnje Ninurtu.³⁵

INANNINY CYKLUS

Bohowka lubosće bě – a nic jenož w Starym orienće – hlowna postawa wjele skladbow. W Mezopotamiskej baje wo Inannje (Ištarje) cyły cyklus předstajeja.³⁶ Jedyn z najstarších spěwow wo Inannje – Powyšenie *Inanny* – je samo žona zestajila: Encheduanna, džowka Sargona z Akkada. W mezopotamiskej literaturje je to docyła wuwzačny pad, hdyž awtora skladby znajemy, w tutym padže awtorki. W tutej sumeriskej skladbje hołduje akkadska princesna a měšnica swojej bójskej patronce. Wopisuje, kaž so Inanna, přenjotnje jenož służownica bohow, přez zmandželenje z Anuom na wjeršk panteona sam pozběhny.³⁷

Do cyklusa wo Inannje słucha tež sumeriska anonymna baja *Zestup Inanny do podswěta*, jedna z najsławnišich skladbow mezopotamiskeje literatury docyła.³⁸ W baji so njewuswětla, čehodla so Ištar na tutón puć poda. Składba so ze scenu započina, hdyž bohowka – z emblemami bójskej mocy, swjatočnje wuhotowana, wozdebjene z juwelemi a z namolowanymi wočemi – swojego poradżowarja Ninšubura prosy, zo by so pola najwyższych bohow za nju zasadžował, hdy njeby so z podswěta za tři dny wróciła (tři dny mjenujcy prawo hospodliwoścę). Stražnikej podswěta Neti Ištar rjeknje, zo so chce na pohrjbnych wobrjadach swaka Gugalamu, muža swojeje sotry Ereškigal, knježičelki podswěta, wobdželić. Jedne po druhich ssoo jej wrota podswěta wotewěraja, hdyž hańbne wuměnjenja spjelni, kotrež jej Ereškigal da. Slěduje dramatiski Ištariny zastup do podswěta: Poněčim překročuje sydom wrotow, w kóždych jej něšto zbejeru, štož bě znamjo bójskeje a člowjeskeje dostojońsće:

„*Lědma zo bě zastupiła, korunu šugurru z hłowy jej wzachu,
,Što to ma, prošu, rěkać?
,Budź čicho, Inanna! Njezměnliwe su zakonje podswěta,
wobrjady podswěta, Inanna, njezacpěwaj!*“

Při dalšími wrotami jej wzachu šnóru za měrjenje a lazuritowu žerdź, při třečích lazuritowy našijnik, při štvortich dwaj drohokamjenej, při pjaticich pjeršeń ze złota, při šestych debjenki z hrudze. Při sedmych wrotach z čela šat slečechu a hłuboko sklonjenu ju před Ereškigal předwjedžechu. Sydom sudnikow Anunnakow ju posudži. Na to Ereškigal

*„na nju swój pohlad złozi, tón ,morjacy pohlad‘,
wupraji słowo, swoje hněwniwe słowo,
wuda přećiwo njej wuprajenje, wuprajenje wo winje,
wboha žona je so do mrowje přeměniła
a mortwe čelo su na hózdź pójsnyli“.*

Hdyž njebě so Inanna po třoch dnjach wróciła, Ninšubur jeje dla kaž dla zničeneho města zapłaka, w schadzowanskej swyatnicy je za nju bubon bił...“ a za sobu Enlila, Nannu a Enkia wo pomoc prosył. Enkidu jemu radži, zo by Kurgarrua a Kalaturrua ze „zelom žiwjenja“ a „wodu žiwjenja“ do podswěta pósłał. Nowy fragment wopisuje wobradne přječe, při kotrymž hosćicel dyrbi přeće hosćow spjelnić:

*„Předpołożichu jim jako dar rěku połnu wody,
woni su ju wopokazali,
předpołożichu jim jako dar polo połne zorna,
woni su je wotpokazali;
,Dajęc nam tón tyłow tam, kotryž na hozdžu wisa.““*

A tak Ereškigal čelo wuda. Wožiwja jeho tak, zo „, jeho šesć króć ze zelom žiwjenja, šesć króć z wodu žiwjenja pokrjepichu“. Inanna wšak njesmě podswět wopušćić, doniż za sebje narunanje njewobstara. Rozrisanje powědančka zaso džak nowemu fragmentej znajemy.³⁹ Inanna rozsudži, zo by bóh wegetacie Dumuzi město njeje w podwěće zwosta. Po poł lěta jeho přeco jeho sotra Geštinanna wotměni, zo by so kołoběh žiwjenja na zemju wobchował.

BAJA WO ERRJE

Tež tuta akkadska skladba ma podswětny charakter. Twori ju wokoło 600 wersow w pjeć spěwach. Jejeastače so do 11. lětstotka př. n. l.⁴⁰ kładże. Wopisuje zahubne wuhotowanje Erry, kotrehož sydombójski Sebettu rozcerći. Posoł Išum so prócuje jeho zadžeržeć, zo njeby člowjestwo zahubił. Marduk je mjenujcy Errje móć za tón čas wotedał, mjeztym zo so jemu knježičelske insignije wučisća, žadaše sej pak słab, zo to Erra njeznjewužije. Erra słowo złama, wuwoła w Babylonskej mór, šmjatańcu a samo wobydlersku wójnu, z čimž so situacija přiwótři. Na zbožo přińdže w najhóršim k rozumej, wuzna swoju winu a změrní wše mocy zla, kotrež je wuwołał.

HRÓNČKOMUDROSTNE SKŁADBY

Tworja wulki džél mezopotamskeje literatury. Su z filozofiskimi rozwaženjemi překisane a wězo. su tehdyšim nabožinskim předstawam zawjazane. Z mnoholičnych žanrow tři wubrane příklady k nam rěča. Jara wurazna – po wobsahu a formu – je akkadska skladba z kónca 2. lěttysaca př. n. l.⁴¹ Zbasnicu ju w Babylonje we formje akrostichona: kóžda z jědnaće strofow so złóžku započinu, kotrež dohromady sadu „Ja, Saggil-Kenam-Ubbib, měšnik zarjekowanja, podany boham a krajej“. W tutej pessimistisce hłosowanej skladbje so sprawny člowjek z přečelom rozmołówja, kotremuž so na njezazłużeny dónt w žiwjenju, na čerpjenja a bědu hórši. Přečel znapřečiwja, zo

wuspěch jenož tón docpě, štóž so k bohu wobroča, a nadbytk sej jenož tón nahromadži, štóž je pokorný próstwar bohowki. Jara jasnje tu wliw babylonskeje hierarchie wupruža. Na kóncu so do huby přečela, chablaceho w dwělowanjach, próstrowa modlitwa k boham wo nowu pomoc a nowu smilnosć kladže. Skladba so jako *Babylonska teodicea*⁴² woznamjenja – skladba wo počahu dobra a zla a wo přičinach, čehodla zlo docyla na swěče je.

Druha skladba so džensa *Babylonski Hiob* mjenuje, po podobnosti z biblickim powědančkom.⁴³ Dze wo akkadsku skladbu z kónca 2. lětysaca př. n. l. Z jeje přenjotnych něhdže 500 wersow je so chětro wulki džel w štyrjoch spěvach zdžeržał. W babylonskim literarnym katalogu so jako *Ludlu bel nemeqi* (*Chcu knjeza mudrosće wuchwalić*).

Z monologa zhonimy, kak Šubšimešrešakkan knježicelsku dowěru, nahladnosć pola runolětnikow, poziciju a mětki zhubi a skorži na bolosće a chorosće, kotrež jeho trzechichu. Woprašuje so swědomja, dopomina so na swoje přehršenja, ale stajne je přeswědčeny, zo jeho wosud je njezazlženy twjerdy. Tute myslički jeho do tajkeje błudnosće čerja, zo swójba jeho poslednju hodžinu wočakuje. Skónčne do spara padnje, w kotrymž jemu Mardukowy posoł wosnje wodače přinjese a slubjenje, zo so zbožo k njemu wróci.

Tuta babylonska skladba ma wo wjèle staršu předłohu ze sumeriskeho Nippura z přenjeje štwarz 2. lětysaca př. n. l. Bě krótša, měješe něhdže 150 wersow. Wo jeje wudače je sej S. N. Kramer zaslužby dobył, kiž je ju ze šesc wułamkow zestajił (ze štyrjoch z Philadelphie a dweju z Istanbula). Smy sej z njej mały příklad při rozwaženjach wo nabožinskej skepsy přibližili (VIII. kap.). Z wosudem trjecheny skorži, zo so z nim njesprawnje wobchadža. Skladba so wšak z tróstem o optimistiskim rozrisanjom kónči.⁴⁴

Přez podobne rozwaženja so tež dalša skladba wuznamjenja – *Dialog knjeza z njewólnikom*, kotrejež příklad smy hižo tež podali (VIII. kap.). Na tutym městnje podšmörnjemy jeje wótry sarkazm, napadne towaršnostne njepomery a zdobom pytajo wotmołwu na prašenje wo zmysle čłowjeskeho žiwjenja. Ze swojim tonom dopomina tuta skladba fachowcam na biblicku knihu Kohelet (*Ecclesiastes*).⁴⁵ Ma 11 njejenak dołhich strofow, kóžda strofa ma 6–12 wersow. Je so w třoch nowoassyriskich a jednej nowobabylonskej kopiji zdžeržala, jeje dotal njeznaty original bě wěscé wo wjèle starši.

W kóždej strofie knjez zdžela swoje rozsudženje, njewólnik jeho z cunjej ironiju schwali, na to knjez wot swoheho wotpohlada woteńdže a njewólnik jemu z jenakim elanom a zakrytej ironiju prawje dawa:

- *Njewólniko, stup doprědka! – Tu sym, knježe mój!*
- *Nó, pój, daj mi wodu na ruce, chce so mi jěsc!*
- *Jěs, knježe mój, jěs! Prawje podaty jědž wutrobu wozbóžni,*
- *Samo Šamaš k jědži přińdže, kotraž so poskića,*
- *z wutrobu radostnej a z wumytej ruku!*
- *Ně, njewólniko, tola so mi nochce jěsc!*
- *Nó njejěs, knježe mój, njejěs!*
- *Čłowjek ma do jědže hłódny być a do picá lačny.*

- *Njewólniko, stup doprědka! – Tu sym, knježe mój!*
- *Chcu žonu lubować! – Haj, knježe mój, lubuj!*
- *Čłowjek, kiž žonu lubuje, njepokoj a starosće njezaznawa!*
- *Ně, njewólniko, tola njebudu žonu lubować.*
- *Njelubuj, knježe mój, njelubuj,*
- *žona je kaž studnja, haj, kaž studnja, kaž cisterna, jama,*
- *žona je kaž wótry kałač, kotryž čłowjekej kyrk přerěznje.*

Poslednja strofa dialoga praji:

- *Njewólniko, stup doprédka! – Tu sym, knježe mój!*
- *Nó, što mam tuž nětko činić?*
- *Zwinyć sej šiju a tež tebi ju zwinyć,*
- *do wody so storčić, to mam činić?*
- *Štó je dosć wysoki, zo by hač k njebju sahał,*
- *štó je dosć šeroki, zo by zemju wobprímył?*
- *Ně, njewólniko, ně! Najprjedy tebje zabiju*
- *a do sebje do wěčnosće póscelu!*
- *Haj, ale knjez mój mje lědma wo tři dny přežiwi!*

Knjezowa žiwjenjasytosć, kajkaž z *Dialoga knjeza z njewólnikom* wupruža, a tež wosobinske čerpjenja předchadzaceje „hiobowej“ skladby so w babylonskej-assyriskej literaturje časčišo jewja. Nad pozdychom Ašurbanipala II. (druha połojca 11. lětstotka př. n. l.) k bohowce Ištar so prašemy: čerpješe knježičel woprawdże na ważny brach, abo bě jenož komodneho žiwjenja syty?

„*Wat hudźby a juskota mje scéna tuposće dželi,
za radosć a rjanosć žiwjenja sym so ze slepym stał,
moje woči su zavrjene, hižo scyla ničo njezaznawam,
do zemje hladam a pohlad njezběhnju.
Kak dołho hišće, ow Knjeni, ma wlečity brach mi móc wucycać!*“⁴⁶

ZWADY

Hrónčkomudrostne a filozofisce myslene skladby běchu w Mezopotamiskej jara woblubowany žanr, wosebje „hadrije“ abo „zwady“, w kotrychž kóžda strona wo swojich lěpšinach přeswědčuje a pyta, z čimž by přeciwnika přetrjechiła abo zesměšila. Smy hižo wo zwadze lěča a zymy rěceli, tamariskidloweje palmy (V. kap.); eksistowaše tež zwada slěbra z bronzu a podobne.⁴⁷ Tutomu žanrej su bajki jara blisko, z kotrychž wjele je do wulkich mytów swojich eposow zakomponowane. Na příklad pasaža, w kotrejž Gilgameš Inannje jeje lubowarjow wumjetuje, wobsahuje aluzije na wjacore bajki – wo pochadze žaby, křika wěsteho ptaka; do Gilgamešowego cyklusa je tež bajka wo lišce zamontowana. Z bajku wo hadze a worjole so zaso mytos wo Etanje započina.

Sławne buchu *Rady mudroścę*, zběrka akkadskich lekcijow nana synej (po někotrych rady wučerja šulerzej) z doby Sargonidow, kotrež pozdžišo přihódny pendant w aramejskej skladbjie Achikarje namakachu.⁴⁸ Podawaja so tu lekcje: prawje moralisce žiwy być, pomhać, komuž je trjeba, być přečelny napřečo njepřečezej, ale tež warnowanja před lochkimi žonami, před procesowanjom, njerozmyslenymi rěčemi... Sakralny charakter skladby so předewšěm w napominanjach winowatosće napřečo boham spjelnić pokazuje.

Cyły rjad tutych lekcijow hranicy ruma a časa překročuje:

„*Na hubu kedźbu dawaj, swoje słowa skłudź,
w tym je móc čłowjeka, njech steja twoje huby nade wšěm,
njech stej či posměch a přisłodženje přeciwniej,
nječin žorty a njedawaj falšne rady,
štóž počinanja předže, přińdze wo česć...*“

Podobny ton tež z hinašeje skladby zaklinči, z hymnu wěscie bohu Ninurće postajeneje,⁴⁹ hdžež tež wjele moraliskich lekcijow namakamy:

„*Štóž so z mandželskej druheo muža wuspa, je so čežko přehrěšíł.
Štóž křiwje přisaha, je přisłodžer.*

*Štóż na blišeho z porstom w złym wotpohledże pokaza,
 štóż swojemu bratrej wudmo dawa,
 štóż podrjadowanego do bědy storči,
 štóż chudaka mócnemu bjez škita wudawa...
 ...je njewušnik, kotryž....“*

BĚDOWANJA

Najebać wšich namołówow su bohojo a ludźa zasady ranili. Druhdy je so w stawiznach zahuba na města přiwalla a na wobydlerjow čwěle, kotrež dachu cyłemu žanrejastać – struchłospěwam. Słušeja k najbóle sugestiwnie składby mezopotamiskeje literatury docyla. Najdospołnišo je so nam *Bědowanje na zahuba města Ura* zdżeržał, sumeriska składba z jědnaće njejenak dołhimi spěwami (w cyłku 436 wersow) a ze zasunjenymi antifonami.⁵⁰ Njeznaty basnik je tu hłuboku zrudobu nad njesmilnym zapusćenjom swojego města wobspěwał. Ludźo hinu přez hłód, po hasach cěla wokoło leża, starcy mręjachu w palacych domach, čěsency wotnoša prud Eufrata, tych, kotriž katastrofu přežiwichu, bjeru do wotročstwa a město su do rozpadankow położili. Njepřečelscy Subarejčenjo a Elamčenjo niča temple bohow, kotriž z chwatkom Ur wopušćeja. Z wjele wersow samo skepsa do skutkowneje pomocy bohow klinči:

*„W templu, hdżež zmysł čornohłowačow spokojenie pytaše,
 město swjedženjow so hněw a zrudoba rozmnožetej.“*

Kónc dyrbješe basnik zjednanliwje a połno nadžije zahłosować:

*„Njewjedro, kotrež wšich stworjenjow njebjes a zemje a lud čornohłowkaty zniči,
 njech je dospołnie zmičene te njewjedro!
 Kaž wulke wrota nocy njech su durje za nje zawrjene!
 Tomu njewjedru njech popřate njeje, zo by so rozsérjowało!
 Njech su jeho žórła z hozdžom na Enlilowym templu zapječatowane!“*

Dalša podobna składba *Bědowanje nad Ibbisinom*, poslednim sumeriskim knježicelom, je so w dwémaj fragmentariskimaj eksemplaromaj z temploweje knihownje w Nippurje⁵¹ zdżeržała:

*„Zo njeby so mać wo džéco starala,
 zo njeby muž ze swojej žonu majkał,
 zo njebychu džéći na klinje staršeu rostli,
 zo njeby je dójka ze spěwom zaspurnała,
 zo by kralowske sydło změnjene było,
 zo bychu mudre rozsudy zwiazane byli,
 zo by kralowska móć ze Sumera wotnjesena była,
 ...
 zo by Ibbisin dyrbjał do Elamskeje woteńć,
 zo by wot wjerška Zabu, „hrudže horin“, dyrbjał hač na kónce Anšana hić,
 zo by kaž ptak, kotremuž ludźo hnězdo zapusćeja,
 zo njeby so kaž wuhnanc móhł do swojego města wróćić,
 ...
 tak wosud postajištaj Anu a Enlil,
 kral wšich krajow,
 wuprjenje Anowe – štó móhł je změnić,
 wuprjenje Enlilowe – štó by so zwažił jemu spjećować!“*

Znajemy hišće cyły rjad tajkich struchłospěwow: *Bědowanje nad zahubu města Nippura*, Urukaginowe *Bědowanje nad zahubu města Lagaša*, wo někotrychž wěmy jenož po jich „katalogizowanch titulow“: *Bědowanje nad padom města Agade* (za Naramsina, IV. kap.) abo *Bědowanje nad zahubu Sumera*. Běchu wšak struchłospěwy tež z druhiem motiwom, kotrež buch při rituelnych swjatočnosćach spěwane abo recitowane. Tajki bě na příklad *Bědowanje nad zhubjenjom Dumuzia*, boha wegetacije, znateho z baje *Zestup Inanny do podswěta*⁵². Hdyž Dumuzi w podwěče zhubi, příndže zyma, kotař žiwjenje přirody přetorhnje, ale z přichadom naléča so tež Dumuzi wróća a swjeći swoje horjestaće.

POKLEĆE NAD AKKADOM

Składba kladźe pokleće metropole akkadskeho mócnarstwa wosom nawodnym boham sumeriskeho panteona do huby, bu tuž na pohnuće sumeriskeho měšnistwa napisana, kotrež tak chcyše přeciwo złemu wobchadżenju akkadskeho knježicela Naramsina (druha połoja 23. lětstotka př. n. l.) z kultowymi pomnikami Sumera, předewšem z Nippurskim templom boha Enlila Ekurom, wustupić. K scěham knježicelskeje hrubosće skladba hłód, bědu, chorosće a njeporjadk w kraju zarjaduje, dokelž to wšitko je rozhněwany Enlil dele pósłal. Wujedna so hakle, hdyž nawodni bohojo Akkad poklachu. Tute pokleće – podawa so wobšernje w skladbje – zawinowa zničenie Akkada do jeho zakładow a zahin cyłego akkadskeho mócnarstwa. Po historiskich dokladach wšak wuskutk bě hinaši: Naramsin je Ekur rozšerił a Akkad hakle Gutejojo w połoocy 22. lětstotka př. n. l. zničichu; su jón tak dospołne zničili, zo archeologojo po nim do džensnišeho žane slědy namakali njejsu. Składba wšak swój wuznam přez rozjasnjenje spjećowanske zadžeržanje sumeriskeho měšnistwa w počahu k akkadskeho nadknjejstwa, štož je čim wuznamnišo, dokelž w sumeriskich literarnych skladbach so jenož wuwzačnje tajki přeciwoakkadske spjećowanje naspomnja.

Składba je so na dwajatřice fragmentach zdžeržała, namakanych w Urje a Nippurje. Jeje zastupny wers *Hdyž rozhněwany pohlad Enlilowy* so w třoch katalogach sumeriskich skladbow podawa. Swědči to wo zajimje Sumeričanow, kajkiž za wopisanje dospołneje zahuby njepřečelskeho Akkada.⁵³

PŘISŁOWA

W nich so jara trjechnje mudrość mezopotamiskeho luda wotbłyšcuje. Něsto stow z nich je hižo w sumeriskej dobje znało a w pisarskich šulach su z nich někotre zběrki zhotowili.⁵⁴ Při wjele přisłowach je njemόžno prawy woznam wusłědžić; hižo prosće situaciju njerozumjemy, na kotruž pisar ze słowami aluziju čini. Wjele je wšak zrozumliwe. Rysuja nam tehdyše towaršnostne a hospodarske poměry a k někotrym bychmy tež naše paralele namakali. Zwuraznjowachu so trjechnje na příklad starosće chudneho čłowjeka: „Chudny so lěpje mortwy hač žiwy ma; hdyž ma chlěb, jemu sól pobrachuje, hdyž ma sól, nima chlěba; hdyž ma mjaso, nima jehnja, hdyž ma jehnjo, njeje mjaso.“ Wopominachu so wšak tež snobojo: „Štóž kaz knjez twari, je kaž njewólnik žiwy; štóž kaž njewólnik twari, je kaž knjez žiwy.“ Swójbne starosće zwuraznjowaše: „Štóž nihdy žonu a džěco nježiwi, nihdy na nosu wotežki njeměješe.“ (Wójnscy jeći rynčki w nosu nošachu.) Ani kwasy so přeco z čisteje lubosće nječinjachu: „Radostna wutroba – njewjesta, dračowana wutroba – žona.“ Naše „njepraj hop, doniž njepřeskočiš“ je Sumeričan takle zwurazníł: „Hišće lišku njepopadny, a hižo hotuje našijny pas.“ A „z dešćika do luže“ sumersce klinčeše: „Hdyž běch džiwiemu bykem wućeknył, je mje džiwiem kruwa nadpadnyła.“⁵⁵

SKŁADBY Z POLITISKEJ TENDENCU

Na tutym polu wosebje assyrisci knježičeljo wusahowachu. Na příkład přikaza Tukultinurta I. (IV. kap.) dźeło spisać, w kotrymž so – wězo z assyriskeho stejnišča – počahi mjez Assyriskej a kassitiskej Babylonskej wopisuja. Hačrunjež su Assyričenjo nadběhowali, maja so tu Kassica za agresorow a Tukultiniurta sam przedstaja so jako zakitowar kraja a wot bohow wuzwoleny knježičel mócnarstwa. Podobnje su pisarjo na dworje Tigletpilesara I. (IV. kap.) wo połdra lětstotka pozdžišo swojego knjeza jako zwažliwo „popadowarja hórskich wosołów“ rysowali, hačrunjež je so we woprawdžitosći na rubjenja daloko na mjezu swohejo mócnarstwa podawał. Tež Asarhaddon da skladbu spisać, kotaž měješe jeho starosćiwość wo wobnowjenje Babylona propagować, kotryž da jeho nan Sanherib wandsce zničić.

Hižo wot swojego wotkryća wuwołuje akkadski tekst wulki zajim, kotryž bě hižo we swojej dobie „z bestsellerom“ mezopotamiskej literatury a kotryž w štyrjoch kipijach znajemy – džensa je do wjele rěčow přełożeny. Original bě bjez titula. Moderni wudawaćeljo jón wšelako woznamjenjeja: *Rady knježicelej*, *Fürstenspiegel*, *Warnowanje krala*, *Napominanje krala we wěščenjach*. Sowjetski archeolog I. M. Djakonov charakterizuje dźeło jako politiski pamphlet adresowany młodemu Sanheribej.⁵⁶

Starosće wo charakter, starobu a dedikaciju dźeła přewostajemy forumek wědomostnych fachowcow. Nas skerje zajima, kak su te napominanja a warnowanja klinčeli:

„Hdyž kral na prawo njedžiwa, jeho lud do šmjatańcy zapadnje a kraj budže zapusćeny. Hdyž kral na prawo njedžiwa, bójski knježičel wosudow Ea jeho wosud spowróća a na puć njezboža jeho zattóči. Hdyž kral na rady swojego radžicela njedžiwa, lud so přečiwo njemu zběhnje. Hdyž na njekničomnika džiwa, so zjawne měnenje změni. Hdyž so na Eowe poselstwo zepéra, wulcy bohojo jeho ze swojimi radami a pućemi sprawnosće powjedu.“

Sanherib ignorowaše tute warnowanja, je Babylon wukorjenił; zniči runjewon město, kotrejuž měješe wosebitu starosćiwość wěnować, kaž jeho dalše rady w tutej skladbje dopominachu. Sanheribowemu synej Assurbanipalej njeje to wšak hačilo „tute napominanja“ do swojeje sławneje Niniwskeje knihownje zarjadować, hačrunjež najscherje nic tohodla, zo by so po nich sam měl...

Mezopotamiskeje rjaneje literatury bě tójsto, hačrunjež lědma dwacećinu z dotal namakanych taflíčkow reprezentuje. Literatury bě rozsudnje wjace hač jeje čitarjow. Ale skladby so do šerokeje zjawnosće z posředkowanjom recitacie dóstawachu, a tak so džensa započina wo mezopotamiskej folklorje⁵⁷ rěčeć. Runje ze zwjazanosće tuteju dweju polow – powědarja a posłucharja – wurosće přeče to w pisaomnej formje to zachować, štož huba najpjredy wutwori a słuch nimoducy zapadnje. Njeńdzeše wšak jenož wo prostu recitaciju. Druhdy to bě wo wjele přičahliwe podaće, kotrež hižo rysy džiwadła w sebi nješe, kaž smy to na příkładże nowolětnych swjatočnosćow zeznali (VIII. kap.). Njemjenje přičahliwe klinčachu tež skladby přewodżane ze spěwom abo tež z hudźbu.

PĚSEŃ

W žiwenju wobydlerjow Mezopotamiskeje słušeše pěseń k najrjeńšim dožiwenjam. Znajemy swědčenje anonymnego starobabylonskeho basnika, kiž wo jednej zasłyśenej pěsni wozjewi, zo je słódša hač wino a měd. Z Assyriskeje je so katalog pěsnjow⁵⁸ zdžeržał, w kotrymž so rańše pěsňe, jubilejne pěsňe,⁵⁹ spěwy na hosćinach, za woślawjenje lubosće abo rjekowstwa, pohrjbne a bojowe pěsňe, pěsňe při dźełe, konkretne wosebje při kopanju kanalow podawaja. Na taflíčkach z Nippura bu sumeriska lubosćinska baseń namakana, kotrūž mőžemy najscherje za najstarši lubosćinski spěw swětoweje literatury měć. Zawěrno klinčeše jara melodisce (hačrunjež jeje melodija dotal njeznajemy):

„Nawoženja mój, mojej wutrobje drohi,
 rjana je twoja lubosc a słódka kaž měd,
 ty mój law, mojej wutrobje drohi,
 wulka je twoja rjanota a słódka kaž měd.
 Ty sy mje zahoril, ja w rozhorjenju před tobu steju.
 Nawoženja mój, hdy by mje tola nětko na lózo přenjest,
 Ty sy mje zahoril, ja w rozhorjenju před tobu steju,
 ty mój law, hdy by mje tola nětko na lózo přenjest!

Nawoženja mój, hdyž tola bych če směla nětko lubuškowač,
 moje cunje dótknjenje je słódše hač měd
 a w spanskej stwě, kotraž je z mědom přesyčena,
 twoju přijomnu mówc wužiju,
 lawo mój, hdyž tola bych če směla nětko lubuškowač,
 moje cunje dótknjenje je słódše hač měd.“⁶⁰

HUDŽBA

Wo bohatstwje melodijow a charakterje mezopotamiskeje hudžby mamy drje indirketne, za to wšak mnoholičbne swědčenja: w literarnych wopisanjach a w plastiskim zwobraznjenju wosebje najwšelakorišich hudžbnych nastrojow, dokladženych hižo z najzažnišeje doby Sumera. Hudžba tehdy jenož jako nutřkowne dožiwjenje njeslužeše, ale měješe tež swoje towaršnostne pósłanie, wězo, we wulkej měrje z nabožinskimi předstawami wobwliowane.

Zawěsće najlóšo je so fleta⁶² dała zhotowjeć, kotrejež sumeriske mjeno **g i - g i d** (gi = scina) jasne material přeradža, z kotrejež sej ju pastyrjo přenjotnie činjachu; hakle pozdžišo su so započeli flety z bronzy, slěbra kaž tež ze złota džělač. Lagaski knježičel Gudea we swojim napisu⁶³ naspomnja, kaž „Enlulim, pastyr kozow, wulki dwór templu Eninnu z radostnej přitulnoscu napjelní“. Namakanki z kralowskeho pohrjebnišča w Urje (X. kap.) potwjerđeja wulku woblubowanosc harfy a lyry.⁶⁴ Zapisuja je protoliterarne taflički ze IV. Urukskeje woršty, tuž wjace hač poł lětysaca do Gudea. Harfa tehdy jenož tři trunu, ale na zwobrazjenju harfy na wotciščach pječatnych cylinderkow ze 27. lětstotka mőžemy hižo šesć trunow naličić. Ale harfy z Ura wopravdze hižo kralowske nastroje běchu.

W rowje knježičelka Puabi je so harfa z praworóžkatym rezonancnym dnom, wobrubjonym z lazuritowym a mušlowinowym mozaikom. Prědni džél harfy wuběza – podobnje kaž prěni džél lódže – do wuzdoby mjenowaneje galion. Bě to hłowa byčka z čěrjeneho złota, wudžělane na drjewjanym jadrje a z inkrustowanymi wočemi a lazuritowymi włosami na čole a brodže. Tuta „kralowska“ harfa měješe hižo jědnače trunow, kotrež so ze złotymi wiječkami přícahowachu. Na druhej harfje ze samsneho pohrjebnišča je so samo pjatnače złotych wiječkow namakało – měješe tuž hač k pjatnače trunam.

Harfa so wopravdze za charakteristiski salonowy hudžbny nastroj měješe. Wosławi ju tež w Egyptowskej znata *Harfenistowa pěseň* ze 14. lětstotka př. n. l.⁶⁵ Z hudžbu z harfy je, kaž je znate, Dawid Sawla změrował – a harfa je pod hebrejskim mjenom kinnor do Grjekskeje dôšla, hdjež bu kinyra mjenowana.

Jenakeje woblubowanosc su so w tutej kónčinje tež lyry wjeselili. Na rozdžél wot třiróžkato skulojceneje harfy měješe lyra podobu kwadrata a hudžbnik džeržeše ju w ruce. Na Urskim kralowskim pohrjebnišču buchu někotre z nich wotkryte: najsławniša je złota lyra ze „šachta smjerće“, kotrejež wustupowace rezonancne dno ma mozaikowu wuzdobu. Tež na njej je so złota hlójčka byčka namakała. Jeje wotkrywar L. Woolley slědowaše, zo wósom trunow a najskerje tež

pedal měješe. Druha kedžbyhódná lyra bě z drjewa zhotowjena a Woolley je ju hižo cyle zhniłu namakał. Jeje wotčiśc w zemi je z gipsom wujpelníl, a tak je so jemu poradžilo, přenjotnu formu zwěšćić, přetož jasny slěd je tež džesać trunow zawostajiło. Je so tež bronzowa byča hłowa zdžeržała. Z jenakeho městna znajemy tež ze słěbrom wukładżenu lyru we formje čołmika a ze šiju zakónčenej z jelenjom (zapopadnjenym w skoku).

Harfy, lyry a dalše hudžbne nastroje buchu na wjele reliefach, pječatnych cylinderkach, kamjentnych wotiwnych taflach, mušlowych intarsijach a podobnym zwěčnjene namakane. Na znatej *Meroewe standarće z Ura* (X. kap.) widžimy hudžbnika z lyru z jědnaće trunami; přewodža pódla stejacu spěwarku. Na někotrych nowoassyriskich reliefach⁶⁶ namakamy zaso wulke krute harfy z pjatnaće hač do dwajadwacei trunami. Znate su tež wobrazy harfow, kotrež so wodorunje džerža.⁶⁷ Wšě zwobraznjenja potwjerđeja, zo so napohlad a wužiwanje hudžbnych nastrojow w přeběhu wjele lětstotkow bytostnje njeměnjeſtej. Galiony w podobje hłowy byka, čeleća, kruwy abo jelenoweho młodžatka njeslučachu jenož k figuralnym wuzdobam nastrojow, ale mějachu tež swoje funkcije; wot nich wotwisowaše wyše aba niše tonowe położenie nastroja. Kaž budžemy hišće widžeć, wo mezopotamiskej hudžbje njeje so docyla poslednje słowo rěčało. Jelizo so podata funkcija galionow dopokaza, njebudže móžno Sumeričanam wysoki stopjeń znajomosće hudžbnych zakonitosćow wotrcjec.⁶⁸

Nimo trunowych nastrojow běchu tež bićowe a dujerske hudžbne nastroje znate. Na wjele reliefach so namakachu cymbale, bubončki a bubony zwěčnjene, druhdy žony tamburiny⁶⁹ w rukach džerža a drhu raz zaso su na nich hudžbnicy z kótłami a bubonami, kotrež přeco dwě wosobje wobsłużujetej.⁷⁰ Do tutoho rjada nastrojow słuša tež šcerčawka. Jeje wobrubjena wobalka bě z paleneje hliny, nutřka měješe hlinjane kulki, kotrež při potřasenju šcerčachu. Jedna šcerčawka je so w Mari namakała. Jeje namakar měni, zo to móže tež džécaca hrajka abo magiski nastroj za wotehnawanje złych demonow być.⁷¹

Z dujerskich nastrojow smy pastyrskej pišćalce časowy předskok dali. Z najstaršim wumělsce zwěčnjenym fletistom bu wopica na pječatnym cylinderku z Urskeho kralowskeho pohrjebnišća; sedži pod štomom a před słuchacymi zwěrjatami hraje na pišćalce. Na mezopotamiskich reliefach bě tež motyw zwěrjacych kapałów jara woblubowany. Ze započatka 2. lěttsaca př. n. l. je so w južnobabylonskej Larsy terakota wopicy z fletu zachowała. Na druhej terakoće z tutoho města – z doby Seleukidow – so žona hrajaca na Panowej fleće zwobraznja. tutón nastroj wupadaše kaž pišćele, kotrychž pišćele su, kaž so zda, jenak dołhe, jenož zo nutřka njejenak zhusćene.⁷²

Tuchwilu wěsće njeje, hač mezopotamiscy hudžbnicy tež trubka znajachu. A na našcěnouej mólbje z Mari (18. lětstotka př. n. l.) widžimy muža z rohom, kotryž je israelskemu šofarej podobny. Ze samsneho města, ale z połojcy 3. lěttsaca, je so alabastrowa sóška deju hudžbnikow zachoała, słusaca najskerje do tempa bohowki Ištar, hdžež je so sóška namakała. Wobaj hudžbnikaj w ruce róh džeržetaj. Snadź su runje skladbu dohrali, nětko hladaja na publikum, jedyn z šcerjenjom a druhı zachmurjeny, tak zo pola džensnišich sej orientalistow přimjeno „prěni clownojo w stawiznach“ zaslužichu.⁷³

Z wumělskeho stejnišća staj mało poradženaj, ale jako muzikologiski dokument majetaj hódnou drohoćinki. Wot nich wjedzeše puć k hudžbnym chóram, a to nic jenož při templach a palstach, ale tež w armeji, kaž je wosebje Aššurbanipalowe reliefy zwobraznjeja. Zwobraznja so na nich wojerska hudžba w pochodowej formacji z fletistami, bubnarjemi, harfistami a ze spěwarzemi, kotriž sej do takta kleskaja.

Mezopotamiske hudžbne nastroje znajemy w pisanej ličbje. Wjele z nich samo hižo wot wokomika, hdyž Layard reliefy nowoassyriskich despotow wotkry. Ale jara krótko a ani zdaloka nic telko wěmy wo mezopotamiskej hudžbnej teoriji – tuž wo notach, toninach, wašnjach hry... Puć za tutym spóznaćom, na kotruž assyriologojo ani nic před lětstotkom nastupichu, bě a je jara komplikowany. Slědžerjo w tricetych lětach dóndžechu k přeswědčenju, zo su tež wot tuteje sfery kluče namakali. W zapisu jednorych złóżkow napisanym po započatkach „A-A-ME-ME“ widžachu zrjadowany notowy zapisk a předpokładowachu tež stupnicu w rozsahu třoch oktawow.⁷⁴ Tola wšě jich wótromyslne konstrukcje rozpjerši Landsberger we swojim přednošku wo klasach a klasowym

wědomju, kotrež bě předmjet tutoho zapisa.⁷⁵ Podobnje padnjechu tež dalše předstawy druhich assyriologow, kotrež charakter mezopotamiskeje hudźby nastupachu.⁷⁶

Wučena wuprawa do potajnstwów Babylonskeje hudźby so wosplet w poslednim lětdžesatku rozwiwaše. Benno Landsberger spočatnje njenapadnje w jeje pozadku steješe. Tónkróć su so žony w rozrisanju pospytali. Wuslědki jich dźěla so přez sčeny dźěłarnjow předobychu a jich mjena někotre razy přez nowinarstwo dźěchu, dnjowe a fachowe, naše a wukrajne.

Dže wo dwě džensnišej profesorce assyriologije: Marcelle Duchesne-Guillemen přednošuje na uniwersiće w Liège a Anne Daffkorn-Kilmer na kaliforskej uniwersiće w Berkeley. Čicha podpřera jeju mištra da jimaj sebjewěstotu, štož je so najlepje z tym potwjerdziło, zo studije wo teoriji mezopotamiskeje hudźby zhromadnje za woswiećenje jeho 75. narodnin wěnowaše.⁷⁷ Landsberger – wótry kritikar wšich předchadnych studijow na tutym polu – jenož jednu njezasudži: tu napisa A. Kilmer⁷⁸ před pjećimi lětami do zběrnika wěnowanego jeho 70. narodninam. Awtorce je so w studiji poradžiło dopokazać, zo nowobabylonski tekst ze Sippara, kotryž ma so dotal za zestawu matematiskich příkladow, we woprawdžitosći babylonske hudźbne principy wopisuje.⁷⁹

A. Kilmar so we swojim dźelu zrhomadnje studije hišče z druhej, tež nowobabylonskej taflíčku z Ura, zaběraše. Ta so hižo cyle hudźbnemu nawodej hry na harfje wěnowaše. Wotměnjeja so tam interwale, kotrež sej wšak hišče wěstu rekonstrukciju wužaduja. Podobnu maćiznu wobsahowaše dalša taflíčka z Ura, pochadzaca ze starobabylonskeje doby (wokoło lěta 1750 př. n. l.). Jeje wudawačel O. R. gurney z oksfordskeje uniwersity w njej Šulu hry na harfje namaka.⁸⁰

Ale A. Kilmar wustupi ze swojej hlownej sensaciju na swětowym orientalistiskim kongresu w Parisu w lěće 1973. Přednošk wuda wo lěto pozdžišo we wudospołnjenej formje z mjenom *Kultowa pěseń z hudźbu ze stareho Ugarita*⁸¹. W kralowskim archiwje tutoho města je so tekst z połojcy 2. lětysaca př. n. l.⁸² zdžeržał, hurritisce napisany. Twori kultowu pěseń, ke kotrejž hudźbne směrnicy a přispomjenki napisane w tajkej skepsanej akkadščinje přistajeja, zo so hakle tři lěta po wozjewjenju teksta poradži, jeho bytosć wuslědžić, a tež to jenož džak filologiskej wótromyślnosći H. Güterbocka.⁸³ Dže wo rozwaženje wo techniskich hudźbnych wopříjećach a mjenach, kotrež dwě podatej slědžerce hižo we swojich studijach wujasništej. Znajerske dobrozdače přípoznateho fachowca za prašenmjá hetitisko-hurritiske woznamjenješe za Kilmerowu potwjerdenje prawosće jeje metody a pozbudženje do dalšeho dopokazowania hudźbneho wotkryća.

Rozsudži so ze swojej uniwersitnej džěłarnju před zjawnosć stúpić. Zo wšak swoje kroki jenož šere teoretiske njebychu. je so z hudźbnym stawiznarjom Richardom Trockerom zwjazała, hewak tež wuběrnym harfenistom. Wukładze jemu a runočasne nazwučowa z nim tekst pěsnje po originalnym nawodže na ugaritiskej taflíčce. Tekst pěsnje přenje štyri rjadki taflíčki wobsahowachu a delnju dźél wupjelnjachu instrukcije, po kotrychž so ma tekst spěvać a hrać. Dokelž wustupjenje so měješe tak jara kaž móžno originalej zblížić, da Kilmerowa dokladnu kopiju harfy z jědnaće trunami zhotowić – teje, kotrež su w znatej „šachće smjerće“ namakali. Kopiju zhotowi profesor Berkeleyskeje uniwersity Robert R. Brown.

Potom hižo wšitko po planje scéhowaše: Awla Berkeleyskeje uniwersity so nic jenož z muzikologami, assyriologami a sumerologami napjelni, ale tež z šěršim kulturnym publikumom, kotryž chcyše na hudźbu a pěseń wo tysac lět staršu, hač je hudźba antikskich Grjekow, sluchać. Stupnica pěsnje z Ugarita je diatoniska – z połtonami *mi, fa, si a do*. Sydomtonowa stupnica ju blisko tež za naš słuch čini. Lije so w krótkich a trochu bjezbarbnych sadach, tak zo ju mőžemy z džensnišej kolebawku přirunać. Hdyž pěseń po třoch mjeňsinach dowuklinči, jeje interpret njewahaše rjec, zo je nam bliska, dokelž skónčne tež wona je wobstatk našeje swójskeje kultury.⁸⁴

Moderny čłowiek zestupi k jednomu ze swojich žiwenjodarnych žórłow.

SYNCHRONIZACISKI PŘEHĽAD STAVÍZNOW MEZOPOTAMISKEJE A WUZNAMNYCH PODAWKOW BLISKEHO WUCHODA

LĚTA	MEZOPOTAMISKA	PALESTINA, SYRiska
Před 100.000–75.000 lětami	Barda Balka Ludžo Mezopotamiskeje prěnje slědy zavostajeja	
před 35.000 lětami	Šanidar prózdnjeńcowa namakanka skeletow Neandertalowcow	
11.–9.lětysac	Zavi-Čemi, Šanidar, M'lefa'at, Karim Šahir, znamjenja poňnohospodarskich gmejnow	Tell es-Sultan (Jericho) zbytki murjow, studnje 8. lětysac
wokoło 6750	Džarmo prěnje poňnohospodarske sydlišča dokeramiska kultura	Jericho plastiski nöp, 7. lětysac
wokoło 5800	Hassuna	keramika, bronna
wokoło 5700	Tell es-Sawwan	
wokoło 5400	Samarra	
wokoło 5100	Tell Halaf	
wokoło 5000	Eridu	
wokoło 4500–4350	El Obejd molowana keramika bronna templowe terasy	
wokoło 3300	Uruk VI templ z hozdžikowym mozaikom	
wokoło 3000	Uruk V, IV prěnje piktogramy	
wokoło 2800–2600	Džemdet Nasr archaiske klinopismowe taflíčki z Ura, Uruka a Šuruppaka, rozwieče twarow	
2700–2350	DOSARGONOWA DOBA (tež „doba zažnych dynastijow“) KIŠ: Mebaregesi (28.–27. lětst.), Agga (spoč. 27. lětst.), Mesalim (1. pol. 26. lětst.) URUK: Gilgameš (2700) LAGAŠ: Urnanše (2520), Akurgal (2510), Eannatum (2470), Entemena (2460), Lugalanda (2400), Urugagina (2355) URUK: Lugalzagezi (2350) z Ummy prěni pospyt sumeriskeho mócnarstwa: Uruk–Lagaš–Girsu–Umma UR: I. dynastija (26. lětst.–spoč. 25. lětst.) Meskalamdag, Akalamdag, Mesanepada, Aanepada, Meskiagnunna, Elulu, Balulu MARI: Lamgimari założenie Ištarineho templu 27. lětst.	
2350–2150	DYNASTIJA SARGONA Z AKKADA: Sargon z Akkada, Rimuš, Manišusu, Naramsin, Šarkališarri Anarchija	Inwazija Amoritow (23. lětst.)

MAŁA AZIJA	IRAN	EGYPTOWSKA
Çatak Hüyük 7. lětt.		
Can Hassan 2. poł. 6. lětt.	Sialk I. 1. poł. 6. lětt.	Tasien spoč. 5. lětt.
	Suza A, B 2. poł. 5 lětt.	Badarien Amratien 2. poł. 5. lětt.
	Mebaragesi wojowaše přečiwo Elamskej	Dynastija nekropolia w Ebozeweje 2. poł. 4. lětt.
	Nadknjejstwo Akkada (24. lěts.) Chita (wosrj. 23. lěts.) Puzurinšušinak (23. lěts.) Dynastija Simaškeho (22. lětst.)	Kónc Stareho mócnarstwa Spočatk Srjedźnego mócnarstwa (kónc 23. lěts.)

LĚTA	MEZOPOTAMISKA	PALESTINA, SYRISKA
2200	KNJEJSTWO GUTEJČANOW Trikan (2116) URUK: IV. dynastija Utuchegal wuhnawa (2116– 2110) Gutejow LAGAŠ-GIRSU: Gudea, Urmingirsu, Nammachani	
2150–2100	UR: III. URSKA DYNASTIJA Urnammu (2111–2094), Šulgi, Amarsin, Šusin, Ibbisin (2027–2003), Erraimitti (1868–1861), Enlilbani (1860–1837), Damikilišu (1816–1794)	
2100–2000		

	<p>LARSA: Naplannum (2025–2005), Sinidinnam (1849–1843), Sinikisam (1840–1836), Waradsin (1834–1823), Rimsin (1822–1763)</p> <p>EŠNUNNA: Ipiqadad II., Naramsin, Daduša, Ibalpiel II. (1. poł. 19. lěts.–1. poł. 18. lěts.)</p> <p>MARI: Jahdunlim, Jasmachaddu, Šamšiadad, Zimrilim (2. poł. 19. lěts.–1. poł. 18. lěts.)</p>	
wokoło 2000	Nawal Elmiskeje a Amoritow Assyričenjo so na sewjer kraja zasydleja	Kralowske rowy w Byblosu (1900)
2050–1800	Boje amoritiskich měščanskich statow wo móć ISIN: Išbierra (2017–1985), Lipit-Ištar (1934–1924), Urnurta (1923–1896),	Ekspansija Egyptowskeje přečiwo Syriskej a Palestinje wokoło 1900
1950–1750	AŠŠUR: STAROASSYRISKA DOBA Ilušumma, Erišu (1940–1901), Šamšiadad (1814–1782), Išmedagan (1781–1742) Anarchija	
1900–1650	BABYLON: I. Babylonska dynastija Sumuabum (1894–1881), Sumulael (1880–1845), Sabium (1844–1831), Apilsin (1830–1813), Sinmuballit (1812–1793), Hammurapi (1792–1750), Samsuiluna (1749–1712), Abiešuch (1711–1684), Ammiditana (1683–1647), Ammisaduka (1646–1626), Samsuditana (1625–1595)	
	Nadpad Babylona wot Hetitow (1595)	
1600–1150	SRJEDŽNOBABYLONSKA DOBA Kassitiska dynastija: Agum II. (2. poł. 16. lěts.), Burnaburiaš (1. poł. 16. lěts.), Kaštiliaš (wokoło 1500), Kadašmancharbe I., Karaindaš (2. poł. 15. lěts.), Kurigalzu I. (wokoło 1400), Kadašmanenlil I., (1. poł. 14. lěts.), Burnaburiaš II. (1375–1347), Kurigalzu II. (1345–1324), Naziramuttaš (1323–1298), Kadašmanenlil II. (1279–1265), Kaštiliaš (1242–1235),	Hurritiske mócnarstwo Mitanni (1500–1350) UGARIT: Ammistamru I., Nikmadu II. (2. poł. 15. lěts.) Dobywanje Ugarita přez Egyptowsku (1435) UGARIT: Nikmepa (2. poł. 14. lěts.), Nikmadu III. (2. poł. 13. lěts.)

MAŁA AZIJA	IRAN	EGYPTOWSKA
Staroassyrske wikowanske sydlišća (2000–1800)	Knjejstwo elamskich „sukkalmachow” (wokoło 1900)	XII. dynastija (spoč. 20. lěts.)
Nastaće Stareho hetitiskeho mócnarstwa (wokoło 1700)		

Labarna Hattušili I. (1650–1620)	ELAM: Tata Attamerachalki (1600)	
Muršili I. (1620–1590)	Kuknachchunte Kuternachchunte II. (1550– 1500)	Tutmose I. (1526–1512)
Nowe hetitiske mócnarstwo: Šuppiluliuma (1380–1345)		Tutmose III. . 1450–1425)
Muršili II. (1334–1306)		Amenhotep III. (1417– 1379)
Muwatalli (1300–1280) Hattušili IV. (1280–1255)	Untašnapiriša (1. poł. 13. lěts.)	Amenhotep IV- (1379– 1362)
Kónc Noweho hetitiskeho mócnarstwa (1190)	Untašgal (wosrj. 13. lěts.), zikkurat w Džoze Zambilu Šutruknochchunte (1185– 1155) Šilchakinšušinak (1150– 1120)	XIX. dynastija Ramesse II. (1304–1232)

LĚTA	MEZOPOTAMISKA	PALESTINA, SYRiska
	assyriske mjezyknejstwo, Melišipak (1188–1174), Merodachbaladan (1173–1161), Zababašumaiiddina (1160)	Sudnicy (wokoło 1200)
	Assyriska pod mócnarstwom Mitanni (wokoło 1500)	
1390–1080	SRJEDŽNOASSYRiska DOBA Eribaadad (1392–1366), Aššuruballit I. (1366–1330), Adadnirari I. (1307–1275), Salmanasar I. (1274–1245), Tukultininurta I. (1244–1208), Aššurdan I. (1179–1134), Tiglatpilezar I. (1115–1077)	
1160–1030	II. ISINSKA DYNASTIJA w Babylonie Nebukadnecar I. (1126–1105), Nabušumulibur (1034–1027)	
		Saul (1020–1000) Dawid (1000–970) Salomo (970–933) Twarjenje templu

900–605	NOWOASSYRISKA DOBA Aššurnasirpal II. (883–859), Salmanasar III. (858–824), Šamšiadad V. (823–811), Adadnirari III. (809–782), Tiglatpilezar III. (745–727), Salmanasar V. (726–722), Sargon II. (721–705), Sanherib (705–680), Asarhaddon (680–669), Aššurbanibal (669–630), Medojo dobywaja Aššur (614), Niniwe (612), Charran (610) Aššuruballit II. poraženy pola Karkemiša (605)	Omri (885–874) Jehu (845–818) Dobywanje Damaskusa přez Tiglatpilezara (732) Dobywanje Samarije (721)
625–539	NOWOBABYLONSKA DOBA Chaldejska dynastija: Nabupolasar (625–605), Nebukadnecar II. (604–562), Nabonid (555–539) Dobywanje Babylona wot Cyrusa (539)	Dobywanje Jerusalema wot Nebukadnecara II. (587)
539–331	Achajmenidža Aleksander Wulki čehnje do Babylona nutř (331)	
305–263	Seleukidža	
250–228 n. l.	Arsakidojo Wokoło n. l. so přestawa klinopismo wužiwać	

MAŁA AZIJA	IRAN	EGYPTOWSKA
Rozkćew mócnarstwa Urartu Gyges, lydiski kral (687–652) Dobywanje Sardesa wot Kimmerjanow (652)	Nowoelamska renesansa (2. poł. 8. lěts.) Dobywanje Suzy wot Assyričanow (640)	XX. dynastija Ramesse III. (1188–1157) Taharka (681–664) Dobywanje Mennofera (Memfisa) přez Asarhaddonom (671) a Aššurbanipalom (667 a 663) Psammetich I. XXVI. dynastija (664–610) Wuswobodźenje Egyptowskeje (wokoło 655) Psammetich II. (596–589)
Krězus kral Lydiskeje (561)		Amasis (570–526)
Cyrus dobywa Lydisku (wosrj. 6. lěts.)	Cyrus założuje persiske mócnarstwo (550)	
Zrěčenje mjez Persiskej a Grjekskej wo zastajenju ekspansije (449)		
	Aleksander Wulki w Persiskej, Elamskej a Medskej (330) Seleukidža (wot 311)	Dobywanje Egyptowskeje (332) a założenie Aleksandrije wot Aleksandra Wulkeho

WUBĘROWY REGISTER SWÓJSKICH MJENOW

I. WOSOBY

- Aanepada 60
 Abiešuch 93
 Adadnirari 54
 Adapa 165, 188, 189, 193, 194
 Agga 58, 60, 189, 204
 Aguakakrime 65
 Agum II. 206
 Achajmenidža 9, 11, 160, 208
 Akalamdug 60, 204
 Aleksander Wulki 8, 31, 32, 208
 Al-Istachri 45, 169
 Alulim 59
 Amenhotep (Amenofis) III. 106, 207
 Amenhotep (Amenofis) IV. 85, 207
 Amenofis *hlej* Amenhotep
 Ammisaduka 206
 Ammistamru I. 206
 Anaksimandros 169
 Andrae W. 44, 46, 47, 145
 Antiochos I. 8
 Asarhaddon 68, 69, 78, 149, 159, 200, 208
 Asklepios 177
 Assurbanipal I. (Sardanapal) 8, 22, 37, 69,
 81, 102, 154, 165, 177, 208
 Assurbanipal II. 197
 Aššurdan 54, 207
 Aššurnadinaplma 67
 Aššurnasirpal II. 67, 73, 155, 159, 208
 Aššuruballit I. 66, 207
 Aššuruballit II. 69, 208
 Atrachasis 25, 73, 182, 188, 189
 Bakoš J. 2
 Balmunamche 96
 Balulu 60, 204
 Bar Koni 190
 Belšarusur 70
 Berossos 8, 82, 173, 224
 Botta P. E. 37, 38, 39, 41
 Burnaburiaš 85, 206
 Burnaburiaš II. 206
 Burnouf E. 11
 Bursagalle 168
 Campbell-Thompson R. 43, 154
 Ceram C. W. 40
 Cicero 8
 Cladius Aelianus 190
 Cyrus (Kuruš) II. 70, 124, 208
 Daduša 137, 206
 Darajawahuš *hlej* Darius
 Darius (Darajawahuš) 8, 11, 90, 159
 Darius I. 10
 Dawid 207
 Delitzsch F. 13, 14
 Diodoros Sicilčan 8, 11
 Djakonov I. M. 15, 50, 55, 59, 200
 Draffkorn-Kilmer A. 203
 Duchesne-Guillemin M. 203
 Džingis-Khan 73
 Eannatum 42, 60, 99, 101, 157, 204
 Ebichil 153
 Edinmugi 177
 Elulu 60, 62, 173, 204
 En 125
 En z Aratty 89
 Encheduanna 2, 194
 Enkidu 83, 111, 185, 187, 189, 190, 191,
 192, 193, 195
 Enlilbani 63
 Enlilnadinachche 65
 Enmeduranki 123
 Enmerkar 89, 97
 Entemena 61, 98, 99, 131, 132, 204
 Erraimitti 63, 205
 Etana 122, 168, 193, 194, 197
 Eusebios 8
 Flandin E. N. 38
 Flavius J. 8
 Fresnel F. 39, 45
 Gadd C. J. 43
 Ghirshman R. 20, 48, 150
 Gilgameš 41, 44, 54, 58, 61, 83, 102, 110,
 111, 112, 113, 116, 128, 165, 178, 185,
 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 197, 204
 Grotefend G. F. 9, 11, 224
 Gudea 53, 62, 154, 158, 185, 201, 205
 Gyges 69, 208
 Hammurapi 6, 47, 63, 64, 65, 66, 72, 85, 86,
 89, 92, 93, 95, 96, 100, 102, 104, 105, 107,
 110, 113, 114, 115, 124, 133, 134, 135,
 136, 137, 138, 139, 140, 141, 144, 145,
 154, 160, 167, 168, 173, 178, 179, 180, 206
 Harant K. z Polžic 14, 77, 224

- Hattušili I. 54, 207
 Hattušili IV. 80, 207
 Hazuka V. 15
 Heeren A. H. L. 11
 Herodotos 8, 77, 80, 84, 115, 149, 150, 176
 Heuzey L. 13, 42
 Hilprecht H. V. 44, 45
 Hincks E. 13, 224
 Hippokrates 176
 Hiskija 68
 Hollar V. 35
 Horatius 8, 123
 Hrozný B. 14, 15, 26, 30, 51, 77, 81, 83, 84, 223, 224
 Hruška B. 54
 Hystaspes (Wištasp) 11
 Champollion J. F. 8
 Charvát P. 48
 Childe W. G. 56, 57
 Chita 103, 205
 Chšajarša *hlej* Kserkses
 Ibalpiel 105, 206
 Ibbisin 63, 198, 205
 Ibbilim 52, 53
 Ibiziku 53
 Idinarium 153
 Igigi 62
 Ikušamagan 153
 Il 99
 Imi 62
 Išbierra 63, 206
 Išmedagan 66, 101, 135, 206
 Ištupilum 155
 Ittimardukbalatu 66
 Jachdunlim 52, 66
 Jarimlim 50, 52, 105
 Jasmachaddu 47, 96, 101, 103, 206
 Jehu 159, 208
 Jojachin 103
 Kabátnik M. 14
 Kadašmanenlil I. 206
 Kadašmanenlil II. 80, 206
 Kambudžija *hlej* Kambyses
 Kambyses (Kambudžija) II. 11, 73
 Kandalanu 69
 Karaindaš 206
 Kaštiliaš 65, 206
 Kidinnu (Kidinas) 169, 172, 173
 Koldewey R. 44, 46, 151, 155
 Koschaker K. 15
 Košut J. B. 14
 Kramář K. 27
 Kramer S. N. 26, 45, 58, 104, 127, 133, 134, 135, 171, 181, 186, 196, 224
 Kraus F. R. 16, 133, 171
 Krězus 70, 208
 Kserkses (Chšajarša) I. 10, 11, 114
 Kudurmabug 63
 Kuknachchunte 207
 Kurigalzu I. 65, 158, 206
 Kurigalzu II. 206
 Kuruš *hlej* Cyrus
 Kuternachchunte II. 207
 Labarna 207
 Labat R. 179, 180
 Lamaštu 118, 182
 Lamgimari 48, 153, 204
 Lassen C. 11
 Layard A. H. 39, 40, 41, 45, 46, 73, 202
 Legrain L. 43
 Lenzen H. J. 44, 148, 150, 153
 Lipit-Ištar 63, 135, 136, 137, 138, 206
 Loftus W. K. 43, 44
 Lugalanda 61, 204
 Lugalzagezi 61, 62, 99, 204
 Lulu 176
 Mádl K. B. 27
 Mallowan M. E. L. 43, 156
 Maništušu 48, 62, 91, 92, 103, 204
 Mansur 31
 Marduknadinachche 66
 Margueron J. 48, 51, 52
 Matouš L. 51, 83, 224
 Matthiae P. 52, 53, 54
 Mebaragezi 60
 Melikišvili G. A. 50
 Melišipak 65, 207
 Merodachbaladan 78, 207
 Mesalim 60, 98, 99, 204
 Mesanepada 60, 161, 204
 Meskalamdug 60, 161, 204
 Mohl J. 37, 38
 Münter, Frederik 9, 11
 Muršili I. 30, 54, 64, 65, 207
 Muršili II. 207
 Nabonid 43, 70, 79, 124, 125, 149, 208
 Nabubelšumati 102
 Nabuchodonosor *hlej* Nebukadnecar
 Nabunasir 173
 Nabupolasar 70, 208
 Naburimannu 172
 Nabuzukupken 189

- Nakia 69
 Namchani 62
 Nammachani 205
 Nani 153
 Naramsin 53, 62, 103, 104, 151, 157, 199, 204, 206
 Naziramuttaš 65, 206
 Nebukadnecar (Nabuchodonosor) I. 66, 207
 Nebukadnecar (Nabuchodonosor) II. 13, 45, 46, 66, 70, 78, 102, 103, 113, 149, 151, 155, 160, 208
 Niebuhr C. 9, 36
 Nikmadu II. 206
 Nikmadu III. 206
 Nikmepa 206
 Nikol'skij M. I. 59
 Nikol'skij N. V. 50
 Nimmuria 106
 Norris E. 11
 Nougayrol J. 49, 139
 Nunum 62
 Oderico z Friaula (Pordenone) 14
 Odysseus (Ulyxes, Uluš) 190
 Oppert J. 12, 13, 39, 43, 45, 224
 Ovidius 112, 130
 Palakinatim 60
 Parrot A. 33, 42, 47, 48, 159, 161, 162
 Pausanias 190
 Place V. 36, 39
 Plutarch 184
 Pollak K. 177, 179
 Porter R. K. 40, 45
 Prášek J. V. 15, 27, 224
 Psammetich I. 69, 208
 Psammetich II. 208
 Ptolemaios Klaudios 31, 173
 Puabi (Šubat) 60, 161, 201
 Pulu *hlej* Tiglatpilezar III.
 Puzurištar 155
 Ramesse II. 207
 Ramesse III. 208
 Rassam H. 40, 41, 45, 46
 Raši-il 123
 Rauwolff L. 35
 Rawlinson H. C. 8, 11, 12, 13, 46, 224
 Rich C. J. 12, 36, 45
 Rimsin 63, 105, 125, 206
 Rimuš 62, 103, 204
 Römer W. H. P. 134
 Rusa 51
 Salmanasar I. 66, 207
 Salmanasar III. 40, 67, 155, 156, 158, 159, 168, 208
 Salmanasar V. (Ululai) 68, 208
 Salomo 207
 Salonen A. 26, 75, 81
 Salonen E. 84
 Sammuramat (Semiramis) 67, 78
 Samsuditana 64, 206
 Samsuiluna 64, 182, 206
 Sanherib 36, 46, 68, 69, 73, 92, 158, 159, 189, 200
 Sardanapal *hlej* Aššurbanipal
 Sargon II. 38, 40, 68, 102, 151, 160, 189, 208
 Sargon z Akkada 2, 13, 29, 53, 59, 61, 62, 83, 99, 103, 117, 125, 133, 154, 169, 174, 190, 194, 204
 Sargonidža 102, 112, 117, 150, 151, 197
 Sarzec de E. 13, 42, 43
 Sasanidža 28, 31
 Saul 207
 Seleukidža 8, 92, 145, 202
 Semiramis *hlej* Sammuramat
 Senechor 190
 Scheil P. J. V. 48, 139, 140
 Schmökel H. 41, 132, 224
 Siduri 190, 191, 192
 Singašid 63, 91, 92
 Sinidiinnam 63, 72, 206
 Sinlekeuninni 189
 Simmuballit 141, 206
 Smerdis 11
 Smith G. 41, 42, 43
 Sofokles 129
 Strabon 77
 Sumuabum 63, 206
 Šamaššumukin 69, 102
 Šamšiadad I. 47, 66, 92, 96, 103, 104, 105, 206
 Šamšiadad V. 67, 208
 Šanabušu 69
 Šarkalištarri 62, 204
 Šarrukin *hlej* Sargon z Akkada
 Šilchakinšušinak 65, 207
 Šiptum 178
 Šubat *hlej* Puabi
 Šukallituda 74
 Šulgi 63, 99, 205
 Šuppiluliuma 207
 Šusin 99, 205
 Šutruknačchunte 65, 154, 207
 Tacitus 5

Taharka 69, 208
 Talbot W. H. F. 12, 13, 224
 Tamerlan *hlej* Timur
 Tell Hariri (Mari) 34
 Teofrastos 77
 Te'umman 69
 Thukydides 8
 Thureau-Dangin F. 5, 14, 171, 223
 Tiglatpilezar I. 13, 66, 67, 81, 145, 159, 165, 207
 Tiglatpilezar III. (Pulu) 67, 208
 Timur (Tamerlan) 31, 34
 Tukultininurta I. 54, 65, 67, 165, 200, 207
 Turudagan 155
 Tušratta 106
 Tutanchamun 44, 109
 Tutmose I. 207
 Tutmose III. 207
 Ululai *hlej* Salmanasar V.
 Uluš *hlej* Ulyxes
 Ulyxes *hlej* Odysseus
 Untašgal 207
 Untašnapiriša 207
 Urlugaledina 177, 182
 Urlumma 99

II. BOHOJO A DEMONOJO

Abu 152
 Adad 46, 47, 53, 64, 67, 74, 104, 112, 113, 116
 Allah 40, 127
 Alu 180
 Amon 106
 An 44, 110, 113, 115, 126, 127, 187, 224
 Annunacy 46, 115, 187, 192
 Anšar 187
 Antum (Antu) 112, 116
 Anu 47, 110, 115, 116, 168, 172, 173, 181, 187, 188, 191, 193, 194, 198
 Anum 112, 140, 145
 Apsu 187
 Aruru 190
 Asakku 118, 181
 Astarte *hlej* Ištar (Astarte)
 Ašnana 187
 Aššur 47, 65, 67, 68, 104, 113, 114, 115, 126, 159, 168, 187
 Awil-Marduk 171
 Baba 73, 112, 115, 132
 Babbar 112

Urnammu 43, 62, 110, 124, 133, 134, 138, 157, 205
 Urnanše (m.) 42, 60, 157, 204
 Urnanše (ž.) 153
 Urmingirsu 177, 205
 Uršanabi 192
 Urukagina 16, 42, 61, 73, 99, 131, 132, 133, 138, 171, 204
 Urzababa 62
 Uš 98
 Utanapištím 44, 127, 189, 191, 192
 Utuchengal 62
 Valle della P. 9, 35, 43
 Von Soden W. 162, 187
 Wan Dijk J. 134
 Waradsin 63, 206
 Wištaspa *hlej* Hystaspes
 Woolley L. 43, 44, 50, 74, 201, 202
 Wünsch J. 224
 Xenofon 149
 Zamarovský V. 42, 83, 224
 Zimrilim 34, 48, 52, 64, 66, 72, 81, 105, 107, 124, 151, 159, 178, 206
 Ziusudra 111, 127, 189

Bel 8, 110, 115
 Belet-ili 188
 Bu n e n e 112
 Dagan 53, 72, 141, 178
 Damgalnuna 112
 Damkina 114, 116, 187
 Dumuzi 116, 173, 195, 199
 Ea 82, 110, 111, 114, 116, 118, 140, 172, 180, 185, 187, 188, 193, 194, 200
 Enki 18, 26, 82, 89, 110, 111, 112, 113, 130, 158, 186, 195
 Enlil 25, 47, 58, 61, 62, 64, 73, 98, 99, 110, 111, 112, 115, 116, 117, 130, 135, 140, 145, 168, 172, 173, 185, 187, 188, 189, 192, 194, 195, 198, 199
 Ereškigal 115, 127, 177, 194, 195
 Erra 116, 195
 Etemmu 118
 Gallu 118
 Gareus 45
 Geštinanna 195
 Gu la 115, 177
 Humbaba 191

Huwawa 189, 191
 Igigi 46, 112, 115, 140
 Inanna 74, 104, 111, 112, 113, 114, 126, 127,
 131, 189, 194, 195, 197, 199
 Inšušinak 104
 Išk u r 112, 113
 Ištar (Astarte) 16, 36, 44, 46, 47, 53, 62, 64,
 110, 112, 113, 121, 126, 135, 141, 154,
 156, 159, 160, 165, 171, 191, 194, 197,
 202, 204
 Išum 195
 Kalaturru 195
 Kingu 187, 188
 Kišar 187
 Kurgarru 195
 Lachanu 187
 Lachar 187
 Lachum 187
 Lilit 189
 Lillitu 118
 Lillu 118
 Ma m a 112
 Mameta 192
 Ma m i 112, 182, 188
 Marduk 45, 46, 64, 65, 66, 70, 90, 93, 114,
 115, 116, 124, 125, 126, 127, 138, 140,
 141, 144, 177, 187, 188, 195, 196
 Mitra 45
 Mummu 187
 Nabu 13, 18, 104, 114, 115, 116, 126, 165,
 177
 Nammu 186
 Namtar 118, 181
 Nannar 43, 112, 113, 128, 133, 138, 157
 Nannu 111, 195
 Nanše 185
 Napir 104
 Narumtea 104
 Nebo 115
 Nergal 46, 111, 115, 116, 127, 180
 Neti 194
 Nidaba 63, 185

III. NARODY

Akkadženjo 22, 26, 27, 29, 58, 74, 75, 115,
 135, 166, 182, 186
 Amorića 29, 99, 204, 206
 Arabojo 31, 34, 36, 81, 127, 173
 Aramejčenjo 30, 67, 68

Nigzidu 112
 Nigzisu 112
 Ninazu 177
 Ningal 112, 157
 Ningirsu 42, 58, 61, 98, 99, 115, 124, 132,
 158, 185, 194
 Ningizzida 158, 177
 Ninchursag 110, 112, 158
 Ninkarrak 115
 Ninkilima 76
 Ninkur 111
 Ninlil 112, 115, 116
 Ninmach 112, 186, 187
 Niňšubur 194, 195
 Nintu 112, 150
 Ninurta 64, 68, 81, 115, 116, 135, 177, 180,
 194
 Nisaba 18, 115
 Nusku 112
 Pan 202
 Pazuzu 118, 156
 Pinenkira 104
 Ramman 112, 113
 Sarpanita 64, 114, 115, 126
 Satram 98
 Sebettu 195
 Sigašum 104
 Sin 64, 70, 112, 114, 116, 125, 126, 159,
 180, 188
 Šamaš 23, 53, 64, 79, 90, 93, 104, 112, 113,
 116, 120, 144, 145, 180, 185, 186, 193, 196
 Šara 98
 Tammuz 113
 Tašmeta 115
 Tešeba 51
 Tešub 106
 Tiamat 110, 187, 188
 Uraš 126
 Utu 112, 128, 135
 Utukku 117, 180
 Zababa 116

Armenjenjo 50
 Assyričenjo 8, 16, 18, 30, 31, 66, 85, 96,
 101, 102, 109, 120
 Babylonjenjo 13, 16, 18, 30, 31, 64, 65, 70,
 109, 112, 113, 120, 123, 167, 169, 174, 189

Bycantinenjo 31
 Elamčenjo 29, 30, 31, 65, 68, 102, 198
 Grjekojo 16, 31, 90, 167, 169, 171, 191, 203
 Gutejojo 29, 30, 62, 64, 104, 169, 199, 205
 Hanejojo 105
 Hetiča 30, 52, 65, 66, 67, 77, 80, 166, 206
 Hurrića 14, 30, 49, 54, 66, 80
 Chaldejenjo 8
 Kassića 13, 30, 64, 65, 66, 80, 168, 200
 Kimmerjo 30
 Lulubejojo 30, 157
 Luwjenjo 14
 Medojo 22, 30, 67, 68, 69, 208
 Mongolojo 31
 Palajčenjo 14
 Partičenjo 31

Persojo 30, 31, 46, 67, 145
 Praesumeričenjo 26
 Protoelamčenjo 30
 Protosumeričenjo 26
 Romjenjo 17, 31
 Semića 27, 29, 49
 Skića 8, 13, 30
 Sumeričenjo 6, 13, 14, 16, 20, 21, 22, 26, 27,
 28, 29, 43, 45, 57, 58, 59, 74, 75, 76, 80,
 81, 109, 110, 111, 112, 115, 120, 135, 148,
 149, 150, 166, 167, 169, 170, 182, 186,
 189, 199, 202
 Turkojo 31, 32
 Turukkejojo 66
 Urartejojo 30, 66
 Židža 8, 14, 30, 70, 103, 109, 173

IV. ZEMJEPISENE MJENA

Abu Šahrajn 27, 45, 56
 Adab 60, 112
 Afganistan 12, 28
 Akarkuf (Dur Kurigalzu) 6, 65, 150
 Akkad (kraj) 13, 59, 61, 62, 64, 68, 70, 92,
 104, 133, 135, 137, 139, 141, 148, 168,
 169, 172, 174, 183, 199, 204, 205
 Akkad (město) 13, 29, 34, 53, 62, 117
 Akšak 60
 Alalach (Tell Ačana) 49, 50, 52, 53, 93
 Alašija (Cypern) 103
 Aleksandrija 37, 174, 208
 Aleppo 16, 42, 47, 51, 52, 54, 113
 Al-Chibba 42, 98
 Altin-Tepe 28
 Amman 149
 Anatoliska 54, 149
 Antiochija 53
 Appu (Ras Ibn Hani) 49
 Arabska 9, 34, 35, 81, 90
 Aratta 89, 97
 Armenска 85, 174
 Arpačije 56
 Arwad 67
 Assyrska 8, 12, 13, 14, 30, 35, 36, 47, 50,
 51, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 75, 78,
 80, 81, 101, 102, 105, 114, 115, 117, 120,
 149, 155, 156, 159, 165, 166, 168, 171,
 200, 207

Aššur 27, 40, 45, 46, 47, 52, 54, 65, 66, 67,
 68, 69, 90, 91, 96, 102, 158, 169, 177, 179,
 208
 Awan 60
 Babylon 8, 12, 30, 31, 34, 35, 36, 39, 40, 41,
 44, 45, 46, 57, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70,
 73, 90, 91, 92, 102, 103, 105, 114, 116,
 126, 138, 140, 141, 149, 151, 154, 155,
 165, 169, 188, 200, 206, 208
 Babylonska 6, 8, 9, 14, 16, 30, 34, 35, 41, 43,
 44, 45, 46, 48, 49, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
 69, 70, 72, 75, 77, 92, 95, 101, 104, 114,
 115, 119, 120, 122, 123, 130, 139, 145,
 149, 150, 151, 160, 166, 167, 172, 176,
 187, 189, 190, 194, 195, 196, 200, 203, 206
 Badachšan 89
 Badtibira 60, 131
 Bagdad 14, 16, 22, 31, 32, 34, 35, 36, 39, 40,
 42, 45, 72, 75, 118, 150, 156
 Balawat (Imgur Bel) 159
 Barda Balka 25, 26, 56, 204
 Basra 38, 42, 43, 56, 72, 75
 Behistun (Bisutun) 11, 159
 Beirut 47, 159
 Berlin 5
 Bit Karkar 113
 Bliski wuchod 14, 16, 30, 50, 51, 53, 56,
 153, 158, 186, 189, 204
 Boghazköy (Hattuša) 14, 106

- Borsippa 35, 86, 115, 150
 Bosporus 8
 Byblos 49, 103, 206
 Çatal Hüyük 56, 148, 157, 159, 205
 Cypern 49, 99, 103
 Damaskus 16, 49, 51, 52, 208
 Dašt-i-Lur 20
 Delni Zab 168
 Dilbat 126
 Dilmun 77, 89, 92
 Dunnum 178
 Dur Jachdulim 72
 Dur Kurigalzu (Akarkuf) 65, 160
 Dur Šarrukin (Chorsabad) 38, 68, 85, 102, 151, 158
 Dur Untaš (Džoga Zambil) 48
 Džagdžag 54
 Džarmo 26, 56, 148, 204
 Džemdet Nasr 57, 110, 204
 Džerwan 73
 Džoga Zambil (Dur Untaš) 48, 150, 207
 Ebla 49, 52, 53, 54
 Efezus 90
 Egyptowska 8, 14, 30, 35, 37, 42, 50, 52, 67, 68, 99, 106, 109, 128, 149, 166, 175, 201, 206, 208
 Ekallatum 66, 80, 101
 El Amarna 50, 106
 El Irak el-'Arabi 31
 El Obejd 6, 26, 57, 157, 204
 Elamska 14, 16, 27, 48, 65, 66, 67, 68, 69, 139, 158, 160, 169, 198
 Elbrus 28
 Emar (Tell Meskene) 49, 51, 52
 Erebuni (Jerewan) 50
 Eridu (Abu Šahrain) 18, 27, 45, 56, 57, 59, 60, 75, 111, 149, 150, 168, 181, 204
 Ešnunna (Tell Asmar) 63, 66, 80, 89, 91, 92, 95, 96, 105, 137, 138, 149, 152, 206
 Etiopiska 27
 Gabbarini 80
 Gasur 168
 Girsu (Lagaš) 42, 43, 61, 89, 98, 99, 115, 124, 153, 204
 Grjekska 95, 138, 201, 208
 Gubla 67
 Habur 56, 81
 Hafadži 153
 Hachchum 93
 Halab 52, 113
 Hamadan 11
 Harappa 27
 Harran 69, 70, 81, 91, 112, 126, 170
 Hattuša 190
 Hinduš 28
 Horni Zab 73
 Chaldea 14
 Chaldejska 13, 34
 Chapcha 80
 Chatka 101
 Chorsabad (Dur Šarrukin) 12, 37, 38, 39, 40, 68, 160
 Chuzestan 40, 64
 Idamaras 105
 Imgur Bel (Balawat) 159
 Indiska 6, 27, 32, 35, 77, 90
 Indus 27, 93
 Irak 5, 16, 31, 32, 43, 50, 52, 54, 78, 80, 112, 133, 149, 179
 Iran 16, 20, 27, 28, 48, 50, 54, 79, 89, 149, 224
 Isin 63, 66, 135, 137, 168
 Istanbul 32, 133, 134, 196
 Jamchad 52, 105
 Jamutbal 79
 Jena 5
 Jerewan 50
 Jericho 56, 148, 159, 204
 Jerusalem 68, 70, 208
 Kachat 54
 Kairo 5, 43, 50, 224
 Kajseri 51
 Kalchu (Nimrud) 22, 40, 73, 116, 151, 158, 159
 Kandahar 12
 Kaneš 29, 51, 66, 81, 91, 94, 96, 145
 Kappadocija 93
 Kardunjaš 64
 Karkemiš 43, 70, 208
 Karmir Blur 50
 Kermanšah 11, 12
 Keš (Tell Abu Salabich) 29, 185
 Kirkuk 56, 168
 Kiš 26, 44, 59, 60, 62, 128, 151, 189
 Knossos 159
 Konstantinopol 41
 Kreta 159
 Ktesifon 31, 36
 Kujundžik (Niniwa) 40, 41, 42
 Kültepe 51
 Kurdistan 56, 80, 159

- Lagaš (Girsu) 22, 27, 42, 43, 53, 58, 60, 61, 62, 91, 98, 101, 112, 113, 115, 131, 132, 153, 154, 156, 157, 161, 185, 199, 204
 Lachiš 158, 179
 Larak 60
 Larsa 27, 59, 63, 72, 73, 89, 91, 96, 105, 131, 168, 202
 Libanon 66, 67, 149, 176
 Luristan 65
 Lydiska 70, 208
 Mała Azija 14, 30, 56, 62, 66, 85, 99, 113, 174
 Malgu 168
 Mari 16, 27, 34, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 60, 63, 64, 66, 79, 80, 81, 90, 96, 101, 102, 103, 104, 105, 113, 124, 128, 141, 151, 153, 154, 155, 159, 160, 161, 162, 168, 171, 173, 178, 202, 223
 Mausil (Mosul) 32, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 75
 Medska 68, 70, 208
 Megiddo 190
 Mekka 45
 Meluchcha 27, 89, 93
 Mezopotamiska 1, 3, 5, 8, 9, 14, 15, 19, 20, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 41, 44, 46, 47, 48, 50, 52, 53, 56, 63, 66, 68, 72, 73, 74, 77, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 92, 93, 94, 99, 105, 106, 109, 110, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 123, 124, 125, 128, 147, 148, 149, 150, 151, 159, 161, 169, 174, 175, 176, 180, 187, 194, 197, 200, 204
 Mišlan 90
 Mitanni 17, 30, 66, 85, 106, 206, 207
 Mohendžo Daro 27
 Mosul *hlej* Mausil
 Mukajjar (Ur) 43
 Mundigak 28
 Nakše Rustam 9
 Nimrud (Kalchu) 22, 35, 40, 41, 155, 156
 Niniwa (Kujundžik) 8, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 47, 68, 69, 73, 91, 101, 102, 120, 126, 139, 149, 151, 154, 156, 158, 159, 175, 188, 189
 Nippur (Nuffar) 26, 27, 45, 61, 62, 63, 78, 89, 96, 99, 110, 115, 130, 133, 135, 137, 152, 153, 168, 173, 181, 185, 188, 189, 196, 198, 199, 200
 Nubiska 43, 69
 Nuffar *hlej* Nippur
 Numcha 79
 Nuзи 16, 17, 168, 169, 175
 Obeid *hlej* El Obejd
 Orient 5, 14, 15, 79, 122, 136, 181, 223
 Palestina 14, 16, 34, 50, 51, 56, 206
 Persepolis (Tacht-e Džamšid) 9, 10, 11, 35, 36, 73
 Persiska 9, 11, 35, 39, 40, 68, 69, 70, 85, 149, 208
 Persiski zaliw 81, 90, 99, 111
 Prędnja Azija 34
 Qal'at Hadži Muhammad 148
 Qal'at Šerqat 40
 Qatna 80, 105
 Rapiqum 105
 Ras Ibn Hani (Appu) 49
 Ras Šamra (Ugarit) 14, 48, 49
 Rom 45, 92, 110, 138, 176
 Rosetta 8
 Samarija 68, 208
 Sardes 30, 208
 Seleucija 31
 Sidon 67
 Simirra 67
 Sippar 26, 60, 75, 90, 91, 113, 134, 169, 172, 188, 203
 Sr jedzna Azija 28
 Subartu 30, 47, 63, 120
 Suchi 80
 Sulajmanija 56
 Sumer 18, 26, 43, 45, 48, 53, 59, 62, 63, 64, 68, 70, 86, 93, 117, 131, 133, 135, 137, 138, 141, 148, 149, 153, 155, 164, 168, 198, 224
 Syriska 5, 14, 16, 30, 47, 49, 53, 54, 62, 68, 79, 84, 99, 113, 151, 160, 176, 206
 Šaduppum (Tell Harmal) 137, 155
 Šanidar 56, 204
 Šubat-Enlil (Tell Lailan) 47, 90
 Šun 91
 Šuruppak (Fara) 26, 44, 53, 57, 60, 91, 110, 165, 185, 204
 Tadmur 34
 Tacht-e Džamšid (Persepolis) 9
 Taurus 47, 93
 Teby (Weset) 69
 Tell Abu Harmal (Šaduppum) 137, 155
 Tell Abu Salabich (Keš) 18, 24, 29, 53, 185
 Tell Ačana (Alalach) 50
 Tell Agrab 153
 Tell Achmar (Til Barsip) 160
 Tell Asmar (Ešnunna) 150, 175

- Tell Barri 54
 Tell Brak 56, 151
 Tell Čagar Bazar 56
 Tell es-Sawwan 148, 204
 Tell es-Sultan (Jericho) 56, 204
 Tell Halaf 30, 204
 Tell Hariri (Mari) 47, 48
 Tell Huera 49
 Tell Lailan (Šubat-Enlil) 47
 Tell Mardich (Ebla) 52, 53
 Tell Meskene (Emar) 51, 52
 Tello 42, 98
 Terka 72, 178
 Tešebaini (Karmir Blur) 50
 Til Barsip (Tell Achmar) 160
 Tureng-Tepe 28, 29
 Turkmenska 28
 Turkowska 16, 32, 34, 43, 50, 54
 Tuttul 91, 141, 178
 Tyros 70, 103
- Ugarit (Ras Šamra) 14, 16, 48, 49, 50, 52, 103, 188, 203, 206
 Umma 58, 60, 61, 98, 99, 101, 133, 157, 204
 Ur (Tell el-Muqajjar) 16, 26, 27, 28, 40, 43, 44, 53, 60, 62, 63, 70, 73, 74, 79, 82, 89, 92, 98, 99, 110, 125, 133, 134, 135, 138, 150, 157, 161, 162, 168, 175, 176, 182, 185, 198, 199, 201, 202, 203, 204
 Urartu 50, 67, 68, 208
 Uršu 53
 Uruk (Warka) 16, 24, 26, 28, 44, 57, 60, 61, 62, 63, 83, 91, 102, 110, 111, 123, 126, 131, 149, 150, 152, 153, 158, 165, 168, 185, 189, 190, 191, 192, 204
 Wanski jězor 14, 50, 89, 224
 Warka (Uruk, Erech) 44, 152, 153, 154, 156
 Zadnja Indiska 27
 Zagros 20, 27, 29, 30, 64, 168
 Zakawkaska 27

PŘEDSŁOWO PŘEŁOŽOWARJA	4
PŘEDSŁOWO K SŁOWAKSKEMU WUDAĆU	5
I.....	7
Z POTAJNEJE KUCHNJE WĘDOMOSĆE	7
PRJEDY HAČ ASSYRIOLOGIJA NASTA.....	8
WUČITANJE KLINOPISMA	9
PŘINOŠK G. F. GROTEFENDA	9
BEHISTUNSKI NAPIS A H. C. RAWLINSON	11
NAROD ASSYRIOLOGIJE	12
ASSYRIOLOGIJA MATRUJUE.....	13
SUMEROLOGIJA SO K SŁOWU PŘIZJEWJA.....	13
KLINOPISMO ZWONKA MEZOPOTAMISKEJE	14
ČEŠKA ASSYRIOLOGIJA	14
TUČASNE SWĘTOWE SRJEDŽIŚĆA ASSYRIOLOGIJE	15
PRJEDY HAČ PISMO NASTA.....	16
NASTAĆE KLINOWEHO PISMA	18
WOT WOBRAZKOW KE KLINAM	19
KAK JE SO PISAŁO	20
WOT WOPRİJEĆA K ZŁÓŻCE.....	21
PISANSKI MATERIAL	22
PJEČATNE DŽEĽKA	23
TAFLICKA WE WOBALCE	23
PISARSKE PRAKTIKI.....	24
PRAPŘÍKŁAD ĆIŠĆERSKEHO KLIŠEJA.....	24
PÓSLANJE KLINOWEHO PISMA	24
II.....	25
LUDŽO MJEZ EUFRATOM A TIGRISOM	25
PRJEDY HAČ SUMERIČENJO PŘÍNDŽECHU	26
PŘEDSUMERISKE RĘCNE ELEMENTY	26
SUMERISKI PROBLEM.....	27
NAMAKA SO KLUČ K SUMERISKEMU PROBLEMEJ?	28
SEMITISCY AKKADŽENJO.....	29
BABYLONŠĆINA A ASSYRIŠĆINA.....	29
SUSODŽA MEZOPOTAMISKEJE	30
ASSYRIČENJO A ARAMEJČENJO	30
MEDOJO A BABYLONJENJO LIKWIDUJA ASSYRISKU	30
PERSOJO W BABYLONSKEJ.....	30
GRJEKOJO, ROMJENJO, PARTIČENJO A BYCANTINJENJO	31
ARABOJO.....	31
TURKOJO.....	31
JENDŽELČENJO	32
NJEWOTWISNY IRAK	32
III	33
Z KILOPOM A ŁOPATU	33

PUĆE ARCHEOLOGOW	34
PRĚNI WOPYTOWARJO	34
PUĆOWARJO Z WĚDOMOSTNYMI ZAJIMAMI	35
WUPRAWY ZA "MUZEJOWYMI EKSPONATAMI"	36
BOTTA WURYWA	37
DALŠE WOTKRYĆA W CHORSABADŽE	39
LAYARD W NINIWE	39
NA ČOLE DO SUMERISKEJE	42
UR — SUMERISKI MODEL	43
DRUHE MĚSTA SUMERISKEJE	44
ZAJIM ZA METROPOLU	45
ŠUBAT-ENLIL, REZIDENCA BOHA A KRALA	47
"BAJKOJTA" METROPOLA MARI	47
WOTKRYĆA W NAKROMNYCH KÓNČINACH	48
PŘEZ ZBOŽOWNY PŘIPAD WOTKRYTY EMAR	51
WOTKRYĆE LĚTSTOTKA	52
TUCHWILU NAJNOWŠE WOTKRYĆE	54
IV	55
WOT GMEJNSKEHO KRAJA K DESPOTIJI	55
BARDA BALKA — ŠANIDAR — DŽARMO	56
ZESTUP K TIGRISEJ	56
NA PROZE STAWIZNOW	57
ZHROMADŽENSTWO, NAJSTARŠA TOWARŠNOSTNA FORMACIJA	57
MÓCNARSTWA A JICH ORGANIZACIJA	59
SUMERISKA LISĆINA KRALOW	59
LAGAŠ NA JEWIŠCU STAWIZNOW	60
AKKADSKE MÓCNARSTWO	62
NOWOSUMERISKE MÓCNARSTWO: III. URSKA DYNASTIJA	62
BABYLON NA PUĆU K MOCY	63
KASSIĆA W BABYLONSKEJ	64
ASSYRISKA: WOT WIKOWANSKICH SYDLIŠĆOW K SWĚTOWEMU MÓCNARSTWU	66
DESPOĆA NA ASSYRISKIM TRÓNJE	68
NOWOBABYLONSKE MÓCNARSTWO	69
V	71
DŽĚŁO NA POLU A W DŽĚŁARNI	71
PŘIRODNE WUMĚNjenja a KLIMA	72
KUMŠTNE POWODŽOWANJE	72
PŘESELOWANJE PÓDY	73
DALŠE ŠKÓDNIKI: WĚTRY A PĚSK	74
MEZOPOTAMISKI RÓLNÍK	74
PÓLNISTWOWA PROTÝKA	75
SUMERISKI RÓLNISKI ALMANACH	76
ŽITO A PÓLNE PŁODY	76
ZAHRADNISTWO A SADARSTWO	77
ZELENINOWE A WOZDOBNE ZAHRODKI	78

BAHNA A SĆINA	79
PLAHOWANJE SKOTU	79
WOSOŁ, KÓŃ A WJELBŁUD	80
HONTWJERSTWO A RYBYŁÓJENJE	81
RJEMJESŁA	82
MŁYNK, PJEKAR, RĚZNIK, PIWARC	82
HORNČERJO A CYHELERJO	83
ZHOTOWJERJO MATOW A PŘEDŽEĽOWANJE SĆINY	84
ČĘSŁOJO A BLIDARJO	84
ZHOTOWJERJO TKANINOW A DRASTOW	84
WUDŽEŁKI Z KOŽE	85
KOWARJO, KOWOLIJERJO A KOWOKLEPARJO	85
KAMJENJEĆESARJO	86
RJEMJESLNISCY WUČOMNICY	86
MZDOWE TARIFY	86
RJEMJESLNISKE CECHI	87
VI	88
WOT KLAMARJOW K BANKOWNIKAM	88
ŠTOŽ JE SO DOWOŽOWAŁO A WUWOŽOWAŁO	89
WIKOWANSKE PUĆE A WOBCHADNE SRĘDKI	89
WOT WUMĚNY K PJENJEŽNEMU WIKOWANJU	91
FUNKCIJA SLĚBRA JAKO PŁAĆIDŁO A NADAWK ZŁOTA	92
TAMKAR, HŁOWNA POSTAWA WIKOWANJA	93
TAMKAR W SŁUŽBACH PALASTA	95
PROTOTYPY BANKOWNISTWA	95
VII	97
RĚČ BRÓNJOW A DIPLOMATOW	97
POD WÓJNSKEJ STANDARTU	98
UMMA A LAGAŠ NAMJEZNU ZWADU ROZRISUJETEJ	98
REGULARNA ARMEJA A REZERWISĆA	99
BRÓNJE A WÓJNSKA TECHNIKA ZA WOBLĚHOWANJE MĚSTOW	101
WÓJNSCY JEĆI A ZASTAJENCY	102
MĚROWE ZRĘČENJE BABYLONA Z ELAMSKEJ	103
DIPLOMATIJA A PROPAGANDA	104
ZAPOČATKI AKREDITOWANYCH WUPÓSLANCOW	106
VIII	108
SWĚT BOHOW, DEMONOW A MĚŠNIKOW	108
NASTAĆE WĚRY	109
HŁOWNA TRÓJKA BOHOW: AN, ENLIL, ENKI	109
ASTRALNE BÓJSTWA	112
MARDUK A AŠŠUR – POLITISKAJ BOHAJ	114
ZBYTNI BOHOJO	115
TENDENCY K MONOTEIZMEJ A ATEIZMEJ	116

DEMONOJO	117
PYTANJE ZA PŘICHODOM A SONJERSKE	119
WĚŠĆENJA	122
BOŽI WUSUD: ORDAL	124
MĚŠNISTWO A JEHO ORGANIZACIJA	124
(ŽÓNSKE) MĚŠNICY	125
SWJEDŽENJE A SWJATOČNOSĆE	126
TEMPLOWE WOPORY	127
PŘEDSTAWY WO TAMNYM SWĚĆE	127
IX	129
ZO NJEBY MÓCNY SŁABEMU ŠKODŽIĘ.....	129
ZŁOTY WĚK	130
PRĚŃJE ZRĘČENJA	130
PRĚNI MORATORIJ	131
URUKAGINA A JEHO „REFORMY“	132
URNAMMU A JEHO ZAKONJE	133
ZAKONJE LIPIT-IŠTARA Z ISINA	135
ZAKONJE Z EŠNUNNY	137
HAMMURAPIOWE ZAKONJE – WJERSK MEZOPOTAMISKEHO PRAWNISKEHO TWORJENJA	138
TAK RĚCI HAMMURAPI	140
POZDŽIŠE BABYLONSKE ZAKONJE	145
ASSYRISKE ZAKONJEDAWARSKE POMNIKI	145
X	147
PUĆ K WUMĘŁSKEJ TWÓRBIE	147
PRĚŃJE KROKI	148
ARCHITEKTURA	149
TWARY TEMPLOW A ZIKURATOW	150
PALASTY KNJEŽIČELOW	151
WUMĘŁCY KAMJENJA A METALA	152
PLASTIKI Z GIRSU-LAGAŠA	153
AKKADSKE SOCHARSTWO	154
RELIEFY	157
MOLERSTWO	159
MOZAIK	160
DROBNE PŘEDMJETY K WUŽIWANJU	160
XI	163
ZJAWY ZDŽĘŁANOSĆE	163
ŠULE	164
ARCHIWY A KNIHOWNJE	164
SYLABARY, SŁOWNIKI A ENCYKLOPEDIJE	166
CHRONOLOGIJA A HISTORIOGRAFIJA	167
ZEMJEPIŠ A MAPY	168

MATEMATIKA A GEOMETRIJA	169
MĚRY A WAHI	170
WOT ASTROLOGIE K ASTRONOMIJI	171
PROTYKA	172
SPOČATKI CHEMIJE – WOBDŽEŁOWANJE METALOW	174
ŠKLEŃCA A BARBY	175
KOSMETIKA	176
LĚKOWANSTWO A LĚKI	176
FARMACIJA	181
PORODNE BABKI	182
CHOROWNJE A DOMY CHOROMYSLNYCH	183
XII	184
 HYMNY, EPOSY A MYTY	184
PRĚNI POSOŁ RJANEJE LITERATURY	185
BAJA WO STWORJENJU	186
RJEK „PŘEMUDRY“	188
LIJEŃCA	189
EPOS WO GILGAMEŠU	189
ADAPA	193
ETANA	193
PTAK ANZU	194
INANNINY CYKLUS	194
BAJA WO ERRJE	195
HRÓNČKOMUDROSTNE SKŁADBY	195
ZWADY	197
BĚDOWANJA	198
POKLEĆE NAD AKKADOM	199
PŘISŁOWA	199
SKŁADBY Z POLITISKEJ TENDENCU	200
PĚSEŇ	200
HUDŹBA	201
SYNCHRONIZACISKI PŘEHLED STAWIZNOW MEZOPOTAMISKEJE A WUZNAMNYCH PODAWKOW BLISKEHO WUCHODA	204
 LISĆINA WUŽITYCH SKRÓTŠENKOW.....	223

LISĆINA WUŽITYCH SKRÓTŠENKOW

ABL	R. F. Harper, Assyrian and Babylonian Letters, 1892–1914
afo	Archiv für Orientforschung
aja	American Journal of Archaeology
anet	J. B. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament, 2. wud. 1955
armt	Archives Royales de Mari (Textes)
aror	Archív Orientální
as	Assyriological Studies
be	The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania
bior	Bibliotheca Orientalis
Bua	B. Meissner, Babylonien und Assyrien I. a II. (1925)
cad	Chicago Assyrian Dictionary, wot l. 1956
CAh	Cambridge Ancient History, rew. wud. wot l. 1970
crai	Comptes rendus – Académie des Inscriptions et Belles-Lettres
ct	Cuneiform Texts from Babylonian Tablets...in the British Museum
dat	Dictionnaire archéologique des techniques I (1963), II (1964)
fw	Fischer Weltgeschichte
ick	B. Hrozný, Inscriptions cunéiformes du Kultepe I (1952)
ja	Journal Asiatique
jaos	Journal of the American Oriental society
jcs	Journal of Cuneiform Studies
jesho	Journal of the Economic and Social History of the Orient
jnes	Journal of Near Eastern Studies
jras	Journal of the Royal Asiatic Society
kari	E. Ebeling, Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts, 1919 a 1923
kb	E. Schrader, Keilschriftliche Bibliothek
lapo	Littératures anciennes du Proche-Orient, 3 (1971), 6 (1973), 8 (1976)
law	Lexikon der Alten Welt (1965)
l.c.	loco (libro) citato, pokaz na předchadne polne citowanje džela
mdp	Mémoires de la Délegation en perse
mio	Mitteilungen des Institutes für Orientforschung
no	Nový Orient
osn	Ottov slovník náučný
rb	Revue biblique
rdso	Rivista degli Studi Orientali
rh	Revue Historique
rhdfe	Revue historique du droit français et étranger
rida	Revue internationale des droits de l'Antiquité
rla	Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie I (1928), II (1938), III (1957-1971), IV (wot 1972)
saki	F. Thureau-Dangin, Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften, 1907
tcl	Textes cunéiformes du Louvre
up	University of Pennsylvania. The Museum. Publications of the Babylonian Section
vab	Vorderasiatische Bibliothek
vdi	Vestnik drevnej istorii
vs	Vorderasiatische Schriftdenkmäler der staatl. Museen zu Berlin
wm	H. W. Haussig, Wörterbuch der Mythologie I (Götter und Mythen im Vorderen Orient), 1965
wo	Die Welt des Orients
wzkm	Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes
yos	Yale Oriental Series
za	Zeitschrift für Assyriologie
zs	Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte

PŘISPOMNENKI*

* Literatura je tak wobšerna, zo so dyrbjachmy za wuski wuběr rozsudžíć. Podawamy przedewšěm dźěla přistupne w našich fachowych knihownjach.

¹

² P. Schnabel, *Berossos und die babyl.-hellenist. Literatur*, 1923, 249 a n.

³ *Historia religionis veterum Persarum*, 1700, 526; S. A. Pallis, *The Antiquity of Iraq*, 1956, 63³.

⁴ *Amoenitates exoticae*, 1712, R. Haase, *Einführung in das Studium keilschriftl. Rechtsquellen*

⁵ S. A. Pallis, I. c., 188 a n.

⁶ D. J. Wiseman, *The Expansion of Assyrian Studies*, 1962, 6.

⁷ L. Messerschmidt, *Die Entzifferung der Keilschrift*, 1910, 6.

⁸ R. Borger, *RLA III*, 655.

⁹ Je w *Nachrichten der königl. Gesellschaft der Wissenschaft. und der Georg-Augustus-Universität zu Göttingen*, č.

14, 1893, 571–616, wušlo. Znowa wudał W. Meyer, G. Fr. Grotend's erste Nachricht von seiner Entzifferung der Keilschrift. *Libelli*, CLXXIX, 576 a n.

¹⁰ H. Schmökel, *Wiederkehr einer verlorenen Handschrift*, Frankf. Allg. Zeit., 30.12.1974.

¹¹ S. A. Pallis, I. c., 108 a n.

¹² D. J. Wiseman, I. c. 9 a n.

¹³ J. Oppert, *JA* 18, 1851, 560.

¹⁴ J. Ménant, *Manuel de la langue assyrienne*, 1890. S. A. Pallis, I. c., 168.

¹⁵ C. Bezold, *ZA* 19, 1905/06, 169 a n.; S. A. Pallis, I. c., 162 a n.

¹⁶ Wuhódanje wuńdže w rozprawach Kralowskeje aziskeje towaršnosće z 29. 5. 1857: „inscriptions of Tiglath Pileser I, King of Assyria B. C. 1150 as translated by Sir Henry Rawlinson, Fox Talbot, Dr Hincks and Dr Oppert“. E. Dobhofer, *Zeichen und Wunder*, 1957, 145; D. J. Wiseman, I. c., 9 a 33.

¹⁷ Je pod mjenom Bratr Oldřich, Čech z Furlánska, *Popis východních krajů světa*, 1962, wušoł.

¹⁸ Martina Kabátníka cesta z Čech do Jeruzaléma a Kaira r. 1491–92. Wuda J. V. Prášek 1894.

¹⁹ Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic a na Pecce atd. Cesta z Království českého do Benátek, odtud do Země Svaté, země Judské a dále do Egypta... Wuńdże w Staročeskej bibliotéke nákladom Českého múzea, 1855.

²⁰ OSN, XXII, 312/J. Wünsch je wot Wanskeho jězora cyhel z Urartskim napisom, jeho wobr. w OSN II při s. 914).

²¹ OSN XIV., 971.

²² OSN VIII., 269 a XXVIII, 310. Wot R. Dvořáka wuńdże w OSN na příklad Klinopismo a Semitiske rěče.

²³ O. Klíma, *ArOr* 22, 1954, 20 a n.

²⁴ B. Hrozný, *Vlastní životopis v kostce*, Venkov I. I. 1931.

²⁵ W lětach 1906–1910 wuńdże jeho dwudžélne Geschichte der Meder und Perser bis zur makedonischen Eroberung.

²⁶ L. Matouš, Stopami zašlych kultur. O práci profesora B. Hrozného, 1949; V. Zamarovský, Za tajemstvím říše Chetitů, 1961, 71 a n.

²⁷ J. Klíma, *ArOr* 21, 1953, 448 a n.

²⁸ Sumer 15, 1–2, 1959, 56 a n. (z fotograf. přílohami alegoriskich wozow)

²⁹ L. Hájek, *Umění Staré Mezopotámie ze sbírek Iráckého národního musea v Bagdádu*, 1973.

³⁰ Hlej D. Schmandt-Besserat, *Zeitschr. f. Papyrol. u. Epigraphier*, 47, 1982, 1 a n.

³¹ J. Bottéro w studiji *De l'aide-memoire à l'écriture wozjewjenej w Aktach mjezynarodneho kolokwija wo pismje*, Paris 1981, 13 a n.

³² Hlej D. Schmandt-Besserat, *Visible Language* XV/4, 1981, 322 a n.

³³ Na jeho nastaće a rozkćew so dwě zajímawej studiji M. Lamberta počahujetej: *La naissance de la bureaucratie*. W: *Revue Historique* 224, 1960, 1 a n. Le triomphe de la bureaucratie. W: *Revue Historique* 457, 1961, 21 a n.

³⁴ Hlej W. F. Leemans, *RSJB* XLI, 1983, 42 a n.; J. Klíma, tež tam, 107 a n.; M. Dandamayev, tež tam, 133 a n.; R. Haase, tež tam, 187 a n.

³⁵ Hlej Archeologia 12, 1966, 20 a n.; *Mémoires de la délégation archéologique en Iran* 43 ml/2, 1972, 61.

³⁶ Namakanku publikowa E. R. Lacheman, *Harvard Semitic Series XVI*, 1958, č. 449.

³⁷ Podrobnu analyzu tuteje namakanki podawa A. L. Oppenheim, *An operational Device in Mesopotamian Bureaucracy*, INES 18/2, 1959, 121 a n.

³⁸ J. Heřmanová-Novotná, NO 24, 1969, 186 a n.

³⁹ M. Verner, NO 24, 1969, 152 a n.

⁴⁰ Na příklad 100+1 zahraniční zajímavost 1973, 11, 3 (po Time, New York), Lidová demokracie, 9. 6. 1973, a druhe.

⁴¹ V. Souček, *Úvod do klínového písma a babylónštiny*, 1972.

⁴² I. J. Gelb, *Von der Keilschrift zum Alphabet*, 1958.

⁴³ J. Klíma, NO 14, 10, 1959, 194 a n.

⁴⁴ Hlej S. N. Kramer, *A Sumerian Document with microscopic Form*, 1969; G. sperl, *Diskussionsbeitrag zur Herstellung von Mikrotafeln*, 1967; V. Souček, *Písmo hliněných tabulkách*, NO 24/4, 1969, 112 a n.

⁴⁵ Hlej J. Renger, *Legal Aspects of Sealing in Ancient Mesopotamia*. W: *Seals and Sealing in the Ancient Near East*, 1977, 75 a n.

⁴⁶ K. Oberhuber, *Die Kultur des Alten Orients*, 1972, 296 a n.

II.

- ¹ A. Salonen, Die ältesten Berufe und Erzeugnisse des Vorderen Orients, 1969, 97 a n.
- ² S. N. Kramer, The Sumerians, their History, Culture and Character, 1963, 29 a 41 a n.
- ³ K. Kramář, O sumero-gruzínské jednotě jazykové, 1905.
- ⁴ J. V. Prášek, Babylónie kolébkou dějin, 1902, 9 a n. (awtor hiše „Šumírové“ pisa).
- ⁵ K identifikaci Meluchhi, Dilmana a Mahana hlej najnowše Romila Thapar, JESHO 18/1, 1975 1–42.
- ⁶ K problemej „Sumeričenjo abo Semiča“ hlej B. Hruška, NO 29, 4, 1974, 121 a n.
- ⁷ R. D. Niggs, ZA 61(II, 1971, 193 a n.; R. D. Biggs, JCS 20/2, 1966, 73 a n.
- ⁸ S. A. Pallis, I. c., 451 a n.
- ⁹ E. Unger, RLA III, 129 a n.; L. Delaporte, Die Völker des antiken Orients, 1933, 254 a n.; A. Dupont-sommer, les Araméens, 1949; W. W. Hallo, The Ancient Near East. A History, 1971, 119 a n.
- ¹⁰ S. Sambursky, LAW, stołpik 2478 a n.
- ¹¹ T. Jacobsen – R. M. Adams, Science, zw. 128, č. 3334, 1958, 1251 a n.

III.

- ¹ Itinerarium Beniamini Tudelensis..., 1575.
- ² W: Peregrinatores Medii Aevi quattuor..., kotrež je Vincenzio Fineschi 1793 wudał.
- ³ Wuńdze wokolo lěta 1475; wuńdze znowa w Inselbücherei č. 219.
- ⁴ Jeho pućowanske wopisanje Eigentliche Beschreibung der Reysz Leonhardi Rauwolffen wuńdze w lěće 1582.
- ⁵ OSN XXVI, 369.
- ⁶ S. A. Pallis, I. c. 267 mjenuje jeho „prěnjeho samostatneho archeologa“; měješe wšak swoju mandželsku jako sobudželacerku a po jeje smjerći swojeho pomocnika, z kotrymž w lěće 1625 Ur wopyta.
- ⁷ Athanasios Kircher wuda w lěće 1678 studiju wo Babylonskej wěži.
- ⁸ Jendželski original wuńdze w štyrjoch wudačach (1. wud. w lěće 1634) a w francoskim kaž tež holanskim přełožku.
- ⁹ Nazhonjenja zhrony w džěle Mémoire sur les Antiquités babyloniques qui se trouvent aux environs de Bagdad, 1790.
- ¹⁰ Jeho dopomnjeja wuńdzechu pod mjenom Memoir on the Ruins of Babylon (1813) a Second Memoir on Babylon (1818). Wobě džěle naspomnja Lord Byron w Don Juanje, V. 62, 1821.
- ¹¹ C. J. Du Ry, Art of the Ancient Near and Middle East, 1969, 230.
- ¹² C. W. Ceram, Ruhmestaten der Archäologie, 1965, 230.
- ¹³ E. Pottier, Catalogue des Antiquités Assyriennes, 1924, 16 a n.
- ¹⁴ S. A. Pallis, I. c., 92.
- ¹⁵ A. H. Layard, Auf der Suche nach Ninive (přełoži a wuda H. Schmökel), 1965, 105⁺.
- ¹⁶ Tež tam, 9.
- ¹⁷ S. A. Pallis, I. c., 272 a n.
- ¹⁸ C. W. Ceram, Bohové, hroby a učenci, 1961, 184 a n.
- ¹⁹ S. A. Pallis, I. c., 291 a n.
- ²⁰ A. H. Layard, I. c., 314⁺.
- ²¹ C. W. Ceram, Ruhmestaten der Archäologie, 242 a n.
- ²² S. A. Pallis, I. c., 292 a n.
- ²³ V. Zamarovský, Na počátku byl Sumer, 1966, 67 a n.
- ²⁴ J. E. Taylor, Notes on the Ruins of Mugheyer, IRAS 25, 1855, 260 a n.
- ²⁵ H. Schmökel, Funde im Zweistromland, 1963, 123.
- ²⁶ S. A. Pallis, I. c., 356 a n.
- ²⁷ E. Sollberger, The Babylonian Legend of the Flood, 1962.
- ²⁸ M. A. Beek, Bildatlas der babyl.-assyrischen Kultur, 1961, 12.
- ²⁹ Lenzenowym wurywanjam w Urukú H. Keiserová popularnu knihu wěnuje, Die Stadt der Grossen Göttin, 1967.
- ³⁰ H. Schmökel, Die Ausgrabungen in Vorderasien seit 1945. Die Welt als Geschichte I., 1962, 102 a n.
- ³¹ E. Klengel-Brandt, Reise in das alte Babylon, 1970, 8.
- ³² R. Koldewey, Das wiedererstehende Babylon, 1925, 179 a n.
- ³³ E. Unger, Babylon, die heilige Stadt nach der Beschreibung der Babylonier, 1931, 229 a n.
- ³⁴ S. A. Pallis, I. c., 304 a n.
- ³⁵ G. R. Meyer, Durch vier Jahrtausende altvorderasiatischer Kultur, 1962, 5.
- ³⁶ A. Parrot, Mari, une ville perdue...et retrouvée par l'archéologie française, 1936, 49 a n.
- ³⁷ A. Parrot, Mari, capitale fabuleuse, 1974.
- ³⁸ Mjeno tuteje towaršnosće je Association pour la sauvegarde de Mari. Srědky sej towaršnosć na příklad z předanjom gramofonowych tačelow z korespondencu knježicelow z Mari za přewod staroorientalnej hudžby wobstaruje.
- ³⁹ W. Hinz, Das Reich Elam, 1964; P. amiet, Elam, 1966.
- ⁴⁰ Hlej Petr Charvát, More on Proto-Elamic Iran. W: Current Anthropology, 1983, zw. 24, č. 4., 530 a n.
- ⁴¹ E. Doblhofer, Zeichen und Wunder, 157, 220 a n.
- ⁴² Sir L. Woolley, A Forgotten Kingdom, 1953.
- ⁴³ C. Niebuhr, Die Amarna-Zeit, 1913.
- ⁴⁴ B. B. Piotrovskij, Wanskoje carstvo, 1959.
- ⁴⁵ L. Matouš, NO 3/č. 4–5, 87 a n.

⁴⁶ Prěnju identifikaciju Emara z Meskene G. Dossin hižo w lěće 1954 zwěsí .Hlej tež A. Goetze, the Syrian Town of Emar, Bull. of the Amer. Schools of Orient. Stud., 1957, č. 147, 22 a n.; J. Margueron, CRAI, 1975, 201 a n.; M. Heltzer, RLA V, 1976, 65 a n.; E. Laroche, CRAI, 1983, 12 a n.

⁴⁷ Na příklad B. Hruška, Lidová demokracie, 28. 2. 1976.

⁴⁸ Hlej M. Heltzer, the Inscription from Tell Mardih and the City of Ebla in Northern Syria in the III-II Millennium B. C. AION 35, 1975, 315 a n.

⁴⁹ Yvonne Rebeyrol, Un empire tiré de l'oubli, Le Monde, 31. š. 1976, 16 a n.

⁵⁰ Hlej M. Salvini, akkadica 35, 1983, 24 a n.

IV.

¹ V. Gordon Childe, Člověk svým tvůrcem, 1949, 65 a n.

² P. Garelli, Le Proche-Orient Asiatique des origines aux invasions, 1969, 239.

³ R. J. Braidwood-Bruce Howe, Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan, 1960, 159 a n.

⁴ C. J. Du Ry, I. c., 18 a n.

⁵ H. Schmökel, Die Welt als Geschichte I., 1962, 104 a n.

⁶ A. Falkenstein, Archaische Texte aus uruk, 1936.

⁷ P. Garelli, I. c., 55.

⁸ A. Salonen, Die Fussbekleidung der alten Mesopotamier, 1969, 97 a n.

⁹ K. Marx, Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, 1857/1858, čišćane wušlo 1939.

¹⁰ V. G. Childe, I. c., 122.

¹¹ T. Jacobsen, INES 2, * 1943, 159 a n.; T. Jacobsen, ZA řě, 1957, 91 a n.

¹² S. N. Kramer, Historie začína v Sumeru (dale jenož Hist.), 2. wud., 1965, 42 a n.

¹³ P. Garelli, I. c., 66.

¹⁴ H. Schmökel, Die frühen Hochkulturen Vorderasiens, 1964, stolpik 235 a n.

¹⁵ I. M. Djakonov, Obščestvennyj i gosudarstvennyj stroj drevnego Dvurečia. Šumer, 1959, 196 a n.

¹⁶ D. O. Edzard, Die fröhdynastische Zeit, 1965, FW 2, 82.

¹⁷ T. Jacobsen, INES 2, 1943, 159.

¹⁸ I. M. Djakonov, I. c., 153 a n.

¹⁹ T. Jacobsen, Sumerian King List, 3. wud., 1966, AS 11.

²⁰ Pozdžišo z předwěškom EN (tuž Enmebaragezi); hlej D. O. Edzard, I. c., 68.

²¹ P. Garelli, I. c., 74 a n., 237.

²² Z polnym mjenom Lugal-anda-nuchuga, hlej E. Sollberger–J.-R. Kuppeer, LAPO š, 1971, 77 a n.

²³ I. M. Djakonov, On the Structure of Old Babylonian society (in: Beiträge zur sozialen Struktur des alten Vorderasiens), 1971, 15 a n.

²⁴ B. Brentjes, Zlatý věk lidstva, 1973, 165; L. Matous, NO 19/3, 1964, 68 a n.

²⁵ H. Schmökel, Die frühen Hochkulturen Vorderasiens, 238.

²⁶ F. Thureau-Dangin, SAKI, 218.

²⁷ Po někotrych žórlach rěkaše Laibum; hlej H. Schmökel, Geschichte des Alten Vorderasien, 1957, 40.

²⁸ M.-J. Seux, Epithètes royales akkadiennes et sumériennes, 1967, 305.

²⁹ P. Garelli, I. c., 259 a n.

³⁰ G. R. Castellino, Two Šulgi Hymns (BC), 1972, 32.

³¹ J. S. Cooper, Orientalia 42, 1973, 239, ma za to, zo „sumerščina jako rěčany rěč bě z najwjetšej prawdžepodobnosću mortwa abo nimale mortwa za III. Ursku dynastiju“.

³² L. Matouš, Nářek nad zkázou města Uru, 1953.

³³ A. Falkenstein, WO I, 1948, 377 a n.

³⁴ H. Schmökel, Hammurabi von Babylon, 1958, 103.

³⁵ L. W. King, Letters and Inscriptions III., 1910, 103.

³⁶ Podobnje tež F. X. Steinmetzer, Über den Grundbesitz zur Kassitenzeit, 1918, 5.

³⁷ D. D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia I, § 145, 1927.

³⁸ B. Landsberger, Assyrische Handelskolonien in Kleinasienu dem III. Jahrtausend, 1925; H. Schmökel, Die Frühen Hochkulturen..., stolpik 256.

³⁹ P. Garelli, Les Assyriens en Cappadoce, 1963, 263 a n.

⁴⁰ B. hrozný, Nejstarší dějiny Přední Asie, Indie a Kréty, 1948³, 37 a n.

⁴¹ D. D. Luckenbill, I. c., I, § 443.

⁴² W. Schramm, Historie 21, 1973, 513 a n.

⁴³ E. Szlechter, Recueils de la Société Jean Bodin, 1973, 124.

⁴⁴ H. Klengel, Babylon zur Zeit der Perser, Griechen und Parther, Försch. und Berichte, Staatl. Museen zu Berlin 5, 1962, 40 a n.

V.

¹ M. A. Beek, I. c., 9.

² A. Salonen, Agricultura mesopotamica nach sumer,-akkad. Quellen, 1960, 32.

³ K. Marx – F. Engels, Vybrané dopisy, čes. wud., 70; J. Bottéro, DADT II, 522 (=CT XVIII á, 18–19)

⁴ A. Ungnad, RLA II, 178.

⁵ J.-R. Kupper, Correspondance de Kibri-Dagan, gouverneur de Terka, 1950, 14 a n. (=ARMT III, 5).

⁶ A. Ungnad, Babylonische Briefe aus der zeit der Hammurapi-Dynastie (VAB 6, 1934), č. 43, 40 a n.

-
- ⁷ J. Bottéro, DADT II, 1964, 522 (= CT VII, 1, č. 13).
- ⁸ S. A. Pallis, I. c., 12 a 629; J. Bottéro, DADT I, 382.
- ⁹ RLA I, wobr. příl. č. 15; B. Meissner, BuA I, 1925, wobr. 42.
- ¹⁰ R. Borger, Die Inschriften Asarhaddons, 1956, 35, C 7.
- ¹¹ E. W. Moore, Neo-Babylonian Business- and Administrative Documents, 1935, č. 150.
- ¹² M. A. Beek, I. c., 13; J. Charvát, Člověk a jeho svět, 1974, 80 a n.
- ¹³ A. Salonen, Agricultura..., 252.
- ¹⁴ S. N. Kramer, Hist., 74.
- ¹⁵ L. Matouš, ArOr 37, 1969, 1 a n.
- ¹⁶ M. A. Beek, I. c., 13.
- ¹⁷ Tež tam.
- ¹⁸ J. Bottéro, DADT I, 334; na listovu wobalku je syn hišće ironisce připísal: „Pósčel mi znajmeňša kósc za žarowanskú hosčinu wuhotowanu za česčenje wopomnječa mojeho nana!“
- ¹⁹ S. N. Kramer, Hist., 78 a n.
- ²⁰ A. Salonen, Agricultura..., 27 a n.
- ²¹ A. Falkenstein, Arch. Text aus Uruk, 60, č. 214; J. Bottéro, DADT I, 31 a n.
- ²² A. Salonen, Agricultura..., 310 a n.
- ²³ Kazuya Maekawa, Agricultural Production in Ancient Sumer, chiefly from Lagash Materials, 1974.
- ²⁴ B. Landsberger, INES 8, 1949, 228 a n.
- ²⁵ S. N. Kramer, Sumerian Mythology, 1961, 49; S. N. Kramer, Hist., 131 a n.
- ²⁶ Wuda po S. N. Kramerje (The Sumerians, 340 a n.) A. Salonen w sobudžele z J. Aarom hromadže z dalšími fragmentami, Agricultura mesop., 202 a n. (z woznamjenjenjom „Georgica Sumerica“).
- ²⁷ J. Bottéro, DADT I, 33 (= TCL XVII, 4, 4–10).
- ²⁸ H. Haelbaek, Iraq 22, 1960, 192.
- ²⁹ W. Röllig, RLA IV, 104.
- ³⁰ E. Ebeling, RLA III, 150.
- ³¹ B. Meissner, BuA I, 184 (ma 36–50-króčny wunošk za pŕerézny).
- ³² J. Bottéro, DADT I, 35.
- ³³ W. Röllig, RLA III, 63 a n.
- ³⁴ B. Meissner, ZA VI, 289.
- ³⁵ Z problematiku wokoło Sammuramat-Semiramis so W. Eilers, Semiramis, Entstehung und Nachhalt einer altorientalischen Sage, 1971, zabéra.
- ³⁶ W. W. Hallo, The Ancient Near East. A History, 1971, 147.
- ³⁷ H. W. F. Saggs, Every Day Life in Babylonia & Assyria, 1965, 158.
- ³⁸ R. Koldewey, I. c., 90 a n.
- ³⁹ J. Bottéro, DADT I, 361; J. Bottéro, DADT II, 885.
- ⁴⁰ Ch. F. Jean, ARMT II, 99, 7–13.
- ⁴¹ W. G. Lambert, Babylonian Wisdom Literature, 1960, 134 a n.
- ⁴² G. Contenau, So lebten die Babylonier, 1959, 88.
- ⁴³ W. G. Lambert, I. c., verso stolpik 3, r. 15 a n.
- ⁴⁴ J. Bottéro, DADT I, 374; W. von Soden, Symbolae De Liagre-Böhl, 1973, 351; A. Falkenstein, ZA 57, 1964, 90.
- ⁴⁵ J. Bottéro, DADT I, 46; R. Koldewey, I. c., 162.
- ⁴⁶ J. Bottéro, DADT II, 508.
- ⁴⁷ B. Meissner, BuA I, 219.
- ⁴⁸ J. Bottéro, DADT I, 228 (Prizma Tiglatpilezara, I, 6, 61–83).
- ⁴⁹ Ch. F. Jean, ARMT II, 106.
- ⁵⁰ B. Hrozný, ICK I, taf. LXVI 35^a.
- ⁵¹ A. Salonen, Die Fischerei im Alten Mesopotamien nach den sum.-akkad. Quellen, 1970.
- ⁵² P. Koschaker, Zur staatlichen Wirtschaftsverwaltung in ab. Zeit, insbesondere nach Urkunden aus Larsa, ZA 13, 135–180.
- ⁵³ B. Meissner, BuA I, 228.
- ⁵⁴ D. Cocquerillat, RLA IV, 98 a n. (hlej TCL XII, 57).
- ⁵⁵ M. Lurton-Burke, DADT II, 690.
- ⁵⁶ H. Sauren, Wirtschaftsurkunden aus der Zeit der III. Dyn. von Ur im besitz des Musée d'Art et d'Histoire in Genf, I, č. 171 (MAH 16282).
- ⁵⁷ J. Bottéro, DADT I, 143 a n.; L. F. Hartman–A. L. Oppenheim, On Beer and Brewing Techniques in Ancient Mesopotamia, JAOS Spl. 10.
- ⁵⁸ L. Matouš–V. Zamarovský, Epos o Gilgamešovi, 1972, 53 a n.
- ⁵⁹ M. J. Stève, DADT I, 169.
- ⁶⁰ E. Cassin, DADT II, 1036 aa n.; E. Salonen, Über das Erwerbsleben im alten Mesopotamien, 1970 (dalejenož Erwerbsleben), 7.
- ⁶¹ J. Bottéro, DADT I, 160.
- ⁶² A. Salonen, Die Türen des alten Mesopotamien, 1961.
- ⁶³ J. Klíma, Symbolae De Liagre-Böhl, 1973, 240 a n.
- ⁶⁴ A. Salonen, Die Landfahrzeuge des alten Mesopotamien, 1951.
- ⁶⁵ B. Meissner, BuA I, 254 a n.; J. Klíma, NO 22/6, 1967, 184 a n.; Subhi Auwar Rashid – G. Sulyok, Sumerian Costumes, 1967; Subhi Auwar Rashid – G. Sulyok, Babylonian Costumes, 1968.

-
- ⁶⁶ A. Salonen, Die Fussbekleidung der alten Mesopotamier, 1969, 13 a n.
⁶⁷ E. Salonen, Erwerbslebe, 217 a n.
⁶⁸ J. Bottéro, dADT II, 650.
⁶⁹ Tež tam, 651.
⁷⁰ B. Meissner, BUA I, 266; H. Limet, JESHO XV/I, II, 1972, 4 a n.
⁷¹ M. Levey, Chemistry and Chemical Technology in ancient Mesopotamia, 1959, 178 a n.
⁷² J. A. Knudtzon, VAB 2, 1905, 93, 18 a n.; J. Boese—U. Rüss, RLA III, 521.
⁷³ J. Bottéro, DADT II, 652 a n.; E. Salonen, Erwerbsleben, 143.
⁷⁴ B. Meissner, BUA I, 270 (= BE IX, 41).
⁷⁵ E. Salonen, Erwerbsleben, 233.
⁷⁶ B. Meissner, BUA I, 231; E. Salonen, Ererbsleben, 30.
⁷⁷ M. San Nicolò, Die neubabylonische Lehrvertrag in rechtsvergleichender Betrachtung, 1950.
⁷⁸ A. Finet, LAPO 6, 1973, 131 a n.
⁷⁹ D. B. Weisberg, Guild Structure and Political Allegiance in Early Achaemenid Mesopotamia, 1967.

VI.

- ¹ W. F. Leemans, RLA IV, 77 a n.
² J. Mellaart, The Earliest Settlements in Western Asia from the Ninth to the End of the Fifth Millennium B. C. (=CAH I, 1 Kapit. VII), 1971, 296; W. F. Leemans, JESHO III/1, 1960, 28 sub 5.
³ S. N. Kramer, Hist., 30 a n.
⁴ A. Falkenstein, ZA 56, 1954, 67.
⁵ J.-M. Aynard, DADT II, 753.
⁶ A. Salonen, Wasserfahrzeuge in Babylonien, 1939.
⁷ A. Finet, L'Euphrate – route commerciale de la Mésopotamie, annales archéol. de la Syrie XIX, 1969, 42.
⁸ J. Bottéro, DADT I, 133.
⁹ W. F. Leemans, The Old Babylonian Merchant, 1950, 1 a n.
¹⁰ G. Dossin, ARMT I, 1950, 7, 4–31; J. Bottéro, DADT I, 161.
¹¹ A. Falkenstein, Archaische Texte aus Uruk, 96, č. 351.
¹² V. Korošec, Voies de communication dans l'ancien Orient, Symbolae Taubenschlag III., 1957, 28.
¹³ A. Streck, Assurbanipal, 1906, II, 26 a n., III, 10.
¹⁴ J. Bottéro, DADT II, 893 (= VS XVI, 64, 10 a n.).
¹⁵ Ch. F. Jean, ARMT II, 78, 11–17.
¹⁶ W. G. Lambert, Bab. Wisdom Literature, 128 a n.; J. Bottéro, DADT II, 895.
¹⁷ W. F. Leemans, JESHO XI, 1968, 210.
¹⁸ M. T. Larsen, Old Assyrian Caravan Procedures, 1967.
¹⁹ J. Bottéro, DADT I, 22 (= TCL 19, č. 43).
²⁰ E. Cassin, DADT II, 713; E. Cassin, Symboles de la cession immobilières, Année Sociologique 1952, 148.
²¹ R. Yaron, The Laws of Eshnunna, 1969, 146 a n.
²² J. Klíma, NO 10/8, 1955, 124 a n.
²³ J. Klíma, Společnost a kultura starověké Mezopotámie, 1963², 128 a n.
²⁴ P. Garelli, Les Assyriens en Cappadoce, 1963, 276 a n.
²⁵ H. Figulla – W. J. Martin, Letters and Documents of the Old Babylonian Perio pl. LXIX, 367, 1–18.
²⁶ W. F. Leemans, RLA III, 512.
²⁷ E. Ebeling, RLA III, 198.
²⁸ Encyklopédie antiky, 1973, 461.
²⁹ W. F. Leemans, RLA III, 505.
³⁰ Tež tam, 513.
³¹ Tež tam, 514 (ABL 429, YOS 3, 174).
³² J. Bottéro, DADT I, 244 (= VS 7, 46).
³³ R. Bogaert, Les origines de la banque de dépôt, 1966; J. Bottéro, DADT I, 122.
³⁴ G. Cardascia, RLA III, 279 a n.; V. Korošec, Keilschriftrecht, 1964, 147.
³⁵ J. Klíma, Zákony Chammurapiho, 1954, 136 a n.
³⁶ W. F. Leemans, The Old Babylonian Merchant, 1950, 8 a n.
³⁷ J. Bottéro, DADT I, 294.
³⁸ R. Bogaert, I. c., 26.
³⁹ E. Ebeling, RLA I, 397.
⁴⁰ W. F. Leemans, RIDA V, 1950, 7 a n.
⁴¹ R. Bogaert, I. c., 83.
⁴² H. Klengel, Altertum 19, 1973, 199 a n.
⁴³ E. Szlechter, RHDFE 1956, 2, 1 a n.
⁴⁴ G. Dossin, ARMT I, 46; J. Bottéro, DADT I, 122 a n.
⁴⁵ S. Weingort, Das Haus Egibi, 1938.
⁴⁶ G. Cardascia, Les archives des Murašû. Une famille d'hommes d'affaires babylonienne à l'époque Perse, 1951.

VII.

- ¹ S. N. Kramer, Hist., 30.

-
- ² M. E. L. Mallowan, *L'aurore de la Mésopotamie et de l'Iran*, 1966, 86, wobr. 93 a 95.
- ³ F. Thureau-Dangin, SAKI, 11 a n.
- ⁴ M. Lambert, RA 59, 1965, 81 a n.
- ⁵ M. Lambert, RDSO XLI, 1966, 29 a n.
- ⁶ E. Sollberger, Orientalia 28, 1959, 350.
- ⁷ H. Schmökel, Grenzbildende Faktoren in der Geschichte, *Forschungen und Sitzungsberichte* 48, Historische Raumforschung 7, 1969, 10.
- ⁸ B. Meissner, BuA I, 84 (= UP IV, 178, 16 a n.).
- ⁹ H. Schmökel, Grenzbildende Faktoren..., 10.
- ¹⁰ A. Finet, *La politique d'expansion au temps de Hammurapi de Babylone*, Annal. de l'Inst. de Phil. et d'Hist. Orient. et Slaves, 1973, 223 a n.
- ¹¹ B. Meissner, BuA I, 85 (= VAB VI, 35).
- ¹² A. Finet, LAPO 6, 54.
- ¹³ J. Klíma, NO 14/11, 1959, 11.
- ¹⁴ F. E. Peiser – H. Winckler, KB I, 1899, 195–203 (nowše wobdželanje njeje)
- ¹⁵ A. K. Grayson, RLA III, 639 a n.; H. Schmökel, Grenzbildende Faktoren..., 11.
- ¹⁶ J. Bottéro, DADT II, 858 a n.
- ¹⁷ ARMT I, 131, 5–17; J. Bottéro, I. c., 859.
- ¹⁸ J. M. Sasson, *The Military Establishment at Mari*, 1969, 33.
- ¹⁹ R. Borger, Esarhaddon, 104, stołpik II; J. Bottéro, DADT II, 871.
- ²⁰ M.-J. Stève, DADT I, 450 a n.
- ²¹ W. von Soden, Iraq XXV/č, 1963, 131 a n.
- ²² W. Manitius, ZA, 1910, 129.
- ²³ V. V. Struve, VDI 1952, 4, 12 a n.
- ²⁴ E. Ebeling, RLA III, 181.
- ²⁵ B. Meissner, BuA I, 64 a 112.
- ²⁶ Też tam, 113 (= ABL 292, verso 2, VAB VII, 60, VII, 28 a n.).
- ²⁷ E. Ebeling, RLA III, 195.
- ²⁸ M. F. T. De Liagre-Böhl, Opera Minora, 423 a n.; E. Weidner, *Mélanges Dussaud* II, 923 a n.
- ²⁹ E. Ebeling, RLA III, 88.
- ³⁰ F. J. Tritsch, Flüchtlinge in Ugarit, Akten Münch. Orient. Kongr. 1957, 111 a n.
- ³¹ W. Hinz, Das Reich Elam, 1964, 35 a n., 63 a n.
- ³² Też tam, 63.
- ³³ W. von Soden, Iraq XXV/2, 1963, 135.
- ³⁴ S. N. Kramer, Hist., 58 a n.
- ³⁵ G. Dossin, Syria 19, 1938, 117–118.
- ³⁶ A. Finet, *La politique d'expansion...*, 234 (ARMT II, 77).
- ³⁷ G. dossin, Syria 32, 1955, 1 a n.; A. Finet, I. c., 234.
- ³⁸ J.-R. Kupper, RLA IV, 1972, 74 a n.
- ³⁹ Wulkii dżel wozjewjeny w ARMT XIII.
- ⁴⁰ M. Burke, RA 53, 1959, 141.
- ⁴¹ J. A. Knudtzon, VAB II, 1905; C. Niebuhr, *Die Amarna-Zeit*, 1913.
- ⁴² C. Niebuhr, I. c., 14.
- ⁴³ J. M. Sasson, I. c., 24.
- ⁴⁴ E. Ebeling, RLA III, 212.
- ⁴⁵ J. A. Knudtzon, I. c., 80, 10.
- ⁴⁶ Mjenowani alik idi, „znajero pućowanja“ (E. Ebeling, RLA III, 213; F. Thureau-Dangin, RA 33, 1936, 174).
- ⁴⁷ J.-R. Kupper, ARMT 6, 76.

VIII.

- ¹ T. s. Passek, *Periodizacija Tripolskich poselenij III.–II. tis. do n. e.*, 1949.
- ² A. Parrot, Sumer, 1961, 55.
- ³ H. Schmökel, Die frühen Hochkulturen Vorderasiens, 1964, 106.
- ⁴ J. Wan Dijk, Sumerische Religion (= *Handbuch der Religionsgeschichte* I), 1971, 452; J. Laessøe, Babylonische u. assyrische Religion (też tam, I), 429 a n.; D. O. Edzard, WM I, 1965, 40 a n.; J. Nougayrol, *La religion babylonienne* (= *Histoire des Religions* 1, 212 a n.).
- ⁵ D. O. Edzard, WM I, 59 a n.; J. Nougayrol – J. M. Aynard, *Religions du monde. La Mésopotamie*, 1965, 35.
- ⁶ S. N. Kramer, Hist., 101.
- ⁷ J. Nougayrol – J. M. Aynard, I. c., 38 a n.; D. O. Edzard, WO I, 56; R. Jestin, *La religion sumérienne. Histoire des Religions* 1, 168 a n.
- ⁸ J. Nougayrol – J. M. Aynard, I. c., 38 a n.
- ⁹ S. N. Kramer, Hist., 104 a n.; K. Oberhuber, Der numinose Begriff ME im Sumerischen, 1963; G. R. Castellino, Il concetto sumerico di „me“ nella sua accezione concreta, *Analecta Biblica* 12, 1959, 25 a n.; J. Wan Dijk, I. c., 440.
- ¹⁰ Přimjeno boha Ey bě Ninigiku, „knjez jasneho wóčka“, L. Matouš, *Epos o Gilgamešovi*, 79⁷⁶.
- ¹¹ I. Fuhr, Ein altorientalisches Symbol, Bemerkungen zum sg. „omegaförmigen Symbol“ und zur Brillenspirale, 1967.
- ¹² L. Matouš, I. c., 114¹³⁴.

-
- ¹³ J. Nougayrol – J. M. Aynard, I. c., 40; D. O. Edzard, WM I, 101 a n.
- ¹⁴ B. Meissner, BuA II, 20.
- ¹⁵ D. O. Edzard, WM I, 135.
- ¹⁶ Tež tam, 81.
- ¹⁷ L. Matouš – V. Zamarovský, I. c., 96 a n.
- ¹⁸ G. Reisner, Sum. babyl. Hymnen, 19, č. 56, 37 a n.
- ¹⁹ L. W. King, The Seven Tablets of Creation II, 77 a n.; B. Meissner, BuA II, 27.
- ²⁰ J. Laessøe, I. c., 498.
- ²¹ D. O. Edzard, WM I, 78.
- ²² J. Nougayrol – J. M. Aynard, I. c., 44 a n.
- ²³ D. O. Edzard, WM I, 110.
- ²⁴ E. Ebeling, KARI, 102; B. Meissner, BuA II, 49.
- ²⁵ L. Matouš, NO 25/4, 1970, 107.
- ²⁶ S. N. Kramer, Hist., 118 a n.; J. J. Stamm, Das leiden des Unschuldigen in Babylon und Israel, 1946.
- ²⁷ R. Labat, Les religions du Proche-Orient (dale „Religions“), 1970, 342 a n.
- ²⁸ E. Sollberger – J.-R. Kupper, LAPO 3, 97 a n.; P. Charvát, NO 28/6, 1973 166, a n.
- ²⁹ W. von Soden, Orientalia 26, 1957, 135 a n.
- ³⁰ W. von Soden, Analecta Biblica, 12, 1959, 366.
- ³¹ J. Nougayrol – J. M. Aynard, I. c., 114.
- ³² W. von Soden, Orientalia 23, 1954, 337 a n. a Orientalia 25, 1956, 141 a n.; L. J. Krušina-Černý, ArOr 18, 1950, 297 a n.
- ³³ J. Nougayrol – J. M. Aynard, I. c., 113.
- ³⁴ B. Meissner, BuA II, 246.
- ³⁵ Tež tam, 263 a n.
- ³⁶ A. L. Oppenheim, The Interpretation of Dreams, 1956.
- ³⁷ B. Meissner, BuA II, 266.
- ³⁸ A. Boissier, Choix de textes relatifs à la divination assyro-babylonienne II, 61 a n.
- ³⁹ A. Boissier, Documents assyriens relatifs aux présages 27, 2 a n.
- ⁴⁰ B. Meissner, BuA II, 244.
- ⁴¹ Tež tam, 273; A. Boissier, Choix des textes...I, 44 2 a n.
- ⁴² B. Meissner, BuA II, 276 a n. (= CT III a n.); G. Pettinato, Zur Überlieferungsgeschichte der ab.-Ölomentexte (= La divination en Mésopotamie ancienne, 1966, 95 a n.).
- ⁴³ F. Thureau-Dangin, Tablettes d'Uruk, č. 14, 27 a n.
- ⁴⁴ R. C. Thompson, The Reports of the Magician and Astrologues of Nineveh and Babylon, 248.
- ⁴⁵ Tež tam, 252.
- ⁴⁶ R. Labat, Hémérologies et Ménologies d'Assur, 1939; L. Matouš, Sumer 17, 1961, 17 a n.
- ⁴⁷ W. G. Lambert, Iraq 27, 1965, 1 a n.; G. Cardascia, Festschrift für W. Eilers, 1967, 19 a n.; J. Klíma, RA 66, 1972, 39 a n.
- ⁴⁸ G. Dossin, CRAI 1958, 387 a n.
- ⁴⁹ H. Schmökel, Die frühen Hochkulten..., 235.
- ⁵⁰ H. Lewy, ArOr XVII/3–4, 60.
- ⁵¹ J. Nougayrol – J. M. Aynard, I. c., 75 a n.; J. Rengeer, ZA 24, 1968, 110 a n.; tež tam, 1969, 105 a n. Najnowše W. von Soden, Le temple: Terminologie lexicale. In: Le temple et le culte, 1975, 133 a n.
- ⁵² R. Harris, JESHO VI, 1963, 121–157; J. Klíma, NO 11/2, 1956, 23 a n.
- ⁵³ A. Halder, RLA III, 42; J. Nougayrol – J. M. Aynard, I. c., 82 a n.
- ⁵⁴ E. Schrader, Keilinschrifliche Bibliothek VI, 1, 1900, 240; XI, 162.
- ⁵⁵ E. Ebeling, KARI III, č. 96, 10.
- ⁵⁶ J. Nougayrol – J. M. Aynard, I. c., 77.
- ⁵⁷ A. Falkenstein – W. von Soden, sum.-akkad. Hymnen und Gebete, 1953, 297. Najnowše cyklowne wudače sumeriskich a akkadskich modlitwów podawa M.-J. Seux w LAPO, 8, 1976.
- ⁵⁸ G. Contenau, So lebten die Babylonier und Assyrer, 1959, 294.
- ⁵⁹ S. N. Kramer, Dve šumerskie elegii. Novyj šumerskij literaturnyj žanr, 1960, 11 a n.
- ⁶⁰ L. Matouš, Epos o Gilgamešovi, 1971, 58 a n.
- ⁶¹ J.-R. Kupper, ARMT VI, 1954, č. 37 a 43; J. Klíma, IVRA 9, 1958, 65 a n.

IX.

- ¹ P. Ovidius Naso, Metamorfózy, 1979, 17.
- ² S. N. Kramer, Hist., 218 a n.
- ³ M. Lambert, RH 224, 1960, 1–26 a RH 225, 21–46.
- ⁴ M. Lambert, In memoriam E. Unger, 1971, 34 a n.
- ⁵ B. Hruška, ArOr 41, 1973, 4 a n.; B. Hruška, KLIO 57/1, 1975, 43 a n.; V. Zamarovský, Na počátku byl Sumer, 1966, 193 a n.; J. Klíma, Altertum 3, 1957, 67 a n.; J. Klíma, Věda a život 13, 1949, 3 a n.
- ⁶ J. J. Finkelstein, JCS 22/3–4, 1969, 66 a n.
- ⁷ Hlej J. Klíma, Nejstarší zákony lidstva, 44, 4.
- ⁸ Wuńdze w Assyriological Studies 16 (Studies B. Landsberger), 1965, 13 a n.
- ⁹ In: JCS 22/3, 1969, 66 a n.

-
- ¹⁰ Jeje edicija: F. Yildiz, Orientalia 50, 1981, 87 a n. Do němčiny přeloží R. haase, Die keilschriftl. Rechtssammlungen in deutscher Fassung, 2. wud., 1979. K fragmentej Si 277 hlej hišće S. N. Kramer, Orientalia 52, 1983, 453 a n.; J. Wan Dijk, Orientalia 52, 1983, 457.
- ¹¹ W džěle Texte aus der Umwelt des Alten Testaments I (Rechtsbücher), 1982, 17 a n.; hlej tež R. Haase, I. c., 6 a n.
- ¹² D. O. Edzard, Die „Zweite Zwischenzeit“ Babyloniens (dale ZZB), 1957, 68 a 76.
- ¹³ E. Szlechter, RA 51, 1957, 57–82, 177–196; RA 52, 1958, 74–90.
- ¹⁴ F.-R. Steele, AJA 52/3, 1948, 4–28.
- ¹⁵ D. O. Edzard, ZZB, 97.
- ¹⁶ J. Klíma, ArOr 16, 1948, 326 a n.
- ¹⁷ D. O. Edzard, ZZB, 166; D. O. Edzard, FW 2, 184; B. Landsberger, Symbolae Martin David II, 66.
- ¹⁸ A. Pohl, Orientalia 18, 1949, 382.
- ¹⁹ R. Yaron, I. c., 1969.
- ²⁰ B. Meissner, Beiträge zur Assyriologie III, RO, 1 a n.; H. Winckler, Die Gesetze Hammurabis, 1903, 7.
- ²¹ P. V. Scheil, Code de Lois (Droit privé) de Hammourabi, roi de Babylone, vers l'an 2000 av. J.-C. (= MDP IV, 1902, 11 a n.).
- ²² J. Nougayrol, JA, 1957, 339 a n., JA, 1958, 143 a n.
- ²³ Tute mјeno tež hišće najnowši přeložk Hammurapiowych zakonjow njese: A. Finet, Le Code de Hammurapi, 1973 (LAPO 6).
- ²⁴ V. Waněček, Sborník věd právních a státních 41/1, 1941, 105 a n.
- ²⁵ H. Petschow, ZA 23, 1965, 146 a n.
- ²⁶ W. Eilers, Die Gesetzstele Chammurabis, 1932, 4; W. von Soden, Grundzüge der akkadischen Grammatik, 1952, 5; H. Schmökel, Hammurabi von Babylon, 1958, 68 a 86; F. R. Kraus, Genava VIII, 1960, 281 a n.
- ²⁷ H. W. F. Saggs, The Greatness that was Babylon, 1962, 221 a n. (hišće za nowobabylonšku dobu).
- ²⁸ J. Klíma, RLA III, 244 (po „teologiskim“ wotdželu prologa slěduje „historiski“, po nim „moralisko-etiski“).
- ²⁹ A. Salonen, Die Wasserfahrzeuge..., 20 a n.; A. Finet, L'Euphrate..., 37 a n.
- ³⁰ H. Petschow, RLA III, 276 a n.; H. Petschow, SZ ýž, 1959, 37 a n.; E. Szlechter, RIDA 18, 1971, 43 a n. a RIDA 19, 1972, 43 a n.
- ³¹ W. G. Lambert, Iraq 27, 1965, 1 a n.
- ³² F. R. Kraus, Ein Edikt des Königs Ammi-saduqa, 1958; J. J. finkelstein, RA 63, 1969, 45 a n.; J. J. Finkelstein, JCS XV/3, 1961, 91 a n.; F. R. Kraus, Studies Landsberger (AS 16), 225 a n.
- ³³ H. Petschow, RLA, 269 a n.
- ³⁴ Tež tam, 279.
- ³⁵ G. R. Driver – J. C. Miles, Assyrian Laws, 1935; E. Weidner, AfO 12, 1937, 46 a n.; R. Haase, Die keilschriftlichen Rechtssammlungen, 1963, 95 a n.
- ³⁶ G. Cardascia, RLA III, 280 (pochad taflíčki J kladže do zašeje doby).
- ³⁷ Tež tam, 285 (taflíčka O je duplikat, snadž sluša tež taflíčka D k njej).

X.

- ¹ Du Ry, I. c., 19, 30 a n.
- ² H. Lenzen, Kunst aus Mesopotamien von der Frühzeit bis zum Islam, 1965, 15.
- ³ Du Ry, I. c., 18.
- ⁴ H. Lenzen, I. c., 15.
- ⁵ Du Ry, I. c., 28.
- ⁶ H. Lenzen, I. c., 15.
- ⁷ A. Parrot, Sumer, 1960, 61.
- ⁸ H. Lenzen, I. c., 16.
- ⁹ B. Meissner, BuA I, 274 a wobr. 154.
- ¹⁰ A. Parrot, Iranica Antiqua VII, 1969, 156 a n.
- ¹¹ E. Unger, I. c., 229 a n.
- ¹² H. Lenzen, I. c., 16.
- ¹³ H. Schmökel, Die Kulturgeschichte des Alten Orient, 1961.
- ¹⁴ K. Oberhuber, Die Kulturgeschichte des Alten Orient, 1972, 354.
- ¹⁵ E. Unger, I. c., 240 (dže wo t. mj. taflíčku Esagila, składowanu w Louvru pod inw. č. AO 6555; w r. 48 je mјeno pisarja a jeje datum: 26. dnja měsaca Kisilimmu w 83. lěče knjejstva Seleukosa, krala).
- ¹⁶ H. Schmökel, Funde im Zweistromland, 1963, 186. Naspomnja, zo w lěče 1583 jendželski překupc Eldred Akarkuf wopýta, kotryž mějše rozpadanki tamnišeho zikkurata za zbytki Babylonskeje wěže a přiruna je z wěžu Londonskeje katedrale swj. Pawoła.
- ¹⁷ A. Parrot, La tour de Babel, 1953, 106.
- ¹⁸ H. Schmökel, Kulturgesch. des Alt. Or., 242; B. Hrozný, Nejstarší dějiny Přední Asie, Indie a Kréty, 1948³, 151.
- ¹⁹ H. Schmökel, Funde..., 164 a n.
- ²⁰ A. Parrot, Mission archéol. de Mari II: Le Palais (3 džěle), 1958–59; A. Parrot, Mari, capitale fabuleuse, 1974, 112 a n.
- ²¹ C. Preusser, Die Paläste von Assur, 1955.
- ²² R. D. Barnett – W. Forman, Die assyrischen Palastreliefs, 195.
- ²³ R. Koldewey, I. c., 65 a n., 171 a n.

-
- ²⁴ I. Bernhard – S. N. Kramer, Wiss. Ztschr. Friedrich-Schiller-Univ. Jena, Ges.- u. Sprachwiss. R. 19, 1970, 45, 727
- a.n.
- ²⁵ Seton Lloyd, L'art ancien du Proche-Orient, 1964, 32 a 36 a n.
- ²⁶ H. Schmökel, Kulturgesch. des Alt. Orient.
- ²⁷ M. E. L. Mallowan, I. c., 58.
- ²⁸ A. Parrot, Sumer, 96.
- ²⁹ Seton Lloyd, I. c., 98 a 101.
- ³⁰ H. Schmökel, Funde..., 37.
- ³¹ Seton Lloyd, I. c., 98; M. E. L. Mallowan, I. c., 44 a n.; Du Ry, I. c., 64 a n.; A. Parrot, Sumer, 106 a n.
- ³² A. Parrot, Sumer, 154 a n.; Du Ry, I. c., 66.
- ³³ H. Schmökel, Funde..., 46.
- ³⁴ Tež tam, 23.
- ³⁵ J. Klíma, NO 22/6, 1967, 184 a n.; A. Parrot, Sumer, 112.
- ³⁶ A. Parrot, Sumer, 116 a n.
- ³⁷ Tež tam, 359 (někotří jeje měno Ur-Nina čitají). Fachovča Louvra Agnes Spycketová njetdawno nahlad zwurazni, zo dže wo sóšku muža, „wulkeho spěwarja“, dokelž w předsargonské dobjie njebě z wašnjom žonu z wotnaženymi nadrami zwobraznjeć (La Revue du Louvre, 1975, 152).
- ³⁸ Du Ry, I. c., 52.
- ³⁹ A. Parrot, Sumer, 112.
- ⁴⁰ Tež tam, 204.
- ⁴¹ Tež tam, 155.
- ⁴² P. Amiet, Les antiquités orientales au Musée du Louvre, 1971, 33 a n.
- ⁴³ A. Parrot, Sumer, 220.
- ⁴⁴ Du Ry, I. c., 68 a n.; H. Schmökel, Funde..., 94 a n.; A. Parrot, Sumer, 169 a n.
- ⁴⁵ H. Schmökel, Kulturgeschichte..., 252 a n.; H. Schmökel, Funde..., 178; A. Parrot, Sumer, 306.
- ⁴⁶ A. Parrot, Sumer, 268.
- ⁴⁷ A. Parrot, Mari, une ville perdue, 197; A. Parrot, Sumer, 272.
- ⁴⁸ A. Parrot, Sumer, 286 a n.; Seton Lloyd, I. c., 138.
- ⁴⁹ A. Parrot, Assur, 24 a n.; P. Amiet, I. c., 159.
- ⁵⁰ A. Parrot, Assur, 10.
- ⁵¹ Du Ry, I. c., 97; A. Parrot, Assur, 16.
- ⁵² Seton Lloyd, I. c., 195.
- ⁵³ A. Moortgat, Die Kunst des Alten Mesopotamien, 1967, 125; A. Parrot, Assur 20.
- ⁵⁴ Du Ry, I. c., 203; H. Schmökel, Funde..., 232.
- ⁵⁵ Du Ry, I. c., 214 a n.
- ⁵⁶ J. Nougayrol – J. M. Aynard, I. c., 112; A. Champdor, Babylone, 1957, 20; A. Parrot, Assur, 117.
- ⁵⁷ Du Ry, I. c., 117.
- ⁵⁸ M. E. L. Mallowan, I. c., 16 a n.; A. Parrot, Assur, 224 a n.
- ⁵⁹ Seton Lloyd, I. c., 87.
- ⁶⁰ A. Parrot, Sumer, 135; P. Amiet, I. c., 27.
- ⁶¹ Seton Lloyd, I. c., 108; A. Parrot, Sumer, 178; P. Amiet, I. c., 33.
- ⁶² Du Ry, I. c., 77.
- ⁶³ G. R. Meyer, Altorientalische Denkmäler im Vorderasiatischen Museum zu Berlin, 1965, 13.
- ⁶⁴ A. Parrot, Sumer, 236 a n.; F. Thureau-Dangin, SAKI, 147 a n. (z prepisom a přeložkom napisa na tutym tež dalších dweju Gudeowej wopornej pokalow).
- ⁶⁵ A. Parrot, Sumer, 239.
- ⁶⁶ J. Klíma, CRAI, 1972, 305.
- ⁶⁷ Seton Lloyd, I. c., 143.
- ⁶⁸ A. Parrot, Sumer, 328.
- ⁶⁹ Du Ry, I. c., 7 a n.
- ⁷⁰ A. Parrot, Assur, 41.
- ⁷¹ H. Schmökel, Funde..., 224 a n.
- ⁷² R. D. Barnett – W. Forman, Assyrische Palastreliefs.
- ⁷³ A. Parrot, Assur, 73.
- ⁷⁴ E. Unger, Assyr. und babyl. Kunst, 1927, 140.
- ⁷⁵ Tež tam, 102.
- ⁷⁶ W. Röllig, LAW, stołpik 1931.
- ⁷⁷ R. D. Barnett – W. Forman, I. c.
- ⁷⁸ M. T. Barrelet, Studia Mariana, 1950, 9 a n.
- ⁷⁹ A. Parrot, Assur, 261.
- ⁸⁰ Tež tam, 262 a n. (z chemiskim zestajenjom kobaltnódreje barby).
- ⁸¹ G. Meyer, I. c., 32.
- ⁸² W. Röllig, LAW, stołpik 2632 a n.
- ⁸³ A. Parrot, Le „trésor“ d'Ur, 1968, 12.
- ⁸⁴ Tež tam, XXI, wobr. 2.
- ⁸⁵ E. Sollberger, RA 63, 1969, 169 a n.; G. Dossin, RA 64, 1970, 163 an.
- ⁸⁶ Hlej OLZ, 1971, stołpik 141 a n.

XI.

- ¹ J. M. Aynard, DADT II, 806.
 - ² S. N. Kramer, Hist., 127.
 - ³ J. C. Gadd, Teachers and Students in the Oldest Schools, 1956, 14 a n.
 - ⁴ E. Chiera, Sie schrieben auf Ton, 1941, 130.
 - ⁵ K. Oberhuber, Die Kultur des Alten Orients, 288 a n.
 - ⁶ B. Hrozný, I. c., 94.
 - ⁷ E. Unger, RLA I, 142.
 - ⁸ Mogens Wenteimeyer, Archive and Library Technique in Ancient Mesopotamia, Libri VI/3, 1956, 217 a n.
 - ⁹ R. Labat, CRAI, 1972, 670 a n.
 - ¹⁰ W. von Soden, Herrscher im Alten Orient, 1954, 127.
 - ¹¹ W. Eckschmitt, Pamět' národů, 1974, 9 a n.
 - ¹² J. Bottéro, DADT II, 584.
 - ¹³ E. Weidner, AfO XVI, 1951/52, 192 a n.
 - ¹⁴ B. Meissner, BuA II, 346 a n.
 - ¹⁵ L. Matouš, Stopami zašlých kultur, 1949, 27.
 - ¹⁶ J. Bottéro, DADT I, 361.
 - ¹⁷ E. Sollberger, Iraq XXIV, 1962, 63 a n.; J. Oelsner, MIO XVII/3, 1972, 356 a n.
 - ¹⁸ J. Bottéro, DADT I, 362.
 - ¹⁹ B. Landsberger, Die Serie ana ittišu, 1937.
 - ²⁰ A. Falkenstein, Das Sumerische, 1959, 15, 18; B. Meissner – K. Oberhuber, Die Keilschrift, 1967, 25 a n.
 - ²¹ E. A. Speiser, RLA III, 216 a n.
 - ²² T. Jacobsen, The Sumerian King List, 1957.
 - ²³ A. Ungnad, RLA II, 180.
 - ²⁴ B. Meissner, Babylonisch-assyrische Literatur (dale jenož Literatur), 1928, 88 a n.
 - ²⁵ J. Dobíš, Dějepisectví starověké, 1948, 29.
 - ²⁶ R. Borger, RLA III, 575 a n.
 - ²⁷ T. J. Meek, Old Akkadian, Sumerian and Cappadocian Texts from Nuzi, taf. I, wobr. I; J. Bottéro, DADT I, 226.
 - ²⁸ J. Klíma, Společnost..., příl. XXXI, 180.
 - ²⁹ B. Meissner, Literatur, 96.
 - ³⁰ G. Contenau, So lebten..., 225.
 - ³¹ B. Meissner, Literatur, 84; A. Seidenberg, Arch. for History of Exact Sciences 2, 1965, 436 a n.; G. Goetsch, Arch. for History of Exact Sciences 5, 1968, 79 a n.
 - ³² F. Thureau-Dangin, Esquisse d'une histoire du système sexagésimal, 1932.
 - ³³ R. Largement, DADT I, 193 a n.; R. Caratini – R. Labat, La science antique et médiévale, 1957, 104 a n.
 - ³⁴ D. Cocquerillat – J. Bottéro, DADT I, 176.
 - ³⁵ W. Röllig, LAW, stl. 3422 a n.
 - ³⁶ B. Meissner, Literatur, 85; B. Meissner, BuA II, 411.
 - ³⁷ P. Schnabel, Berossos..., 211 a n.
 - ³⁸ G. Contenau, So lebten..., 233; R. Caratini – R. Labat, I. c., 126.
 - ³⁹ B. Meissner, BuA II, 248 a n.
 - ⁴⁰ B. Landsberger, JNES VIII, 1949, 248 a n.; W. von Soden, Studium Generale 9/1, 1956, 14 a n.
 - ⁴¹ B. Meissner, BuA II, 394; J. Bottéro, DADT I, 206.
 - ⁴² L. W. King, The letters and inscriptions of Hammurabi, 1900, č. 14, 4–12; A. Ungnad, Babylonische Briefe, 1914,
- 14.
- ⁴³ J. Bottéro, DADT, 207.
 - ⁴⁴ B. Meissner, BuA II, 395; M. Rutten, La science de Chaldéens, 1960, 79.
 - ⁴⁵ F. X. Kugler, Sternkunde und Sterndienst in Babel, 1912, I, 51 a n.
 - ⁴⁶ M. Rutten, I. c., 90.
 - ⁴⁷ B. hrozný, Nejstarší dějiny..., 15 a n.; P. Garelli, Le Proche-Orient Asiatique I, 228.
 - ⁴⁸ F. X. Kugler, I. c., II, 68 a n.; M. Rutten, I. c., 100 a n.
 - ⁴⁹ R. Campbell Thompson, A Dictionary of Assyrian Chemistry and Geology, 1936; M. Levey, Chemistry and Chemical Technology in Ancient Mesopotamia, 1959.
 - ⁵⁰ H. W. F. Saggs, Everyday Life..., 132.
 - ⁵¹ A. Parrot, Assur, 233.
 - ⁵² B. Meissner, BuA I, 369 a n.
 - ⁵³ Lurton Burke, DADT II, 1039; A. L. Oppenheim – H. Kühne, RLA III, 407 a n.
 - ⁵⁴ A. L. Oppenheim, Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia, 1971.
 - ⁵⁵ B. Meissner, Literatur, 87.
 - ⁵⁶ H. W. F. Saggs, The Greatness that was Babylon, 472.
 - ⁵⁷ E. Ebeling – K. Boehmer – E. Unger, RLA III, 19 a n.; Lurton Burke, DADT II, 600 a n.
 - ⁵⁸ Bu dobywany z rostliny Cassia fistula a bu za čisćenje kože wužiwany.
 - ⁵⁹ J. Bottéro, DADT I, 364; E. Cassin, DADT II, 790; R. J. Forbes, Studies in Ancient Technology III, 1965, 1 a n.
 - ⁶⁰ H. W. F. Saggs, The Greatness..., 459.
 - ⁶¹ S. N. Kramer, Hist., 92.
 - ⁶² R. Labat, La science antique et médiévale, 1957, 91.

-
- ⁶³ Tež tam.
- ⁶⁴ R. Biggs, RA 60, 1966, 176⁴.
- ⁶⁵ CAD A₂, 347b.
- ⁶⁶ G. Contenau, *La médecine en Assyrie et en Babylonie*, 1938, 35 a n.
- ⁶⁷ B. Meissner, BUA II, 284; M. Rutten, I. c., 70.
- ⁶⁸ G. Contenau, I. c., 33.
- ⁶⁹ B. Meissner, BUA II, 93.
- ⁷⁰ G. Contenau, I. c., 40; A. Finet, *Les médecins au royaume de Mari*, Annal. de l'Inst. de Phil. et d'Hist. Orient. et Slaves XIV, 1957, 127 a n.
- ⁷¹ R. Labat, RLA III, 135.
- ⁷² E. Ritter, *Studies Landsberger* (AS 16), 301.
- ⁷³ CT XXIII, 36, 57–64; R. Labat, DADT I, 281.
- ⁷⁴ R. C. Thompson, *Assyrian Medical Texts* 44, č. 1, stl. 2, 8 a n.; R. Labat, I. c.
- ⁷⁵ R. C. Thompson, I. c., 49, č. 4, rew. 1–4.
- ⁷⁶ Tak na příklad R. Labat, DADT I, 283; trepanaciju nopoř z Lachiša na příklad K. Oberhuber, *Die Kultur des Alten Orients*, 308, wobr. 178, 179, připušťa.
- ⁷⁷ R. Labat, JA, 1954, 211.
- ⁷⁸ W. von Soden, WZKM 55, 1955, 53 a n.
- ⁷⁹ Studija zepěra so na přednošk z posedženja assyriologow we Wienje w lěće 1982; bě w AfO – Beiheft 19, 1982, 317–324, wozjewjeny.
- ⁸⁰ R. C. Thompson, I. c., 13, č. 2, rew. 4–7.
- ⁸¹ F. Köcher, *Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen*, 22.
- ⁸² A. L. Oppenheim, *A Caesarian Section in the Second Millennium B. C.*, Journ. of the Hist. of Medicine and Allied Sciences, 15/3, 1960, 292 a n.
- ⁸³ F. von Oefele, *Keilschriftmedizin in Parallelien*, 1902, 16 a n.; E. Ebeling, RLA I, 105.
- ⁸⁴ F. Küchler, *Beiträge zur Kenntnis der assyr.-babyl. Medizin*, 1904, 51.
- ⁸⁵ R. Labat, *Traité akkadien de diagnostics et pronostics médicaux*, 1951.
- ⁸⁶ R. Labat, *La science antique et médiévale*, 92.
- ⁸⁷ R. Labat, *Les religions...*, 141 a n.
- ⁸⁸ E. Ritter, I. c., 320.
- ⁸⁹ L. Legrain, *Bull. of the Univ. Museum of Philadelphia*, 1940.
- ⁹⁰ S. N. Kramer, *Hist.*, 92 a n.
- ⁹¹ M. Levey, I. c., 150.
- ⁹² W. von Soden, AfO XVIII, 1957, 119 a n.; J. Klíma, NO 19/5, 1964, 144.
- ⁹³ P. Koschaker – A. Ungnad, *Hammurabi's Gesetz VI*, 1923, č. 1760.
- ⁹⁴ B. Meissner, BUA II, 209 a n.
- ⁹⁵ R. Labat, RLA III, 196.
- ⁹⁶ R. Labat, *Traité akkadien...*, 196.

XII.

- ¹ M. Lambert, RH 457, 1961, 21.
- ² R. D. Biggs, JCS 20, 1966, 73 a n.; R. D. Biggs, ZA 61, 1971, 193 a n.; B. Hruška, NO 29/4, 1974, 121 a n.
- ³ J. D. Wiseman, *Babylonian Wisdom Literature*, 1960, 121 a n.; R. Labat, *Les religions...*, 266 a n.
- ⁴ L. J. Krušina-Černý, *Z dějin literatur Asie a Afriky*, I, 1965, 137.
- ⁵ S. N. Kramer, *Sumerian Mythology*, 30 a n.; S. N. Kramer, *Hist.*, 113; L. J. Krušina-Černý, I. c., 128.
- ⁶ S. N. Kramer, *Hist.*, 90.
- ⁷ Tež tam, 114.
- ⁸ S. N. Kramer, *The Sumerians...*, 197 a n.
- ⁹ L. Matouš, NO 25/4, 1970, 108; D. O. Edzard, WM I, 121 a n.
- ¹⁰ R. Labat, *Les religions...*, 37 a n.
- ¹¹ Hlej E. Reiner w díle W. Röllig, *Altorientalische Literatur*, Die akkadische Literatur, 168 a n.; W. G. Lambert, *Atra-hasis. The Babylonian Story of the Flood*. With the Sumerian Flood Story by M. Civil, 1969; L. Matouš, ArOr 37, 1969, 1 a n.
- ¹² L. Matouš – V. Zamarovský, *Epos o Gilgamešovi*, 1975, 151.
- ¹³ J. Prosecký, *Mýty staré Mezopotámie*, 1977, 151.
- ¹⁴ G. R. Castellino, *Litterature cuneiformi e cristiane orientali*, 1969, 170.
- ¹⁵ L. Matouš – V. Zamarovský, *Epos o Gilgamešovi*, 1975, 13; S. N. Kramer, *Hist.*, 213 a n.
- ¹⁶ Někotři přełožerji rěča wo wjerbje (hlej L. Matouš, *Gilgameš*, 1958, s. 204).
- ¹⁷ W grecizowanej formie Xisuthros.
- ¹⁸ E. Reiner, I. c., 170; G. R. Castellino, I. c., 191.
- ¹⁹ L. Matouš – V. Zamarovský, *Epos o Gilgamešovi*, 1975, 167.
- ²⁰ L. Matouš, Epos..., 13; A. Goetze – s . Levy, *Fragment of the Gilgamesh Epic from Megiddo*, Atiqot II, 1959, 121 a n.; přehlad jednotlivých fragmentů eposa podáva F. M. Th. de Liagre-Böhl, RLA III, 365 a n.
- ²¹ L. Matouš, NO 7/10, 1952, 155.
- ²² D. O. Edzard, WM I, 73.
- ²³ F. Lasserre, LAW, stl., 2236.
- ²⁴ D. O. Edzard, I. c., 73.

-
- ²⁵ A. Falkenstein, RLA III, 357 a.n.; L. Matouš – V. Zamarovský, Epos o gilgamešovi, 27.
- ²⁶ Madeleine David, Le récit du déluge. In: Gilgamesh et sa légende, 1958, 153 a.n.
- ²⁷ V. Schneider, Gilgamesch, 1967, 134.
- ²⁸ H. Schmökel, Das Gilgamesch-Epos, eingeführt, rhytmisch übertragen und mit Anmerkungen versehen, 1966, 11 a.n.
- ²⁹ Jeho oratorij měješe premjeru w lěče 1958 w Bazileji.
- ³⁰ F. M. Th. De Liagre-Böhl, WO II, 1959, 416 a.; D. O. Edzard, WM I, 39; R. Labat, Les religions..., 287 a.n.; J. Prosecký, Mýty staré Mezopotámie, 229 a.n.; 349 a.n.
- ³¹ J. Klíma, NO 11/9, 1956, 135 a.n.; D. O. Edzard, WM I, 65; R. Labat, Les religions..., 294 a.n.
- ³² J. Klíma, Společnost..., 193 a.n.
- ³³ Tež tam, 194; J. Součková, Mýty staré Mezopotámie, 218 a.n., 347 a.n.
- ³⁴ B. Landsberger, WZKM 57, 1961, 1 a.n.; R. Labat, Les religions..., 80 a.n.; B. Hruška, Der Mythenadler Anzu in Literatur und Vorstellung des alten Mesopotamien, 1975.
- ³⁵ B. Hruška, Mýty staré Mezopotámie, 233 a.n.; 349 a.n.
- ³⁶ R. Labat, I. c., 227 a.n.
- ³⁷ W. W. Hallo – J. J. van Dijk, The Exaltation of Inanna, 1968.
- ³⁸ S. N. Kramer, Hist., 153 a.n.
- ³⁹ A. Falkenstein, BiOr 22, 1965, 279.
- ⁴⁰ D. O. Edzard, WM I, 63 a.n.; R. Labat, Les religions..., 144 a.n.
- ⁴¹ J. J. Stamm, I. c., 19 a.n.; L. J. Krušina-Černý, Z dějin literatur..., 136.
- ⁴² B. Landsberger, ZA 43, 1936, 32 a.n.
- ⁴³ W. G. Lambert, Babylonian Wisdom Literature, 21 a.n.; R. Labat, Les religions..., 328 a.n.
- ⁴⁴ S. N. Kramer, Hist., 118 a.n.
- ⁴⁵ J. Bottéro, Le „Dialogue pessimiste“ et la transcendance, 1966; R. Labat, Les religions..., 342 a.n.
- ⁴⁶ B. Meissner, Literatur, 40.
- ⁴⁷ S. N. Kramer, Hist., 130 a.n.; E. Ebeling, RLA III, 1 a.n.
- ⁴⁸ H. G. Ginsberg, The Words of Ahiqar (ANET, 427 a.n.); P. Grelo, RB 68, 1961, 178 a.n.; R. labat, Les religions..., 287 a.346.
- ⁴⁹ E. ebeling, Quellen zur Kenntnis der babyl. Religion I, 1918, 79 a.n.
- ⁵⁰ L. Matouš, Nářek nad zkázou města Uru.
- ⁵¹ A. Falkenstein, WO I/5, 1948, 377 a.n.
- ⁵² H. Gressmann, Altorientalische Texte zum Alten Testament, 1926, 270 a.n.
- ⁵³ Hlej B. Hruška, Mýty staré Mezopotámie, 33 a.n.; 327 a.n.
- ⁵⁴ E. I. Gordon, Sumerian Proverbs. Glimpses of Every Day Life in Ancient Mesopotamia, 1959.
- ⁵⁵ S. N. Kramer, Hist., 123 a.n.
- ⁵⁶ I. M. Djakonov, Studies Landsberger, 1965, 343 a.n.
- ⁵⁷ V. Afanasieva, Über einige Probleme in den sumerischen Literatur. (Internation. Tagung der Keilschriftforscher der sozialist. Länder, Budapest 1974, 7 a.n.; G. Komoróczy, Folklore, Literatur, Folkloristik in der sumerischen Überlieferung, tež tam, 54 a.n.) Tute džěla w polnych słowach w Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae XXII, fasc. 1–4, 1974 (publ. 1976), 121 a.n., 113 a.n. wuńdżechu.
- ⁵⁸ E. Ebeling, RLA III, 214.
- ⁵⁹ E. Ebeling, KARI IV, 1919, 138.
- ⁶⁰ S. N. Kramer, Hist., 209.
- ⁶¹ A. Parrot, Assur, 297.
- ⁶² E. Ebeling, RLA III, 88.
- ⁶³ F. Thureau-Dangin, SAKI, 130 a.n. (Gudea, hlinjany cylinder B, X ý–10).
- ⁶⁴ W. Stauder, RLA IV, 114 a.n.
- ⁶⁵ Z. Žába – V. Kubíčková, Zpěvy Nilu, 1957, 19 a.n.
- ⁶⁶ R. D. Barnett – W. Forman, I. c., wobr. 50, 98, 105 a 107.
- ⁶⁷ A. Spycket, La musique instrumentale mésopotamienne, Journal des Savants, 1972, 201.
- ⁶⁸ A. Parrot, Assur, 302.
- ⁶⁹ A. Spycket, I.c., 181.
- ⁷⁰ A. Parrot, Assur, 297.
- ⁷¹ Tež tam, 306.
- ⁷² Tež tam, 307.
- ⁷³ Tež tam, 309.
- ⁷⁴ A. D. Kilmer, The Discovery of an Ancient Mesopotamia Theory of Music, Proceedings of the Amer. Phil. Society 115/2, 1971, 131 a.n.
- ⁷⁵ B. Landsberger, Festschrift Max Freiherr von Oppenheim, 1933, 170 a.n.
- ⁷⁶ C. Sachs, Ein babyl. Hymnus, Arch. f. Musikwiss. 7, 1925, 1 a.n.; F. W. Galpin, Music of the Sumerians, 1955², 43–48, 92–104.
- ⁷⁷ A. D. Kilmer–M. Duchesne-Guillemin, Studies Landsberger, 261–272.
- ⁷⁸ A. D. Kilmer, Orientalia 29, 1960, 273 a.n.
- ⁷⁹ Je w univerzitním muzeju we Philadelphia (Pensylwania) pod inw. č. CBS 10996.
- ⁸⁰ O. R. Gurney, Iraq 30, 1968, 229 a.n.
- ⁸¹ A. D. Kilmer, RA 68, 1974, 1 a.n.
- ⁸² E. Larche, Ugaritica V, 1968, 463 a.n.; 487; E. Laroche, RA 67, 1973, 124 a.n.

⁸³ H. Güterbock, RA 64, 1970, 45 a n.

⁸⁴ Science & Vie, Paris, meja 1974 (po amer. wud. Newsweek); list A. Kilmeroweje awtorej z 3. IV. 1975.